

317287

3F. 3/1999

JÓ KÖZÉRT

KÉK

Kultúra és Közösség

művelődéstudományi folyóirat

III. folyam. III. évfolyam 1999. II. sz.

Ára 250 Ft

6
HPT

317287

KÉK

Kultúra és Közösség

művelődéstudományi folyóirat

III. folyam III. évfolyam 1999. II. sz.

Ára 250 Ft

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

K É K

Kultúra és Közösség

művelődéstudományi folyóirat

III. folyam III. évfolyam 1999. II. sz. Ára 250 Ft

Lapunk szerkesztősége
az MTA Szociológiai Kutató Intézetének
Kultúrakutató Műhelyében működik.

Főszerkesztő Vitányi Iván
Felelős szerkesztő Tibori Tímea

Felelős kiadó Németh István

Lapterv Fekete Valér

Fotó Zátonyi Tibor

Szerkesztőségünk címe:
MTA Szociológiai Kutató Intézete
1014 Budapest, Úri u. 49. tel./fax: 224-0797

A kiadó címe:
Új Mandátum Lap- és Könyvkiadó
1134 Budapest, Kassák Lajos u. 9. I/1
tel./fax: 349-9684, 359-6338

Nyomás, kötés Kánai Nyomda
Felelős vezető Kánai József

A szerkesztésben Szakértői Testület támogatja a KÉK munkatársait.

Az 1999. évi négy szám 1000 Ft-os előfizetési díjáról szóló átutalásukat
az alábbi bankszámla számon kérjük teljesíteni: 10032000-01731172-00000000

A szám megjelenését
Nemzeti Kulturális Alap Folyóiratkiadási Kollégiuma
támogatta

ISSN 0133-2597

TARTALOM

JÓ KÖZÉRTET

Losonczy Ágnes: Idősek ideje, a kor viselése	5
Barcy Magdolna: A találkozás illúziója	29
Kézdi Balázs: Kultúra és mentálhigiéné	45
Kiss Szabolcs: A kulturális pszichológia horizontja	51
Vidovszky Gábor: Örömréning a nevelés és az önnevelés szolgálatában	57
Semperger Piroska: Az Örömréning szerepe a személyiségfejlődésben	59

JÓ (?) KÖZÉRTET

Sigmund Freud: Rossz közérzet a kultúrában	65
Németh István: „Aki nincs ellenünk, az velünk van!”	89

KÖZELÍTÉSEK

Antalóczy Tímea: Értékválság az ezredfordulón	115
Szilágyi Erzsébet: A magyar film és a mentálhigiéné	119
Kamarás István: Miképpen vallásosak hazánkban a katolikusok	127
Barabás Máté: A krisna-tudat szervezetének tevékenységi stratégiája és adaptációs mintája	135

SZEMLE

Vidovszky Gábor: Flow (Csíkszentmihályi Mihály: Flow – A tökéletes élmény pszichológiája)	143
Berkesi Sándor: Másfélszáz éves a Himnuszunk s a Szózatunk	145
A. Gergely András: A kultúraszervező Klebelsberg (T. Kiss Tamás: Állami művelődéspolitika az 1920-as években)	147
Farkas Attila Márton: Krisnások Magyarországon (Kamarás István: Krisnások Magyarországon)	153

KÉK TARTALOM

A jó vagy rossz öregség forrása

Első kérdés:

Lehet-e jól megöregedni?

Az ember öregkorát egész életével építi fel, és azt így ki-ki a maga módján, inkább tudattalanul, mint tudatosan a maga számára készíti elő. Nemcsak a „betakarítás” értelmében, hanem minden élet-viszonyával együtt. Ahogyan vo-

mozgását nehezítik csikorgó ízületei, romló szerveinek működése nyomán kénytelen újratanulni a test anatómiáját (biológiai hanyatlás, betegségek, egészség romlása, csökkenő képességek);

– hogy a nálunk kialakult társadalmi feltételek következtében anyagiilag lesüllyed, a nyugdíjas helyzet a szociálpolitikai döntések függésében alakul ki, nem tudja tartani korábbi

Losonczi Ágnes

Idősek ideje, a kor viselése

Történelmi sebek, fekélyek

násai kielestednek és karakter-ráncai mélyebbek lesznek, úgy élesednek ki lelki „ráncai”, előtérbe kerülnek természetének mélyebb jellemzői, élesebben mutatkozik meg az is, ami jó és az, ami rossz volt. Az öregség nem ad új karaktert, új személyiséget, nem tesz képessé arra, amire fiatalkorában is képtelen volt az ember, de kialakult természetében, személyiségének összetevői mégis átrendeződhetnek „jól” és „rosszul” is: hangsúlyosabbá válnak az ön – esetleg környezet – eletrontó, és az ön – esetleg környezet – életjavító képességei is.

A kérdés az, hogyan viseli az idős és idősödő ember mindazt, ami az öregséggel jár:

– azt, hogy hanyatlik az egészsége, homályosodik látása, romlik a hallása,

létfeltételeinek szintjén az életét (társadalmi perifériára kerülés pauperizálódás veszélye, az „eltartott nyugdíjas” helyzetének megalázó volta);

– hogy korábbi köreiben megszűnt fontossága és nyugdíjazása/viszszavonulása után egyre inkább a társadalmi, szakmai perifériára kerül (énérték és fontosság – veszteség, fölöslegesség érzése);

– hogy megszűnnek korábban begyakorlott feladatai, csökkennek tenziónivalói. Tudása korábbi feltételekből és azokra épül. Lépéstartása a gyorsan változó ismeretek idején különösen nehéz. Kérdés, hogy a korábbi aktivitásához képest képes-e aktivitásához újfajta tereket találni (kényszerű vagy választott passzivitás);

5

K É K

– hogy kikerült az évtizedek során megszokott közösségeiből, nehezen alakít újfatja közösségekkel kapcsolatot, sokszor növekszik magánya. (emberi közösségek és támogatás hiánya, elmagányosodás, beszűkült élettér, hiányzó emberek);

– hogy nem tudja – ha nem tudja – azt a tudást átvenni, ami a fiatalok számára természetes közlekedési mód, automatikus kifejezési forma. (Az aktuális, esetleg korszerű elvárásoknak való meg-nem-felelés, alkalmazkodási nehézség vagy képtelenség).

6

K É K

Amikor az idő múlásával a társadalomból kikopik az ember, és az átélt történelembe szövedött élete sem nem ad sok vigaszt, sem nem igazolja a „befektetést”, akkor onnan kell mozgósítani az erőt, ahonnan még lehet meríteni, ahonnan a veszteségeket ellensúlyozni lehet. S ez a *belső erő forrásvidéke*.

A biológiai-, társadalmi-, történelmi idő gyarapodása és veszteségei nincsenek egyensúlyban. A veszteségek sokszor egymásra épülnek, egymást erősítik. A veszteségekre a válasz csak egy másik életsíkon életrehívott gyarapodás lehet. Az ellensúlyozásban csak a belülről, a legbensőbb világból előhívott erők segíthetnek. Itt az *én – erőre, a lelki – szellemi – érzelmi ener-*

giákra térek vissza, arra a képességre, amely mindig is egyensúlyt próbál teremteni a külvilág teherterelei és belső világ képességei között. A belső erő nélkül általában sincs tartalmas élet, bármelyik életkort tekintjük is, ám különösen feltételévé válik a „jó” öregségnek.

A jó öregséget a rossz és romló körülmények között nem lehet „kívvülről” bevinni, nem lehet tanácsokkal megoldani, kívülről betáplálni. Nem lehet senkit rábeszélni sem, hogy ugyan, tessék már élvezni az életből azt, amit még lehet, addig amíg lehet. Ehhez mély, belülről fakadó élet és emberviszony kell, előzménye az egész élet belülről megépített kultúrájában van (ami nem iskola, nem diploma függől), ez ott leli forrását a kora gyerekkortól kidolgozott élet és emberviszonyaiban.

A „jó megöregedéshez” legalább annyi belső erő kell, mint amennyi súly terheli kívülről az idős és idősödő embert.

Egyáltalán lehetséges-e jól megöregedni?

Néhány jellemző vonást ki lehet itt is emelni, hiszen az időskornak külön tudománya van: úgy hívják „gerontológia”. Egy kutatásomban – egészségügyi témájú volt – külön megvizsgáltuk az idős embereket, hogy hogyan viselik az életet, az öregséget. A jó és a rossz öregség között nem az egészség – betegség volt a határ, ahogy a jólétben sincs kizárva a „rosszul lét” eshetősége: így, egy csaknem teljesen béna, idős, nyolcvan felé közeledő férfi mondta kérdéseinkre derűsen: „Én nagyon jól vagyok. Ízlik még az étel, meg úgy tu-

dok örülni a kis napsütésnek is”. A másik idős embernek semmi baja – betegsége nem volt, még anyagilag is jó helyzetet élvezhetett, mégis arra a kérdésre, hogy – „Hogy van?” – a válasza az volt: „Jól vagyok –, de minek?”

A következő összefoglaló tanulságokat ebből a szélesebb kiterjedésű munkából szűrtük le. A „jó öregség” magatartás gyakorlata és a rossz öregség kiutaltan csapdái azonos rugóra járnak. A következő gondolatcsokrot csak a feltárt a tapasztalt valóság védheti meg a banalitástól.

A világ valóban beszűkül, viszont mozgásban tarthatja és tágíthatja az körülményeket az, aki szüntelen kíváncsisággal képes követni a külvilág menetét. Akkor is, ha már nem „érdekelt” benne, ha nincs semmi közvetlen haszna belőle. Az érdek nélküli érdeklődés és kíváncsiság segítheti az embert, hogy ne záruljon be a világ előle és ő ne zárja el a világot magától.

Az érzékelés romlása: az idős ember rosszabbul lát, rosszabbul hall, rosszabbul jár. Viszont a kevesebbet alaposabban szemlélheti, jobban érzékelheti, ízlelheti, figyelheti. Aki képes növelni a belső látását és a belső hallását, az mélyebb megértéshez juthat. A felületes benyomások sokfélesége helyett a felfogott világ érzékelésének intenzitása növelhető. Észrevehet olyan dolgokat, amelyekre nem figyelt eddig, nem volt rá „ideje”. Választhatja azt, hogy csak a fontosra figyeljen, de arra komolyan. A lehetőségeken belül kiteljesíteni azt, amit elérhetett és ami elér hozzá.

Hasonló módon épen tarthatja az embert az *öröm képessége*. Ez fontos választóvonal a rossz és jó öregség között. Becses „tudás”, és elemien fontos.

Ebben is kísértének igazi közhelyes válaszok, melyek sokszorosan igazoltak: akinek képessége van az örökökre, az meg is találja azokat. Annak elég a napfény, a zöldülő világ, az ősszel színesedő fák, egy mosoly, egy dallam, és mindenek fölött a gyerekek, unokák, de általában a fiatalok, akik az élet folyamatosságának, a mindig újra megújuló életerő bizonyosságát adják és emellé azt az elégtételt is, hogy mások folytatják azt, aminek mi már a végén vagyunk.

Mindezekhez több kell, mint bölcsesség, túl a szellemi, tudati szférán az *érmek és érmek „bölcsessége”*. Nem kíván rendkívüli adottságokat, nem függ anyagiaktól, iskolázottságtól, de függ a belső világ érettségétől és teljességétől. Szerencsére mind a kutató-saim, mind a mindennapi élet során nem egy olyan idős emberrel találkoztam, aki birtokában van ezeknek a képességeknek.

Van nyereség abban a veszteségben is, hogy „inaktív” lesz. Az aktív élet befejezésének jó oldala igazi felszabadultság érzetet is adhat: az ember végül is számos feladatot megoldott, amit pedig nem oldott meg, azzal már úgysem tud mit kezdeni. Új feladatnak nem kell, mert nem is lehet neki futni. Vége a „nyüzgés” kényszerének is. Nem kell már mindenáron „ott” lenni, kívül kerülhet a versenykényszeren. A pénz, a presztíz, a hatalom köreiben alul-, fölül-, kívül maradhat. *Szemlélődhet, nézheti „mint a moziban”,* hogy mit tesznek *mások* a Nagy Tolonásban, az egymással birkózó, egymást lefőzni akaró emberek. Szemlélőjévé válhat annak, aminek részese volt. Nem rángatják tovább külső

kényszerek. Viszont odafigyelhet végre mindarra, amire eddig „nem ért rá”, amit elmulasztott a múltban sok kényszerű befogottsága miatt. Maga válogathatja meg figyelve tárgyát.

Sok *tapasztalat beérése* is a „nyereség oldalhoz” tartozik, ha nem is mindig vigasztaló, vagy nem is mindig használható, mégis élettartalombeli gazdagodást hoz. A külső kényszerrel diktált életmezőn a kötelező részvételtől való megszabadulás; a felszínen játszó presztízscsaták, sok kívülről diktált, sürgetett, szabályozott húzás-vonzás után, most végre befelé is figyelhet, a belső lényegre összpontosíthat. Ezzel az élet önérteke növekszik, amihez nem kell külső megerősítés, talmi igazolás.

Nagy a *veszélye* annak, hogy *teljes passzivitásba süppedhet* az idős ember. A keserűségtől, a bezárulástól megmenekítheti az öregeket az aktivitás, vagy egyszerűen szólva a cselekvő élet, a mindennapi dologosság is, annak érzése, hogy még tud tenni bármit, hogy még szükség van arra, hogy *valamit* tegyen. Még fontos, még hasznos lehet akármi-ben. Nem a munka tartalma dönti el a fontosságot, hanem a hívás a lényeg, ami itt kihívást is jelent. Bármilyen fontosá válhat, ami feladat, ami kiemelheti csak önmagába zárult életéből és másfelé, másra irányulhat. (A nők előnye, olykor hátránynak tartott feladataik közül az, hogy mindig is gondoskodniok kellett másokról, hogy nemcsak a világban betöltött szerepük alapján minősítették őket, s ők is magukat. A férfiak ezért is élnek meg oly nehezen a inaktivitásukat, kiesésüket a világból,

különösen ha fontos szerepet tölthettek be, mert világéleti feladataikkal szemben nehezebben tudnak ellensúlyt, önértékesítő cselekvéseiknek más területeket találni.)

Ha a mindennapi kreativitás véget ér vagy elveszti jelentőségét, vagy értelmét; ha az idős ember kirekeszti a világát, és a világ sem mutat érdeklődést iránta; ha a külső környezet csak ellenségességet vált ki belőle figyelem és érzelmi kötődés helyett, akkor az elszigetelődés és passzivitás erősödő hanyatlással párosul.

7 K É K

A feladat életben tart: értelmileg és érzelmileg is, még a szervezetet, a biológikumot is felerősíti. Másképpen öregszenek azok, akik megtalálják érdeklődésük és cselekvéseik terét, mint azok, akik mindent abbahagynak, ebbe belekeserednek és várják a halált. Ők már élőként feladják az életet.

Az emberi *kapcsolatokról* szólva igaz az, hogy a világági kapcsolatok mindenképpen szűkülnek, de különösen akkor, ha valaki csak várja mások figyelmét. Aki viszont megőrzi a „másikat”, mások iránt az érdeklődését, és szeretné megérteni a másikat, sőt még módja van valamit segíteni is, ha másal nem törődéssel, érdeklődéssel, az már nem maradhat kapcsolatok híján. A képesség: odafigyelni másra, az

megóv a magánytól. Mindenki rászorul a figyelemre, hiszen mindig sokkal több ember kívánja, hogy odafigyeljenek rá, mint akik figyelnek másokra. Aki másokra tud figyelni, az sohasem magányos, még ha egyedül is van.

A kérdés az, hogy azok a képességek, amelyek az emberi kapcsolatok szövetét alakítják, mennyire maradtak elevenen, kölcsönösségre épülő-e, nyitottak-e új emberek el- és befogadására. Mennyire maradtak épen vagy éppen fejlődtek, nyíltak, mivel öregkorban is fejlődhetnek tovább. Azokra

Kelet-Európában, ahol a múlt annyiszor változott a sorsok értékelésében. Nagy veszteség éri azt, aki elveszti a múltját, mert ezzel elveszítheti egész életét. Ez nemcsak akkor következik be, ha a történelmi változások elsodorják azt, amit fontosnak, vagy értéknek tartott, hanem akkor is, ha nem tudja elfogadni személyes életében azt, amit átélt, amit életében tett, vagy hitt. A történelmi, társadalmi átalakulás többször is „besegített” abba, hogy megfosztotta az embereket saját múltjuktól, addigi életük értelmének igazolásától. Ezért is válaszút az öregség viselésében, hogy elfogadják-e vagy elhárítják eddigi életét. Az öregség egyben betakarítás is. Ha ez a betakarítás nem ad nyugalmat, ha az eredmény nem igazolja az élet erőfeszítéseit, ha az élet munkája hiábavalónak tűnik, ha a hit, amelyik az élet tartóoszlopa volt megrendül, és az ember nem talál tartalmat, mely célt és értelmet ad a létezésének, akkor az öregség keserves lesz.

Az az ember viszont, aki úgy érkezik az öregkor küszöbéhez, hogy *nincs feloldhatatlan harcban az életével*, és még vannak szándékai és tettei, az nem kesereg azon, hogy hiábavaló volt az élete, az hibásnak ítélt tetteivel is szembe tud nézni, akár van feloldás, akár nincs. Nem azon bánkodik, mi mindent nem tett meg, hanem elviseli önmaga múltját, ha sok mindent másképpen is tenne a mai fejével. Amikor valaki tudja, hogy a lejátszott életnek nincs új próbája: ez az öregség nyugalmanak egyik kulcsa. A tettek tények, amelyek segítettek megállni. „Ne a sorsa szerint ítéld meg az embert,

hanem hogy hogyan tudott megküzdeni vele” – mondja egy régi orosz közmondás.

A múltnak értelmet adhat az ember azzal is, hogy tapasztalatait bölcsességgé, vagy legalábbis érettséggé növelheti, ha másnak nem is, vigaszként önmagának.

S a jövő? Csökkenő és nehezedő jövővel kell szembesülni: ahogyan az élet lezárulóban van, már nincs annyi a jövőből, mint amennyije van a múltból. S a jövőnek is szűkülnek, romlanak a távlatai. Ezért jó egyensúlyt találni: a múltat elfogadni, mert érdemes volt élni, a jövőre figyelni, mert még mindig történhetnek érdekes dolgok, van mit látni, mit tenni, van mi iránt érdeklődni. A jövő tudata, akár a holnapi napé, akár távolabbi időre kilátást adhat, kimozdulást a beszűkült jelenből. Ha a hosszabb táv nem olyan biztató a koros embernek – mindig is kérdés, hogy mennyire biztató a jövő egyáltalán –, akkor válik reménytelibbé, ha „kilát” önmagából, ha a többiekre néz, az utódokra, a gyerekekre, a most lábakra kelő, Nagy Életbe induló generációkra. Ehhez jó a folyamatosság tudása, hogy az élet örök, és élni jó.

Aki az élet folytatására figyel, az erőt kap. Végül is jó tudni, hogy az élet megy tovább, emberek, tárgyak, gondolatok, akaratok tovább élnek, tovább viszik ami elindult. Van, ami sikerült, van, ami nem. Tudni, hogy ami nekünk nem sikerült, talán megoldják az utánunk következők. Ez, biztatás. S ha nem tudnák, akkor meg nem bennünk volt a hiba. Ez önbizalom növelő. Jó öregség ezért tágit a jelenen, nem zárja le saját énjének időhatárainál a világ határát. Kilát magabazártságból, ezért

8 K É K

a valódi készségge is alakult képességekre gondolok, amelyekben az adottság, – lehet mondani tehetség – egyfajta kidolgozott és begyakorlott készség is megmutatkozik. Olyan a másik emberre irányuló „adó-vevő” készülék, amelynek mindennapi használata korábbi emberi viszonyaiban épülhetett meg, és az idő haladtával, az öregség idejét elérve beért az is, hogy hogyan érez a többiek, „mások” iránt. Egyáltalán az tűnik ki, hogy képes-e „kilátni” önmagából, vagy csak önmaga horizontjáig terjed a világa. A bezárkózás életveszélyes. A saját ego teljes világgá tágítása mindig veszélyes, de öregkorban tragikussá válhat.

A múltfeldolgozás buktatói súlyos csapdába ejthetik. Különösen nálunk

„Tudni szeretni” az életet, megbé-
különi a saját élet idővel, szeretni az
utánunk következőket, örülni tudni,
de haragudni is, hiszen minden érzelem
átélése fontos, jelen lenni résztvevően,
de már távolabbról, elnézően, lehet dü-
hösen is, de mosolyogni magunkon és
másokon is, és örülni, hogy még élünk,
még van a jövőnk, lám már itt van a

Az életidőben együtt jelenik meg a biológiai, a történelmi és a társadalmi idő. A „biológiai életidő” meghatározó. Mindenki, aki megszületik, az életre keléstől az elmúlásig járja végig útját: születik, fejlődik, kiteljesedik, beérik, hanyatlani kezd, majd leépül és meghal. Viszont, amint az élet a társadalomba „szervül”, a biológikum társadalmi tartalmat kap és a társadalmi hely, az adott történelmi idő különbségeit is magába építi. Az idő történelemmé

A biológiai létben a saját életidő és történelmi idő összefonódik. Az idő

halad, az életóra jár, a kettős idő mindig kettős feladatot ad: alkalmazkodni kell a társadalmi-történelmi változásokhoz (adaptációs probléma) és alkalmazkodni kell a saját korból adódó életfeladatokhoz (identifikációs feladatok). Az életfordulók kritikus, olykor krízispontjai a társadalmi fordulatokba épülve fokozhatják a nehézségeket, és gyakran súlyosbítják az egyéni válságokat is, vagy megfordítva, segíthetnek átemelkedni és megoldani a válságos helyzeteket. A történelmi feltevések alaposan beleavatkoztak abba, hogy milyen öregséghez érkezett el az ember. Az elmúlt időszakok tapasztalatait magukban hordják az öregek, nem csupán emlékezetükben, hanem reflexeikben, sőt zsigereikben.

Minden társadalmi és történelmi hatás megtörhet a személyiség módosító erején. A személyes adottságok, a belső késztetések, válaszoló és kihívó energiák felfogják és alakítják a kapott hatásokat. Minden ember egy-egy, egyedi teljesség, korábban soha nem volt, a jövőben sohasem lesz azonos entitás.

Ezért is igaz, hogy a mindenki számára adott közös sors feltételei között számos egyéni változat lehetséges. Az életutak, a túlélési módok egyéni variánsainak sokféleségeit láthatjuk, mert

10

K É K

mindenkor és mindenkinél, az egyéniség „válasza” módosítja az azonos feltételeken belül még az öregedésben is az öregedés módját, sőt felerősíti az életerő szerepét.

Az életidő növekedésének vívmánya és a társadalom teherviselő képességének kudarc

Nagy vívmány: az életkor meghosszabbodása. Két generáció életideje alatt a fejlett ipari társadalmakban átlagosan csaknem 18–20 évvel növekedett az élettartam. (Az élt években kifejezett eltérések, a szegénység-gazdagság, elmaradottság-fejlettség, elnyomatás-szabadság különbségeiből következnek.) Megváltozott a társadalmak korstruktúrája is; két generá-

cióval korábban az idős lakosság az egész népesség hét százalékát alkotta, ma az öregek, a hatvan éven felüliek aránya a népesség közel húsz százalékára növekedett. Még élesebben jelzi számokkal a folyamatot a nyugdíjasok arányának megsokszorozódása nálunk: 1960-ban hazánkban négy százalék volt a nyugdíjasok aránya, ami 1970-re háromszorosára, 1980-ra ez négy és félszeresre, 1984-re az ötszörösére nőtt. S vele a nyugdíjasok egészségügyi ellátásának szüksége is. Különösen megbillentette a demográfia egyébként is törekény egyensúlyát, a gyerekszületések csökkenése, de még komolyabban súlyosbította a középkorú és fiatal férfiak körében növekvő korai elhalálozás. Az életkor növekedésének vívmánya visszaütött a felkészületlen társadalomra, a szociális és egészségügyi ellátás feladatait megsokszorozta. Különösen súlyos gondokkal jelentkezik ez a világdilemma, a kelet-európai társadalmak átalakulásának időszakában.

A mai társadalomban az élet utolsó szakaszának végeredménye sokszor kárhoztatta sivár sorsra, az egyébként is sokat megélt idős generáció tagjait. A szocialista propagandában annyit hangoztatott „megérdemelt jutalom”, érdemtelen életzárassá változott.

Egyszerre kell átélniök az időseknek öregedésükkel szervezetük fizikai romlását, a társadalmi aktivitás elhagyásával, a nyugdíjazással a kiszorítást a társadalom periferiájára; a tudás szerkezetének változásával és a modernizálódással ismereteik elavulását; a gazdaság tönkremenetelével a nyugdíjak elértéktelenedését, s ennek

következményeként a gazdasági lerobbanásukat, az elszegényedést, sőt, pauperizálódást. Azzal, hogy „rászorulttá váltak”, az önértékelésük, önbecsülésük leromlását; a rendszerváltozásokkal pedig a saját múltjuk többszörös átértékelődését – aszerint, hogy mi jellemezte korábbi élettevékenységüket – az új társadalmi változások fel- vagy leértékelik azt.

Az már csak mindent átszövő járulékos elem, hogy a jelenben uralkodó kultúra az ifjúság kultuszát sugározza: külsőségekben éppenúgy, mint képességekben, a gyorsaság, az adaptivitás, a versenyképesség, az előretörő agresszió, olyan tulajdonságok, amelyek par excellence nem jellemzően tartoznak az idősek tulajdonságai közé. Mindennek következményeképpen az élet záróideje, a derűs vagy legalábbis tiszteletreméltó betakarítás ellehetetlenül, jó esetben megnehezedik.

Minden szűkösben élő társadalom másképpen kegyetlen a maga öregjeivel, ha azok rászorultakká válnak. Különösen, ha kevés az, amiből élni kell, és szűkös az elosztható javak köre. Kivétel, ha gerontokrácia uralkodik, és az öregek másokkal, fiatalabb generációkkal szemben gyakorolják kizszorító hatalmukat. Ismerünk olyan kultúrákat, ahol az öregek kényszerített, sőt olykor rituálisá tett, „önként vállalt” öngyilkosságot követnek el; a hideghegyre mennek, vagy viszik őket (japán hagyomány), a büdösbarlangba kell elmenni meghalni, (Sánta Ferenc novellájában), vagy a minden fiának terhevé vált, talicskán egyik gyerektől másikhoz tolt, majd az utcán „felejtett” öregapa (Darvas szociográfiája). Sorolni lehet, hogyan „segi-

tették" a túlvilágra fölöslegessé, családi teherre vált őskéket, öregeket. Pedig oly korból származnak ezek a példák, amelyről úgy hírlík, hogy fontos volt a család, és volt tisztelete az öregeknek.

Az öregek – tömegüket és társadalmi helyzetüket tekintve – a szocialista rendszer többszörös áldozataivá váltak. Kivéve azokat, akik maguk „termelték” az áldozatokat, jöllehet ők sem kerülík el a kort és a változásokat, s ezekben saját társadalmi-biológiai hanyatlásukat. A szocializmus megfosztotta a tulajdonosokat tulajdonuktól, mindenki az állam alkalmazottja lett; és mint munkások /alkalmazottak, mezőgazdasági dolgozók váltak többoldalú kizsákmányolás és kisajátítás talajvesztettjeivé. Legalább kétszer kellett átélíníök az „eredeti felhalmozás” megterhelő kiszípolozását. A szocialista elvek, polgári biztónság cserbenhagyott kílíjatszottai, minden ígérek legjobban becsapott, legnagyobb tömegű kiszolgáltatottjai. Rendszernek és rendszerváltozásnak egyaránt áldozatai.

A gazdasági rendszer mőködési feltételeiben bekövetezett alapvető változások miatt, még a korábbi helyzet fenntartására sem elégségek a keretek. A folyamatosság annyira megtört, hogy a szocializmusban pauperizálódott idős nyugdíjasok életszínvonalának megőrzése, még a korábbi vállalások szintjén is ellehetetlenült. A szocialista ígérek az alacsony szintű egyenlőség, a szegénység határán tartotta az időséket, az új gazdasági rendszer még ezeket a korábbi ígéreket sem tudja tartani. A nehezebb társadalmi helyzetben lévő idősék nem képesek kílíhasználni a rendszerváltozással

megnyílt lehetőségeket: a piacon nem versenyképesek, nem tudnak új szakmára váltani, új vállalkozásba kezdeni. Az öregek két rendszer között a „pad alá”, tehát az élet normális, elviselhető szintje alá kerültek.

Sorsuk és életszínvonaluk az állam kezében van, a nyugdíjak folyósítása az újraelosztásban kialakított kormánydöntés arányaitól függ, a nyugdíjak értéke az állam pénzügyi döntései következtében változó inflációs rata szerint alakul. A szocialista gazdaság összeomlása után egyharmadával csökkent a nemzeti jövedelem, ezért is a „kírovó-elosztó” rendszer évről-évre a költségvetés állása szerint új alkukkal határozza meg a valóban igen szűkössé vált szocialis ellátás kereteit és eloszlását, mivel a korábbi felhalmozásra nem lehet építeni a szocialis járandóságokat. Három millió hétszáz-ezer járulékfizető, tehát a társadalom aktív és adófizető *egyharmada tartja fenn* a tízmillió ember számára szolgáló elosztási alapot. Ebben vannak a nyugdíj, az egészségügyi és a szocialis ellátás intézményei. Ez biztónsítja a társadalom *inaktív kétharmadának*: gyerekeknek, fiataloknak, öregeknek-nyugdíjasoknak és a munkanélkülieknek az ellátását. Évről évre új alkutárgya, hogy mely csoport terhére, és melyik javára végezzék el a kevésből a szükséges és lehetséges átcsoportosításokat. A társadalompolitika központi döntése, hogy ilyen nehézségek közepette mit részesítnek előnnyben a társadalom nyugalma, a döntéshozók társadalmi lelkiismerete és természetesen hatalmi, politikai érdekei szerint. A

döntések preferenciapolitikájában feléphetnek valóságos, és szított társadalmi és generációs ellentétek is, szembefordíthatják egymással a különböz társadalmi és demográfiai csoportokat.

Az aktív, adózó korosztálybeliek közvetlen, vagy közvetett megterheléséről van szó. A szembeállítás, ami a fiatalok és idősék között az amúgy is élő kommunikációs és társadalmi szakadékot, illetve törést jelent, a szó szoros értelmében kenyértörésig vihető.

Ezért nemcsak azt a kérdést kell feltenni, amit oly gyakran hallunk,

11 K É K

hogy mennyibe kerülnek az öregek a társadalomnak, hanem úgy is megfogalmazhatjuk a problémát, hogy mennyibe került az öregeknek ez a társadalom.

Az elfedett múlt kírobbanása, és feldolgozása

Sebek, sérülések,
megrázkódtató veszteségek

A történelem úthengere... A kilencvenes évek kezdetének rendszerváltoztató feladatai között egyszerre került előtérbe a feltárult múlt csaknem valamennyi emléke, és felszabadította az emlékezést. Feladattá vált a *szembenézés a múlt traumáival*, a feldolgozatlan, el-

titkolt, eltagadott és elfojtott, elszenvetett társadalmi történelmi sérülésekkel, azok kimondásával és orvoslásának szükségességével. A kimondás szabadsága egyszerre szembesítette valamennyi generációt – a korábbi hamisítás nélkül, – az átélt történelemmel.

A múlt felszabadítása elsősorban az időseknek adott feladatot, ez az adomány és teher nekik jutott, hiszen a hatvan év feletti generáció élte át a század legnagyobb hányattatásait. A történelem úthengere átgördült rajtuk, de az utat még velük sem tette simáb-

gozott módszereket, az éppen aktuális példaképektől, a választott- vagy a kényszerszövetségesektől. A különböző eszmei és hatalmi indítékú jogfosztás, tulajdonfosztás, egzisztenciális ellehetetlenítés, a ma még élő generációk számos tagjának és családjának életútját megtörte, olykor megjelölt emberként szakította ki őket normális életnek keretei közül. Volt hogy „csak” pályájuk gyakorlását lehetetlenítette el, volt hogy életüket veszélyeztető vagy kifejezetten életvesztő helyzetbe hozta őket.

A traumatizáltak köre sokrétű: a történelem forgandósága miatt többször változott a „fent” és a „lent”: rab és rabtartó helyet cserélhetett, korábbi hatalmasok domináns helyzetből alávetetté válhattak, és alávetettekből később megdöntésre is rászolgált elnyomók lehettek. Az aktuális „történelmi igazságtéves” gyakorta szült új, később más jóvátételt kívánó igazságtalanságokat, megfosztásokat.

Ha egyszerűen, tényszerűen, időrendben vesszük sorra, hogy milyen hányattatásokon mentek keresztül a felnőtt és idős generációk, láthatjuk, hogy ennek már az elrendezése is mekkora feladat.

A sérelmek tényszerű felsorolása

Előtérbe kerültek a nemzeti traumák, a nemzeti önértzet és önbizalom sérülései. Négy évtized elhallgattatása után lehetett beszélni Trianonról, a szétdarabolt ország maig élő fájdalmáról, az elszakított magyarság, a más országban élő magyar kisebbség sokszor

korlátozott életkereteiről. Megtörténhetett elnyomatásuk kimondása és képviselőik vállalása.

Felszínre kerülhettek a nemzeti önértzet gyógyíthatatlan törései: öt évtized alatt két vesztes háborút, két megszállást és két nagyhatalmi kényszerszövetséget kellett elszenvedni: a német szövetséget, megszállást és a háborúba sodródást, majd a szovjet megszállást (felszabadításként), és a szovjet blokkhoz kötöttség minden következményeit. (Természetesen mindegyik kényszerszövetségnek megvoltak az önkéntesei, haszon- és hatalomélvezői.) A köznép számára már az is traumatikus volt, ahogyan kifejezést kellett váltani, ugyanannak a történelem dicshimnuszra hogyan csapott át a történelmi fordulattal hatalomkötelezte gyalázkodásba, majd egy újabb csavarással vissza.

El kellett viselni megaláztatást a németektől, a vereséget az oroszoktól és „az utolsó csatlós” iránti ellenszenvet, az ország bűnössé nyilvánítását a béketeremtő nyugati nagyhatalmaktól. Ahogyan a béketeremtés következményeit mai napig megszenvedti az egész térség.

A II. világháborúban harcoló és elpusztult katonák és családtagjaik személyes gyászukon, és megélt szenvedéseik mellett még el kellett viselni többször a változó minősítéseiket: voltak bűnösök, sőt háborús bűnösök (a negyvenes és ötvenes években), későbbi differenciáltabb kifejezéssel: „kényszerrel besorozott” katonák, s így áldozatokká váltak, majd a kilencvenes évek elején hősként köszöntöttek őket. A hivatalos megjelölés változtatva címkéiket: volt, hogy a második vi-

bá a következő generációk számára. (Bár profán, de fontos forrás a fenti hasonlat eredete. A kérdés így szólt a hatvanas években: „Hol tud a kis nyúl legjobban meglapulni?” Válasz: „Az úthenger alatt”).

Az úthenger nemcsak egy irányba tarolt és döngölte be az életeket az éppen aktuálisan kényszerített „simításba”, hanem ide-oda járt, rendszerek, nagyhatalmak, világuralmak és világuralmi törekvések szerint, készséges együttműködők vezették és alákerülők szenvedték meg.

Egymást váltó hatalmi rendszerek és ideológiák diktátumai, és zárványai jelölték ki az *üldözendők* és *jutalmazandók körét*. Új bánásmódokat is kidolgoztak, de át is vettek már kidol-

lágháborúban a németek oldalán küzdő és sok megaláztatást is elszenvedő hadsereg katonáit az „utolsó csatlós”, a „fasiszta hadsereg” belyegével illették, majd a történelem „véltlen áldozataivá” váltak, illetve az utóbbi időkben, a „szovjet szörny” bukása következtében „hősökké” igazolta őket a szükséges rehabilitáció és az efölé kerekedő restaurációs igény.

A szovjet megszállás, vagy győzelem, amelyet felszabadulásnak mondtak – túl a nemzeti érzés sérelmein, vagy azok érzelmein, akiknek ez súlyos megtorlást és bukást hozott, ahogyan a hősi jelző nem maradhatott el a Vörös-Hadsereget említésénél – mélyen rejtett lelki sebeket, olykor testi nyomokat is hagyott a megerőszkolt asszonyokban, védelmükben megölt férfiak és családjuk emlékezetében, a hadifogságba hurcolt, ott elpusztult vagy életük végéig meggyomorodott emberek és családjuk körében.

Pedig a szövetségesek győzelme valóban megszabadulást hozott a háború poklából, a szovjet katonák tényleg hihetetlen hősiességgel, óriási vérvesztéssel harcoltak a győzelemért, a német hadsereg összeomlása, a Harmadik Birodalom megsemmisülése világszerte ünnep volt, elsősorban a német megszállástól megszabadult Európában, és a győztes Amerikában is –, valóságos felszabadulás volt és lehetett volna.

A Szovjetunió közelmúltban bekövetkezett összeomlása után, mintha igazolódott volna az is, hogy kétesen bizonyítható: országunk és hadseregének részvétele és felelőssége a második világháborúban. Mivel a szovjet meg-

szállás és társadalmi következményei miatt torzul el a győzelem értelme, ez visszahatott a második világháború tartalmára, s az eltorzított egyoldalú dicsőítés visszafordítása, nem kevésbé torzított régi – új átértelmezéshez vezetett.

A kilencvenes években nyíltan kimondhatóvá vált a *szocialista, illetve kommunista rendszer jogfosztó, tulajdonfosztó, ideológiai hegemoniájának* sok traumatikus következménye is. Napfényre került minden elszenvedett üldözés. Az, hogy legnagyobb tömegében a parasztság, a mezgazdasági népesség szenvedte meg az ötvenes éveket: kezdődött a szegényparasztság földhöz juttatása után a kapott föld elvételével, folytatódott kuláklisákkal, a kitelepítéssel, tetőződött a kétszeres erőszakos szövetkezesítéssel.

Másik széles társadalmi réteget érintett a kispolgárság (kisiparosok, kiskereskedők, kistulajdonosok) megfosztása a tulajdontól, az egzisztenciától és a szakma gyakorlásától. A társadalom felső régióiban az osztályidegenek „kiiktatása”, ezekkel egyidőben történt. Kiszorításuk a munkásosztály hatalma nevében egyszerre érintette az úgynevezett „történelmi családokat”, a polgári tulajdonos osztály tagjait, az onnan származó értelmiségieket. Megfosztásuk vagyontól, gazdasági, „művelődési monopóliumaik” megtörése keményebb időkben emberi jogaik megsemmisítésével is járhatott, de enyhültebb időszakban is el kellett viselniük osztályidegenségük miatt sokféle gyanúsítgatást, ami hol a munkalehetőség, hol a mozgástér korlátozását

jelentette, az ezzel járó létbizonytalansággal együtt. A szülők „büntetése” és jogfosztásuk mellett még gyerekeik életpályájára is kihathatott, „másod- vagy harmadízigen” sújtotta őket a diszkrimináció, mint az X-esek és „egyebek” leszármazottait, köztük sokszor az értelmiségi gyerekeket is.

Nemcsak a ki-, sőt „megjelölt” elenséget vagy potenciális ellenfeleket érte a kiiktató, megkülönböztető, korlátozó, kiátkozó intézkedések sorozata. Az „inkább vesszen száz ártatlan, mintsem egy bűnös meneküljön” bolsevikká

tett ige, vagy, „ahol fát hasogatnak, hull a forgács is”, népi bölcsességének cinikus alkalmazása, saját elvtársak és elvbarátok, sőt szövetséges útítársak életét vagy helyzetét se kímélte. A „nagy célok” jegyében sok embert tett áldozattá a hatalomféltésében paranoiássá lett hatalom, erőszakossággal ellensúlyozva saját bizonytalansági érzését, és annak tudatlan tudatát, hogy hatalmuk illegitim, hogy csak a szovjet fegyverek biztosítják megmaradásukat.

Az ötvenhatos forradalom leverése és megtorlása újabb súlyos társadalmi, történelmi csapást mért a társadalomra: a szovjet csapatok második bevonulása és az általuk visszaállított kommunista uralom bosszúálló meg erősödésével. A forradalom tapasztala-

ta ugyanakkor komoly figyelmeztetése volt a felkerült hatalmi csoportnak, hogy enyhíteni kell az emberek terhein, gazdasági kedvezményekkel elkezdni lépegetni a jobblét felé. Ez az út és a „kis engedmények” a jobb közérzetért módszere volt a forrása annak, ami országunkat a legelhetőbb szocialista országgá, a „legvidámabb barakk”-á tette. Miközben a hangulatjavító gazdasági intézkedések megértek az „ötvenhatosok” kíméletlen büntetésével, kivégzésekkel, hosszú börtönökkel, minden forradalmi és ellenzéki – vagy

14

K É K

annak minősített – gondolat és mozgás ellenségévé nyilvánításával és üldözésével, egzisztenciális megfosztásokkal.

A rendszert végigkísérte minden, a szocialista uralkodó ideológiától és hatalomtól eltérő eszme üldözése, kemény időszakokban kíméletlen eszközökkel, engedékenyebb periódusokban erősebb – gyengébb korlátozással. Más politikai nézetek, vallásos intézmények, gondolatok, de még a nemkonform baloldali nézet és érzésvilág is elfogadhatatlan volt, az utóbbi abszurditását az adta, hogy baloldalinak maszkírozott hatalom tette az eltérő baloldaliságot üldözőt.

A konkrét történelmi – társadalmi sérelmek mellett a rendszer mely-

struktúráját leképező viszonyok ki-
szolgáltatottsággal és függőségi rend-
szerekkel szőtték át a mindennapi életet. Szabadsághiány, a mozgás és kife-
jezés korlátozása fogta hálába az élet
különböző síkjait. Megjelentek a kli-
entúra viszonyaiban, a függőségi rend-
szerekben, olyan mindennapos sérel-
mekben, amelyek személyessé tették a
rendszerjellemző elnyomást.

A mindennapi válaszlehetőség nélkül elviselt sérelmek váltak rendszerel-
lenes erővé és váltak politikai indulat-
tokká. Mindezek az új szabadság lég-
körében szinte egyszerre láthatóvá,
tudhatóvá, érzékelhetővé lettek, szinte
rázúdultak a nyilvánosságra.

Valóban olyan volt ez a század,
hogy mindenkinek van valami fele-
teni, megbocsátani, rejtegetni vagy
éppen mutogatni való emléke; amely
igazságtételt, jóvátételt, rehabilitációt
vagy legalábbis meghallgatást kí-
válna, sőt vannak, akik az átélték
miatt is elvárnák a megtorlást sérel-
meikért.

Az üldöztetésekről

A kilencvenes évek eleje, a nyílt
szembenezés a múlttal, a korábban ki-
mondatlan, titkolt, tilos és feldolgozat-
lan sérelmek összesűrűsödése szinte „em-
lékezet-robbanással” járta át a gondol-
kozást. Valaminek a kimondása, a múlt
felidézése, a bűnök, sérelmek elhallgatott
tömegeinek újraélése, a kései gyász-
munka és a titkok felnyílása, egyszerre
felszabadító és megterhelő élmény.

A közép-kelet-európai világ for-
gandóságának egyik nehezen feldol-

gozható ténye, amikor az áldozat és az
üldöző felváltják egymást, hatalmat
cserélnek, egymás felé kerekednek,
majd – ha mindennek ellenére mégis
életben maradnak – egymás mellett
kell élniük. Többször lett az üldözöt-
tből üldöző, sőt rabból rabtartó, majd
másik történelmi fordulat újra áldo-
zattá tette: a fasizmus áldozatai, a
kommunizmus áldozatai; az ötvenes
évek pereinek áldozatai; saját elvtársai-
kat gyilkoló, bebörtönző, hatalmat
gyakoroló „igaz kommunisták”. A „ká-
rosnak” minősített nézetek
képviselőivel szemben, a „másképpen”
baloldali nézeteket valló embereket
ugyanúgy börtön fenyegette, mint
ahogyan a megfélemlített egyházak
vezetőit; a hatalmi akaratot közvetítő
egyházi férfiak szerepe az üldözött pa-
pok és elítélt vallásgyakorlókkal szem-
ben hasonlóképpen, ugyancsak váltott
helyet és szerepet. Majd az ötvenhatos
forradalmi igazságtéves képviselői,
akiket bebörtönzés és kivégzés fenye-
getett. Különböző idők különböző
börtönök börtönőreinek váltakozása.
Nem lehet megfedkedni az ítéletek
végrehajtói mellett az aktuális törvény
jogászaival, akik az ítéletet is, az elítélt
rehabilitációját is jogszerűen látták el.
Még az engedékenyebb diktatúra ide-
jén is folytatódott a hatalomerősítés
létalapokat és emberi jogokat sértő al-
kalmazása. Ezek a mindennapi életet
törték meg, és törték be az embereket,
egzisztenciákat lehetetlenítettek el, ál-
lásvesztés, mozgásszabadság korlátozá-
sok, különös társadalmi súllyesztők
bonyolult eszközeivel éltek az éppen
esedékes ügykezelők.

A kilencvenes évek nagy változása
után pedig, a korábbi fordulatok saját-

tos lenyomatával találkozhattunk: a revansok és rehabilitációk különös sajátossága volt a megoldások útján, hogy egymás mellett állhattak sorba a kárpótlásért, az igazságszolgáltatásért a különböző időkben ellentétes oldalon, olykor éppen az egymástól szenvedett áldozatok. Egyszerre, ugyanabból a forrásból, ugyanazon a helyen részesültek az igazságtételben és a kárpótlásban. Találkoztak, egymás mellett állhattak, szembekerülve egymással, hiszen egyszerre várhattak jogos jóvátételre a fordulatok következtében üldözöből lett üldözött, és üldözöttből lett üldöző: a csendőrök által üldözött zsidó áldozatok és a kommunista rendszer által üldözött csendőrök is. Ugyanott álltak sorba, ugyanarról a helyről együtt, egyszerre kérhették és kaphatták a kárpótlast és a rehabilitációt.

Oldóthatnak-e a sérelmek vagy feloldatlan gyűlöletbe dermednek-e? Feltételezhető-e a megbocsátás, a helyzet ellentmondása, szégyene és dühe kavargó. A valóságos és potenciális találkozások miatt amikor bármelyik üldözött a másiktól, akitől elszenvedte, szembetalálkozik.

A kelet-európai sorsok megértéséhez, különösen ha az eltérő elvi és osztályalapon építkező diktatúrák, elnyomási módok és üldözések változatos rémségeit akarjuk megismerni, s egyben a túlélés képességéről is gyűjtenénk tapasztalatot, s ugyanakkor keressük az emberi önuralom lelkierő forrását, ahhoz a zsidóüldözés és utóélete adhatja a legsűrítettebben át az élményeket. Nemcsak azért él még ma is hasogató sebként, mert nehéz felejtetni, hanem mert mai napig vitatott mindaz, ami és ahogyan megtörtént. A mai napig él a

szenvedés és él a kétség a szenvedés megtörténetében. Él a vád és él a vádolt felelősségének kisebbitése. Olyan szenvedés volt ez, amely minden előforduló és lehetséges – etnikai, vallási csoport – üldözési módjának eszközrendszerét, szellemi és lelki terrorizálásának módozatait magába foglalja. A század rémtetteinek sűrített tanulságát hordozza. Ismerete nemcsak lenyomatot ad a korszakról, hanem az emberellenes indulatokat egy egész birodalom gyűlöltre épített szerveződésének mechanizmusát, a szörnyek racionalitásának magasszinten megvalósított szervezetségét tárja fel. Tanulsága akkor is érvényes, ha más vallásúak, más a kisebbség üldözése történik, ha nem zsidókról van szó. Megrázkódtható tapasztalata ugyanakkor olyan ismeret anatómiáját adja, hogy minden emberellenes irtóhadjárattal szemben indítandó harchoz muníciót adhat.

A zsidóüldözés túlélő, akik, minden ellenére, itthon maradtak

A legtokéletesebb emberpusztító technika mindenén áthatoló eszméje és fél Európát lepusztító gyakorlata, a német nemzeti szocialista hatalom tette volt. A legnagyobb tömegű áldozatot a német fasizmusban üldözött és elpusztított, megkínzott zsidók adták, és a páriává degradált és háborúban lerothant népek szenvedték el. A népirtás nem egyedülálló náci jelenség a legújabb történelemben sem. Nem volt sem arányaiban, sem szörnyűségeiben kisebb emberirtás, amit a Gulágban a

szovjet rendszer tett. Nem volt csekélyebb bűn, mint Kambodzsában, ahol a Pol-Pot rendszerében kiirtottak két millió városi lakost, kisembert és értelmiségit. De az, ahogyan a Német Birodalomban a népirtást véghezvittek, ennek totalitása, szellemi-ideológiai előkészítése, megfelelő nagyipari módszerekkel keresztülvitt szervezeti technikai lebonyolítása, egyedülálló a történelemben és a világon. Az etnikai, vallási, politikai üldözések közül tény az, hogy a Holocaustnak elnevezett bűnök borzalmaikat tárták fel a legala-

posabban. A milliónyi meggyilkolt áldozathoz képest a kevés életben maradt tanúsága, a gyilkolás és pusztítás módjának dokumentumai, tárgyi bizonyítékainak felmutatásával, valóban az elérhető legnagyobb körben kíséreltek meg minden eszközzel megmutatni, mi történt. Maradandó élményt és rémületet kelteve, lelkifurdalást, vagy legalábbis lelkiismereti elszámolást remélve. A világ megrázkódtatása és a megrendítése nemcsak azért volt a cél, hogy felmutassák: lássák, ami történt, hanem hogy ne történhessék többet ilyen a világon. A vigasztalan tapasztalat szerint viszont, amíg az egyik oldalon az alig feloldható szenvedés még mindig eleven, a hitetlen és ellenséges „másik” oldalon, az egész történet semmibevevése,

bagatelizálása, sőt annullálása történik. Vigasztalan azért is, mert nem igazolódott az a hit sem, hogy „soha többet nem történhet hasonló”. Azóta is, felforolhatatlan esetben üldöztek ártatlan embereket, milliókat pusztítottak el, vagy milliós számmá növekvő százazreket gyilkolnak le Ázsiában, Afrikában, etnikai, vallási alapon. Tízezrekről tudunk, akiket elpusztítottak Boszniában, százazreket kényszerítették menekülésre, de Chilében vagy Argentínában sem óvta meg az életüket – Európa rettenetes tanulsága.

Magyarországon a rendszerváltás idején került éles fénybe a társadalmi köztudatban amnéziával közös homályba burkolt kérdés, a deportált, elhurcolt, elégetett zsidó áldozatok emléke. A szocialista korszakban más-keppen és másért alakult az elhárító, kínos feszengés a zsidók megsemmisítő légereiben szenvedett emberek sorsa miatt – Holocaust áldozatai előtt. Másként hallunk erről az emlékeztető évfordulók idején, amikor nyíltan felszakadhatnak, a félig tán tudat alá tolt emlékezés képei, és másként akkor, amikor feltámadtak eltűntnek remélt megfélemlítő jelek és érzelmek. Különösen hangsúlyt kaptak a II. világháború igazságának újraértelmezésétől és a Horthy-korszak rehabilitáló, restau-

JÓ KÖZÉRZET

rálási törekvéseinek sokak számára megborzongató múltidézésétől. Ezért is *erről is*, beszélni kell.

A ma élő öregek sokféle üldözöttséget átéltek. Azért hozzuk látóközelbe a zsidó üldöztetés túlélőit, mert amit át kellett élniük ugyan csak ezt a kort jellemzi, mégis magába foglalta mindazt, amit az üldöztetés túlélőinek el kellett viselni, nemcsak az üldözés idején, hanem az üldözés megszűnte után is, ha életben maradtak, amikor tovább kellett élni, a nem mindig együttérző, sokszor ellenséges környezetben.

Különös feladatot jelentett a fiatal szociális gondozóknak a Budapesten (Erzsébetváros, Terézváros, Lipótváros), az idősgondozásban, hogy el kell látniuk azokat a pesti, vagy vidékről Pestre került idős embereket, akik megszenvedték a zsidóüldözést, átéltek a Holocaustot. Több mint félévszázada történt, hogy a hitleristák tökéletes, kidolgozott tömeggyilkos technikával, a magyar adminisztráció és csendőrség segítségével, a megsemmisítő légerekbe hurcolták a magyar zsidók százazreit, ahol ott veszett és nem tért vissza hatszázezer ember. 1938-ban kezdődött, hogy törvényekkel legalizálták a zsidók életterének visszaszorítását. Ezzel kezdődött, majd eszkalálódott a zsidóüldözés folyamata, amely 1944-ben ért Magyarországra, a német megszállással, az „Endliche Endlösung” utolsó fázisához, a „Végso Megoldás” zárlatához. Ekkor beteljesedhetett a németek programja a magyar hivatalos együttműködők segítségével. A „végso megoldás” a háború utolsó évében érte el hazánkat, amikor

a németek már évek óta folytatták a megjelölt, alsóbbrendűnek kimondott emberfajták és népek szisztematikus kiirtását: közöttük voltak az „alsóbbrendű, elpusztítandó szlávok”, a lengyelek, csehek, hollandok megjelölt embereinek, a különböző nemzetiségű – köztük kártekonynak talált németek – milliói is. Ötven éve, a háború legutolsó évében következtek a magyar zsidók.

Hogyan lehetett túlélni a Holocaustot?

Hogyan lehetett túlélni az üldöztetést? Ez volt az a kérdés, amelyet feltettek, és ki-ki feltett magának is, aki hazajött a haláltáborból. Nem csak a testi-lelki kínzást, amelyről akkor és azóta is sokat hallottunk a túlélők töredékétől, hanem az utána következő életet. Pontosabban: hogyan lehetett a *túlélést túlélni*?

Először is túl kellett élni azt a kétoldalú, mindmáig égető (és itt helyénvaló a Holocaust kifejezés) szegycnt, amelyet azok is éreztek, akik áldozatok voltak, amiatt, hogy áldozatokká váltak, és elszenvdtek ellenállás nélkül. Azok szegycntét vagy felelősségviselését is, akik passzívan hagyták és elviselték, hogy megtörténjek. Azokról másképen kell szólni, akik aktívan segítettek a tömeges halált, majd rádöbentek mihez járultak hozzá; vagy azokról, akiket csak a világ ítélete vitt arra, hogy képesek legyenek átélni saját tettük rettenetét. Külön kérdés: mi van azokkal, akik rá se döbentek, vagy igazolva látják tetteiket?

Másodszor, túl kellett élni a saját életben maradást, ami diadal és két-

ségbeesés egyszerre, mert a megmaradás öröme került szembe a többiek elpusztulásának gyászával. Minden túlélő ismeri ezt a kint. Hadifoglyok, börtönviseltek, ötvenhatosok, háború, de még a magánélet, a béke túlélői is. A „hogyan maradhattunk életben éppen mi?” Azoknak akik 1945-ben hazajöttek (hazajöttünk) a lágerekből, egyszerre kellett átélni a megszabadulás valószínű csodáját, és a szembesülést azzal, hogy ki mindenki pusztult el, hogy hányan nem jöttek haza. Lehet-e az életnek ilyen gyászban örülni? Az örömről mindig átsapott a gyötrelmek, a túlélő büntudata azokkal szemben akik ottmaradtak. Akikkel együtt voltunk, azok nincsenek, akikkel együtt éltünk, nincsenek, akikkel együtt tartottunk, akikkel együtt küszködtünk, nincsenek. „A miért éppen én – és ő miért nem él” – gyógyíthatatlan seb az örömről.

Ahol esetleges, hogy kit ért a halál, megoldhatatlan válság az életörömről tisztán átélni, azzal mintha elfogadná a többiek halálát. Életörömben gyászolni éppen annyira nehéz, mint gyászban tudni örülni a megmaradt életnek.

Aki öreg, az sokakat túlélte, nem kellett hozzá a háború és a láger, elég szoros sűrűségben követték egymást az emberpusztulások hányatott vidékeinken. Ezért is kerülhetett elő sokszor a kérdés: a „kikkel éltük túl” negyvenégyet, az ötvenes éveket, ötvenhatot, az egész múlt-időt, és a folyamatos jelenet? Mit jelent kint lenni, relatív szabadon, amikor többiek, barátaink bent vannak? Mi az, kint lenni a lágerből, amikor a többiek bent vannak, utcán járni, amikor másokat be-

zárnak, szabad levegőt szívni, amikor másoknak nem jut csak börtönlevegő, jót enni, amikor mások éheznek, élni, amikor olyan sok a halottunk? Lehet-e élvezni a világot, amikor nincsenek azok, akiknek velünk, sőt talán helyettünk élniük kellene? Az életöröm gyásza és a gyászban az életöröm feldolgozhatatlanul együtt él az „én élek” diadalában, sokak halála, meggyöttrése közepette.

Ilyenkor jön az eskü, az ígéret, a „soha többet”, a „nem feledünk”, a „mindig veletek” – amit aztán, kikezd az önvédő felejtés, a mindennapok –, az idő és az élet.

Ez is ott van az öregekben, hol hangosabban, hol csendesebben, de állandóan lüktető lelki seb, az életben maradás sokszor kétes öröme mellett a halottak hol erős, hol csitulóbb, de soha-el-nem-hallgató gyászolása.

Útválasztások

Amikor egy ember számot vet az életével – és ez öreg korban gyakoribb, mert a tudat jövő helyett a múltban bókálódik – visszapergeti a döntéseit, a választásokon gondolatban meg-megáll, s bár módosításra nincs esély, vagy megerősödik döntéseiben, vagy jóvátehetetlenül rossz döntései marják, jelentősen befolyásolva közérzetét és viszonyát élethez, halálához, többiekhez. Az életstratégiák, életútelemzések különösen élesen tárták fel a különböző elágazásoknál, ahogyan szociológiailag közel azonos helyzetből, homlokegyenest ellentétes irányú életutak

következtek, s szétvittek, sőt szembeállítottak gyakorta korábban összetartozó embereket.

Háború után, és azután is még – sok kényszer között mégis, sokszor kellett vagy lehetett újra választani. Ahogyan még ma is. Valóságos és szimbolikus utakban. Térben, hogy itt vagy másutt éljenek. A társadalmi hovatartozás vállalásában, a *valahová tartozásban*, érzelmileg is. Jelentett politikai utakat, hatalom mentén kialakult választásokat: hogy a hatalomért, hatalomtól távol, vagy annak el-

lenében, vagy attól függetlenül akar élni. A „benne-létben” (miben is?) vagy kívülállásban (mitől is?). Az utak politikailag is elágaztak, ahogyan társadalmi térben is. Elváltak a vallás vállalásában, a zsidóság vállalásában, a magyarság vállalásában. Így változott a „mivel és kikkel azonosulni” kérdése az énazonosság választásában, az identifikálódás tartalmában is.

Első útválasztás, első elágazás a háború befejeztével már a lágerekben kezdődött: hazamenni, vagy nem hazamenni, és egyáltalán: haza-e a haza?

Nem mindenki jött haza a táborokból, aki életben maradt. Voltak, akik súlyos betegen, csontsoványan, valamennyire feltáplálva az amerikai vagy angol katonák kórházaiban, nem

tudtak, nem „bírtak” elindulni Kelet felé, mert azt mondták: „Én többet Magyarországra nem megyek. Ahol engem csendőrök fogtak el, hurcoltak, ütöttek, vertek, vittek, ahol az út szélén kárörvendő arcok vigyorogtak a csendőri kíséret mögött, ott nem lehet élni. Az nem haza.” És nem jöttek vissza sohasem.

Hazajöttek, akik azt mondták: ez a haza és mindenek után is az maradt. „Ez a hazám, ez a nyelvem, itt tanul-tam élni”. Hogy ez a nyelv Ady, vagy Radnóti nyelvé-t jelenti-e, vagy a sze-

Hazajöttek azok, akik itt keresték a családjukat. A munkaszolgálatban életben maradt férjek, apák és fiuk ke-resték haláltáborokba vitt családtag-jaikat: gyerekeiket, asszonyaikat, anyáikat, apáikat.

A keresés a kétségbeesés és remény ideje volt: a „ki tud róla?”, „ki látta?”, „ki volt vele együtt?” Hosszú-hosszú listák: kiragasztva templomnál, segélyhelye-ken, állomásokon, listát listára ragaszt-va, újság-apróhirdetések oldalakon át: „ki tud róla?”. Faggatózás, reménykedés, „mikor látta utoljára?”, „még élhet”, „még ott lehet, talán hadifogságban, talán kórházban, talán valaki elbújthatta, ugye még élhet, hiszen ugye senki nem látta biztosan, hogy meghalt?”

A remény tartotta itthon azokat is, akiknek – mikor a veszteségük kide-rült és végzetes bizonyossággal megse-misült a reményük, keserűségükben oly messzire mentek, amennyire lehe-tett. Volt olyan, aki, miután mindent túlélt és hiába várt, öngyilkos lett. Volt, aki mély letargiájában nem akart tovább élni, de nem tudott meghalni. Voltak, akik itthon maradtak és éltek.

Akik ma még bárhol élnek, itthon vannak, akikkel a Holocaust túlélői közöl találkoznak a szociális munká-sok, vagy bárki, akinek valami dolga van velük, azok az idős zsidók, min-den útvalasztásnál itthon maradtak és itt élnek a Terézvárosban, az Erzsébet-városban, Kispesten. Tudniuk kell ró-luk, hogy minden elágazásnál, amikor mód volt elmenni vagy maradni, a há-ború után negyvennyolcig, az ötvenes évek lezáródásakor, ötvenhat után, vagy a hatvanas évek korlátozott sza-

badsága idején, illetve nyolcvankilenc-ben, amikor teljesen nyitott volt a vi-lág, még mindig itthon vannak, az út-juk nem vezetett el, ez az ő hazájuk. A minden öreget érintő társadalmi ki-semmizettséggel, a minden zsidókat érintő újonnan keletkező megfélemlítéssel, a minden perifériára szorult em-bert érintő méltánytalansággal szem-ben, ide kötődnek, ehhez a világhoz ragaszkodnak, akarva, tudva, vagy küzdve, vagy elviselve élik sorsukat.

Miért lehetett továbbélni?

A továbbélésben segített a háború utáni reményteli légkör, a legfőbb rossz-tól megszabaduló katarzis élménye. A háború iszonyatos volt, és tisztító-tűz volt. A béke a háború befejezése után olyan volt, mintha levegő is megtisztult volna. A világ megszabadult az öldök-léstől, a haláltól, a fasizmustól, a hábo-rúknak tomboló emberi gonoszságtól, gyilkolástól, hadseregektől, felszabadító csapatok vandalizmusától. Aki ekkora kataklizmát – mint amilyen a második világháború volt – túlélt, az mintha minden rémtől megszabadulhatott vol-na. Nagy remények ébredtek fel ekkor, pátozzal és hittel telítetten.

A háború után a megtisztult lég-körben a megszabadulók reménykedő képzeletében megnyílt a tettek és az újfajta élet lehetősége, s a megszűnő megkülönböztetések után az egyen-lőség reménye bevalthatónak látszott. A fájdalom után a gyászt a reményke-dést oldotta, s a horizont, mint minden világméretű nagy változás után, sza-badnak és nyitottnak tetszett. Mintha elérkezett volna a társadalom-megvál-tó elképzelések bevaltásának ideje.

gedi őzést, vagy a pesti szlenget – eset-leg „jiddlizést”? Hogy a hazát idéző dal-lam a népdal, a cigányzene, vagy Kál-mán Imre operettje, hogy Bartók, vagy Zerkovitz, az nem befolyásolja a von-zódás erejét. Hogy melyik hazai vidék, az az egyetlen, ahol otthon érezheti magát; a táj a debreceni, nagylétai, al-földi vagy dunántúli táj, hogy éppen a Dob utca és a Teréz körút, nem a hely nagysága, mértéke a kötés erősségének. Hanem maga a táj, a hang, a szín, a szag, az íz, a megfogha-tatlan „otthon érzése”, valami, ami egyszerűen lételem. Hazajöttek az ér-zelmileg ide kötődő emberek, akik, végre megnyugodva itt akartak élni, egyszerűen élni, gyűlölet, rosszindulat, fenyegetettség nélkül.

Útválasztások – bármely elágazás, jól hasznosítható sztereotípiákat ad a „zsidózás”-hoz

A társadalmi választások, *politikai utakon is sokfelé* vitték a hazatért, lárgert megjárt, vagy korábban üldözött embereket. Sok egyszerűsítés torzítja el, vagy nagyon sok torzítás egyszerűsíti le az utak valóságos ága-bogait. *Vélemények, mítoszok és hiedelmek* sora idézhető, amelyeket jócskán táplál előítélet és vád, latens és nyílt antiszemitizmus: „minden zsidó elment, mert a zsidó hazátlan”, „mindegy neki, hol él, ahol a pénze, ott a hazája”. Sokszor hangzott el, hogy „többen jöttek vissza, mint amennyit elvittek”, akik pedig hazajöttek azok ismét „eltorlaszolták az utat az egészséges magyar elemek előtt”. Politikai érvekhez is mindig jó volt valamelyik kézreos előítéletet előhúzni. Ezekkel megfelelő módon lehetett táplálni az indulatokat, és mindig segített az érvelés meggyőző erejében, ha az éppen esedékes ellenfelet, vagy ellenséget, még zsidónak is lehet minősíteni.

Ha antikommunista volt az érvelő, nyilván adódott, hogy minden zsidó kommunista, hogy a kommunizmus a zsidók bosszúja az elhurcolásukért és megaláztatásukért. (Itt a példa az ÁVO volt, mint a zsidók bosszújának demonstrálható aljas és rémséges eszköze.) Ha kommunista volt az érvelő, kézenfekvő, hogy osztálygyűlöletbe csomagolja antiszemitizmusát: a zsidó burzsoá, tulajdonos (bankár, tőkések, bérlek), mindenekelett rohadt kizsákmányoló, vesszenek, pusztuljanak az osztályidegenek. Tudjuk, 1945–47

JÓ KÖZÉRZET

között nem egy szervezett pogrom volt, amelyet több helyen is a hazatérő zsidók ellen szerveztek, az antiszemita kommunisták vezetésével lángolt fel és a kommunista rendőrség hallgatásával vagy segítségével folyt le. Az már inkább az ötvenes évek hivatalos hisztériakeltésének fejleménye volt, hogy a zsidók akár valóságos, akár létező, vagy feltételezett nemzetközi kapcsolatairól könnyen válhattak a „nemzetközi imperializmus ügynökeivé”. Majd újra használható ellenérv volt az ötvenhatos forradalommal szemben a zsidózás, az antiszemitizmus, amelyet a forradalom leverése után a forradalom előkészítői és résztvevői ellen lehetett fordítani a tömegszimpátia megnyerése érdekében. (Marosán beszéde a Tungsramban).

Kommunista egyenlősítés, kommunista elkülönítés

A háború után a nagy reménykedés beváltásának ideje ugyan megszabadította az embereket a zsidó megkülönböztetéstől, az új önkény viszont új megosztottságot, másfajta erővel más erőszakot teremtett. A megosztottság határait a kommunista hatalom húzta meg: az „osztályharc”, a „kizsákmányoló”, polgár-proletár ellentét volt a zászlón, s ezzel új, éles határt vágott az emberek között az ötvenes években.

Az osztály-hovatartozás, a világnézet és a kommunista hatalomhoz való viszony lett így a bekövetkező megosztás alapja. Amikor a magántulajdon kizsajátítása megtörtént, a zsidó származású tulajdonosok, kis és nagypolgárok –

már akik megmaradtak, és akik folytatni tudták a háború után az életüket – megdöbbenéssel szembesültek, most már a kommunista üldözéssel. Osztályellenségnek vagy kispolgárnak bélyegezték őket, többeket közülük kitelepítettek nem sokkal azután, hogy a deportálásból, munkatáborokból hazakerkeztek. A kelet-európai abszurd szerint, az a kommunista rendőrség végezte a kitelepítésüket, amelyikben ott volt, vagy lehetett a munkaszolgálatból megjött, vagy megölt fivér bajtársa is. Új menekülési hullám indult. Akik

19
K É K

tudták és akarták még –, elhagyhatták az országot mondván: „itt nem lehet élni, nácik vagy a kommunisták, egykutyá, gonosztetteik előtt menekülni kell”. A kommunisták olyanok vagy még rosszabbak – állították –, mint a fasiszták voltak, mert azok pusztulást ígértek és azt is hozták, emezek szabadságot ígértek, az ígért földjének reményével biztattak és pusztulást hoztak – sok embernek.

Ellenkező előjellel az új társadalmi rendhez kötődött, és az előbbivel szembenálló társadalmi oldalra vezetett a kommunista út. Elsősorban a radikális társadalom átalakítókat vonzotta, a szegények, elnyomottak sorsával azonosuló embereket. Egy ideig ugyan nyitott volt az út a hajdan va-

gyonos vagy tulajdonos zsidó polgárok számára is, akik meghasonlottak saját osztályukkal. Éltek is vele mindazok, akik ebben látták életük biztonságát, eszméik beteljesítését, s a társadalmi igazság e földi megvalósítását. Sok érzelmi, értelmi, társadalmi és társadalomlélektani magyarázata van annak, hogy az üldöztetést megszenvedett zsidók közül mi és kiket vonzott a kommunista útra. A messianisztikus megváltástanokhoz való mély kötöttség megfért a szuperracionalista társadalmi, forradalmi programokkal, az el-

nyomottságból és üldöztetésből fakadó érzékenység, magában hordozza a többi elnyomottal átélt szolidaritást, az elvi szolidaritás megfért a minőségi elkülönülés arisztokratizmusával (élcsapat-elv). Megoldásnak tűnik minden eddigi vészthozó megkülönböztetéssel szemben, hogy nincs különbség ember és ember között, se faji, se vallási alapon, s az első időben még nem látszik az önkényesség az újfajta megkülönböztettségben. Nem kevésbé kötötte az embereket a kommunizmushoz az, hogy az a hatalom hozta a legnagyobb áldozatot a háborúban, amely gyakorlatilag „megvalósította a kommunizmust”, ez volt a legkövetkezesebb antifasiszta hatalom, s az a megkevesbedett zsidóság, amely megmaradt,

JÓ KÖZÉRZET

ennek köszönheti az életét. *A zsidó üldözöttség egyik szabaduló útjának a háború után a kommunizmus mutatkozott.*

Aki a megaláztatást és üldözöttséget átélt, attól mindenáron és végképp szabadulni akart, a visszatérés minden lehetőségének kizárásával. Az elképzelt utak egyike, a többi megaláztatással együtt felkerekedni, másik, azok élére állni (lásd élcsapat), egyáltalán előre kerülni. Ezekből kevesek útját motiválta a harmadik mód, ami az együttcsellekvés mögött a fölülkerekedést a hatalmi erő birtoklásának oly kétes biztonságában gondolta elérni.

A sztálinista rendszer hatalomgyakorló és a hatalommal szembeforduló kommunisták közötti hasadás osztotta meg ismét az embereket. Akik szembefordultak a sztálinizmussal, és akik továbbra is a korábban járt szocialista utat követték. A kiút és menekülés a szovjet típusú szocializmus zsákutcájából, az elhatárolódás az elkövetett sztálinista bűnöktől, a törvénytelenések miatt, a gyarmati helyzet miatt, a tévútra futó gazdaság miatt. A kritika a forradalomig vezette a szembenállást, s így az ötvenhatos forradalom volt az a következő új, éles választóvonal, amely a forradalmárok, a forradalommal rokonszenvezők és a hatalom folyamatos fenntartói között mély szakadékot robbantott. A forradalom valóban „tisztító vihara”, amelyben sok egymásnak ellentmondó szellem kelt fel, de egyben közös volt, hogy kataritikus szembesítést kívánt az ötvenes évekkel, a kommunizmus tetteivel és bűneivel. Ismét többféle útra terelte az

embereket. Volt aki jobb szocializmust akart, volt olyan, aki egyáltalán nem akart semmiféle szocializmust. Volt, aki a magyarság megszabadulását remélte az oroszok kiűzésével, és igazi nemzeti szabadságharcba kezdett, voltak a zsidók között olyanok is, akik megijedtek a forradalom során kifejeződő antiszemita megnyilvánulásoktól, és bár kívánták, de aggódtak is attól, hogy mi lesz velük, ha kimennek az oroszok; és volt aki a világnak ezen a térfelén már nem remélt semmit. Sokan igyekeztek minél messzebbre, még Európától is a lehető legtávolabbra jutni. A kétszáz ezer emigráns útja sokfelől sokfelé vezetett. Az életféltség miatt az igazi politikai menekülőknél kívül sokan elmene-kültek innen, ahol nem láttak jövőt, nem láttak megoldást, ahol egymást váltó diktatúrák, a nagyhatalmi politikának való kiszolgáltatottság el- és átadásának játékszereként más és más indítékú megfosztásokat kellett elviselni. A megtorlás kemény volt és ezt fejezi ki az az ötvenhatban feltett kérdés és válasz, mely mindenféle elnyomott közös tanulsága: „Mi a különbség 1944 és 1956 között?” – „Sok. Az, hogy most mindenki zsidó.”

A politikai utaktól függetlenül, leegyszerűsítve, kétfajta, lényegében el-lentétes habitus volt jellemző az üldöztetés után az itthon továbbélt életek tartalmára és formájára: egyik út, a „beolvasás” és eltűnés a többiek között, semmivel sem hangsúlyozni a különbséget. Másik út éppen a különbözőzés fenntartása. A megkülönböztetés és megaláztatottság vitt sokakat arra az útra, hogy semmi eltérés, semmi látható különbözőség ne legyen. Teljesen bele-

olvadni a környezetükbe, ne tűnjenek ki és ne tűnjenek fel, ne legyenek „mások”. Ez volt az egyik védekező mód: a lehetséges válasz a folytatható élet érdekében. (Köztük találtunk olyan, már felnőtté vált gyerekeket, akik elől zsidó származásukat titkolták és csak véletlenül, iratok között kutatva, vagy külföldi rokonok érkezésével derült ki a „titok”. Ezek sem kerültek el a traumák továbbélését, sőt éppen elfojtásuk miatt sokszor súlyosabb következményekkel számolhattak.)

Ezzel ellentétes magatartás volt, hogy mindazt meg kell őrizni, ami megkülönböztette a zsidóságot, ami felhívta rájuk a figyelmet, ami okot szolgáltatott a megszenvedtetésre, ami látványos ürügyet adott ahhoz, hogy megtörténjen mindaz, amit át kellett élni. Ez a hűség a különbséghez, a „mássághoz”, az elkülönültség megőrzése és fenntartása érdekében történt. Együtt a zártság kifejeződésének minden következményeit vállalták is. Vallásgyakorlásban, ünnepek megülésében, társadalmi körben stb. Ezt a magatartást megőrizni, a vallásgyakorlástól az elkülönülésig nem volt könnyű a szocialista időkben. A megőrzött függetlenség a mentességet jelentette mindenfajta bekebelező kisajátítástól, amihez én és öntudatot adó hagyomány, szellemi, értelmi értékek védelme adta meg a szükséges belső biztonságot.

A kívülről is látható választások mellett ott vannak azok a belső, sokszor rejtőzködő választások, hogy ki, merre kereste identitását – , mint ahogyan ez mára is igaz. Mennyire találtak támaszt a vallásban, a saját és sajátos zsidó közösségekben, vagy csupán

csak a zsidó tudatban, öntudatban; vagy éppen a meghatározott zsidó jegyeiktől való elhatárolódásban, elzárkózásban. Másképpen vezetett az út, más azonosulás keresésében: inkább a magyarság felé; vagy szellemi csoportokkal vállalt közösségen, vagy a tér-ségben talált én-azonosuláshoz adott lehetőséget az a bizonyos kelet- vagy közép-európaiság; esetleg politikai elkötelezettség oldotta fel és kötötte meg a választást; találhattak helyet újraélhető polgárvoltuk fellelésében, ahogyan volt vagy újraélhető baloldaliságuk feltalálásában, mint ahogyan léphettek egyfajta konzervatívizmus irányába is, s voltak, akik a jobboldaliság útját választották. Éles útelágazás, hogy énazonosságuk a megtalált, vagy újragyakorolt konzervált vallásosságban éltek át, ebben éled újra, vagy éppen ellenkezőleg a szabadon, kényszer nélkül vállalt gondolati szabadelvűség adja az eszmei talaj biztonságát. Kötődhetnek új mítoszokhoz is, de új racionalitáshoz is, újonnan felfedezett transzcendenciákhoz, de új pragmatizmushoz is vezet út, kereshetik vallás nélkül is a hagyományt, a gyökereket, az őseket; megkapaszkodhatnak korábban soha nem ismert és gyakorolt rítusok felfedezésében. Nincs egyféle séma, de még kétféle sem. Sokféle módon juthatnak az emberek támaszhoz vagy erőhöz, biztonsághoz, vagy meg erősítéshez, a változatok sora a megoldások (vagy feloldhatatlanságok), a választott utakban a variánsok sokféleségéről és érzékeny kombinációkról tanúskodik. Az biztos, hogy a nyíló emberi szabadság terein újabban

lehetővé vált a sokféleség, és a választási lehetőségei akkor és úgy növekedhettek, ahogyan a külső kényszer oldódni kezdett és lehetőséget nyújtott, legalábbis részben a belső választási szabadságához.

A gyűlölködésre és az elviselt megaláztatásokra a válasz: megbocsátás? megbosszulás? eltűnés? beolvadás?

Sarkalatosan eltértek az egyéni válaszok – és mind a mai napig élnek a különbségek –, hogy gyászolni, megbocsájtani, a múltat lezárni, vagy gyű-

löltre gyűlölettel válaszolni, a bűnöket megtorolni, a bűnösöket megbüntetni kívánták-e.

Az indulatok sokféle fokozata élt, és kísérte az életet a továbbélés lehetséges társadalmi és lelki bonyodalmival is. Voltak a megbocsájtók, akik úgy vélték, nem lehet tovább és együtt élni, ha bosszút őrzünk a lelkünkben. Voltak a feloldozók, hiszen olyan sok a véték és a bűn, magunk is sokat vétettünk, a büntetés és a megbocsátás is Isten kezében van. „Mi vagyok én, ember, hogy átkozzák, vagy oldozzák?”

Volt, aki az átért gyűlölettel maga is gyűlöletbe dermedt, büntetést kívánt, megkereste az elérhető bűnösöket, megtorlásra, bosszúra készült: ki vitte, ki jelentette fel, ki kínozza meg,

ki kísérte, ki foglalta el a lakását, adta fel a bujkálókat. És voltak, akik magukban tartották gyászukat, sérelmüket és éltek valami új életformát, tartalmat keresve, s minden gyászt és indulatot átvittek valamilyen egészen más alapokról, másképp felépíthető életbe.

Nagy lelki munka és érzelmi teher, a felejtés – emlékezés kettős kötése. Felejtés nélkül lehetetlen továbbélni, és felejtetni tudni kell, ami egyszerre történik a nem – feledéssel. A felejtést sem az emlékek, sem a túlélő menthetetle-

JÓ KÖZÉRZET

csoport-hovatartozásuk vagy nézeteik miatt. Bármelyik oldalon élték is át az üldözött sorsát, azt, hogy szabadságát, létalapiját, családját, vagy az életét fenyegethették, az üldözöttség eleven emléke és érzékenysége életfogytiglan megmaradt.

Ha nem is azonosítható a zsidók kiirtásának náci módja más öldökléssel, néppusztítással, mégis a sztálinista időkben „az ellenség” üldözése, az osztályidegenek, vagy a kulákok „kiiktatása” és tényleges likvidálásuk, a sztálinista diktatúra kiszámított örült pereit és egyáltalán, az „imperialista kémek veszedelmei” ürügyén a hatalomnak útban lévő ártatlan emberek ellen indított gyilkos hadjáratok, vagy egész etnikumok, népek etnocidiummal felérő áttelepítése azután is történt, amikor szinte hitté vált, hogy a Holocaust után ártatlan emberek pusztítása nem következhet be. Bekövetkezett.

Legutóbb és legközelebb most történt, tőlünk csak párszáz kilométerre, a Jugoszlávia szétbomlása következtében kirobbant háborúban. Az itt folyó etnikai tisztogatások vajon nem a hitlerista likvidálásokra, felszámolásokra emlékeztetnek-e, ha technikájuk, módszerük és intézményeik gördülékenysége nélküli is a tökéletes német szervezetséget és technikát. Mégis a Második Birodalom náci uralmát idézi még mindig, ami történt és ami történik? Itt is, és ott is embereket fosztottak meg emberi mivoltuktól, személyiségüktől, életterüktől és az életüktől is, mert fölöslegesnek, ártalmasnak találták őket, csupán mert más néphez tartoztak és más volt a vallá-

suk. A világ pedig és mi magunk ismét átélhetjük, mit jelent tehetetlenül nézni és hagyni, hogy megtörténjék, ami megtörténik. Továbbélni az életet, valódi vagy látszatselekvéssel megpróbálni „tenni” az ellen, ami ellen nincs módunk tényleg tenni, erőtlen és hatástalan tiltakozásokat fogalmazni, lelki nyugalmunk védettsége érdekében, s miközben az élő horrort képernyő közvetíti a tény tény marad, akár bámuljuk mint látványt, akár eltakarjuk a szemünket, megtörténik, aminek nem lenne szabad megtörténnie.

S ami elmúlt, ebből az üldözöttségből, mi él még ma is tovább?

Nehéz ma elmagyarázni annak, aki nem élte át, hogyan történhetett meg mindaz a jogtalanság, bántalom, ami megtörtént, ami szülők, nagyszülők hosszantartó traumatizáltságát létrehozta. Hogy történt társadalmi méretekben a megengedése, az elviselése és az elszenvetése annak, ahogyan fokról fokra kiszorítják a „megjelöltet” egy érthetetlen és elfogadhatatlan döntés nyomán, amelyet nem volt, aki megállított volna. Először csak kisebb dolgokban, mellékes kérdésekben törvénytelenül előírt, vigyázatos jogszerűséggel hajtottak végre: megjelölést, elkülönítést, korlátozást. Még „csak” bizonyos kis megszorítások vannak, még „csak” nem vállalhatnak bizonyos állásokat, még „csak” bizonyos boltok rossz helyen vannak, még „csak” egyes iskolákba nem juthatnak be, lássuk be: az arányok miatt”. S ahogyan halad előre fokról-fokra, lépésről-lépésre a megalázás, a kiközösítés, egyre több helyről kirekesztve, egyre mélyebbre taszítva: már nem tekintik embernek, már egy megsemmisítendő massa-

22 K É K

nül megmaradó önvádja sem engedheti meg. Az élőnek kötelessége emlékezni a holtakra, de nem engedheti, hogy a múlt kínja rátelepedjen az életre, mert megölheti az életerejét, elzárhatja őt az emberektől, a kapcsolatoktól, eltorlaszolja az útját, amelyen a másik felé lépne, lezárhatja akár az élet és a jövő akarását is.

Az üldözöttségek megmaradó fédelme

Kelet-Európában és így Magyarországon is, sokféle üldözöttséget kellett elviselni. Az átélt traumák túlélnek még a holtakat is. Hajszolhatták az embereket származásuk, tulajdonuk miatt; hitük, meggyőződésük okán,

egyik káros eleme lesz, a világ terhe, salakja. Olyan „valami” akit – vagy inkább amit – minden eszközzel el kell szigetelni, ki kell vonni a világból, aztán irtani kell.

Amikor elmúlt – ahogyan mondták – a „vészorszak”, és felülkerekedett az emberi jog védelme és a józan ész, akkor az is képtelenségnek tűnik, ami volt, de az is, hogy elmúlhatott ami elmúlt. Él a félelem, hogy a mélyrétegekben tovább forr mindaz, ami volt, és van valószínűsége annak, hogy mégsem múlt el, ami egyszer ekkora erővel feltörhetett. A továbbélés bizonyodik be abban, hogy más alakot és célt öltve fennmaradt másutt – vagy ugyanitt –, hiszen új, más áldozatokat követelő veszedelmek sebzik újra a világot, ahogyan minden eszköz, intézmény, alakítható jog és törvény, technika és erőszakszervezetek csakúgy készenlétben állnak, ahogyan mindig felkelthető és emberek ellen fordítható az emberi lelkek „sötét felének”, a gyűlölködésnek a képessége.

Aki nem élt át valamilyen hasonló érthetetlen megfélemlítést, nem tudhatja, hogy már az egyszerű hangok, jelek, másnak közömbös jelenségek, hogyan robbantják ki a felejtés vékony rétege alatt továbbélő rettegést. Nem lehet olyan mélyre elásni az emlékeket, hogy az emlékezetet fel ne hásítsa a – korántsem jámbor szándékú – szimbólumok fenyegető felidézése: a horogkereszt, a nyilaskereszt, a begyógyult emlékeket felvillantó hangok, de még a nyírott tarkó, a kopasz fej, a fekete csizmás láb, a fenyegetettség hangjai, egy kürtszó, vagy egy disznókat szállító zárt vagon képe is elég. Csupán egy kis emlékeztető jelle az egész él-

JÓ KÖZÉRZET

mény felszakad, válaszol, a sebek felületi érintésére újra eleven lesz az egész sebzettség fájdalma és rémülete.

A traumatizáltság beeszi magát a tudat legmélyére és zsigeri félelemmé válik. Az élmény, amin keresztülmentek úgy rögzült, hogy évek után is elég egy jelzés, egy hang, egy dallam, valami meglebben a régi üldöztetés szimbólumai közül, bármelyik oldal üldöztötte előtt egy elnyomtatást jelző, vagy a gyilkosságra emlékeztető szimbólum, és újra érzi a veszélyt, és újra felni kezd. Egy sokat vert gyerek, még a simogatásra emelt kéz elől is elkapja a fejét. Ma köznap vitákban elég valamilyen kritika, szó vagy akár védekező gesztus, és megrendül a látzatbiztonság, átüt a magabiztosság mázán, a hajdani üldözöttség félelme.

Megint igaz ez minden üldözöttre: igaz ez azokra is, akiket kereszténységük miatt üldöztek, és igaz azokra is, akiket a kereszténység nevében üldöztek. Igaz mindazokra, akiknek bármelyik erőszakos hatalom üldözését el kellett viselniük.

A megviseltség ott van a zsigerekben. Aki személyében túlélte, abban a félelem is túlélte, s továbbhurcolja, sőt továbbadja akarata ellenére is. Most megint minden túlélőről van szó, aki valamelyik, bármelyik létező poklot megjárta.

Ezért nem szűnik a félelem és újra feleled: visszajön, ami mintha el sem ment volna. Ha nem is ugyanazokat érinti, más színek, más idők, más emberek, nációk teszik gyökereiben mégis ugyanazt. Ugyan mikor támadhat fel és mire támadhat a csendesnek lát-

zó felszín alatt a melyben továbbélő, rejtgetett gyűlölet? És akkor mire volt jó a rettenetes tanulság és tapasztalat? Hol lehet biztonsága annak, hogy meg lehet szabadulni a felelemtől és mások féltésétől is?

Az üldözök lelkiismerete?

Nemcsak azokról kell írni, akik áldozattá váltak, hanem azokról is, akik áldozattá tettek, azzá kényszerítettek embertársaikat. *Az üldözött az üldözőtől válik áldozattá, az agresz-*

23
K É K

szor teszi azzá, a hatalma érékében, eszméje jegyében.

Ma már sok idő telt el a negyvenes évek óta, hiszen még az ötvenhatos büntetések elszenvetői, a legkisebb „pesti srácok” is ma már a hatvanas éveiket tapodják. S hiába az idő távolsága, senkiben sem zárult le hermetikusan az élmény. Az elhallgatás, eltitkolás, elfojtás továbbélteti a társadalmi traumát, és tudattalan forrásokon keresztül továbbítja a gyerekeknek, unokáknak. A mai identitáskeresés nem kis kérdésre rejti a választ, hogy a titkok megtartása vagy éppen felnyitása merrefelé oldja vagy tartósítja a szenvedés sajátos átöröklésének folyamatát. Mert a trauma továbbélése ma már igazolt, nemcsak annál, aki megszenvedte, hanem abban az

értelemben is, ahogyan sajátos belső át-
tételeken keresztül az utódokra örökíti.
Még a harmadik generáció is részese
valahogy az átélт szenvedésekből és el-
viselt méltánytalanságokból. Vagy az-
zal, hogy elmondták, vagy azzal, hogy
eltitkolták. Pszichológiai műhelyek
dolgoznak azon, hogy a trauma tovább-
élését hogyan lehet feldolgozni. Ha nyíltan
elmondták a leszármazottaknak az
elviselt bántalmakat, vagy éppen azért,
hogy megkíméljék utódaikat, eltitkol-
ták azt, ami történt. Így igaz az áldo-
zatra és az üldözőre is, amit tettek és

amit elszenvedtek. Mindenképen bebi-
zonyosodott, hogy a sérülések és a tettek
súlyos lelki és társadalmi teherterelei to-
vábbbélnek, sokadiziglen.

Mi történt azokkal, akik az üldö-
zést megcselekedték, az emberek ellen
a bűnt elkövetették? A „bűnösök – a
gyilkosok – köztünk vannak” – hang-
zott fel sokszor. Mi történt különösen a
szembesülés és oldás nélküli igazságte-
vésnél? Hogyan szisszentek fel az ÁVO
meghurcoltjai, amikor az „Elbocsátott
légió”-ról megbocsátó empatikus írást
olvasták a nyolcvanas években. Vagy
amikor azok, akiket a csendőrok kí-
sértek börtönbe vagy gettóba, négy
órán keresztül nézhettek a csendőrség
megdicsőítését, vasárnapi főműsorban
a televízióban, 1998 telén. Vagy akik

JÓ KÖZÉRZET

személyesen szembetalálkoznak azok-
kal, akik vétkesek voltak meghurcolá-
sukban.

Hogyan éli meg az a bűnös, aki üldö-
zötte a másik embert, vagy többeket
tett áldozattá, aki elvette a másik éle-
tét, szabadságát, családját elvitte vagy
megnyomorította, testét lelkét megki-
noztta, falak közé, börtönbe, lágerbe
csukatta, internálta, vagy akik nem
„kézzel”, fegyverrel, hanem jogfosztó
hamis pert vittek, jogszerű úton járat-
ták végig az ártatlanul büntetett em-
bert az ítéletig; lehet, hogy még ma is
a jogszerűséget képviselik valahol?

A kérdés ott kezdődik, hogy tud-
ja-e, hogy mit is tett és tettéért meg-
szenvedett-e, akit a társadalmi ítélet
bűnösnek ítélt az ártatlanok igaztalan
üldözéséért? Nálunk ez a megtisztulási
folyamat elmaradt. Ezért nem tudni,
hogy emberellenes bűnét aki elkövet-
te, bűnnek érzi-e. Tetteit magában
tisztázta-e? Felelősséget érzett tettei-
ért? Igazolva látta-e emberellenes tet-
teit, vagy volt, aki megadta számára a
felmentést, megkapta-e magától, má-
soktól? Ha túl tudott lépni azon, mi és
ki oldozhatta fel? Bűnéből, büntudatá-
tól, rossz lelkiismeretétől ki tehetett
szabaddá? Milyen érvek segítettek
abban, hogy olyan emberek között to-
vább tudjon élni, akik ellen vétkezett.
Esetleg nem vált számára bűnné, amit
a világ igazságszolgáltató közszelleme
bűnnek minősített? A lelkiismeretét
kellett elhallgattatnia, vagy az meg se
szólalt? – Kérdések és nincs rájuk
megnyugtató válasz.

Itt a hatalmi hasznot szerző nagy-
politikának megvan a maga fele-

lőssége, hogyan használja ki, sőt hasz-
nosítja a múltat és a változékony, moz-
gékony erkölcsi ítélet alapján felkel-
tett az indulatokat és igazságkeresést a
hatalomerősítés érdekében.

Nem mindenki számára elfogad-
ható és egyértelműen feldolgozható ma
az igazság ezekben a sokszor sarkosan
ellentmondó felfogások között. Nehéz
a többféle ideológiai és politikai bir-
tokbavétel elferdítése után az igazság-
érzetet megtisztítani, a történelmi és
társadalmi igazságot felmutatni és ki-
nek-kinek magának feldolgozni a tör-
ténteket. Ki hogyan szenved meg azt
az igazságtételt, amikor éppen a saját
megszenvedett múltjának semmibeve-
vésével kell találkoznia, egy másik ol-
dalról megtámasztott igazság árnyé-
kában (vagy fényében); – és hogyan
lehet megbocsátani nemcsak azt, amit
ellene vétkeztek, hanem amit ő vétett
mások ellen? Ez a feldolgozatlan teher
még veszélyesebb lehet, mint az áldo-
zatok emlékezése.

Késő gyász, elfojtott titkok

Az elviselt sérelmeket, különösen
amelyek a rendszer ideológiájával el-
lenkeztek, vagy éppen a szocializmus-
ból következtek, az elmúlt negyven
évben titkolni kellett, vagy hallgatni
kellett róla. Kutatásunkban alig volt
olyan család, ahol valamit valamiért ne
hallgattak volna el, vagy amiről tilos
volt beszélni, vagy nem volt ajánlatos
tudni, vagy nem akarták, hogy más is
tudomást szerezzen. Volt szó a zsidó
származás eltitkolásáról; sok családban
nem szóltak az ötvenhatos „esemé-
nyekben” résztvevő családtagokról.
Nem tudták, hogy a faluból hogyan

űzték el a paraszt nagymamát. Nem tudtak az apák tulajdonáról, osztályidegenné minősítéséről; nem tudtak az apák részvételéről és rangjáról sem a második világháborúban. Nem tudtak a menekülésekről, titkolták – ahol tudták – a családban a disszidálásokat. Számítatlan titok fedte és terhelte a családokat. A hallgatás védelem is volt, a titok védekezést jelentett, a védekezés szegénnyel is keveredett, éppen a hallgatás miatt. (Ahogyan a családi szegyenkezés most az elmúlt negyven év miatt tevődik át azokra, akik a kommunista időben játszottak szerepet, „hittek és tettek”. Miattuk hangos most a hallgatás.) Ez majd később jelentkezik újfajta teherként. Most a negyven év alatt visszafajzott és halmozódott, némán elviselt méltatlanságok elhallgattatása és elfojtása szabaddult fel, amikor a kilencvenes évek meghozták a kimondás szabadságát. A kibeszélés belső kényszere is fokozta a feltörés erejét, szinte gátszakadással törte át a korábbi hallgatást.

A társadalmi fordulattal csaknem egyidőben került sor a meggyászolatlan halottak nyilvános és tisztességes meggyászolására. A korábban tiltott gyász és az elhallgattatott tabuk terhei miatt sokáig hurcoltunk magunkkal, magunkban meggyászolatlan holtakat. Sok temetetlen halott, akiknek gyásza nemcsak háborúból marad ránk, hanem megterhelte a társadalom lelkiismeretét, azok halála, akik eltűntek internálótáborokban, rendőrségi pincékben, akikről tudni sem lehet, hogyan haltak meg és hol vannak eltemetve. Temetésekkel indultunk az új szabadságba, többször eltemetett ötvenhatosok meggyászolása kezdte a sort.

A mítoszok és ósvallások tudják, hogy a halottakat tisztességben el kell temetni, meg kell gyászolni, el kell siratni. Ezzel tartozunk nekik és a magunk tisztességének is. A „gyász munkát el kell végezni” tanácsolja a lélekgyógyász. Az elmúlt negyven év nem kedvezett a gyásznak sem. Sokszor nem vállalta halottait – más és más okból – az életet és halált egyaránt csonkító közemlékezet. Pedig ennyi veszteséget túlélni, amit itt öregek és középkorúak együtt túléltek, ennyi halott mindenkinek veszteség, ennyi ember értelmetlen pusztulása, egy nemzet ilyen csonkulása, mindnyájunk gyásza, sebe.

A beszéd, a létsúlyosító lelki terhek megnyitására, új nehézséggel szembesítette a társadalmat. Egyre több „titok” szakad fel, de ezek sokszor, közösen őrzött tudás, vagy együtt elfojtott tudatlanság. Meghurcolt falvakról, elhurcolt emberekről, bebörtönzöttek sokaságáról esett szó, fennhangon. Olyan „családi szegyenekről” lehetett most tudni, amelyek a történelem új fénytörésében dicsőséggé válhattak, és olyan dicsőségekről, amelyek szegyenbe fordultak. Titkok, amelyekről ugyan sokan tudhattak, mégis nemtudásként hallgattak sokan együtt róluk, mert már tudásuk is bűnnek minősült, amelyet megtorlhattak.

Feltáruult az, amit korábban elhallgattak. Sok titkot kellett magunkban hordani az embereknek, sebeiket elfedni, fájdalmat nem mutatni. Megkínzott és megölt apák gyerekei simultak karrierrel a rendszerhez. Meggyalázott

anyák leányai tanulták az erőszaktevők nyelvét, ideológiáját, viselték el szupremációját. Eközben mindenki próbálta elfelejteni, amit tudott, mert valóban, hogyan lehetett volna ennyi minden tudás nemtudássá válása nélkül tovább élni?

A nyílt kimondás kevésnek bizonyult, a kárpótlás és az igazságtétel akarata volt, hogy rámutathassanak a bűnösökre, felmutassák az áldozatokat, s továbblépve jogi, gazdasági és erkölcsi igazságtétellel rendezzék a múltban elszenvedett sérelmek ügyeit.

25
K É K

Nem csupán a második világháborús veszteségek, bántalmak megítéléseinek ellentétei váltak új sérelmek forrásává, hanem azzá vált a közelebb lévő ötvenhatosok szembesülése egymással és a mából vizionált múltjukkal. Kiderült, hogy sokféle ötvenhat volt, és az igazságnak és az érdemeknek utólagos osztogatásában abszurd módon kerültek szembe egymással együttküzdő vagy együtt szenvedő bajtársak. Az vált velőnkig ható izgalommá, hogy azok és úgy kapták-e jóvátételt, igazságtételt, kárpótlásokat, akik és ahogyan megszenvedtek a múltat, az, hogy ki mit érdemel, vagy érdemelne szenvedései után, ez megosztó erővé vált. Az adott válszok és kapott elégtételek, mintha többet kavartak volna fel, mint amennyire

gyógyírt adtak. Még a kimondás olyanra áhított és szükséges felszabadító érzését is megkeserítette, hogy ki mondta ki, ki adta át, hogyan, mi a következménye és kit hogyan érintett, kiknek mi jutott.

A társadalmi igazságérzethez kellett a bűn kimondása, a szimbolikus és kézzelfogható elismerése vagy beismerése a vétkeknek, és ugyan sok csalódást és kint okozott az elszenvedett kárnak különös, olykor megszegyenítő, bizarr, de kívánt töredékes „pótlása” is.

26 K É K

Az idős, az elmúlt korszakokat átéltek emberek, öregek elkeseredése abból is fakad, hogy úgy érzik, mintha a sok igyekezet, hogy egyszerre kerül felszínre minden, egyszerre kívánnak megoldást adni minden fájdalomra, ez nemcsak nem ad enyhülést az elviselt bajokra, bántalmakra, korántsem oldotta a régi görcsöket, hanem mintha újra belehasított volna a nem teljesen begyógyult régi sebekbe. A csalódás a kárpótlásban, a rehabilitációs, az igazságtétel különböző jóvátehetetlen útjaiban, olykor nem lezárta, hanem mintha prolongálta volna a megoldatlanságokat.

Mindig kérdés, hogy hová vezet a régi sebek feltépése. Hogy az elhallgatás vagy elfojtás nagyobb veszedelem

JÓ KÖZÉRZET

annál, mintha ki lehet mondani azt, ami fájdalmas, ezt tudjuk. De hogy hol a határ a szükséges beszéd és a szükséges hallgatás között, hogy lehet-e ezeket a történelmi traumákat, olykor epidémiákat egészségesen „kezeli”, arra nincs recept. Hogy hol az egészséges arány az emlékezetben tartás és felejtés között, hogy a megbocsátás és a felhánytorgatás mikor, kinek árt és kinek használ, azt talán még utólag is nehéz eldönteni.

Most felszakadhatnak az elhallgatott dolgok, az elfojtott tudás, az elnyomott érzelmek, indulatok, beláthatatlan, hogy mi lesz mindennek a következménye. Mit szabadít fel és mit sodor el. Hogy az újra átélés kataritikus élménye a megtisztulás felé vezet-e, hogy tényleg belső felszabadulást hoz-e, s hogy merre fordítja az indulatok életét? Vajon az egymás ellen fordított indulatok jutnak-e kifejezésre, úgy, ahogyan ezt a század eddig is olyan jól begyakorolhatta, vagy a kimondás valamilyen gyógyító, konstruktív erővé változik? – beláthatatlan.

Az idősebbek, akik több korszak rendszerváltását éltek át, most figyelik: ki sürgeti, ki féli a láncreakciók következményeit. Mögöttük az a tapasztalat munkál, hogy csak két, vagy három emberöltő egymásutánjában is hogyan folyt le a megtorlások megtorlásának megtorlása. S vajon ez a folyamat meddig, s merre forog tovább? Hogy ez erőt ad, vagy erőt vesz el? Valóban, hány generáció fogja még átélteni erénynek jutalmazott tetteik bűné választ, vagy bűnné minősített erényeik jutalmát.

A megpróbáltatások erőt is adnak, a megterhelések tartást

Az elmúlt idő társadalmi terheit, csak a továbbélés kiegyensúlyozó képességével együtt lehet megérteni, a terhekkel szemben ugyanis egyenlően fontos a kialakított ellenálló képesség erejének meglátása. A megterhelés és az életben tartó ellenerő összefügg az időseknél. Mindazoknak, akik átéltek e század többször pusztító fordulatait, a fogság és megszabadulás élményét, a nagy történelmi kataklizmákat, megerősítő tapasztalatuk az, hogy minden monstrum, történelmi szörny összeomlik egyszer. Két hatalmas birodalom omlott ekként össze, elengedték kelet-európai foglyaikat, akik megszabadultak elnyomóiktól. Aki életben megérte regnálásukat, és megérte összeomlásukat is, rögzíthette azt a történelmi tanulságot, hogy véges az elnyomó diktatúrák, és a „gonosz hatalmak” történelmi ideje. Ez nem egyszerű tudás, ez valóságos, átéltek, felszabadító tapasztalat. Aki ennek a tapasztalatnak a birtokában van már önmagában is életerősítő forrással rendelkezik, a fájdalmak, keservek súlyával szemben ellenerőt és életkedvet halmozhatott fel ennek tudásából.

A szenvedés erőt is ad. A túlélő minden szenvedést megőriz a lélek mélyén. Benne a megaláztatás elviselésének a tudását is, de ugyanakkor a felülkerekedés, továbbélés valóságos képességét is. A szenvedés sokat visz el és sokat is gyarapít. Aki képes mélyen átélteni amit megszenvedett, utána feláll, felemeli a fejét és továbbmegy, annak mélységek tudása van a birtokában. A szenvedés erőt is ad, a meg-

merítkezés tudását más szenvedésében is. Mást lát a világból, másképpen azonosulhat és másképpen különbözhet. Érzékenysége a szenvedés tudásának szépségével több, részévé válik a világ szenvedéseinek, és megemelkedik általa.

A *permanens változásokban* itt mindenkinek része volt. Hiszen a békés (?) társadalmi átalakulásoknak is súlyosak voltak az adaptációs terhei. A század során több generáció élt át olyan gyökeres változást, ahol minden életalakító társadalmi feltétel elmozdult: gazdasági, politikai, technikai, de eszmei rend is, erkölcsi értelem robbant, vagy felborult. A változások osztályok, embercsoportok elmozdulásával, olykor erőszakos elmozdításával jártak együtt. Az embereknek újra kellett tanulni jóformán mindent a mindennapi életben is: munkamódokat, technikákat, városi életet, közlekedést, időkezelést, kapcsolatépítést, információk értelmezését stb., és újonnan kellett felépíteni az életstratégiákat is.

A változásokhoz való kényszerű alkalmazkodás okozta a *túlterheltséget*, az *adaptációs képesség kimerülését*, és következményeit a sok betegséget, lelki, testi bajt.

A sokféle és mélyreható változás állandó feszültségben tartotta az embereket. Életkérdés volt, hogy egy új hullámmal fennmaradhatnak-e, vagy az elsodorja őket. Ez egyrészt alkalmazkodó képességet és rendkívüli rugalmasságot fejlesztett ki: a legkisebb életlehetőségre talpra tudtak állni, másrészt rossz alkalmazkodással (maladaptációval) tömegeket betegített meg, súlyos ártalmakat hozott, megroppant a test, a lélek, vagy a morál.

A feltételek változása mellett a tartalom és a cél is megváltozott, páratlan cél- és értékválság következett be. Ezek gyakran voltak ellentmondások, vagy érvénytelenítették egymást, megbénították a cselekvést, vagy elmosták a célok értelmét, hiszen amit a célratörés kezdetén jutalmaztak, azt a az elérésekor, a beérkezéskor büntették, többszörös ellenmondással nehezítve meg a mindennapi létfeltételek megteremtésén túl az orientációt is, túlterhelve, frusztrálva az embereket.

Ekkora változással, ennyi változó feladattal szemben nem mindig tudtak kialakulni az életvédő módszerek: mire az egyik feladatra felkészültek már újak jelentkeztek, és a korábbival szembeszegezett módszerek az újonnan bekövetkezett változás miatt, már nem voltak alkalmasak az aktuális bajok elhárítására.

A változások olykor súlyos traumatizációval jártak együtt, ami rendkívüli mértékben igénybe vette az adaptációs készséget. Tudjuk, hogy a rossz adaptáció (maladaptáció) sok betegség, testi-lelki forrása. Tudni kell a „jó adaptáció”-ról is. A változások „állandósulása”, következképpen az állandóság hiánya, terhelő és reménykeltő egyszerre.

A mindennapi változásokat sem könnyű mindig elviselni. Az, aki például többször is Angliába látogat, és esetleg több évtized kimarad két látogatás között, azt tapasztaltja régi ismerőseihez érve, hogy ugyanaz a szappan van a fürdőszobában, mint a háború előtt, ugyanaz a keksz ugyanahhoz a teához, barátja/rokona ugyan-

abban az állásban dolgozik, nagyjából ugyanannyi fizetésért, mint harminc éve, a gyerek ugyanabba az iskolába jár, mint az apja, nagyapja stb. Nos, nálunk még a ház sem maradt a helyén, nemhogy a gyár, az iskola, vagy a keksz.

Nálunk nincs a megszokottnak unalma, minden átalakul, pusztul, új kerül elő. A megszokott jó éppenúgy átmege valami másba, mint a meg nem szokható rossz. A reménytelenségben ott a kilátás a jobbra, de a félelem is a ritkán elért jó törekénysége és

múlандósága miatt. Billenekeny a világ, váltakozó minőségek adnak és vesznek el reményt, bár a pesszimista felfogás szerint, mintha csak a „rossz”-nak lenne kontinuitása. Az „állandó” az, hogy úgy ahogy van, nem marad meg semmi.

Sok fordulat történt a társadalmi célkitűzésekben, és gyökeres változások csalódottságot, elbizonytalanodást hozott. Ez is kettős értékű: az egyik, hogy orientációs zavarokat okoz, és a honorált értékek változékonyasága bizonytalaná teszi az emberi cselekvések értelmét, ha nem erősíti meg a társadalom „visszaigazolása”. Viszont éppen ezzel ad teret az autonóm emberi törekvéseknek. Az, aki alapértékeit mindig az éppen uralkodó értékekhez

köti, és nincs más belső mértéke, az könnyen elveszítheti a stabilitását. Akik viszont nem függesztik életvezérlő értékeiket a változóknak, kívülről diktált társadalmi értékekre, mélyebb, tartós igazságok felé törek-szenek, azok függetlenek, és erősek le-hetnek belső igazságaikban a bizony-talan külvilági diktátumok tűnékeny jutalmával, vagy büntetésével szemben.

A *változásokról* azt is tudni kell, hogy *nemcsak erőt vesznek el, hanem erőt is adnak*. A képességek fejlődnek, mert új és új helyzetekhez kell alkal-

JÓ KÖZÉRZET

lítás, pozitív érzés, amivel sok idős em-ber rendelkezik. Az erő próbája is, és az erő fejlesztése, az idő próbája és az időt álló képességeké is. *A küzdelmek eredménye a megküzdés maga*: itt a *legkevesebb a legtöbb*, hogy él és meg-álta a helyét.

A megterhelt emberi élet érdemes, vagy inkább érdekes ellensúlyai közé tartozik, a *gyönyörködés a világban*, mindabban, amit a természet adott – már aki ennek élvezetére képes –, és mindabban, amit az ember produ-kált – már amihez és ahogyan hozzá-juthat –, ha az élvezetre alkalmat ad. Ezek a különös csodák, amelyekből építőket is, rombolókat is, bőségesen termett ez a század. A mesevilág kép-zeletén is túltevő eszközök korunk vi-lágának akaratlan vagy akaratlan is megszerezhető ajándékai. Mert bárho-gyan is lehet utálni, mégis csak a „va-rázsdoboz” csodája a televízió. A hét-mérföldes csizmánál gyorsabb az autó, a repülőszőnyegnél biztonságosabb a repülőgép. Villannyal fényesíti ki az esti sötétet, és oly sokféle adomány van még, amelyek az idős emberek életében váltak sokakat szolgáló „közhasznú”, elérhető és sokszor igazi vigasztaló – bosszantó – eszközökké.

Igaz, minden, ami létrejön magában hordja a jó és a rossz lehetőségét is. Vívmányokból ártalom, ártalmakból épülés lehet. Itt sem érvényesül a feke-te-fehér, igen-nem játék, nem lehet

rubrikázni, a nyereség vagy a veszteség oldalára könyvelni ezeket sem. Nem lett sem kevesebb, sem üresebb a világ az új eszközökkel: ingergazdagság, sok-féleség, nyitottság, tágasság éppen az öregeket fenyegető becsukódással szemben nyit kaput. Hogy hová, ezen lehet vitatkozni.

A SZERZŐ MEGJEGYZÉSEI

Ez az írás egy nagyobb tanul-mányból a KÉK számára kiemelt ré-szeket tartalmazza. A teljes dolgozat foglalkozik a 80-as, 90-es évek for-dulóján: gazdasági és társadalmi kör-ül-ményeikkel, az öregellátás szociálpoli-tikai intézményrendszerével, az öreg-ség-betegség összefüggésével, a generá-ciók közötti viszony értelmezésével...

A tanulmány bázisát négy saját kutatás adja: az első az egészség – be-tegység társadalmi összefüggéseire írá-nyult, ezeket Zala megyében indultak, majd Pest megyében folytattuk. A má-sodik hivatkozott kutatás a rendszer-változás után, Budapest egyik kerüle-tében három generációra kiterjedő sors és életút elemzésre alapul. Utóbbi kie-gészült egyes pesti kerületek (Erzsé-betváros, Terézváros, Lipótváros) so-ciális munkásai számára szervezett Home Care tanfolyam számára készí-tett a Holocaustot átélte idős emberek életútjának feldolgozásával.

28
K É K

mazkodni. Új válaszmódok kialakítá-sára kényszerítik az embereket. Új fel-adatokon úrrá lenni, nehéz helyzetek-ben megoldást találni, mindezt a min-dennapokban megvalósítani: szakmát váltani, gyereket nevelni, otthont te-remteni, ezek kibontakoztatják a ké-pességet és eredménytudatot adnak. Önértetet erősítő önbizalom forrása: kibírtam, megtettem, elviseltem, túlél-tem, megoldottam, minden átalakulás, hányattatás mellett és ellenére. A talponmaradás ereje és az erő tudata, az érdemes élet tudata. Csupa pozitív ál-

1980-ban, Sopronban összeültek a leendő szocialismunkás-képzők és megalkották azt a szakmai etalont, a Soproni Irányelveket, amely összefogta és ki is jelölte a későbbi évekre a követelményeket, s amely mindmáig érvényes. Akkoriban jelentős előrelépésnek tűnt, hogy kötelező érvénnyel sajátélményű kiscsoportos fejlesztést és önismereti munkát lehetett előírni a képzők és a képzendők számára. Korábban ugyanis azért kellett harcolni, hogy bekerüljön a felsőoktatásba az önismereti munka, akár mint tan-

lyek, s közösen pályázzanak a szakmai bevált csoportpszichoterápiás képzőhelyeihez, akik biztosítani tudják mind az „anonim” csoportvezetőket, mind az „anonim” csoporttársakat.

Aztán a szép elvekből viszonylag kevés valósult meg, a felsőoktatási kötöttségek miatt nem lehetett külső szakmai szervezeteket megbízni a személyiségfejlesztés gondozásával, így nem lehetett ismeretlen diákokból csoportokat szervezni, s időnként még az az alapelv is sérült, hogy ismerős tanár ne vezessen csoportot saját diákjainak. Tehát a

Barcy Magdolna

A találkozás illúziója

az önismeret mint tantárgy

29

K É K

anyag, akár mint oktatási forma.

Akkoriban is láttak a szakemberek néhány buktatót, pl. a kötelezően előírt változást, vagy azt, hogy a diákok nehezen boldogulnak az önismertszerzéssel saját csoporttársaik és tanáraik között, de az elméleti tervezésben könnyeden átsuhanak/átsuhanunk eme problémák fölött, mondván, aki szociális munkás akar lenni, embe-
rekkel akar foglalkozni, annak vállalnia kell a kötelező képzés ódiumát, illetve, hogy bizonyos kikötésekkel kellően biztosítható a szakmai színvonal. Ilyen alapelv volt például, hogy vizsgáztató, minősítő szerepű tanár ne vezessen csoportot, a diákok ne saját csoporttársaikkal legyenek egy csoportban, hanem fogjanak össze a képzőhe-

szakmai megfontolások visszaszorultak, maradt az intézményi előírás, a tanrendbe illesztett, kötelező önismereti munka. Keretek nélkül, anyagi feltételek nélkül. A pszichoterápiának ugyan soha nem volt nagy az ársíója ebben az országban, de még mindig nagyobb volt, mint a pedagógiáé: így állt elő az a visszás helyzet, hogy a szakmai életben egy pszichoterápiás csoportóra 3000-6000 Ft, a felsőoktatási intézmények – tisztelet a kivételnek – ehelyett 300-400 Ft-t tudnak fizetni.

Jelen sorok írója immár kilencedik éve őrlődik kettős identitása miatt, kiképző csoportanalitikusként és főiskolai tanárként a saját bőrén tapasztalja a helyzet megannyi fonákságát. Tehetetlen és szomorú, mert látja,

hogyan az eszmények – minden emberrel foglalkozó szakmában, a képzésben szerepeljen kiscsoportos sajátélményű önismereti munka – a visszajukra fordultak: évről évre egy csapat kiábrándult, szkeptikus diák hagyja el a főiskolát, úgy kapva diplomát, hogy egy életre elment a kedve a csoportozástól, vagy jobbik esetben úgy, hogy feleslegesnek, hatástalannak találta azt. De mindenképpen úgy, hogy személyisége, önismerete szinte érintetlen a háromévi kötelező személyiség- és készségfejlesztés után is.

Egy kis szakmai kitérő

1970 táján hozzánk is elérkezett a pszicho-boom. Magyarországon – ha lassan is, de – divat lett a csoportozás, a Pszichoterápiás Hétvégék nyomán egyre többen köteleződtek el a saját élményű, kiscsoportos önismereti munkának. Ahogy az lenni szokott, jelentős késésben voltunk a pszichoterápia alkalmazását illetően. A világban ugyanis éppen véget ért a „csoport évtizede”, amikor mindenki csoportokba igyekezett, hogy élményt kapjon, hogy megértse az élete értelmét, amikor épp kezdtek kiürülni a fejlesztő központok, melyek az önmegvalósítás, az „autentikus találkozás” lehetőségét kínálták

JÓ KÖZÉRZET

(Lakin 1972). Nálunk ez jóval később, s kicsit másként következett be.

Az 1974-ben elindított Pszichoterápiás Hétvégék bevonták a csoportozásba a klinikumon kívüli világ szakembereit is, a pszichiátereken és pszichológusokon kívül újságírók, szociológusok, tanárok, tudógyógyászok és megannyi más fiatal és kevésbé fiatal értelmiségi bővülődött el a különféle csoportirányzatoktól. Néhány évvel később már nemcsak kiképző csoportok működtek, de a büntetés-végrehajtástól a vezetőképzésig számtalan területen alkalmazták az „egészségesek pszichoterápiáját”, a csoportos személyiségfejlesztő módszereket. Egyre több ember tanult meg csoportot vezetni, egyre többen – maguk is pozíciókba kerülve – igyekeztek a maguk tevékenységi területén is alkalmazni a csoportmódszert (Fodor 1990).

Hogy pontosan milyen csoportokat, milyen keretek között kellene indítani, azt már kevésbé nézték a lelkes csoport-hívók. Igaz, sokszor nem is lehetett nagyon válogatni, a csoport módszerét, terápiás irányultságát megszabta a szoba jöhető csoportvezetők képzettsége, a kereteket behatárolták az intézmények kötöttségei. A dolgot átlengte a „hatalommal” való szembeszlés is, némi karizmatikusság, később erősödtek az üzleti szempontok, s mindezek nyomán lassan háttérbe szorult a dolog hatékonysága. Magától értetődő volt, hogy a csoportozás jó módszer, korszerű, érdekes, de hogy pontosan mikor és milyen csoport kell az adott feladathoz, azt nagyon kevesen mérlegelték. S azt sem, hogy az

egyre rövidebb, egyre intenzívebb és látványosabb csoportmódszerek, a gyorsító technikák milyen eredményekhez is vezetnek (Buda 1989).

A 80-as évek végére már a humán szakemberképzésben is egyre általánosabbá vált a tréning- és személyiségfejlesztő módszerek alkalmazása (Bagdy, Telkes 1988, Komlósi 1990), így az 1990-ben induló szociálismunkás képzés is beemelte tananyagába az önismereti és készségfejlesztő munkát. Az 1990 tavaszán lefolytatott soproni tanácskozás, mely az elkövetkező évtizedre kijelölte a szociális szakemberképzés irányelveit, korszerű és demokratikus elképzelései között előkelő helyen szerepeltette a személyiség- és készségfejlesztés szükségességét is. Úgy gondolták a soproni résztvevők, hogy a szociális munkához elengedhetetlen a professzionális önismeret és kommunikációs készség, ezért kötelezően előírták minden hallgatónak, hogy három éven keresztül vegyenek részt kiscsoportos személyiségfejlesztő munkában. Azt is meghatározták, hogy a hallgatónak joguk van több csoport között választani, s azt is, hogy a más tantárgyakat oktatók nem vezethetnek csoportot. Ezekkel a megkötésekkel kívánták biztosítani a műfajhoz szükséges keret-előírásokat (Harday 1996). Arról nem szólt a megállapodás, hogy milyen műfajú és pszichoterápiás szemléletű szakemberekkel kell megvalósítani ezeket a csoportokat.

Pszichoterápiás szemléletek

Rövid kitérőként tekintsük át a különféle terápiás iskolák csoportjellemzőit! A három, nálunk leggyak-

rabban alkalmazott csoportmódszer legalapvetőbb ismérveit azért érdemes sorba venni, hogy össze lehessen hasonlítani azok célkitűzéseit, eszközeit, korlátait –, s így alkalmasságukat a leendő segítő szakemberek képzésére. (1. ábra)

Az *analitikus* szemléletű csoportok kitüntetett figyelmet szentelnek a regressciónak, míg a többi csoportmódszer hangsúlyosan felnőttként kezeli a tagokat. A regresszió lehet preödipális (szeparáció, individuáció, testképzetek, projekció), lehet ödipális szintű (irigység, erotika, hatalom, rivalizálás); s ennek következtében a történeteket az analitikus közegben a vágyak, érzések, félelmek, s nem a tudatosság határozzák meg. A csoportmint-egész szemlélet azt jelenti, hogy a csoportot, mint interaktív egységet szemlélik, ahol a kontextusokban rajzolódik ki a látens tartalom. A bionifelfogás szerint az egyedi történetek

általános csoportmodellekbe ágyazva jelennek meg, a csoport jellegzetes fejlődési és (indulat)áttételes – munka- és alapfeltevés – fázisokon megy keresztül. A mátrix-elmélet (Foulkes) szerint az egyéni történetek sajátos mátrixba rendeződnek, a figyelem mind az egyéni, mind a csoportszintű történetekre egyaránt irányul. A módszer fontos hatótényezője az áttét és viszontáttét elemzése (mind a vezető, mind a tagok viszonylatában), különös tekintettel a csoport egészére irányuló áttételes érzelmekre (Hidas, Lust 1984). Az eddigiekből értelemszerűen következik, hogy a fókusz a tudatlan fantáziákra irányul, a jellegzetes tükrözési jelenségekre (projekció, introjekció), az énvédő mechanizmusok értelmezésére. Az analitikus csoport *fő célkitűzése a személyiségváltozás, bizonyos hiányok és traumák korrekci-*

ója, az önismeret fokozása révén terápiás hatás elérése. Fő eszközei a belátás, az áttételek átdolgozása, az értelmezés; módszere a szabad kapcsolódás és interakció. A vezető nondirektív, visszahúzó, aktivitása és transzparenciája szigorúan szabályozott. Szimbolikus határfunkciókat tölt be: a rendszerek, a csoportot működtető intézmény, a saját és a tagok dinamikájának határán (Kernberg 1978). A csoportban ezen kívül „holding” és „konténer” funkciókat is betölt. Témánk szempontjából fontos megjegyezni,

1. ábra. Különböző típusú csoporteljárások fő jellemzői

Szemlélet	Analitikus	Rogersi	Tréning
Célkitűzés	személyiségváltozás, korrekció, terápia	önkép változás, fejlesztés, támogatás, self aktualizáció	tapasztalati tanulás, hatékonyság fejlesztés szabad, spontán kommunikáció
Jellemzők	regresszió, múlt-, illetve itt és most központú	realitás-, jelen és érzéközpontú,	racionális- emocionális egyensúly, egyéni integritás, egyén és szervezet központú
Személyiség réteg	tudattalan	tudatos	tudatos
Csoport felfogás	csoport, mint egész, mátrix	egyének halmaza	csoportdinamika
Hatótényezők	indulatáttétel, értelmezés	kongruencia, elfogadás, nyitottság	visszatükrözés
Eszközök	indulatáttétel átdolgozása, belátás, szabad kapcsolódás	empátia, érzések kifejezése, önkifejezés	csoportműködés tanulmányozása, megértés
Kommunikációs eszközök	verbális	verbális, nonverbális és cselekvéses	verbális és cselekvéses
Vezetés	nondirektív, határ-, holding, konténer funkció, értelmező	facilitálás, nondirektív, konfrontáló, tisztázó, bátorító	racionális- emocionális egyensúly
Időtartam	hosszú	változó	rövid
Csoport méret	6-8 fő	10-20 fő	10-20 fő
Teoretikusok	Bion, Foulkes	Rogers	Lewin

hogy az analitikus csoportot kifejezetten hosszú időtartamra (hónapokra, évekre) tervezik, a tagok létszáma viszonylag kicsi (6-8 fő), s hogy eleinte meglehetősen frusztráló a tagok számára az analitikus munkamód.

A rogersi, vagy személyközpontú csoport ezzel szemben kevésbé frusztrálja a tagokat. Hangsúlyozottan realitás-központú (szemben az analitikus módszer regresszió-hangsúlyával), a személyiség tudatos rétegét célozza meg, a jelenre, s nem a múltra koncentrálna. A rogersi módszerben nagy

szerepet kapnak az érzések. Ez az érzésközpontúság nem az indulatok szabad kifejezését jelenti, az érzések felismerése és kifejezése a fontos, mely nem szorítja háttérbe az intellektuális megközelítést sem. A tagok nem tekintendők betegnek, a hagyományos egészség-betegség dichotómia helyett a személyközpontú módszer a pozitív növekedési potenciál fogalmával él. Ennek értelmében a csoport fő célja a személyiségfejlesztés, az énkép megváltoztatása. A tagoknak a realitásban kíván támogatást adni, segíteni reális problémákban és konfliktusokban. Fontos szempont, hogy a résztvevők mind önmagukat, mind a másik embert értsék meg, jelentőségüket, felelősségteljesességüket hangsúlyozva. A

JÓ KÖZÉRZET

személyiség fejlesztése azt jelenti ebben a modellben, hogy a személyiség erőforrásait kell feltárni, hogy elérhesse a teljes potenciálját, alapvetően új kapcsolatok, új találkozások (encounter) révén. A humanisztikus megközelítés fejlődés fogalma kiterjed a percepció terjedelmére, az értékekre, ezáltal új kifejezési és nagyobb választási, döntési lehetőségekre nyílik mód, erősödik az önismeret és a tudatosság, a tagok jobban képesek érzéseik felismerésére is. Mindezek eredményeképp növekszik a személy autentikusságának foka, nyitottabban, érzékenyebben, elfogadóbban tud viselkedni. A viselkedés kongruensebb lesz, a tagok jobban tudnak törődni másokkal, jobban tudják mások „egyediségét méltányolni”.

A rogersi csoportvezetőt facilitátornak hívják, feladata, hogy kongruensen, teljes elfogadással nyitottan és empátián segítse, katalizálja a fejlődési folyamatot. A rogersi modell a csoportot nem tekinti sajátos dinamikai egységnek, inkább egy irányba tartó emberek halmazának, olyan terepnek, ahol a szociális találkozások létrejönnek (Pintér 1989, Schutz 1982).

A tréningcsoportos fejlesztés célja, mint a neve is mutatja, a csoporttal összefüggő társas készségek fejlesztése tapasztalati tanulás révén. Ez azt jelenti, hogy a résztvevők laboratóriumi formában tanulmányozzák a csoportos működés jellegzetességeit. A célok közé tartozik a készségfejlesztés is: első sorban vezetői készségekről van szó, de a személyiség-, sőt a szervezetfejlesztés is a módszer célkitűzéseibe illik. A tréningek hangsúlyosan az „itt és most”-

ban működnek, a konvenciómentes, spontán, normális kommunikációt tanulmányozzák. A lewini alapeszméknek megfelelően közvetett módon arra szerveződnek, hogy a szabad egyének szabadon mozoghassanak egy szabad társadalomban –, tehát a demokratikus részvétel lehetőségeit teremtsék meg az egyének és intézmények, a szervezetek hatékonyságának fokozása által. A tréningcsoportok fő hatóereje a visszatükrözésben van, a társak visszajelentései segítik a csoportdinamika, a csoportok fejlődésének és a csoportközi viszonyok alakulásának megértését.

A lewini felfogás kevés figyelmet szentel a tudattalan működéseknek, inkább a tagok racionális-emocionális egyensúlyára, az egyéni integritás megőrzésére, a csoportos közegben való versengés, ill. kooperáció alakulására figyelnek a trénernek. A csoport vezetői is a visszajelzés és az interpretáció eszközeivel élnek leginkább (Lövey 1989).

A személyiségfejlesztő csoportok gyökerei

Ahogy a csoportterápia kikerült a klinikum világából, s ezzel párhuzamosan megjelentek a fejlesztő célú csoportok, a 60-as évek végére nagyjából háromféle csoporttípus körvonalazódott a világban: szervezetfejlesztés, személyiségfejlesztés és terápia (Rosenbaum-Snadowsky 1976).

A szervezetfejlesztő csoportok tehát a kommunikáció és az interakció köré szerveződnek, a csoporttal összefüggő problémák megértésére és kezelésére. Általában nagyon rövid időtartamúak, hátrányuk, hogy viszonylag felszínes hatást érnek el.

– a tagok értékei a humanista célok irányába mozdulnak el.

A *terápiás csoportok* célja a korrekció, módszerük különféle lehet, pl. analitikus, Gestalt, pszichodráma vagy behavior-terápiás szemléletű. Fő hátrányuk, hogy kevésbé „attraktív”, a tagok számára gyakran frusztráló a terápiás légkör, s könnyen elmaradnak belőlük az emberek. Hatásuk és lefo-lyásuk általában lassú.

A *személyiségfejlesztő csoportok* a rogersi encounter eszméjét felhasználva a csoportot arénaként használják, mely az autentikus találkozások színteréül szolgál. A growth-centerek, a fejlesztő központok élményközpontú, tehát a megértés helyett inkább élményt adó fejlődést kínálnak, ahol a verbalitás helyett sokszor az érzelmek, az érintések kerülnek túlsúlyba, s a gátlásokat is sikerrel lehet oldani. Ezek a csoportok sokszor laikus, speciális képzettség nélküli vezetéssel működnek, a jelentkezők deklarált célja az önismeret és a személyiség fejlesztése. A csoportok eszköztárába a saját aktivitással elért rálatás, az expresszió, az önfogadás és az empátia kerül, s háttérbe szorul a belátás, a visszajelzés, az önfeltárás, az értelmi feldolgozás szerepe. Lieberman, Yalom és Miles (1973) híres, az encounter csoportok hatékonyságával foglalkozó könyvükben az alábbi tényezőket emelik ki a személyiségfejlesztő csoportok várható hatásai közül:

Mi várható egy (személyiségfejlesztő) csoporttól:

- nyitottság az emberi kapcsolatokban;
- az én-azonosság, az önértékelés és az autonómia növekedése;
- nagyobb tolerancia és elfogadás;
- aktívabb problémakezelő stratégiák megjelenése;

A személyiségfejlesztő csoportok lehetséges veszélyei közül leggyakrabban a faszírozott önfeltárkozás, az erős interperszonális konfrontáció következményeit említik a szakemberek, azt, hogy a csoport strukturalódására a rogersi csoportok nem fordítanak kellő figyelmet. Kernberg (1992) a projektív identifikáció veszélyeire, a hasadással, a rossz hatalomkezeléssel, a fúzió központú, az autoritás feladásával járó működés következményeire int. Szerinte a hasadás következtében a regresszió, a dependencia, az acting-out jelenségei erősödnek ebben a munkamódban, mely azzal jár, hogy a csoport megreked az alapfeltevés-szinten (a bioni modellben gondolkodva), a mágikus remények és hitek szintjén, s nem tud a munka-szinten eredeti céljainak megfelelően működni.

A csoportos személyiségfejlesztés általános jellemzői és korlátai

A tradicionális csoportok, ahogy a klinikai körülmények között kialakultak, általában hosszú időtartamúak voltak, vezetésük inkább inaktív, visszafogott volt mondható, s elsődleges célközönségük a neurotikus betegek voltak. Ahogy a csoportmódszer alkalmazása bővült, és újabb területek kapcsolódtak be a felhasználásba, át kellett alakítani ezt a metodikát. Elsősorban a „kezelési” időt rövidítették le, ennek megfelelően aktívabb techniká-

kat kellett alkalmazni, hogy lerövidüljön a „felmelegedési idő”. Ez olyan direkt módszerek bevetését jelentette, mellyel az ellenállásokat hatékonyabban lehet áttörni, a ventillálást (érzés-kifejezést) elő lehet segíteni, s általában a hatékonyságot hivatottak növelni. Az új módszerek alkalmazásával azonban a célkitűzéseket is limitálni kellett: a személyiség általános fejlesztése helyett részkészségeket vettek célba, speciális élethelyzetekben való hatékony működésre, probléma-fókuszokra helyezték a beavatkozás hangsúlyát.

33
K É K

Az új csoportmódszer főbb elemei és hangsúlyai:

- itt és most fókusz,
- visszajelzés hangszálya,
- a korábbinál nagyobb vezetői transzparencia,
- strukturalt gyakorlatok túlsálya.

A csoportok időtartama szerint a következő lényegi különbségek ragadhatók meg (2. ábra).

A célkitűzések módosulása a következőképpen alakult (3. ábra)

A klinikumon kívüli világ, a nyitottabb társadalmi térben való alkalmazás világszerte járulékos célok kitűzését is magával hozta. Talán nem éréktelen feleleveníteni, hogy itthon, a 70-es években, a már említett Pszi-

choterápiás Hétvégek, milyen célkitűzésekkel indultak (Ajkey – Barcy 1991):

- saját élmény nyújtás,
- különféle szakemberek számára a kapcsolatteremtés lehetősége,
- csoportvezetést tanítani,
- vidéken is terjeszteni a pszichoterápiát,
- a belső munkára való motiváció felkeltése,
- „csoportozni”.

A kibővített célkitűzések folyamánaként a csoporttagok motivációi is

34 K É K

változtak. Az encounter csoportok megjelenésével a hangsúly az élményre, s nem a változásra tevődött át. Jól mutatják ezt a hangsúly-eltolódást is a 70-es évek magyar Hétvég-csoportjaiban a *tagok motivációi* (Ajkey – Barcy 1991):

- saját-élményszerzés,
- találkozás szakmai kollégákkal és szakmai hírességekkel,
- kapcsolatszerzés, bekapcsolódás a pszichoterápia világába,
- vezetést tanulni, fogásokat ellesni, ill. látni, hogyan dolgozik a másik,
- „csoportozni”,
- részt venni, azaz nem kimaradni a kurrens dolgokból, a mozgalm-ból.

JÓ KÖZÉRTET

2. ábra. A csoportok időtartamából eredő különbségek

Rövid csoportok	Hosszú csoportok
keves üresjárat	laza időstruktúra
gyors dinamika	tartós hatás
célorientáltság	átdolgozási cél
gyors önfeltárás	intrapaszichés változás
tematizált	szabad témaválasztás
tagok szélsőségesen értékelik	tagok mérsékelten elégedettek vele

3. ábra A terápiás és a személyiségfejlesztő csoportok célkitűzései

Terápiás csoportok	Személyiségfejlesztő csoportok
segítségnyújtás, korrekció	helyett fejlesztés
biztonságadás	helyett önismeret
érzelmileg integrált	
környezet	helyett változási orientáció
megértés, exploráció	helyett konkrét kompetencia fokozása

A Hétvégek – bár igyekeztek széles pszichoterápiás alapra építeni, sokféle terápiás iskolát megjeleníteni, lényegileg az analitikus keretek ideája szerint működtek. Bár a stáb magas fokú tudatossággal működött, a helyzet, a lehetőségek és a résztvevők miatt az alábbi dilemmákkal kellett szembenéznie (4. ábra).

Ha végignézzük a mai felsőoktatásban alkalmazott csoportokat, láthatjuk, hogy ezek a kérdések bizony ma sem tekinthetők idejétmúltaknak. De tegyük egy kis kitérőt, nézzük az általános nehézségeket!

A felsőoktatási keretben működő személyiségfejlesztő csoportok nehézségei

A kötelezően előírt, oktatási keretben működő személyiségfejlesztő csoportok nehézségeit a pszichoterápiás keret elemei szerint érdemes szemügyre venni (Lust – Szőnyi 1984). Bár a személyiségfejlesztés szó szerint nem nevezhető terápiának, de a képzés és fejlesztés, az „egészségesek pszichoterápiája” igencsak beletartozik a pszichoterápia fogalmába. Nemcsak azért,

4. ábra. A Pszichoterápiás Hétvégek dilemmái

saját élmény	vagy	didaxis
regresszió elősegítése	vagy	kognitív strukturálás
vezetői nondirektivitás	vagy	fokozott vezetői aktivitás
csoportanalitikus orientáció	vagy	T-group orientáció

mert az újabb keletű terápiás módszerek (pl. a személyközpontú) nyíltan eltörlik az egészség-betegség határvonalát, a terápia alanyát kliensnek nevezik, s beavatkozásuk ideológiája pedig nem a korrekció, hanem a fejlesztés (Rogers 1970). De azért is, mert ezek az újabb keletű terápiás elméletek is használják a „keret” fogalmát. Nem olyan szigorú ez a keret mondjuk a tréningben vagy akár a rogersi csoportokban, mint az eredeti helyén, az analízisben, de előírások és szabályok gyűjteményeként még a szociális munka szótárába is bekerült.

Összefoglalóan elmondható, hogy mind a csoportok kudarcai, hatástalansága, mind működési nehézségeik, mind a személyi és tanulmányi problémák a keret-feltételek felrúgásából adódnak. Vegyük sorba a keret egyes elemeit!

A szervezet, az intézmény részvétele

Kérdés, hogy az egyetemek, ill. főiskolák mennyire involváltak a csoport jó vagy rossz működésében? Az is kérdés, hogy az intézmény számára mit jelent a jó, és mit a rossz csoport? A csoportvezetők személye is problémás. Valószínű, hogy ha a csoportvezetők az intézmény dolgozóiból kerülnek ki, ez több nehézséggel jár, mintha az oktatási szervezet más intézményhez fordul. Ugyanis a tanárok, mint csoportvezetők elköteleződése kettős lesz, s a szervezet sem tud a megszokott munkáltatói módon előírni, számon kérni, ellenőrizni.

A szervezet általában is csak formális felügyeletet tud gyakorolni, hiszen

a csoportok a hagyományos módszerekkel nem ellenőrizhetők, a csoportvezetők és az intézmény képviselői, vezetői sok informális szálal kapcsolódnak.

A csoportvezetők kettős elköteleződése elsősorban a diákokkal, ill. az intézménnyel való szolidaritás dilemmáiban nyilvánul meg, ahol a csoportvezető sokszor lojalitási konfliktusba kerül a két fél között: ahol a munkáltató, mint megrendelő és mint finanszírozó, a csoporttagok pedig mint segítő, megértendő felek sokszor gyökeresen eltérő érdekek szerint viselkednek (Barcy 1997). A csoportvezető-tanárok kettős elköteleződése a szervezetnek a realitásban ténylegesen megnyilvánuló hatalma (a kritika következményei, a feladat-teljesítés színvonalának megítélése és szankcionálása stb.) miatt járulékos teherként jelentkezik.

Gyakorlati kérdésnek tűnik, de igazi keret-probléma, hogy ki szerződik a külső csoportvezetővel? Az intézmény vezetése, a tanszék, a tanszék vezetője, egy adminisztratív dolgozó vagy az az oktató, aki informális szállakon felkérte a csoportvezetőt a munkára?

Az intézmények legtöbbször nem rendelkeznek megfelelő fizikai feltételekkel, olyan teremmel például, melybe nem nyit be senki, olyan környezettel, melyben intim beszélgetés lehetséges – s általában magára is hagyja a – külsős – csoportvezetőt avval, hogyan is teremti meg a környezethez egyáltalán nem illő pszichológiai munkához a szükséges légkört. A saját élményű

munka nehezen illeszkedik a többi tantárgyhoz, másfajta involválódást igényel. Nehéz dolog egy jogi és egy szociálpszichológia előadás között ugyanabban a teremben két-három órára önismereti munkába fogni.

A tagok összetétele

Mivel ezek a csoportok a tanulmányi rend és évfolyamok szerint szerveződnek, nincs mód szelekcióra, vagy annak mérlegelésére, mennyire problémás személyiségeket visel el a

35
K É K

módszer, továbbá arra sem, hogy valaki kimaradjon belőlük. Így a célkitűzéseket sokszor csak formálisan lehet teljesíteni, ill. jelentősen limitálni kell. *Kötelező jelleggel nem várható el személyes változás*, s nem biztosítható a személyre szabott változási ütem. Együtt élő, napi reális konfliktusokban részt vevő csoporttagok között sok reális feszültség adódik, s a csoport terét lehetetlen elválasztani az egyéb tanulási színterektől.

Az intézmény általában abban érdekelt, hogy minél nagyobb létszámú csoportokat szervezzen, ezért az optimális 10-12 fő helyett gyakran 20 tagból is áll a csoport. Ez a létszám pedig dinamikailag már nem kis-, hanem középcsoportnak felel meg.

A csoportüléseket gyakran megszakítják az oktatással együtt járó szünetek, gyakorlatok, vizsgaidőszak, így a munka meglehetősen szaggatottá válik. Látszólag jó megoldás a néhány blokkba összevont, de hosszabb időtartamú csoport, mint a másfél-kétórás rövid ülések. Ám bizonyos gyakoriság alatt ellenkező hatás mutatkozik, megszakad a folytonosság, a változások íve. A kis óraszám és a megszakítások miatt általában nincs idő az elvárások

36 K É K

felismerésére, a működések átdolgozására, s ami a legnagyobb gond, a csoport befejezésének előkészítésére sem. Az elválást alaposan ki kellene dolgozni, időt adni a gyászmunkának, ehelyett sokszor elvarratlanok maradnak a szálak, megszakadnak a történések.

A csoportra való szocializálás

A saját élményű önismereti munka egészen más részvételt kíván a diákoktól, mint az intézmény egyéb foglalkozásai. Alapos előkészítésre, részletes instrukciókra lenne szükség. Salvendy (1993) részletesen leírja, hogy még ambuláns jellegű csoportoknál is milyen instrukciókra, tisztázó, kölcsönös munkára lenne szükség csoporttag

JÓ KÖZÉRZET

és vezető között. Az oktatásban alkalmazott kötelező jellegű csoportoknál az eddigi tapasztalatok szerint sem az intézmény, sem a csoportvezető nem beszél meg a diákokkal azt, hogy mi is vár rájuk az önismereti munka során, hogyan is kell egy ilyen munkában részt venni, mit jelent a helyes, ill. a helytelen viselkedés, mik a csoportvezető befolyásolási eszközei stb. Az alapos előkészítő munka híján mindkét fél gyakran elégedetlen, a csoportvezető a diákok motíválatlan, passzív vagy „komolytalan” viselkedése láttán, a tagok pedig azért, mert fogalmuk sincs, mik lehetnek ebben a helyzetben a reális, s mik az irreális elvárásaik. Az ún. 0. ülés alkalmas lenne a megfelelő felkészítésre, ízelítőt adhatna a csoport munkamódjából, a vezető szerepéről, a tagok részvételéről, a frusztrációkról.

A motiváció

Egy kötelező önismereti munkánál számos inadekvát motiváció felbukkanhat, valószínű, hogy a tagok jó része alulmotivált, legalábbis ambivalens. A változási igény kívülről jön, nem a diákok saját szükségleteiből. A diákok ebben az életkorban a magány, a szexualitás, a párkapcsolatok, az autoritás, az intimitás, a dependencia, a rivalizálás témaköreivel vannak elfoglalva – s ez nehezen illeszthető az intézmény által deklarált szociális skillek fejlesztésének témaköreivel.

Igen gyakran okoz viszont problémát az ellenkező vélelet is: a személyiségfejlesztő csoportokba tanulás címén

igen sokan érkeznek rejtett terápiás motivációval (Fonyó–Gábor 1989). Ezeknek a teljesítésébe igen kockázatos belemenni a sok realitás-elem, a valóságos szankciók, a kinyilvánított célkitűzés, az alkalmatlan feltételek miatt.

A csoport célkitűzései

Mind elméletben, az intézményi elvárásokban, mind gyakorlatban a csoportvezető, ill. a tagok előzetes elképzeléseiben keverednek a képzési célok: a szervezetfejlesztés, önismeret, készségfejlesztés, támogatás, kiképzés, a leendő munkára való szocializálás, kedv-ébresztés a későbbi önismereti munkára, gyakorlati illusztráció a csoportmunkával foglalkozó tantárgyakhoz stb. Az intézmény szakmai kompetencia híján nehezen tudja pontosan megfogalmazni, milyen téren is vár el fejlődést a diákoktól, az általános feladat – személyiség-, ill. készségfejlesztés – a heterogén képzettségű és módszertani jártasságú vezetőket kevésbé orientálja, s főként kevésbé szabályozza.

A vezető személye, vezetése

A mai gyakorlat szerint a csoportvezető egy felsőoktatási intézményben csupán elenyésző töredékét kapja annak a bérnek, amit a szabadpiacon kapna egy csoportóráért. Neves, külső csoportvezetőt ennek következtében szinte lehetetlen beszerezni – tisztelet a kivételnek, néhány megszállott embernek¹ -, vagy önjelölt, tapasztalatlan, szakmailag ismeretlen vezetők vállalják ilyen feltételekkel a munkát, vagy az intézmény saját

erőiből próbál átcsoportosítani, s így kötelezően előírja bizonyos tanárainak az „ingyen” csoportozást.

Mivel a felsőoktatási intézmények nem veszik figyelembe a pszichoterápiás egyesületek és képzőhelyek normáit, így negligálják azok hivatalos listáit is. Ma minden intézmény olyan csoportvezetőt hív meg, amilyent akar; semmiféle végzettségi standard nem létezik – az intézményeknél – arra nézve, hogy ki vezethet ma Magyarországon személyiségfejlesztő csoportot. Számos példa bizonyítja, hogy sem a módszer-specifikus pszichoterápiás szervezetek ajánlásait, sem a diákok-tanárok visszajelzéseit nem veszik figyelembe az intézmények a felkéréseknél.

Arra sincs általában semmiféle lehetőség (időben, pénzben, személyi feltételekben), hogy az intézmények a párhuzamosan futó csoportokat bármilyen reflexív munkamódra lehetőseget adó keretben szupervíziós jelleggel összefogják. A reflexív munkamódnak lehet kultúrája egy pszichoterápiás osztályon, de egy felsőoktatási intézményben rendkívül idegen formáció. Annak ellenére, hogy minden évben elindul 5-6 csoport, változó személyekkel, feltételekkel és módszerekkel, s gyakran egy tanszéken 20-25 csoport is működik egyidejűleg.

A mai felsőoktatási csoportozás hasonlóan olyan, mint az állatorvosi ló. Szinte az összes hibát felfedezhetjük a jelen gyakorlatban, amit csak el lehet követni a csoport-pszichoterápiás keret feltételei ellen.

Talán a legnagyobb horderejű hiba az *önkéntesség elvének a feladása*. Tantervi keretek között kötelező érvénnyel nem várható el, hogy a diákok

JÓ KÖZÉRZET

bármilyen változási motivációt mutatassanak fel, ellenállásaik így nem a pszichés struktúrák ellenhatásaiként, hanem reális függelemsértésként értelmezhetők. A csoportvezető a hiányzás, késés, passzivitás, értetlenség jelenségeit nem vonhatja be a terápiás-fejlesztő munkába, hiszen ezek nem a keret, hanem a reális intézményi elvárások megsértését jelentik.

A csoportvezetők és a csoporttársak – ebben a kötelező struktúrában – nem választhatók. Sokszor a csoportvezető egyben tanítja is – s így vizsgáztatja, minősíti is – a diákokat; az indulattáttétel és viszontáttétel a legcsúfabb formában, a valóságban realizálódhat. Csak a csoportvezetők és a csoporttagok emberi tartásán múlik, ki mivel él vissza, s mivel nem.

A csoportvezetők kompetenciáját, a fejlesztés anyagát (hiszen szociális egyéni és csoport skillek, kommunikációs készségek fejlesztéséről van szó) az intézmény nem tudja ellenőrizni – szakértelem és a saját élményű fejlesztés speciális módszere miatt: a „tananyag”, a konkrét témák, feladatok, gyakorlatok, játékok menete erősen függ az adott csoport dinamikájától, témáitól, pillanatnyi körülményektől.

Az intézmények – általános oktatási szabályaiknak megfelelően – a saját élményű csoportokat is ugyanazon módon szabályozzák, mint a tantermi vagy terepgyakorlati foglalkozásokat, s csak elvétve tudják figyelembe venni, hogy ez a fajta munka más struktúrát kívánna. A keret formai elemei – mint szabályok, célok, résztvevők motivációi, terápiás feltételek –

a bürokratikus megkötések ellenére *egyáltalán nem rögzítettek*, hiszen az intézmény szerződéseiben nem a terápiás keret-szempontok szerint szabja meg feltételeit. A dolgot súlyosbítja, hogy némely feltétel hiába rögzített, betartása lehetetlen (titoktartás, a reális-irreális szint kettéválasztása, önkéntesség, választhatóság, jog az ellenállásra stb.). *Ennek következtében valóban átláthatatlanná válik a tagok és a vezető(k) kapcsolata – a terápiás szerződés szinte egyetlen eleme nem tisztá, s így legtöbbször maga a*

37
K É K

szerződés sem köttetik meg. Hogy mi történik a keret egyik legfontosabb elemével, a *terápiás szövetséggel*? Ez is esetleges, a konkrét résztvevők motivációin, emberi és szakmai tisztességén múlik. Terápiás szövetség nélkül pedig – mint tudjuk – nemigen várható el hatékony pszichológiai munka.

Néhány lehetséges megoldás

A fent vázolt, a keretekkel kapcsolatos hiányosságokon valószínűleg az intézmények önszántukból nem fognak változtatni. Amíg a sajátélményű kis-csoportos önismereti, képző és fejlesztő munka ilyennyire idegen az oktatás egyéb terepeihez képest, addig arra kell törekedni, hogy a személyiségfej-

Mit tehet a vezető?

lesztés kikerüljön az intézményi struktúrából. Külső, képző intézmények, szervezeti idegen csoportvezetők, vegyes összetételű, választható csoportok formájában. A keret betartása, jól tudjuk, a szakmai közvélemény, a *common sense* (Buda 1989) kényszerítő erején múlik. Az is megoldás lenne, ha születne egy kódex arról, hogyan is módosulnak a fejlesztő munka keretei a mai feltételek között.

Végül, de nem utolsó sorban az is megoldás lenne, ha a vezetők eszköztárakat a kívánalmaknak megfelelően

A hatékonyságvizsgálatokból jól tudjuk, hogy az igazán hatékony csoportvezetők – képzettségük, az általuk követett és alkalmazott pszichoterápiás irányzatok eltérő volta ellenére – nagyon hasonlóan dolgoznak. Az is egyértelműen kiderül ezekből, hogy a vezetők tényleges viselkedése sokkal fontosabb a kimenet szempontjából, mint az általuk közvetített személyiség-elmélet (Barcy 1997, Bednar – Kaul 1978). Tehát nem az a fontos, milyen szemléletű csoportot hirdet meg valaki, hanem az, milyen eszközökkel, milyen felfogásban dolgozik.

A csoportvezető nagyon sokat tehet azért, hogy a kedvezőtlen külső feltételek ellenére a csoportban egy „változást elősegítő környezet” (Winnicott 1974) alakuljon ki. Hogy a tagok biztonságban érezzék magukat, ahol a légkör arra inspirálja őket, hogy önismereti pszichológiai munkába kezdjenek.

Yalom (1985) az alábbiakban foglalja össze a csoportvezető feladatait:

- a felelősség elvállalása, a csoport fenntartásáért való igyekezet;
- a csoportkultúra alakítása (a direktivitás-nondirektivitás mértéke, a vezető eszközei, mintaadás);
- a csoportfolyamatok megvilágítása, a kognitív folyamatok összerendezése.

Tapasztalatom szerint nemcsak az analitikus képzettségű csoportvezetők ódzkodnak a direktivitástól. Rosszul értelmezett „szakmai normák” miatt sok vezető hagyja a tagokat szoronga-

ni, üléseken keresztül hallgatásba süllyedni, értékes órákat fecsegni, ahelyett, hogy aktív, támogató stílussal modellt és egyben biztonságot nyújtva jelentősen felgyorsítaná a csoport munkafázisba lendítését.

Egy korábbi munkájában – melyet szívem szerint minden csoportozó figyelmébe ajánlanék – a terápiás és fejlesztő csoportok nagy teoretikusa azal foglalkozik (Yalom 1983), hogy a „hagyományos” csoportvezetési technikát miképpen is kell átalakítani, pl. a bentfekvő intézményekben tartott vagy rövidebb időtartamú csoportok kívánalmainak megfelelően. Arra hívja fel a figyelmet, hogy *nem lehet ilyen körülmények között a tradicionális módon csoportot vezetni*. Ajánlásait szinte egy az egyben átemelhetjük az oktatási intézményekben limitált célokkal, lehetőségekkel és feltételekkel működő csoportok vezetői számára: az üléseket strukturálni kell, hiszen a *struktúra hiánya növeli a szorongást*. A vezetőnek „úgy kell tennie, mintha csak egy ülés lenne!” A munkamód vonatkozik az előkészítésre, a keretekre, a légkörre és a szálak folyamatos elvárrására.

Itt és most hangsúlyt adni az ott és akkor helyett, mert ez:

- erősíti a kohéziót, ha a történeteket a jelenre vonatkoztatják;
- a tagok hatásosabbnak, relevánsabbnak élik meg a csoportot;
- mindenki involválódni tud, még a kevésbé centrális helyzetűek is, hiszen az ő pozíciójukat is lehet értelmezni. A tagok azonnali visszajelzést kapnak arról, hogy hogyan is hatnak a többiekre (pl. hogy mivel bátorítlanítja el a társait valaki, vagy hogy milyen ész-

tudnák alakítani. Ma – ismét tisztelet a kivételeknek – a vezető olyan csoportot csinál a felsőoktatásban, amilyet *tud*, s nem amilyet kellene. Találkozunk analitikus, tréning, személyközpontú, pszichodráma, szociodráma, készségfejlesztő, ún. *encounte*, (strukturált gyakorlatokra építő) esetmegbeszélő, szocioterápiás jellegű közegterápiás csoporttal –, tehát a választék viszonylag nagy, ám a céloknak csak kevés műfaj felel meg. Nemcsak a csoportok módszere különbözik erősen, de a vezetők eszközei is. Találkozunk abszolút nondirektivitással (félórás hallgatások, teljes inaktivitás) és kognitív stílusú módszerdemonstrációval egyaránt. Az alábbiakban néhány szempontot ajánlok megfontolásra.

közökkel mutatja tudattalanul is, hogy szabotálja az involválódást).

A vezető stílusát és eszközeit a körülményeknek megfelelően kell átalakítani: a támogató aktivitás, a látható vezetés alapvetően fontos a kimenet szempontjából. *A direktivitás-aktivitás és a vezetés hatékonysága között U-alakú összefüggés van:* bizonyos mértékű direktivitás igencsak jótékony hatású, míg ennek túlzásba vitele egy idő után ellentétes hatást eredményez.

Az biztos, hogy a laissez-faire vezetés nemcsak a lewini modellben destruktív hatású, minden olyan csoportban, ahol rövid idő alatt kell eredményt elérni, a vezetés hiánya csak egy hamis szabadság illúzióját adja, valójában a csoporttagokat csak az indolataiknak szolgáltatja ki.

A csoportok eredményessége és a vezető (a tagok érzékelése szerinti) támogatása között lineáris összefüggés van! A „támogató aktivitást” a tagok melegségként, törődésként, megerősítésként érzékelik, a konstruktív légkör biztonságot ad, a kiépített bizalom növeli az erejüket, bátorságukat.

Milyen a támogató technika Yalom szerint:

- épít a tagok közreműködésére;
- komolyan veszi a tagokat;
- nem bátorítja a tagok ön-destruktív viselkedését;
- észrevételezi és hangsúlyozza a tagok szociális (másokkal szemben tanúsított) értékeit;
- nem támad, és nem favorizál egyes tagokat;
- láthatóan kontrollálja a csoportot, ezáltal biztonságot ad;
- aktívan kezeli a konfliktusokat

(mérsekkel, nem engedi szabadjárá az indulatokat);

- mérsekelt transzparens (az átláthatatlanság a z irracionalitást növeli), realisztikus, modellnyújtó;
- itt és most történeket helyezi a fókuszba: ezeket világítja meg, a konkrét történeket emeli ki, a visszajelzést favorizálja.

Egy másik csoport-szakértő, Skynner, az alábbiakban foglalja össze, hogy mire is kell a csoportnak egy vezető (1986):

- üdvözölni a tagokat;
- a fájdalmas, frusztráló folyamatokban fenntartani az emberek bizalmát;
- minden taggal jóban lenni, kontaktusban lenni;
- bizonyos értékeket fenntartani: mint pl. törődés, melegség, megértés, gondoskodás;
- a csoportlégkörrrel, a kohézióval törődni, a támogató légkört aktívan fenntartani;
- a kereteket és a határokat óvni és betartani;
- a változáshoz szükséges „arénáról” gondoskodni: biztonságos, nyitott, kísérletező, játékos, minősítés helyett leíró munkamódra, tanulásra buzdítani;
- a stabilitást, a biztonságot képviselni.

Salvendy nemcsak az előkészítésre, de arra is kitér (1993), hogy a csoport-folyamat elején, tehát a történeket szempontjából leglényegesebb időszakban hogyan viselkedjék a csoportvezető:

- legyenek világos intervenciói;
- aktív, határozott stílussal mérsekelje a tagok szorongását;
- empatikusan, világosan kommunikáljon;
- dolgozzon a csoportkultúra, a légkör kialakításán;
- aktívan befolyásolja a formálódó csoportnormákat;
- stílusa ne legyen ítélező, inkább elfogadó, a tagok problémáira érzékeny, megerősítő módon kommunikáljon;
- a tagok érezzék, hogy biztonsá-

39
K É K

gos, világos szabályokkal rendelkező térben vannak.

A támogatás azt jelenti, hogy senki se érezze háttérbe szorítottnak magát (a csendeseket bevonni, a monopolizálókat kontrollálni), *a vezető gondoskodik a folyamatosságról, hogy a csoport elménye ne töredezzon szét.*

A légkör kialakítása azt jelenti, hogy a vezető az őszinteséget, spontaneitást favorizálja, az itt és most érzéseket, mások elfogadását, a feltárulkozást, a megértés és változás igényét, a mások segítségét, mint követendő értékeket modellálja a tagoknak.

Talán nem érdektelen ismét ideidézni a régi Pszichoterápiás Hétvégek, majd 30 éves megoldásait a

vezetői aktivitásra vonatkozóan. A megváltozott célok, motivációk és alkalmazási kör rákényszerítette az akkori vezetőket arra, hogy ne a megszokott módon vezessék a Hétvég-csoportokat. A sajátos „Hétvég-technikát” az 5. ábrában foglaltuk össze (AjKay – Barcy 1991).

Milyen csoportban lehet leginkább változni?

Egy többéves hatékonyságvizsgálatban, melynek során 11 magyar

JÓ KÖZÉRTET

radtak hatékonyságban a többi mögött azok a csoportok, ahol:

- nagyon rövid volt az idő (sima tréningek, ill. nagy szünetekkel és megszakításokkal folyó felsooktatási csoportok),
- ahol a vezető nem vezetett markánsan,
- ahol a részvétel kötelező volt,
- ahol a tagok motivációiban a változás, tanulni vágyás háttérbe szorult,
- illetve, ahol túlzott elvárásokkal érkeztek a tagok,
- ahol a csoport deklarált célja zavaros volt, ill. ellentmondásos volt a kivitelezéssel (szervezetfejlesztés helyett terápia, kötelező fejlődés, tréning helyett encounter-jellegű expresszivitás, tréning helyett egyén centrikus élményszerzés).

A legtöbbet azokban a csoportokban változtak az emberek, amelyek:

- *extenzív jellegűek* (hosszú csoportok) és
- *szolid vezetésűek* (a vezető stílusa mérsékelt konfrontatív, nem

túl kritikus, nem minősítő) voltak;

- *a vezető erősen kézben tartotta a csoportot, az érzelmeket nem engedte szabadjárá, erős kereteket tartott;*
- *a tagok erős motivációval érkeztek, feladat-orientált beállítódással, reális elvárásokkal, tanulási vágygal, ill.*
- *ahol az intézmény egyértelműen tudta képviselni a szervezeti célt;*
- *ahol markáns struktúrával, szigorú időfelhasználással dolgoztak (a szűk időkereteket jól használták ki);*
- *itt és most témák uralták a csoportot (az ott és akkor témák feloldozásához sok idő kell, s lassabb a tagok involválódása is), főként a csoport indulásakor fontos a hic et nunc hangsúly (az együtesség, a célok, a szervezés, a keretek, a vezetés témái fontosak).*

Fontos eredményünk volt még, hogy a csoport időtartama önmagában *nem befolyásolja a hatékonyságot*, csupán a változás struktúráját határozza meg (hogy milyen területeken mutatkozik változás), azonban a *hosszú csoportoknak van módjuk a munkamód ütemét változtatni*, míg a rövid csoportokban kevésbé lehet „lassabban haladni” (ami viszont javallt) és az ellenállásokat feloldozni.

A vezető, mint non-specifikus hatótényező

Mindezek a megfontolások és szempontok a csoportokra való előkészítés fontosságára hívják fel a figyelmet, arra, hogy mennyire fontos az *adekvát*

40
K É K

kiképző, ill. képző-fejlesztő csoportot és 19 vezetőt vizsgáltunk meg (Barcy 1997), s többek között azt elemeztük, hogy milyen tényezők hátráltatják, s melyek segítik a csoportmunka hatékonyságát, azt találtuk, hogy *elma-*

5. ábra. Pszichoterápiás Hétvég-specifikus csoportvezetői technikák

érzelmes, didaktikus instrukció

fokozott érzelmi biztonságadás

fokozott szelektálás, hogy mit kell felfutni hagyni (mire van idő)

kit kell felfutni hagyni (ki kerül nagyon előtérbe)

nem a fantáziába merülni, hanem a közvetlenség átélése

mindenkit „behívni”, mindenki nyilvánuljon meg

a csoportot megdicsérni

didaktikus zárószakasz:

válaszolni a vezetői intervenciókra vonatkozó kérdésekre

megkérdezni mindenki élményét

kitérni mindenki szerepére.

motiváció, ill. arra, hogy *elmosódott keretek között a vezető szerepe aránytalanul megnövekszik*. A „kontúros vezetés” ugyanis ellensúlyozni tudja a képlekeny kereteket, jelzi a tagoknak, hogy a vezetőnek fontos a csoport, hogy érdemes változni. Nem lehet elvárni, hogy a tagok erőfeszítést tegyenek, ha a vezető „toleranciából” bagatellizálja a tagok részvételét, aktivitását.

Mit is jelent ez a kontúros vezetés? Valami olyant, amit akkor él át az ember, mikor bemegy egy hivatalba, s ott váratlanul emberként kezelik, váratlanul emberként viszonyul hozzá a másik. Ahogy a pszichoterápiában vannak specifikus és non-specifikus hatótényezők, úgy a vezetők stílusában is vannak non-specifikus elemek. Ugye, specifikusnak azokat a hatótényezőket szoktuk tekinteni, mely az adott módszerre jellemző, tudatosan alkalmazott hatások. Non-specifikusnak pedig azokat, melyek függetlenek az adott technikától, személyiségelméletől. Például a másik elfogadása, a vele való emberi törődés, a vezető ötletessége, spontaneitása stb. A hatékonyságvizsgálatok szerint a terápiás hatás jó része ezeknek a „mellesnek tekintett” tényezőknek köszönhető. Ilyenek pl. a résztvevők motivációi, elvárásai, a vezető és a tagok közötti viszony, maga a terápiás kapcsolat is.

A vizsgált kiképző és fejlesztő csoportokban is azt lehetett tapasztalni, hogy nem a vezető elméleti hovatartozása, hanem az általa létrehozott *terápiás kapcsolatok és a klíma minősége* a döntő a hatékonyság szempontjából. Ugyanis akárhányszor is technikával

elemeztük is (Barcy 1995) a vezető munkáját, mindig azt találtuk, hogy az adott módszer vagy technika nem igen számít. Ez szükséges, de nem elégséges feltétele a csoport hatásának. Létezik viszont egy viselkedési setting, egy készség- és stílusbatteria, amellyel az eredményes csoportot záró vezetők rendelkeztek, s amely a sikertelen csoportot záró vezetők stílusából, akcióiból hiányzott.

Mik is ezek az általános vezetői stílusjegyek, ill. milyen is a kontúros vezetés? Elsőként a *keretek tiszteltetését* kell kiemelni. Ahol erősen tartották a kereteket, ott jól értelmezhető volt a tagok viselkedése. Nem is az értelmezés maga a fontos, inkább a vezető figyelme számít, ez jól jelzi a tagoknak a csoport, a munka, a vállalkozás komolyságát. A *vezető törődése, a strukturáló* igyekezet a csoport munka-fázisba való lendítéséhez is elengedhetetlen. Adataink szerint, ahol a vezető elméleti megfontolásokból: pl. nagyon nondirektív akart lenni – nem „terelt”, nem ösztönzött, ott nem vált hangsúlyossá a csoport feladata – az ilyen viselkedést a tagok közömbösségként élték meg.

A keretek tartása a motivációk szempontjából is fontos. Ezekbe a felsőoktatási fejlesztő csoportokba igen sok tag rejtett terápiás motivációval érkezik, melyek minden esetben megterhelik a csoportot, s a vezető is érzelmileg. Előre nagyon nehéz lenne kiszűrni ezeket az elvárásokat, de a vezető gyakorlottságán, tudásán múlik, milyen munkaszintet választ a csoport számára. A vizsgált 19

vezetőből hatan voltak csupán egyetlen pszichoterápiás iskolában vagy módszerben járatosak, a többiek képzettsége több módszerre is kiterjedt. Nagyon pregnáns volt az a tendencia, hogy a gyakorlottság, a sokrétűbb iskolázottság, a módszertani többszínűség a hatékonyság szempontjából előnyt jelent.

Ugyanígy kardinális szerepe van a vezetőnek abban, hogyan szabályozza a feszültségeket. Ahol a csoport a feszültségszabályozásban magára van hagyva, legymatag lesz a tagok involválódása,

sok lesz az ellenállás (ahol lehet, ott a kimaradás, ahol nem lehet, ott a kérés, inaktivitás), a csoport felbomlik (ismét, ahol lehet) vagy hatástalan lesz.

Igazán non-specifikus, mégis központi fontosságú hatóelem az *érzelmi bevonódás mértéke*. Azt tapasztaltuk, hogy a hatékony csoportokban a tagok sok erős, pozitív élményt éltek meg, ugyanakkor azonban csak a hatékony csoportokban lehetett kimutatni a negatív érzelmeket is. A vezető által teremtetett biztonság a negatív indulatok feldolgozásához kell, mely indulatok igencsak fontosak a munkához: az ambivalencia fázisát nem lehet büntetlenül kihagyni. Az indulatok kezeléséhez szorosan kapcsolódik az, hogy a vezető mennyire képes megmutatni a saját ér-

zéseit. A negatív érzelmek kimutatása – önmagában – soha sem fokozza a munka sikerét. Azonban ezek visszafojtása vagy elrejtése még rosszabb megoldás. Az elemzés szerint a *csoport alacsony effektivitása mindig az érzelm-visszavonással járt együtt*. Ha a vezető nem tud elég érzelmet invesztálni a munkába, ill. nem tudja jól kommunikálni az ő érzelmi bevonódását, a változási folyamat nehezen indul meg. Csak az egyes tagokkal, személyre szólóan kialakított szoros viszony indítja meg. A mi adataink szerint azok a vezetők,

JÓ KÖZÉRZET

a saját érzéseivel, nem lesz elég hatásos a munkája.

Persze az sem jó, ha a vezető túlságosan bevonódik, s úgy viselkedik, mint egy csoporttag. Tapasztalataink szerint a „tanult személyesség” e téren segít a legtöbbet: a többrétűbben képzett vezetők *adekvátabb, erősebb érzelmeket mobilizáló viszonyokat tudnak kialakítani*. A döntő az, hogy megjelenjenek az intenzív érzelmek, és domináljon a bizalmat hívó vezetői attitűd. Ennek híján ugyanis nem valósul meg a leginkább terápiás hatású elem: a szoros, bensőséges kapcsolat.

Tehát a csoportmunka eredményességében a vezetői *non-specifikus tényezők*:

- gyakorlottság, módszertani, képzettségi többszínűség (ezek segítségével a módszer-specifikus elemeket is jobban tudja a vezető alkalmazni);
- általános gondosság, törődés, ezek kimutatása (gondosság az előkészítésben, a munka fenntartásában, kivitelezésében, megtervezésében);
- a kognitív szint használata, a kognitív strukturálás (a tanulás folyamatát strukturáló eszközökkel is irányítani, összefoglalni, fogalmi kereteket is adni);
- a keretek tisztelete;
- bizonyos mértékű aktivitás (a munkalétkör kialakítása, az erre való aktív törekvés);
- a teherbíró érzelmi kapcsolatok kialakításának képessége.

Valójában ezeket a vezetői non-specifikus tényezőket két funkcióban le-

hetne összefoglalni: az *összetartás és a megtartás képességében*. Az egyéni pszichoterápiákban jól ismert *általános tényezőkre* (a Winnicott-i „fejlődéstámogató környezet”, az Erikson-i „alapbizalom”, a Herman-féle „alaphangulat” vagy Ferenczi „terápiás atmoszféra” fogalma) valószínűleg az *egészségesek pszichoterápiájában*, s ezekben a csoportokban is *szükség van*. A vezető figyelme és tevékenysége nyomán alakulhat ki olyan légkör, mely lehetővé teszi, hogy az intézmény mennyi bürokratikus és feladat-ellenes akciója ellenére a kapcsolatok tartalmi részére lehessen figyelni (például a csoportban feltörő általános fenyegetettség helyett). A csoport, s benne a vezető csak akkor tud pozitív hatást kifejteni – de akkor viszont képes ellensúlyozni szinte az összes negatív, kerethiányt is –, ha létrehoz egy biztonságos közeget, mely képes tartalmazni a lélektanilag kaotikus történeteket, összefogni, egységes keretbe foglalni ezeket. Ezek a törekvések felelnek meg a bion „*konténer-funkciónak*”.

Az igazi vezetői erények nem a speciális technikák (csoportépítés, értelmezés stb.), hanem az alapfunkciók ellátása: *aktivitás (energia-bevitel)*, a keretnek, mint biztonságot adó tényezőnek a *fenntartása*, bizonyos *gondoskodás, erőfeszítés*, mely beépül a csoportkultúrába. Ezekkel lehet olyan klímát kialakítani, hogy a csoport képes legyen a másik lélektani funkció, a *holding* ellátására is. Vagyis hogy a vezető, s ennek nyomán maga a csoport *képes lesz tartani, fenntartani, egybetartani a lélektanilag széttartó törekvéseket, s átválalni a megtartó- összetartó kognitív- emocionális funkciókat*.

akik a dinamikus irányzatoknak a „tanult személyességen” alapuló, a viszont-áttét felismerését implikáló vezetői stílusmodellje szerint dolgoztak, könnyebben találták el az *involválódás mértékét*, mint azok, akiket képzésük során erre nem tanítottak meg. Tehát nem arról van szó, hogy minden vezetőnek értelmetnie és dolgoznia kell az áttét- viszontáttét jelenségeivel, hanem arról, hogy a vezető a saját involválódását soha nem spórolhatja meg. Ha megteszi, nem képes személyre szóló egyéni viszonyt kialakítani a tagokkal, másrészt érzelmeit visszavonja a csoporttól. Ha nem képes a vezető a törődését, felelősségvállalását, a csoport fontosságának érzését kimutatni, ha óvakodik az intenzív érzésektől, *ha nem dolgozik*

- Ajkay K. – Barcy M. 1991: Group dynamic features in the groups and in the staff during the „Psychotherapeutic Weekends”. Előadás az EGATIN munkaértekezletén, Wetzikon.
- Bagdy E., Telkes J. 1988: Személyiségfejlesztő módszerek az iskolában. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Barcy M. 1995: A társas közeg ereje. Egészségesek csoport-pszichoterápiájának empirikus vizsgálata. M. Pszichológiai Szemle 1-2:3-25.
- Barcy M. 1997: A csoportok hatékonysága és a személyes változás. Animula, Budapest.
- Bednar, R., Kaul, Th. 1978: Experimental Group Research: Current Perspectives. In: Bergin-Garfield (eds) Handbook of Psychotherapy and Behavior Change. John Wiley and Sons, New York, Chichester, Brisbane, Toronto, Singapore. 2. Edition.
- Buda B. 1989: A személyiségfejlesztést szolgáló csoportmódszerek. In: Telkes (szerk.) Személyiségfejlesztés I. Közművelődés Háza és M. Népművelők Egy., Tatabánya.
- Fodor K. (szerk.) 1990: Személyiségfejlesztés III. Közművelődés Háza, Tatabánya.
- Fonyó I., Gádor A. 1989: Jellegzetes mozzanatok három önismereti csoportban. M. Pszichológiai Szemle, 2:146–167.
- Harday I. 1996: Személyközpontú megközelítésű csoportok a szociális munkás képzésben. In: Harday (szerk.): A személyközpontú megközelítés elmélete és alkalmazása a segítő szakmában. Bárczi G. Gyógypedagógiai T. Főiskola.
- Hidas Gy., Lust I. 1984: A csoport-pszichoterápiás helyzet hatótényezői. In: Hidas (szerk.) A csoport-pszichoterápia elméleti és gyakorlati kérdései. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Kernberg, O. 1978: Leadership and Organizational Functioning: Organizational Regression. Int. J. of Group Psychotherapy, 23:1.
- Kernberg, O. 1992: A csoportvezetői beavatkozások fontossági sorrendjének rendszer-szemléletű megközelítése. In: Barcy, Bokor és mtsai (szerk.): Csoport-pszichoterápia. CSAKIT és Csoport-pszichoterápiás Egyesület, Budapest.
- Komlósi P. 1990: Személyiségfejlesztés a pedagógusképzésben. In: Fodor (szerk.) Személyiségfejlesztés III. Közművelődés Háza, Tatabánya.
- Lakin, M. 1972: Interpersonal Encounter: Theory and Practice in Sensitivity Training. New York, McGraw-Hill.
- Lieberman, M., Yalom, I., Miles, M. 1973: Encounter Groups: First Facts. New York, Basic Books.
- Lővey I. 1989: A tapasztalati tanulás és a csoportmozgalmak bölcsője. In: Fodor (szerk.) Személyiségfejlesztés III. Közművelődés Háza, Tatabánya.
- Lust I., Szőnyi G. 1984: A pszichoterápiás keret fogalma a csoport-pszichoterápiában. In: Hidas (szerk.) A csoport-pszichoterápia elméleti és gyakorlati kérdései. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Pintér G. 1989: A személyközpontú pszichoterápia. Psychiatria Hungarica 4:273–290.
- Rosenbaum, M., Snadowsky, A. 1976: The intensive group experience. Three Free Press, Macmillan Publ. Co. Inc.
- Rogers, C. 1970: Encounter Groups. Penguin Books Ltd, England.
- Salvendy J. 1993: Selection and Preparation of Patients and Organization of the Group. In: Kaplan–Sadock (eds): Comprehensive Group Psychotherapy. Williams & Wilkins, Baltimore.

Schutz, W. 1982: Elements of encounter. New York, Irvington Publ. 2.ed.

Skyner, R. 1986: What is Effective in Group Psychotherapy? Group Analysis, 19:5–24.

Winnicott, D. 1974: Reifungsprozesse und fördernde Umwelt. Kindler Verlag GmbH, München.

Yalom, I. 1983: Inpatient group psychotherapy. Basic Books, New York.

Yalom, I. 1985: The theory and practice of group psychotherapy. Third edition. Basic Books, Inc., Publ. New York.

JEGYZET

- 1 Valóban tisztelet illeti mindazokat, akik nem törődve a piaci viszonyokkal, szakmaszeretből, elhivatottságból, megszállottságból, méltatlan anyagi körülmények között, sokszor az elemi szakmai és erkölcsi megbecsülés híján is évről-évre vállalják ezt a munkát.

43
K É K

Kézdi Balázs

Kultúra és mentálhigiéné¹

45

K É K

Elsőül tisztázandó az, hogy jogos-e, s ha igen, milyen módon lehetséges a *kultúra* és a *mentálhigiéné fogalmának összekapcsolása* tudományosan igazolható állítások megtételére. Ezzel kapcsolatban a legfőbb gond abból adódik, hogy a kultúra fogalma szemantikailag túlterhelt, magyarul ki kell fejtünk, hogy e szöveg kontextusában mit értünk kultúrán, másfelől meg kell küzdenünk azzal a nehézséggel is, hogy a mentálhigiéné mindmáig nem definiált fogalom, jóllehet mind a társadalmi közbeszéd, mind a különböző tudo-

képező lelki egészség állapot ezen a módon egy új értelmezési keretbe helyezhető el, amely perspektivikusan szintén új helyzetet állít elő. Ez az új helyzet azonban semmiképpen nem foglal magába egyfajta „receptgyűjteményt” a bajok kezelésére, ellenkezőleg, lényege éppen valami racionalitáson alapuló „társadalmi gyógyír” tagadásában foglalható össze.

A „közössz” számos társadalmi diskurzusban folyamatosan artikulálódik. Ezek között találjuk azokat a beszédmódokat, melyek a *devianciának*

mányos diskurzusoknak egyre gyakoribb toposza.²

További nehézség adódik abból, hogy nem lehetséges e két kategória egymástól szeparált kifejtése egy leendő összekapcsolhatóság ígézetében. Egy adekvát kultúra fogalom felleltetéséhez a mentálhigiéné homályos elméleti alapfeltevéseinek folyamatos kritikája révén juthatunk csak el, s így elkerülhetetlenné válnak azok az utalások, melyek nem az összekapcsolhatóság igazolásának folyamatával vannak összefüggésben, hanem már-már ennek végeredményével. Mindazonáltal reális esélyt látok arra, hogy bemutassam: e két fogalom összekapcsolása nem önkényes aktus, ezen túl pedig azt is, hogy a társadalmi „közössz” részét

minősülő emberi létezési formákra vonatkoznak, s amelyek a modernitás korában a mentálhigiéné (lelki egészségvédelem) reflexióját konstitulálják a „közjó” diskurzusában. Az ember (*homo sapiens*) euro-atlanti világában mind e mögött a felvilágosodás korától folyamatosan ható *antropológiai reflexió* lehető fel, amelynek két vonatkoztatási pólusa az *emberi tökéletesség, mint lehetőség*, és a *megjobbíthatatlanság tapasztalata*.³ Amíg a deviancia, úgy is mint *társadalmi tény*,⁽⁴⁾ a megjobbíthatatlanság tapasztalatát tartja fenn, addig a mentálhigiéné – az utóbbi száz évben mint *mozgalom, gyakorlat és elmélet*, – az ember tökéletesedésében rejlő lehetőségekre apelál. Közben többé-kevésbé elhomályo-

sodik az a felismerés, ami „az ember belső megkettőződöttsége” tényén alapul. Az új antropológia gordiuszi csomója ugyanis: „Az ember éppen annál fogva teljességgel emberi, hogy lényegesen szerint egyidejűleg teljességgel és egészében természeti, egyszersmind pedig teljességgel és egészében kulturális lény.”⁵

A kultúra fogalma tehát antropológiai megalapozottsággal jelenik meg a mentálhigiénével való összekapcsolás diskurzusában. (Nem tévesztendő össze ez az esemény azzal, amiről a további-

akban esik szó: a *kulturális antropológia*, mint diszciplína, miként járul hozzá a mentálhigiéné második paradigmájának kialakulásához.) A kultúra hangsúlyos jelentősége a lelki egészség vonatkozásában azonban már korábban is megjelenik a pszichoanalitikus elméletben máig ható érvényességgel.⁶

A deviancia mindenekelőtt *történelmi* kategória. Nem lehetséges elképzelni olyan strukturált társadalmi formációt az abban eo ipso individuummal, ahol a *normáltól való eltérés artikulációja* ne képezne *minősítési folyamatok* alapját. Az emberi történelem változatossága a deviancia formák és a címkézési folyamatok változatosságában is értelmezhető dolog. A tör-

JÓ KÖZÉRZET

ténelmi idő, a társadalmi struktúrák tünékenysége, a hagyomány és a hegemoniára törekvő eszmék nem a devianciát, mint társadalmi-kulturális kategóriát, hanem annak tartalmát relativizálják, a norma megszegésének jelentése és jelentősége változatlan marad. (Egyszerű példa: az elmúlt évtizedekben miként változott meg Magyarországon a homoszexualitás köznapiság és hivatalos megítélése, azaz miként szűnt meg annak devianciaként való minősítése, s ezzel szinte párhuzamosan miként jelent meg a pedofília, mint egyre súlyosabbnak, elterjedtebbnek tűnő normaszegés. Nem az emberek „természete” változik meg ilyenkor, hanem az a kulturális szükséglet fejeződik ki, hogy deviánsra szükség van az „egészséges” többség identitásának megóvása érdekében.) Azok az intézmények, amelyek a deviancia minősítésére és szankcionálására hivatottak, önazonosságuk megóvása érdekében újra és újra generálják azokat a diskurzusokat, amelyek konstituálják a normaszegés individuális és szupraindividuális (kulturális) peremfeltételeit.

Durkheim egy kutatási és értelmezési korszak kezdetét jelentő művének⁷ megjelenését követő több mint száz évben az interdiszplináris kutatások és az ezeken alapuló mentálhigiénés társadalmi akciók tapasztalatai arra utalnak, hogy a deviáció nélküli társadalom naiv illúzió csupán, a társadalmi utópiák toposzát képezheti minden ilyen elképzelés. A mentálhigiéné szempontjából mindig jelenlévő „közrossz” valamilyen formában

történő befolyásolása tehát nem értelmezhető másképpen mint úgy, hogy a deviációk „össztömegét” kellene csökkenteni. Hazánkra vonatkoztatva, és még konkrétan: a velünk összehasonlítható gazdasági-társadalmi fejlettségű országokkal szemben mutatkozó „deviáció-többlet” fokozatos csökkentése és megszüntetése lehet cél.⁸ Egészen konkrétan pedig: az *öndestrukcióban* (öngyilkosság, alkoholizmus, drogfogyasztás, általános egészségromlás, népesség csökkenés) megnyilvánuló, hazánkra karakterisztikus deviancia-többlet megszüntetése, minthogy ez a tendencia történelmileg is meghatározott.⁹

Durkheim „társadalmi tény” conceptusa a deviancia lényegére vonatkozóan megkerülhetetlennek tűnik napjainkban is. Annak ellenére van ez így, hogy a teljes körű, s e paradigmához szervesen illő *empirikus bizonyítás várat magára*. Ez pedig tudománykritikai tény, amely arra mutat, hogy a deviancia jelenségvilága annyira komplex, hogy intelligens megközelítése nem tűri a diszciplináris korlátokat.

Ebből eredően egy dilemmát sikerült előállítani. Ez a következő: a deviancia társadalmi tény elmélete nem egyeztethető össze azzal a problémával, hogy miként rekrutálódik az a *társadalmi csoport*, amely mint *deviáns egyedek halmaza* megkülönböztethető a „normális” társadalmi többségtől. A dilemma tehát az, hogy miként artikulálódik az egyes ember devianciájában mindaz, ami társadalmilag *általános*, s mely az individuum szintjén sajátosan *egyedi*. Logikai és ontológiai tény viszont, hogy az általános és egyes

viszonyában nem érvényesíthető a *kazualitás* elve, így az egyes ember devianciája nem vezethető le közvetlenül a „társadalomból”.¹⁰ Durkheim óta a nomotetikus társadalomtudományok, mint a természettudományos gondolkodás oksági elvének a társadalomra való alkalmazásának törekvései – a devianciára vonatkozóan is –, csupán az általános megragadásában értek el vitathatatlan sikereket: adósak maradtak az egyedi szint adekvát megragadásában, az oksági elvből eredő korlátok következtében.

Ha a természettudományokban egyformaságokat, szabályszerűségeket, törvényszerűségeket kell megismerni, amelyek alapján megjósolhatók a jövőbeli jelenségek és folyamatok, akkor a *humán diszciplinákat, mint amilyen a mentálhigiéné is*, nem értjük helyesen, ha a törvényszerűségek előrehaladó megismerésének a mércéjével mérjük őket. Hiszen bármit is jelentsen a tudomány, a *történeti megismerés* nem arra törekszik, hogy a konkrét eseteket egy általános szabály eseteként ragadja meg. Az egyedi nem egyszerűen valamely törvényszerűség igazolására szolgál, amelyből kiindulva a gyakorlati alkalmazás során azután előrejelzéseket lehet tenni.

Az életben vannak dolgok, amelyben individualitásunk, s mások, amelyekben általánosságuk számít, sőt néha ugyanazon dolgok hol így, hol úgy jelenhetnek meg. Ez mindenképpen igaz a devianciák jelenségvilágára. Ezért a *magyarázat helyett a megértésre kell törekedni*. Ennek érdekében szükségessé válik, hogy mindazt, amit tudunk a devianciáról, egy új, egy *más kontextusba helyezzük el* annak re-

JÓ KÖZÉRZET

ményével, hogy ezáltal nem csak a *be-látás státusát érhetjük el*, hanem a *lén-yegbe való belelátás* esélyei is javulhatnak.

Ha a *magyarázat elvét*, az oksági kapcsolatokon nyugvó tudományos érvelési módot, felcseréljük a *megértés elvével*, akkor meg kell jelölnünk azt is, hogy a tárgyat kategóriák közötti viszonyt miként értelmezzük. Úgy látom, hogy a kultúra és mentálhigiéné, mentálhigiéné és deviancia viszonyokban a *kölcsönös reflektáltság* alkotja az összekapcsolhatóság lényegét, azaz mondhatjuk azt, hogy egy adott deviancia nem más, mint az azt „előállító” (minősítő és szankcionáló) kultúra reflexiója, s a minősítő és szankcionáló, valamint a mentálhigiéné fogalma alá tartozó elméletek és gyakorlatok nem mások, mint reflexiók a szóban forgó devianciára. Kétségtelen, hogy mindez feltételezi egyben azt is, hogy bizonyos kultúrában bizonyos deviancia *circulus vitiosus* révén konstituálódik.¹¹

A megértés fontosságának hangsúlyozása a magyarázattal szemben indokolja az említett új kontextus számításba vételét a kultúra és mentálhigiéné fogalmi összekapcsolhatóságának probléma-kezelésében. Most már megkerülhetetlennek látszik a *kultúra fogalmának* adekvát megközelítése is témánk szempontjából. Minthogy az új kontextus a *hermeneutika világába* illeszkedik szerves módon, az alkalmazott kultúra fogalomnak a használata is csak ezen az alapon képzelhető el. E fogalom „történeti és szemantikai kalandjait”, összefüggésben tudományké-pünk változásaival, fordulataival,

Márkus György tekintette át a teljesség igényével.¹²

A szerző *Heidegger*t citálja, aki a modernitás „metafizikai alapjainak” tisztázására való törekvéseben úgy vélekedik, hogy a *kultúra*, a gépi technológia és a tudományos kutatás jelenségeivel együtt, a korszakalkotó jellemvonások egyike korunkban. A hagyományos felfogás szerint minden társadalomnak megvan a maga kultúrája, mivel, egyrészt az általában vett emberi élet általános és alapvető jellegzetessége az, hogy kultúrával rendel-

47
K É K

kezik, másrészt pedig elsősorban éppen kultúrájuk az, ami megkülönbözteti egymástól az eltérő, területileg és történelmileg elkülönülő emberi közösségeket. Témánk szempontjából ebből az is következik, hogy amennyiben a deviancia a kultúrára reflektál, akkor világos az is, hogy miért beszélhetünk kultúra-karakterisztikus devianciákról, mint amilyen például a magyar öndestrukciónak.

„...a kultúra *fogalma* – egy olyan fogalom, ami gyakorlatilag áthatja azt, ahogyan tetteinket megértjük és végrehajtjuk. Az a tény, hogy mi nem tekintjük életmódunkat és a bennünket körülvevő világ értelmezési módját problémátlanul természetesnek vagy eleve elrendeltnek, hanem valamiféle

„kulturához” tartozóként fogjuk fel azokat, vagyis olyasmiknek, amit előző nemzedékek tevőlegesen *alakítottak* ki, s amelyek saját tetteinkkel átalakíthatók – ez a tény, ami a modern társadalmak kultúráját a „hagyományos” társadalmak kultúrájától megkülönbözteti. Kultúránk olyan kultúra, mely kultúraként, sok közül az *egyikként* fogja föl és tudja ön magát: olyan kultúra, mely számára a „kultúra” reflexió tárgyává és egyben gyakorlati problémává vált.¹³

A kultúra tárgyával és problémáival manapság sok tudományterület, az antropológia, a szociológia, a történelem, a pszichológia, s ezen írás tanúsága szerint a *mentálhigiéné* is foglalkozik. Mindazonáltal egy „kulturálfilozófia” tárgykörének tisztázására is szükség lenne, ám ez egyelőre reménytelen feladatnak látszik. Elsősorban azért, mert már a felsorolt tudományterületek mindegyikén belül is a „kultúra” meghatározásának és az ezekkel összhangban álló megközelítéseknek zavarbaejtő sokasága tűnik elő. Ami pedig e fogalom mindennapi használatát illeti, határai teljes mértékben képlekenyek és meghatározatlanok.

JÓ KÖZÉRZET

Mindezek ismeretében a következőkben a kultúra fogalmának *kulturális antropológiai* megközelítésére támaszkodom, elsősorban azért, mert az a *reflexív viszony*, amelyet a deviancia és a kultúra között feltételezünk, *kommunikációs folyamatokban* artikulálódik, s az említett kulturális antropológiai kultúra-koncepció az, amely a kultúra és kommunikáció szerves kapcsolatát tételezi.¹⁴

Az a kulturális antropológiai kultúra felfogás, amely témánk szempontjából releváns, *Cl. Geertz* munkásságához kapcsolódik. (*Geertz*) „...felépítette egy koherens és igen nagyhatású elméletet, amelynek központ kategóriái a jelentés (kulturális és társadalmi), a szimbólum, és az értelmezés voltak. ... a *geertzi* szemlélet a dolgok, események, folyamatok, gesztusok és kommunikációs formák egymás összefüggésében, egymásra történő reflexiójában való vizsgálata...”¹⁵

Maga *Geertz* így vélekedik: „Az a kultúrafogalom, amely mellett síkra szállok, s amelynek hasznosságát próbálom bizonyítani: lényegében szemiotikai jellegű. Max Weberrel együtt úgy vélem, hogy az ember a jelentések maga szötte hálójában függő állat.”¹⁶ A kultúrát tekintem ennek a hálónak, elemzését pedig emiatt nem törvénykereső kísérleti tudománynak, hanem a jelentés nyomába szegődő értelmező tudománynak tartom. A kifejtést tartom céloknak, a felszínen rejtélyes társadalmi kifejezések magyarázatát.”¹⁷

Ez a felfogás a kultúrát értelmezhető jelek, szimbólumok egymásba nyúló rendszereinek összessége-

ként tételezi, tehát nem valami erőnek, amely a társadalmi események, viselkedések, intézmények vagy folyamatok oka lehet, hanem *kontextus*, amelyen belül valami érthetően – azaz *sűrűn*¹⁸ – leírható.

Mindezek összességésként az is megállapítható, hogy a reflexív viszony következtében nem csak a *kultúráknak vannak devianciái, hanem a devianciáknak is van kultúrája*. Utóbbiak „sűrű leírása” a szaktudományok feladata a jövőben.

A továbbiakban arra szeretnék rámutatni egészen röviden, hogy ebben az új kontextusban miképpen értelmezhető a *mentálhigiéné, mint kulturális reflexió*. Mint már szó esett róla, a devianciák a társadalmi „közösség” konstitutív tényezői közé sorolhatók, amelyekkel szemben a „közjó” érdekében intézmények jönnek létre, akciók szerveződnek. Láttuk azt is, hogy a kultúra meghatározói magán a kulturális rendszeren belül találhatók, azaz egy önfenntartó és önmeghatározó folyamatról van szó, amelyet csak magából lehet magyarázni és megérteni. A kultúra önfenntartó és önmeghatározó lényege rejt magában a devianciák „értelmét”, azt, hogy a normaszegő tettenérése, minősítése és szankcionálása biztosítja az „egészséges többség” számára azt az identitást, amely a kultúra megmaradásához és változásához feltétlenül szükséges. Ugyanakkor a „többség-deviancia” és az ehhez kapcsolódó trend a kultúra alapjait fenyegető veszéllyé válhat a történelmi folyamatban. Mindebből következik az, hogy „mentálhigiéné” azóta létezik, amióta strukturált társadalmi formációkról és individuumról

beszélhetünk. A lelki egészségvédelem is történelmi kategória tehát, „szakosított” intézményei, ideológiái azonban csak a modernitás korában jelentek meg, akkor, amikor a tudomány étosza felvette a kesztyűt az ember megjobbíthatatlanságának tapasztalatával szemben.

Mégis, a mentálhigiéné mint *laikus mozgalom* jelent meg a század elején. Ezt a tényt szívesen értelmezem az elmondottak alapján, mint kulturális önreflexió. Egy chicagói gyógyult elmebeteg – Cl. Beers – nevéhez fűződik az a – mai divatos kifejezéssel szólva – „civil kezdeményezés”, ami az elmeegészségügy intézményeinek és a volt beteg sorsának humanizálását tűzte ki céljául. A mozgalom hamarosan Európában is megjelent, s bár fejlődését az I. világháború késleltette, a század húszas-harmincas éveiben elterjedt kontinensünk legtöbb országában. Bár a mozgalom laikus indítatású volt, a legtöbb helyen a kor progresszív szellemiségű pszichiátrei nem csak támogatták, hanem élére is álltak a *lelki eredetű, a lelki működések egyensúlyának megbomlásával járó betegségek társadalmi szintű megelőzését célzó programoknak*. A II. világháború megtörte ezt a fejlődési folyamatot, majd századunk második felében a polgári demokráciákban a radikális társadalmi, gazdasági és kulturális változások következtében új formai és tartalmi, valamint intézményi változások során a mai napig egy töretlen fejlődési pályán jelenik meg a lelki egészségvédelem *szemlélete és gyakorlata*. Mivel ebben a világban az egészség, s ezen belül a lélek egészsége a kultúra meghatározó értékeként arti-

kulálódik, mind az állam, mind a civil szféra összehangolt, elméleti és módszertani szempontból naprakész és az adott kulturális kontextus kívánalmához igazodó par excellence mentálhigiénéis tevékenységgel kíván a társadalom segítségére lenni.

Magyarországon, a régió többi országához hasonlóan, a polgári fejlődés hatalmi elfojtása révén előbb a korábbi eredmények elsorvasztása, majd a mentálhigiénének, mint szemléletnek teljes negligációja következett be a II. világháborút követő évtizedekben. Ennek következményeit a nyolcvanas évek TBZ (társadalmi beilleszkedési zavarok) kutatásai tárták fel, akkor, amikor már a hatalom számára is kezelhetlenné vált politikai és ideológiai szempontok alapján az ország katasztrofális mentálhigiénéis helyzete.¹⁹

A század második felében új *paradigma* jelent meg a mentálhigiéné világában.²⁰ A korábbi, az „orvosi” jelzővel megkülönböztethető mentálhigiénéis világlátást váltotta fel azzal, hogy a kapcsolódó tudományos elméletek és módszerek mindinkább a *társadalomtudományok* jelentőségét, egyre növekvő súlyát jelentették meg. Elsősorban a szociológia, a szociálpszichológia, a modern pszichoanalízis, a kulturális antropológia elmélet-gyakorlati érvényességének felismerése jelentett a mentálhigiéné szemléletében megújulást a korábbi merev, egyoldalú természettudományos gondolkodási formával, és annak következményeivel szemben. Azonban egy új paradigma megjelenése nem jelenti a korábbi érvényesülésének automatikus megszű-

nését. A gyakorlatban mindig a paradigmák egymás mellett élése jelenik meg, nem kevés zavart okozva ezzel a tennivalók rangsorolásában, a hatótényezők értékelésében.

Mindenesetre a második paradigma megjelenése felgyorsította azt a folyamatot, amelynek lényege, hogy a pszichiátria (az állami elmeegészségügy) fokozatosan elveszítette primátusát a mentálhigiéné elméleti-módszertani és gyakorlati megalapozásában és megvalósításában. Korunkban a mentálhigiéné megjelentető professzió már

49
K É K

nem csak a pszichiáteré, hanem a pszichológus, a pedagógus, a szociálpolitikus, a szociális munkás mindennapi tevékenységéhez kapcsolódhat ez az aktivitás. Világossá vált, hogy a lelki egészségvédelem több mint alkalmazott elmekörtan. A második paradigma döntő implikációja az elsővel szemben az, hogy a prevenció elvét felváltja az *egészség promóció elve*. Azaz egyre inkább az lesz az intézményesített mentálhigiéné „fő csapásának” iránya, hogy miképpen lehetünk egészségesek, s nem az, hogy miképpen ne legyünk betegek.²¹

A mentálhigiéné fogalmának továbbra sem ismerjük pontos definícióját. A második paradigma megjelenése végeképp illuzórikussá tette a termé-

szettudományos (azaz az oksági elven nyugvó) gondolkodás kötelező fegyelmé által megkívánt meghatározás létrejöttét. (Az értelmezés vágyik a határolásra a magyarázattal szemben.) A definíció hiányát az egyre pontosabb leírások kívánják pótolni.²²

A különböző leírások elemzése azt mutatja, hogy ezek érvényessége ugyancsak viszonylagos. Kiderül belőlük, hogy a mentálhigiénés kifejezés értelmét kizárólag az a történeti-kulturális kontextus határozza meg, ahol és amikor a lelki egészségvédelem gondo-

50
K É K

lata felmerül és valamilyen módon artikulálódik a társadalmi kommunikációban. Mindebből arra következtethetünk, hogy a mentálhigiéné értelme és lényege nem ebben az elnevezésben keresendő – nem attól működik, hogy így nevezzük és e néven intézményesítjük, – hanem abban a kulturális önreflexióban, melynek segítségével az emberi közösségek folyamatosan reprodukálni tudták alapvető értékeiket a „fejlődés” és a „megjobbíthatatlanság” bipoláris struktúráiban.

JÓ KÖZÉRZET

JEGYZETEK

- 1 Azonos címmel már jelent meg írásom. (In: Fodor Katalin /szerk./: A magyar társadalom lelkiállapota. A Közművelődés Háza. Tatabánya. 1992.) Az itt közreadott szöveg azonban – az elméleti előfeltevések egyezése mellett – sok vonatkozásban eltér az előzőtől a közben eltelt idő elméleti és gyakorlati tapasztalatai következtében. Tény az is, hogy e kötet szerkesztője ezt a címet javasolta amikor felkért a közreműködésre.
- 2 Napjainkra, így az ezredforduló tájékán, a mentálhigiéné szinte divatszóvá lett társadalmunk különböző diskurzusaiban. Nem csak egyes szakmák beszédmódjában – pszichiátria, pszichológia, szociálpolitika, szociális gondoskodás, pedagógia, felnőttképzés, munkaerő-gazdálkodás stb. – vált a lelki egészségvédelemmel kapcsolatos fogalom használata meghatározóvá, hanem – a média jóvoltából – a mindennapok beszédeseményei is egyre inkább tartalmaznak mentálhigiénével kapcsolatos „üzeneteket”. A tudomány képviselői – annak ellenére, hogy a fogalom divatossá válása azt a veszélyt is magában rejt, hogy a szó jelentése szinte parttalanra válhat – örvendetesnek minősítik ezt a jelenséget, mivel a *mentálhigiéné társadalmi legitimitációját látják igazolva ebben a folyamatban*. ... A társadalmi hitelesítés mindenek előtt a képzési, oktatási „boom” jelenségkörében figyelhető meg. 1996 óta második egyetemi diplomaként megszerezhető a „mentálhigiénés szakember” képesítés, a posztgraduális pszichológus képzés a klinikai szakpszichológusokat mentálhigiénés végzettséggel is felruhazza, a különböző pedagógus továbbképzési formák curriculumába egyre több helyen részt alkot az „iskolai mentálhigiéné.” Kéződi B. Bevezető. In: Kéződi B. (szerk): Iskolai mentálhigiéné. Pro Pannónia Kiadó Alapítvány. Pécs. 1998.
- 3 Kamper, D., Wulf, Ch.: A tökéletesség és a megjobbíthatatlanság közötti feszültség. In: Kamper,

Wulf (szerk): Antropológia az ember halála után. Jósöveg Műhely Kiadó. Bp. 1998.

- 4 Durkheim, E.: A társadalmi tények magyarázatához. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Bp. 1978.
- 5 Morin, E.: Az ember belső megkettőződtsége. In: Kamper-Wulf. I. M. 15 o.
- 7 S.Freud: Rossz közérzet a kultúrában. In: Esszék. Gondolat. Bp. 1982.
- 8 E. Durkheim: Az öngyilkosság. Szociológiai tanulmány. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Bp. 1982.
- 9 Pataki F.: A deviáns jelenségek értelmezésének és kezelésének kulcskérdései. In: Münnich I.-Moksony F.(szerk): Devianciák Magyarországon. Közélet Kiadó. 1994.
- 10 Kéződi B.: A negatív kód. Pannónia Könyvek. Pécs. 1995.
- 11 Részletesebben s a hazai öngyilkosság helyzetre vonatkozóan. I: Kéződi B. i.m. 37-40 o.
- 12 Kéződi B.: Önpusztítás és lelki egészség. In: Münnich I.-Moksony F. i.m.
- 13 Márkus Gy.: Kultúra és modernitás. Hermeneutikai kísérletek. T-Twins Kiadó – Lukács Archivum. Bp. 1992.
- 14 Márkus Gy.: I. M. 9. o.
- 15 Haslett, B.: Communication. Strategia Action in Context. Hillsdale: N. J. Lawrence Erlbaum. 1987.
- 16 Niedermüller P.: Utószó. In: Geertz, Cl.: Az értelmezés hatalma. Századvég Kiadó. Bp. 1994.
- 17 Vö. az előzőekben írottak az ember „belső megkettőződésével” kapcsolatban.
- 18 Geertz, Cl.: Sűrű leírás. In: i.m.
- 18 A kifejezést Gilbert Ryle-től vette át Geertz.
- 19 Münnich I.-Moksony F. I.m.
- 20 A paradigma fogalmát Th.Kuhn szerint értelmezem. Th.Kuhn. A tudományos forradalmak szerkezete. Gondolat. Bp. 1986.
- 21 Fontos összefoglalója a kérdéscsoportnak Buda B. munkája. Buda B.: Elmélet és alkalmazás a mentálhigiénében. (Újabb tanulmányok a mentálhigiénés szemlélet és az elsődleges megelőzés témaköréből.) TÁMASZ Alapítvány-Országos Alkohológiai Intézet. Bp. 1998.
- 22 Pl.G.MacDonald-K.O.Hara: A lelki egészség tíz alapeleme. A lelki egészség fejlesztése és korosítása. Szennvedélybetegségek. V. évf. 6.sz. 442-447. 1997.

Kiss Szabolcs

A kulturális pszichológia horizontja

A lélektant születésétől kezdve megosztottság jellemzi. Wundt munkásságában élesen elkülönült az ún. alacsonyabb rendű megismerési folyamatokat tanulmányozó és az introspekcióra építő kísérleti pszichológia attól a néplelektantól, ami a magasabb rendűnek tekintett emberi gondolkodást, annak termékein keresztül tanulmányozta. A pszichológia történetében ismertté vált a lipcsei tudós érvelése a kétféle pszichológia eltérése mellett (Pléh, 1990; 1992;). E szerint az önmegfigyeléssel ötvöztött kísérleti módszer

ink kulturális pszichológiáját átfogó módon bemutató művekben. Michael Cole (1996) a kulturális pszichológia fő jellemzőit ábrázoló könyvének alcímében utal arra, hogy a kulturális pszichológia voltaképpen nem csak napjaink és az elkövetkező évek egyik fontos diszciplínája, hanem egy korábban is létezett tudományág. Cole éppen Wundt munkásságát említi a történeti elődök között.

A pszichológia megosztottsága napjainkban is jellemző, jöllehet a törésvonalak nem mindig esnek egybe azokkal,

51

K É K

határát a tudat korlátozott kapacitása jelenti, ami szerint csak az egyszerűbb megismerési folyamatok, mint például a figyelem vagy az észlelés mellett marad a tudatnak elegendő energiája arra, hogy meg is figyelje saját működését. A gondolkodás bonyolultabb folyamata közben tudatunk képtelen a feladat megoldását s annak önmegfigyelését egyidőben elvégezni. Az emberi gondolkodás termékeit (pl. mítoszok, nyelv) az a néplelektani program kutatta, amelyet ma a kulturális pszichológia kezdeteként tartunk számon. A wundti néplelektan jelentéstani vonatkozásainak magyar nyelvű ismertetését Gombocz Zoltán (1903/1997) végzi el.

A néplelektani megközelítés tárgyalása jelentős szerepet kap a napja-

amit Wundt posztulált. A megismerő folyamatok felosztását alacsonyabb és magasabb rendűekre sem fogadja el mindenki, valamint a kulturális pszichológia paradigmája sokkal radikálisabban különül el a lélektan más paradigmáitól mint a wundti néplelektan az akkori kísérleti pszichológiától.

Ennek a tanulmánynak az a célja, hogy bemutassa a jelenkori kulturális pszichológia fő jellemzőit, annak eltéréseit a kognitív pszichológia főáramától, valamint az, hogy a megismerés egy konkrét területén (pl. szociális megismerés vagy naiv tudatelmélet) keresztül világítson rá a szociális és a kulturális tényezők szerepére.

Valamely tudományon belül egy paradigma kialakulásának számos

fontos jele létezik. Ilyen például a kiáltvány, a tankönyv vagy a paradigmában gondolkodó személyek folyóirata. Ha csak ezeket a kritériumokat nézzük, akkor a kulturális pszichológiáról joggal állíthatjuk, hogy az a 90-es években a pszichológia egyik jelentős paradigmájává vált. A mozgalom éles hangú kiáltványát Richard A. Shweder (1990) fogalmazta meg a *Kulturális pszichológia* című tanulmánygyűjtemény első írásában. A mozgalom több tankönyvvel is rendelkezik, amelyek közül az egyik leg-

JÓ KÖZÉRZET

tivizmus fő jellemzője, hogy feltételezi egy ún. központi feldolgozó mechanizmus vagy készülék létét az emberi elmében. Ennek a feldolgozó mechanizmusnak több fontos tulajdonsága van: absztrakt, transzcendens, a természet által rögzített, univerzális, vagyis időtlen és tér nélküli, a környezettől izolált, törvényszerűen működik és invariáns. Shweder szerint a klasszikus kognitivizmusban a központi feldolgozó feltételezése szorosan kapcsolódik ahhoz az alapelvhez, ami az emberiség „pszichikus egységét” (principle of psychic unity) fogalmazza meg, s amely alapelv gyakori népi pszichológiai megfogalmazása szerint az emberek lényegében mindenütt egyformák.

A klasszikus kognitivizmus alapelvei a nyugati gondolkodás mélyen ülő dichotómiáinak előfeltételezéseire épülnek. A kulturális pszichológia radikalizmusa éppen abban a világnézeti jelentőségű felfogásában rejlik, ami megkérdőjelezi ezeknek a bináris szembeállításoknak a létjogosultságát. Gondolkodásunkat számos olyan opozíció tartja fogva, amelyek meghaladása a kulturális pszichológia egyik legfontosabb célkitűzése. Az új megközelítés szerint a társadalomtudományoknak – többek között a következő ellentétpárokat kell felszámolnia: forma vs. tartalom, folyamat vs. tartalom, személy vs. környezet, interior vs. exterior, szubjektív vs. objektív, psziché vs. kultúra, szöveg vs. kontextus. Közismert, hogy napjainkban számos posztmodern szerző fogalmaz meg hasonló célkitűzéseket a saját diszciplináján belül, amelyek közül

minden bizonnyal a legnagyobb hatású Derrida dekonstrukciós filozófiája. A kulturális pszichológia kiáltványa végén Shweder hivatkozik is a francia szerzőre. A kulturális pszichológia tehát sok tekintetben osztozik a posztmodern társadalomtudományok jellegzetességeiben.

A kulturális pszichológia miközben megkérdőjelezi a fenti dichotómiákat és megtagadja a klasszikus kognitív szemlélet platonista irányzatait, azt állítja, hogy nem beszélhetünk az emberiség pszichikus egységéről, mélyen fekvő egyetemességéről. Az irányzat szerint az általános pszichológia generalizációit nem mindig lehet kulturális, történeti, vagy intézményes szempontból eltérő populációkra vonatkoztatni.

A kulturális relativizmus hangsúlyozása tehát igen közel áll a kulturális pszichológia felfogásához. Az irányzat kiemeli, hogy lélek és kultúra egymást alkotják, a kettő közötti szakadék felszámolandó. A szemlélet szerint az emberek egyik legfontosabb tulajdonsága az, hogy intencionális lényeként intencionális világokat hoznak létre, amely intencionális világok alkotják a kultúrát. Az intencionális világok legfontosabb alkotóelemei az emberek által létrehozott készítmények (artefacts): könyvek, művészeti alkotások, számítógépek, szerszámok, munkaeszközök, épületek, az analitikus dívány etc.

Az irányzat filozófiailag talán legjelentősebb tétele az, hogy a valóság nem független az abban való emberi résztvételtől. Az intencionalitással rendelkező személyek és az intencionális világok egységet alkotnak. A szemé-

átfogóbb és legfrissebb a már idézett Cole (1996) által szerzett mű, ami a kulturális pszichológia általános jellemzésén túl annak fejlődéslektani relevanciáját is bemutatja. A mozgalom művelői ebben az évtizedben két folyóiratot is útjára bocsátottak. Az *Elme, kultúra és tevékenység*, valamint a *Kultúra és pszichológia* című kiadványok rendszeresen közlik az irányzat írásait.

A jelenkori kulturális pszichológia sok szempontból megkérdőjelezi a kognitív pszichológia mára klasszikussá vált irányzatának alapelveit. Shweder a kiáltványában sorra veszi ezeket az alapelveket és azokkal szembeállítja a kulturális megközelítés posztulátumait. A klasszikus kogni-

lyek és szocio-kulturális környezetük megbonthatatlan egységben állnak. A környezet nem független az intencionális személyek környezetre vonatkozó reprezentációjától és az abban való aktív részvételtől. Shweder (1990) vissza-vissza térő példája a fentiek illesztésére az, hogy még az olyan, első látásra természetinek tűnő jelenség, mint a gyom is valójában kulturálisan meghatározott. Gyomról csak az arra vonatkozó reprezentáció fényében beszélhetünk, hiszen kulturánként, sőt sokszor személyenként is eltérő, hogy a környezetünkben miről véljük azt, hogy az gyom.

Shweder csak érinti, de részletesen nem taglalja a kulturális pszichológia, napjaink egyik legjelentősebb filozófiai vitájához, az ún. realizmus vs. anti-realizmus szembeállításához való kapcsolódását. Ebben a rendkívül fontos – egyébként évszázados – vitában az az alapkérdés, hogy létezik-e a humán fogalomalkotástól független külvilág. [A vita hazai bemutatását lásd az Altrichter és Szécsényi (1994) által szerkesztett kötetben.] Mint a fentiekben láthattuk, a kulturális pszichológia több szállal is azokhoz az álláspontokhoz kapcsolódik, amelyek a „valóság társadalmi felépítését.” (Berger és Luckmann 1969/1999) hangsúlyozzák.

Napjainkban a kulturális pszichológia és az ún. szociális konstrukcionista felfogások között számos párhuzam mutatható ki. A kulturális pszichológia is igen nagy hangsúlyt fektet a szociális tényezőkre, amely során a „szociális” kifejezés társas és társadalmi jelentését egyaránt értik. A szociális tényezőket hangsúlyozó meg-

ismerésre vonatkozó elméleteket Pléh (1996) tekinti át, aki más írásaiban (pl. Pléh, 1994) is részletesen tárgyalja Piaget korai szociologizáló elméletét a demokratikus társas élet és az érvelő gondolkodás inherens kapcsolatát illetően. Pléh (1996) Piaget felfogását „mint szociális konstrukcionista” mutatja be.

Tanulságos itt megemlíteni Lourenco és Machado (1996) tanulmányát, akik sorra veszik azt a 10 leggyakoribb bírálatot, amelyekkel Piaget életművét illetni szokták. Ezek közül az egyik éppen azt állítja, hogy Piaget elhanyagolta a szociális tényezők szerepét a gyermek intellektuális fejlődésében. A szerzők rámutatnak arra, hogy ez csak az érett Piaget munkásságára jellemző, aki éppen korai társas elképzelését felülvizsgálódó fordult a preverbalis csecsemő értelmi fejlődése felé, s alakította ki nagyhatású elképzelését a nyelv és más szimbolikus funkciókat megelőző ún. szenzomotoros (érzékszervi-mozgásos) intelligenciáról. Az angolszász világban a fejlődéslelektan kutatói körében kialakult hamis vélekedést a szociális tényezők szerepéről Piaget életművének egészében jelentősen módosíthatja az a tény, hogy 1995-ben angolul is megjelentek a fiatal Piaget szociológiai tanulmányai (Piaget. 1995).

Hazánkban a tekintélyes Piaget-közvetítő, Mérei Ferenc (1978) bemutatásában is elsősorban a genfi pszichológus és Vigotszkij, az egocentrikus beszédre vonatkozó felfogásainak különbségére terelődött a hangsúly. Ezen kép szerint a szociális tényezőket csak

az orosz kutató tartotta döntőnek. Napjainkra a két kutató közötti kontraszt is sokszor elmosódni látszik és sokkal inkább a közös *konstrukcionista* felfogást hangsúlyozzák a mai értelmezők. [Lásd pl. a Tryphon és Vonèche (1996) által szerkesztett kötetet, amely Piaget-ét és Vigotszkijt egyaránt mint az ismeret kialakulásában a szociális tényezőket hangsúlyozó szerzőket méltatja.]

A kulturális pszichológiai megközelítés számos konkrét területen érzeti hatását. Nézzük meg, hogy az ún.

53
K É K

szociális megismerés területén miként jelentkezett ez az irányzat. A szociális megismerés kutatása a szociálpszichológiának az az ága, amely a köznapi megismerő személynek a társról, a másik emberről, illetve a saját magáról kialakított ismereteinek a keletkezését, természetét és szerveződését vizsgálja. A hagyományos szociálpszichológia olyan fejezetei, mint az attribúció-elmélet vagy a személyészlelés a szociális megismerés körébe tartoznak. A felnőttek szociális megismerésének kutatását Fiske és Taylor (1991) foglalja össze.

A gyermekek szociális megismerésének a kutatása a 90-es években egy rendkívül termékeny terület vizsgálataival, az ún. naiv tudatelméttel egé-

szült ki. Naiv tudatelméleten azt az alapvető emberi képességet értjük, hogy önmagunk és a társak viselkedését *mentális állapotok* (pl. vágy, vélekedés, gondolat, félelem, szándék, stb.) segítségével értelmezzük, magyarázzuk és prediktáljuk. Ez az az alapvető képesség, amit a népszerű tudatfilozófus, Dan Dennett (1987/1998) az *intencionális hozzáállásként* jellemez. A mentális állapotok többsége ugyanis intencionális állapot abban az értelemben, hogy valamilyen önmagán kívüli tárgyra vonatkozik. Vágyak nem lé-

teznek a saját tárgyuk nélkül, amikor vágyakozunk, akkor mindig *valamire* vágyunk (sörre, csokira etc). Hasonló a helyzet a többi mentális állapottal is.

A kognitív fejlődéslelektan egyik központi kérdése azt érinti, hogy a gyermekeknél mikor jelenik meg ez a naiv tudatelmélet. A terület kutatásának főbb eredményeit több írásban ismertettem, itt és most csak a naiv tudatelmélet kulturális pszichológiai megközelítését szeretném bemutatni.

A kulturális pszichológia egyik legjelesebb képviselője, Michael Tomasello munkatársaival 1993-ban tette közzé a kulturális tanulás különböző formái (mint pl. az utánzás, az

JÓ KÖZÉRZET

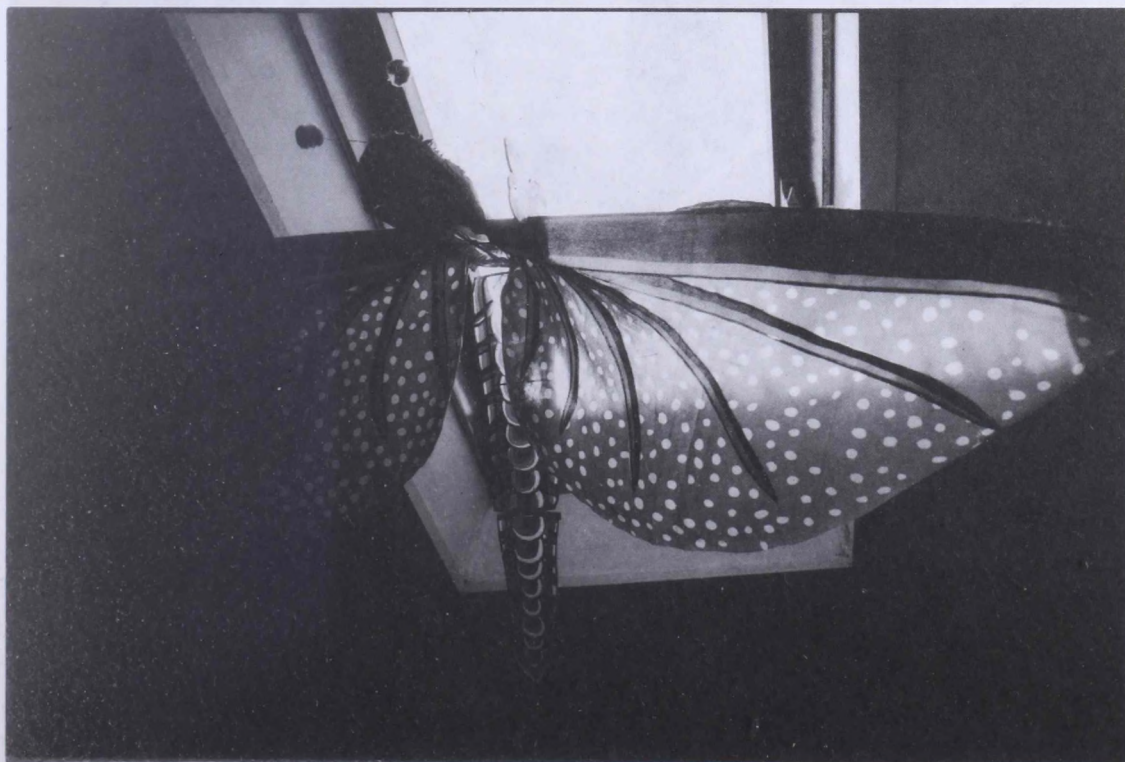
instruált tanulás és a társakkal kollaboráló tanulás) és a fejlődő gyermek egyre gazdagodó személyre vonatkozó fogalmai közötti kapcsolatok elméletét. E szerint a fejlődésben először az intencionális ágens fogalma jelenik meg olyan 9 hónapos kor körül. Ebben az időszakban a gyermek még nem tulajdonít mentális állapotot. A második fontos személyfogalom 4 éves korban jelenik meg, amikor is a gyermek a mentális ágens fogalmával rendelkezik. Ebben az időszakban már tulajdonít a társának és önmagának mentális állapotot (téves vélekedést is). A harmadik szakaszban a gyermek személyfogalma tovább gazdagodik és megjelenik a reflektív ágens fogalama, amely lehetővé teszi, hogy a gyermek másodrendű intencionális állapotokat is tulajdonítani tudjon (Mari azt gondolja, hogy Tamás vélekedése szerint a csoki a fiókban van). Ez a három személyfogalom alapozza meg a gyermek fenti kulturális tanulási formáit.

A megközelítés ismertetése azért is fontos, mert a terület más kutatói szintén a szociális megismerés egyik döntő tényezőjét abban látják, hogy a szociális észlelő konceptuális rendszerében megjelenik a személy valamilyen fogalma. Fontosnak tartom a Tomasello et al. (1993) rendszerét kiegészíteni a kiváló neuroetológus, Leslie Brothers (1997) a naiv tudatelmélet filogenetikai előzményének kutatójaként sokat tett az ún. szociális modul és a szociális agy fogalmainak népszerűsítése terén azt

állítva, hogy az agy/elme eredendően szociális hatásra formálódott illetve alakult ki. Brothers a személyészlelés végpontjaként a *társas*, illetve *társadalmi rendbe* ágyazott, valamilyen *szeretet* betöltő személy észlelését tartja. Az utcán járva-kelve sokszor nem csak egyszerűen személyeket észlelünk, hanem *csavargókat*, *koldusokat*, *rendőröket*, *üzletemberek* stb. A naiv tudatelmélet különböző személyfogalmai tehát a gyermek társadalmi ismereteinek a bővülésével kiegészülnek a különböző szerepeket betöltő személyek fogalmaival. A szerepek észlelésének fontosságát a naiv tudatelméleten belül Bogdan (1997) is hangsúlyozza.

A naiv tudatelmélet, vagy más szóval az interpretáció törzsféjlődésének kutatóiként a kísérletező Brothers (1997) és a filozófus Bogdan (1997) egyaránt sokat tettek azért, hogy a *társadalom*, illetve a *kultúra* szociális megismerést formáló hatását kimutassa és felhívják a figyelmünket arra, hogy az olyan látszólag távoli diszciplínák mint az idegtudományok és a szociológia tartogatnak egymásnak jelentős mondanivalókat, ami azzal a reménnyel töltheti el az embert, hogy talán a pszichológia kezdettől meglévő megosztottságai a szakmaközi egymásrataltség felismerésével el fognak tűnni és létrejön majd egy olyan diszciplína, amelyben a természeti meghatározottság és a kulturális determinizmus egyaránt megtalálja a megismerés magyarázatában a maga helyét.

- Altrichter Ferenc és Szécsényi Tibor (1994) (Eds.) *A filozófiai realizmus védhetősége*. Budapest, ELTE BTK Filozófiai Tanszékcsoport.
- Berger, P. L. és Luckmann, Th. (1969) *Die gesellschaftliche Konstruktion der Wirklichkeit*. Ffm.
- Bogdan, R. (1997) *Interpreting minds. The evolution of a practice*. Cambridge: MIT Press.
- Brothers, L. (1997) *Friday's footprint. How society shapes the human mind*. Oxford University Press.
- Cole, M. (1996) *Cultural psychology. A once and future discipline*. Harvard University Press.
- Dennett, D.C. (1998) *Az intencionalitás filozófiája*. Budapest, Osiris.
- Fiske, S. T., és Taylor, Sh. E. (1991) *Social cognition. Second edition*. McGraw-Hill, Inc.
- Gombocz Zoltán (1903/1997) Nyelvtörténet és lélektan. Wundt lélektanának ismertetése. In.: *Jelentés és nyelvtörténet*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Lourenco, O., és Machado, A. (1996) In defense of Piaget's theory: A reply to 10 common criticisms. *Psychological Review*, 103, 143-164.
- Mérei Ferenc (1978) Gyermeklélektan és ismeretelmélet: Piaget életműve. In.: Piaget, J. *Szimbólumképzés a gyermekkorban*. Budapest, Gondolat.
- Piaget, J. (1995) *Sociological studies*. Routledge.
- Pléh Csaba (1990) Wundt időszűrűsége. *Pszichológia*, 10, 279-316.
- Pléh Csaba (1992) *Pszichológiatörténet*. Budapest, Gondolat.
- Pléh Csaba (1994) Piaget sokadik újrafelfedezése. *BUKSZ*, 6, 156-163
- Pléh Csaba (1996) Szociális modellek a megismeréskutatásban. *Spekulatív szintézis. Pszichológia*, 16, 209-235.
- Shweder, R. A. (1990) Cultural psychology - what is it? In.: Stigler, J. W., Shweder, R. A. és Herdt, G. (Eds.) *Cultural psychology. Essays on comparative human development*. Cambridge University Press.
- Tomasello, M., Kruger, A. C., és Ratner, H.H. (1993) Cultural learning. *Behavioral and Brain Sciences*, 16, 495-552.
- Tryphon, A., és Vonèche, J., (1996) (Eds.) *Piaget-Vygotsky. The social genesis of Thought*. Psychology Press.

Örömréning címmel könyvet, naplót és magnetofonkazettát adtam ki. Akik megismerkedtek vele, azok többnyire szeretik, használják, hasznosítják. De akik csak azt tudják, hogy ismét egy termékkel több kapható az „új kor” piacán, azokban kétség merülhet fel: kell-e ez nekünk? Azoknak a kételkedőknek szánom az alábbi ismertetőt, akik nem rabjai teljesen előítéleteiknek.

Az örömréning önfejlesztő, lelki ellenálló képességet növelő módszer. Haszna, hatása igen sokféle lehet. Mé-

ki-ki saját maga nevelőjévé, esetleg gyógyítójává is válhat. Az örömréning ugyanis nem tanácsokat tartalmaz, nem csodagyógymódokat kínál, hanem a legkülönbözőbb témákba tesz fel pozitívan megválaszolható kérdéseket. Ezeket mindenki saját magának válaszolhatja meg. Ez biztosítja azt, hogy aki akarja, hasznosíthatja a tréninget.

Az örömréningkönyv részletesen ismerteti a szemléletet, a módszert és a feltételezett hatásmechanizmusokat.

A szemlélet lényege: a pozitív viszonyulás hasznosságának felismerése.

Vidovszky Gábor

Örömréning a nevelés és az önnevelés szolgálatában

57
K É K

lyítheti az önismeretet, fejlesztheti a kapcsolati kultúrát, növelheti az önbizalmat, elősegítheti azt, hogy vidámabban és a természetet jobban élvezve éljünk. Nem konfliktuskezelő, nem traumákat gyógyító módszer. Az élet élvezetének gyakorlását segítheti. Az örömréning a lélek vitaminja.

A tréning révén begyakorolható az, hogy múltunkból egyre inkább a jót idézzük fel (vagy az emlékek kellemes részére figyeljünk jobban), a jelenben észlelésünket a nekünk tetszőre irányítsuk, és a jövőt elképzelve az optimista gondolatoknál, derűs képeknél időzünk el. Így egyre inkább képesek lehetünk arra, hogy a legkülönbözőbb dolgokat a jó oldalaiknál fogva ragadjuk meg. Az örömréninget gyakorolva

Ez nem is olyan evidens, mint amilyennek tűnik. Hiszen kultúrkörünkben a nevelés sokkal erősebben irányít a negatív (kellemetlen, borúlátó, szomorú, veszélyes stb.) dolgok figyelembevételére, mint a pozitívumokra (kellemes, optimista, vidám, szép, örömteli). Az örömréning kidolgozásának legfontosabb oka az volt, hogy úgy tapasztaltam, hogy nagyon sok szülő és pedagógus inkább negatív énképűvé, gyenge önbizalmúvá, gátlássossá, kishitűvé, félszeggé, büntudatos-sá „neveli” a gyermekeket. Ha van magyar karakter, akkor az anyanyelvünk mellett, elsősorban azért van, mert van magyar nevelés. Pszichiáterként sok családot megismerve azt láttam, hogy a legtöbb felnőtt indokolat-

lanul és értelmetlenül szidja, kritizálja, becsmerli a gyermekeket. Szokás a gyermekek negatív minősítése, a negatív kimenetelű jóslások hangoztatása, az ördög falra festése. Szinte a rosszra programozzuk a gyermekeket és saját magunkat is. Nézetem szerint a nevelési folyamat legfontosabb tényezői: a nevelő személyisége, a nevelő kapcsolati kultúrája és azok a helyzetek, ahol a nevelők és a gyermekek kapcsolatba kerülnek egymással. Az örömréning mind a három dolgot pozitívan befolyásolhatja. Aki rendszeresen gyako-

rolja a tréninget, képessé válik arra, hogy inkább azt vegye észre, ami jó, inkább azt jelezze vissza, ami megerősíti, és hogy élvezze mindazt, ami jó és szép. Az örömréning fejleszti azt a képességet, mellyel át tudjuk élni mások örömeit (empatizálás a pozitív dolgokkal.) A „valóság” is meg fog változni, mégpedig egészen másként, mint ha a rosszabbik felével foglalkoznánk. Az egyén életében boldogságspirál léphet működésbe a negatív beállítottságú emberek depressziós spirálja helyett. Ha kis közösségek tagjai együtt gyakorolnak, akkor kellemesebb em-

JÓ KÖZÉRT

berekké válhatnak, és ezáltal sikeresebb közönségként működhetnek.

A pozitív viszonyulás eszméje azt is jelenti, hogy megváltozik a problémamegoldó szemléletünk. Hagyományosan úgy gondolkodtunk a „világ” jobbításáról, hogy meg kell keresni a problémákat, fel kell azokat számolni, és így ezáltal javul a helyzet. Sok jelenség természete nem teszi lehetővé azt, hogy ilyen stratégiával eredményesek legyünk. Az ember személyisége és az emberi kapcsolatok nem fejleszthetők ilyen módon megfelelően. Pl: kapcsolatokat nem úgy kell javítani, hogy a másik hibája ellen harcolok, hanem úgy, hogy saját magamat fejlesztem. Nevelni nem azt jelenti, hogy nyesegetjük a gyerekek hibáit, hanem azt, hogy növeljük képességeiket.

Ha a szemléletváltozást követi az örömréning révén tanultaknak a mindennapok során való alkalmazása, akkor néhány hónap alatt fokozatosan egyre több valósul meg az örömréning ígéreteiből.

A határfokot növeli az örömréningnapló használata. A naplóba 99 pozitívan megválaszolható kérdésre írásban válaszolhatunk. Az írás, azáltal, hogy tudatos munkát, mérlegelést, önkormánytolt igényel és némi erőfeszítéssel is jár, fontos eszköze lehet önmagunk programozásának, önfejlesztésünknek.

Az örömréning-kazettáról 15 gyakorlat hallgatható meg. Mind-egyik gyakorlat lazítással és elképzel-

téssel kezdődik. Ez és a háttérzene (Meszlényi Attila „A tenger éneke” című műve) biztosítja a gyakorlatok kellemes voltát és hatékonyságát. A kazettát hallgatva aktivizálódik képzeletünk. A nyugodt, ellazult állapotban az érzélemgazdag emlékek különös intenzitással nyomulnak tudatunk előterébe, és segítségükkel befolyásolhatjuk leendő terveinket, gondolatainkat, cselekedeteinket, hangulatainkat, viszonyulásainkat. Ha valamit meg akarunk valósítani, el akarunk érni, akkor el kell képzelnünk azt. A kazetta gerjesztette képzelőerő áthatja tudatunkat, és feltehetően ez a legfőbb magyarázata az örömréning hatékonyságának.

Az örömkezelés során nem valami ellen küzdünk, hanem valami jóra törekszünk.

Az a törekvés, mellyel mindenben a jót keressük, nem jelentheti a mindenbe való beletörődést. Épp ellenkezőleg: a pozitív szemlélet elősegítheti céljaink elérését azáltal, hogy nem vért izzadva, „ha török, ha szakad” módon, hanem optimistán, kellemesen, ha lehet, könnyedén, vagy az erőfeszítésben is jól látva, önmagunkat és másokat biztatva cselekszünk.

Az örömréning mint önfejlesztő módszer azoknak ajánlható, akik törekkenek arra, hogy olyan emberekké valjanak, amilyenekké lenni szeretnének. Azoknak, akik hisznek képzeletük erejében, és akik nem csak álmodoznak, hanem rendszeresen tesznek is valamit céljuk eléréseért.

Semperger
Piroska

Az Örömréning szerepe a személyiségfejlődésben

Ha mosolygós arcot látsz, önkéntelenül is mosollyal válaszolsz a látványra. Olyan szép a magyar nyelv, hogy jelzői szinte súgják az öröm forrásait. Hallhatjuk a *daloló* pacstírtát, láthatjuk a hajnal *pirkadását*, a zene *mámorító melódiáját*, a virág *bódító* illatát. Mennyi örömforrás, ami mosolyra csábít. Örül a szívünk, és jól érezzük magunkat. Ha vidámak vagyunk a munkánk is eredményesebb, az emberi kapcsolataink is harmonikusak. A vidám és kiegyensúlyozott emberrel mindenki szívesen van

beszél: „...az élet szép, hát neked magyarázzam”. Miért van az, hogy az egyik ember folyton szomorú, mindig csak bosszúságok érik. A másik ember pedig mindig mosolyog, mintha „kísajátította volna a napot is magának”, úgy érezzük, hogy „felette mindig süt a nap”.

„Seneca, az ókori bölcs is már azt tanította, hogy a legkülönfélébb dolgok nem jók vagy rosszak, hanem jók is és rosszak is, de tőlünk, azaz a viszonyulásunktól függ az, hogy milyennek találjuk a világot, és benne az életün-

59

K É K

együtt. Ilyen egyszerű lenne az élet? Akkor sohasem szabad sírni? Akkor nem szabad szomorkodni? De igen, az emberi érzéseket őszintén meg kell élni. A bánatot, ha szeretteinket elvesztjük, az aggodást, ha barátunk bajban van, az szomorúságot, ha valami nem sikerült. De Vidovszky Gábor azt írja az *Örömréning* című könyvében, hogy: „Az általam megismert emberek legtöbbször az a véleményem, hogy nem olyan boldogok, mint lehetnének akkor, ha némileg másként viszonyulnának önmagukhoz, a többi emberhez és a világhoz. Ez a másként viszonyulás tanulható meg örömréninggel.”

Heltai Jenő: *A néma Leventében* ilyen szavakat ad főhősének a szájába, amikor a halálra készülő szerelméhez

ket. Seneca tanítása szerint bölcsességre kell törekedni. A bölcsesség legfőbb megnyilvánulása, hogy a dolgokat a jó oldaluknál fogva ragadjuk meg.” – írja Vidovszky Gábor.

Vagyis meg kell tanulnunk az életben a pozitív viszonyulást és az önfejllesztést, hogy észrevegyük a körülöttünk lévő „szép világot”, és mind többet élvezhessük mosolyra csábító, örömet adó oldalát. Az örömréning az az önfejlesztő módszer, mellyel begyakorolható ez a pozitív viszonyulás.

1997. november 15-én az a megtiszteltetés ért egypárunkat, akik már korábban is ismertük ezt a módszert, hogy a szerző lehetővé tette számunkra, hogy vezetésével úgy elsajátítsuk a módszert, hogy képesek legyünk saját

élményű csoportok vezetésére. Az elméleti, gyakorlati foglalkozások, és a csoportvezetéseket követő szupervíziók során fejlődött önismeretünk és gazdagodott csoportvezetési módszereink.

1998. december 12-én 12 tanítvány vehette át ünnepélyes keretek között a tanúsítványt, hogy alkalmas az Örömréning vezetésére.

60 K É K

A tréning célja:

–Elsajátíttatni egy önfejlesztő, lelki ellenállóképességet növelő módszert.

–Az örömréning révén begyakorolhatják azt, hogy a legkülönfélébb dolgok jobbik felére is figyeljenek, fejlesszék a pozitív gondolkodást, pozitív viszonyulást.

–A tréning hatásmechanizmusa összetett. Része van benne a gyakorlás során létrejövő szemléletváltozásnak, a képzelet aktivitásának, az akarat és a hit fejlesztésének, és az örömréning gerjesztette életvitel módosulásának.

–Az örömréning mélyíti az önismeretet, fejleszti a kapcsolati kultúrát, és növeli az önbizalmat:

JÓ KÖZÉRZET

Az örömréning mint önfejlesztő módszer azoknak ajánlható, akik törekednek arra, hogy olyan emberekkel váljanak, amilyenekké lenni szeretnének. Azoknak, akik hisznek képzeletük erejében, és akik nemcsak álmódznak, hanem rendszeresen tesznek is valamit céljaik eléréséért.

Talán a gyors társadalmi változások, a felgyorsult gazdasági átalakulás kényszerítette ki a mentálhigiéné mind nagyobb mértékű térhódítását. Se szeri, se száma a relaxációs módszereknek, a legkülönfélébb személyiségfejlesztő tréningeknek, külföldön és hazánkban egyaránt. Miben különbözik az Örömréning a többi személyiségfejlesztő módszertől?

A legfontosabb különbség, hogy ez egy önfejlesztő módszer, mely akkor igazán hatékony, ha tréner segítségével nélkül minden nap jelen van az egyén életében, ha beépül a szemléletmódjába, gondolkodásába. Saját élményű csoportra, könyvre és kazettára csak azért van szükség, hogy a módszer kellőképpen begyakorlódjon. A csoport segít felszínre hozni azokat az élményeket, amik ott lapulnak emlékeink kincses házában és talán nem is gondolnánk rá. Akkor elevenedik csak fel, ha a csoport valamelyik tagja mint felszínen lévő örömmélynymet felidézi. A csoport mint egy öngerjesztő folyamatot indít meg, és a csoport szinte minden tagja újabb és újabb saját örömmélynnyel lesz gazdagabb. Ha begyakorolja ezt az örömmélynym szerző saját utat, a csoportfoglalkozásokon kívül is mind gyakrabban irányul majd figyelme a pozitív élmények felé. Ez nem azt je-

lenti, hogy érzéketlenné kell válni a napi megoldásra váró problémák iránt, hanem azt, hogy oldjuk meg azokat, ha a körülmények alkalmasak rá. Asszisi Szent Ferenc imája így szól: „Ó Uram, add meg nekem azt a békét, hogy el tudjam fogadni, amin nem változtathatok; A bátorságot, hogy megváltoztassam, amit megváltoztathatok; És a bölcsességet, hogy tudjam a különbséget.”

Kiknek fontos ez a lelki önsegítő módszer?

Mindenkinek, akinek fontos a lelki egyensúly. Sejtélettannal foglalkozó tudósok bebizonyították, hogy azok az emberek sokkal ellenállóbbak a betegségekkel szemben, akik pozitív gondolkodásúak. A gyógyulási esélyei is sokkal jobbak azoknak, akik hisznek gyógyulásukban, és bíznak szervezetük öngyógyító mechanizmusában, és a gyógyító team munkájában. Vajon mi az oka ennek? A tudósok szerint a sejtek is felelősek azért, hogy megbetegszünk. A sejtek felszínén olyan molekulákat fedeztek fel, melyek kommunikációs közvetítőként működnek, nemcsak a többi sejt, hanem az olyan idegen behatolók között is, mint a baktériumok és a vírusok. Ezek a glykosphingolipid névre hallgató molekulák közvetítenek sejtről sejtre, és meghatározzák a sejtmembránon kívül a sejtek közötti reakciót. Abban is jelentős szerepet játszanak, ha a testben valamilyen sejt szaporodásnak indulnak. Mindaddig, amíg a sejtmembrán felszínén élő glycosphingolipidek „hozzaállása” normális, addig „nem állnak szóba” a véráramba

kerülő vírus- és baktériumcsapatokkal, hanem visszautasítanak mindenféle közeledést. Amikor azonban a molekulák attitűdje megváltozik, tárt kapuk fogadják a fertőzést, mert a glycosphingolipidek kapcsolatot kezdeményeznek a baktériumokkal. Azok az emberek, akiknek én-képük, érzelmi és értelmi viszonyulásuk megváltozik, befolyásolja a szervezetük glycosphingolipid attitűdjét is. Ahelyett, hogy a veszélyes betolakodóknak azt mondanák: „Köszönöm, nem kellesz, tűnj el ennek a sejtnek a közeléből!”, valamilyen rejtélyes oknál fogva, amelyre még nem sikerült magyarázatot találnia az orvostudománynak, elkezdik azzal fogadni a vírust: „Hello, van kedved bejönni ebbe a sejtbe?” Ezt a szemléletes működésleírást John Selby: *Érezd jól magad* című könyvében találjuk.

Tehát lelkiállapotunk, pozitív viszonyulásunk a világ dolgaihoz valamilyen módon befolyásolja az egészségi állapotunkat. A nevetés, a humor gyógyító hatását senki sem vitatja. Az örömtréning segít begyakorolni a pozitív viszonyulást, és így segít megőrizni egészségünket.

A lelki ellenállóképesség megtartása főleg a segítő szakmákban dolgozóknak nagyon fontos. Ők azok, akiknek a személyiségük az egyik „munkaeszközük”. Mosolygós harmóniát sugárzó orvos, ápolónő, szociális munkás sokkal sikeresebben tudja felvenni a kapcsolatot a rászorultakkal és hatékonyabban tudja végezni gyógyító, segítő munkáját. Ugyanakkor sokkal nagyobb lelki teher nehezedik rá, látva nap mint nap az emberi szenvedést,

kiszolgáltatottságot. A tehetetlenség a betegséggel, szociális problémákkal szemben, kikezdehet lelki egyensúlyát, és így ő is könnyebben megbetegedhet. Ezért nagyon fontos döntésnek tartom, hogy az ETI (Egészségügyi Szakképző és Továbbképző Intézete) akkreditálta a szakdolgozók továbbképzésébe az örömtréninget.

A 29 pontot érő továbbképzés egy elméleti és egy gyakorlati blokkból áll.

Dr. Lázár Imre immunopszichoneurológus előadásainak témája:

A környezeti tényezők és a magatartás hatása az egészség megőrzésére, a betegség kialakulására és a gyógyulásra

Az elméleti képzés célja: Bővíteni a dolgozók szakismereteit környezetlektani, egészségpszichológiai, humánökológiai és pszichoneuroimmunológiai alapismeretekkel, hogy érthetőbbé váljon számukra a környezet és az emberi magatartás egészségmegőrző, visszaszerző vagy megbetegítő hatása.

Gazdagítani anatómiai-élettani ismereteiket a központi idegrendszer és az immunrendszer közötti sokirányú és kiterjedt kölcsönhatás napról-napra bővülő ismeretanyagával.

A témák a következők:

- Egészséglektan, magatartásorvoslás, pszichoszomatika.
- A magatartás ökológia kihívása: önismeret, gyógyító-beteg tranzakciók elemzése, a betegviselkedés csapdái és kórologikája.
- A betegségképződés és betegség-történet magatartásökológiája.

– Környezet és a pszichoszomatikus betegségképződés.

– Önrontó és öngyógyító folyamatok.

– Az időtényező, a betegségképző öko-logikája.

– A fejlődéslektan és a kötődésselmelet.

– Pszichofiziológiai és népegészségügyi vonatkozások (kórházi szülés, anya-gyermek szeparáció, csonka család!).

– Egészséglektani alapfogalmak (coping, énerő stb.).

61
K É K

– Pszichoneuroimmunológiai modell.

– Gyakorlati pszichoneuroimmunológia.

– Pszichoszomatikus kockázati helyzetek.

– Környezetlektani szempontok.

– Család, mint pszichoszomatikus rendszer (rákbeteg és családja).

– A gyógyítás környezeti humánökológiai szempontból.

– Mozgás és környezet, testkontroll.

– Relaxáció (életviteli segítség és terápia).

– Pszicho-reumatológia.

– A természetgyógyászat ajánlata.

Az örömtréning csoportfoglalkozásainak: begyakorolták, hogyan dolgoz-

zanak saját pozitív élményeikkel és a pozitív viszonyulást a világ dolgaihoz. A sajátélményű csoportfoglalkozásokon a lelki egészség megőrzésére, vagy ha sérült, visszaszerzésére, sok ötletet kaphattak a résztvevők. Erről vallanak visszajelzéseik is:

„...Ha én kiegyensúlyozottabb vagyok, nem rágódom megoldhatatlan problémák fölött, el tudom dönteni a számomra fontosat, akkor nemcsak a munkában vagyok sikeresebb, hanem az egyéniségem pozitív hatása az egész környezetemre átsugárzik...”

62 K É K

„...Bízzak magamban, hogy mások is bízhassanak bennem. A tréning adta lehetőségek birtokában bátran fogom ajánlani mindenkinek. Ápolónőként pedig még több megértést, szeretetet tudok adni betegeimnek a pozitív gondolkodásmód ismeretében...”

„...Az örömréningről mindig feltöltődve, megnyugodva, tele jó dolgokkal jöttem el. Fiatalkorom óta mindig úgy éltem, hogy másokra figyeltem, hogy körülöttem mindenki jól érezze magát, hogy elfogadjanak, hogy jó véleményvel legyenek rólam. Lényemenl fogva ez nem volt nehéz, de most rájöttem, hogy magamra, hogy magammal is többet kell törődnöm...”

„...Sikerült jobban megismerni ma-

gamat, és az elsajátított ismeretanyagot megpróbálok hasznosítani. Munkahelyemen próbálok még nagyobb türelemmel bánni a beteg emberekkel, meghallgatni panaszait, apró gondjait. Munkatársaimmal igyekszem türelmesebbnek lenni. Saját életemet szeretném még jobba, boldogabbá tenni. Családtagjaimhoz, barátaimhoz igyekszem még megértőbb, segítőkész lenni.

Számomra talán a legnagyobb feladat a gyermekem felnevelése. Nagy hatással volt rám a gyermekneveléssel kapcsolatos problémák megbeszélése...”

„... Az örömréning megtanított arra, hogy pozitív jelzésekre pozitív válaszokat kaphatok. Mosolyra mosolylyal, megértésre megértéssel, kedvességre kedvességgel válaszolnak az emberek...”

„...A gyakorlatok idején – illatok, zene, játék, hobbik, barátság – olyan emlékek idéződtek fel a képzelet erejével, amik rég a tudat mélyén lévő képek (gyermekkori élmények). Szerintem a jellemem, a magatartásmódom, a viszonyulásaim alakulásában ezek az élmények voltak a legfontosabbak. A mindennapok során ezek az élmények nem jönnek csak „úgy” elő...”

„... A tanítás abból indul ki, hogy a bizalmatlanság, a bizonytalanság és a szorongás neurózishoz, depresszióhoz, gátlásossághoz, ingerültséghez vezet, ami pszichoszomatikus panaszokon keresztül komoly testi panaszokat válthat ki. A pozitív gondolkodás módszerével ennek éppen az ellenkezőjét lehet elérni. Az ember eljuthat egy olyan pozitív alapmagatar-

táshoz, ami erővel és energiával tölti fel, és ez az egészség, a siker és az életöröm kulcsa...”

A pedagógustovábbképzés a másik terület, ahová akreditált ez a személyiségfejlesztő módszer. A tanár teljes személyiségevel tanít és nevel egyszerre. Bizonyított tény, hogy ha a tanárát megszereti, elfogadja a tanuló, sokkal szívesebben és hatékonyabban sajátítja el az általa közvetített tananyagot is. Minél kisebb életkorú a gyermek, annál jobban érvényesül a tanár személyiségformáló, mintaadó szerepe. Pozitív életszemléletű, vidám, jó önismerettel rendelkező pedagógus hamarabb talál utat a gyermekek szívéhez és eszéhez. Ezért tartom fontosnak, hogy legyenek olyan személyiségfejlesztő módszerei, amivel kontrolálni és fejleszteni tudja személyiségét. A pozitív én-képpel rendelkező mosolygós ember, örömteli, nyugodt légkört tud teremteni környezetében. Ilyen légkörben sokkal hatékonyabb a tanulás. Az általam vezetett, tanároknak tartott Örömréning befejezésekor azt mondták a résztvevők, hogy sajnálják, hogy csak most ismerték meg ezt a nagyszerű módszert. „Mennyi boldog pillanatot mulasztottak a magánéletükben és a munkájukban egyaránt. Szerencse, hogy mindez felidézhető, újra átélhető, és örömet adó percek személyiségformáló ereje így is hat, ha újra átéljük azt.”

Köszönöm Vidovszky Gábornak, hogy megajándékozott bennünket ezzel a személyiségfejlesztő módszerrel.

A pszichológusok egyre nagyobb csoportja hirdeti, hogy az értelmi intelligencia mellett legalább olyan fontos az emberi kapcsolataink jó műkö-

déséhez az érzelmi élet intelligenciája. Nem ritka ma már az sem, hogy vállalatok úgy vesznek fel dolgozókat, hogy vizsgálják személyiségét. Sokszor előnyben részesítik a felvételnél azokat a jelentkezőket, akik pozitív én-kép-
pel és jó kapcsolatteremtő képességgel rendelkeznek. Azt tartják, hogy a szaktudás pótolható, de a beállítódás sokkal nehezebben alakítható. Ezért

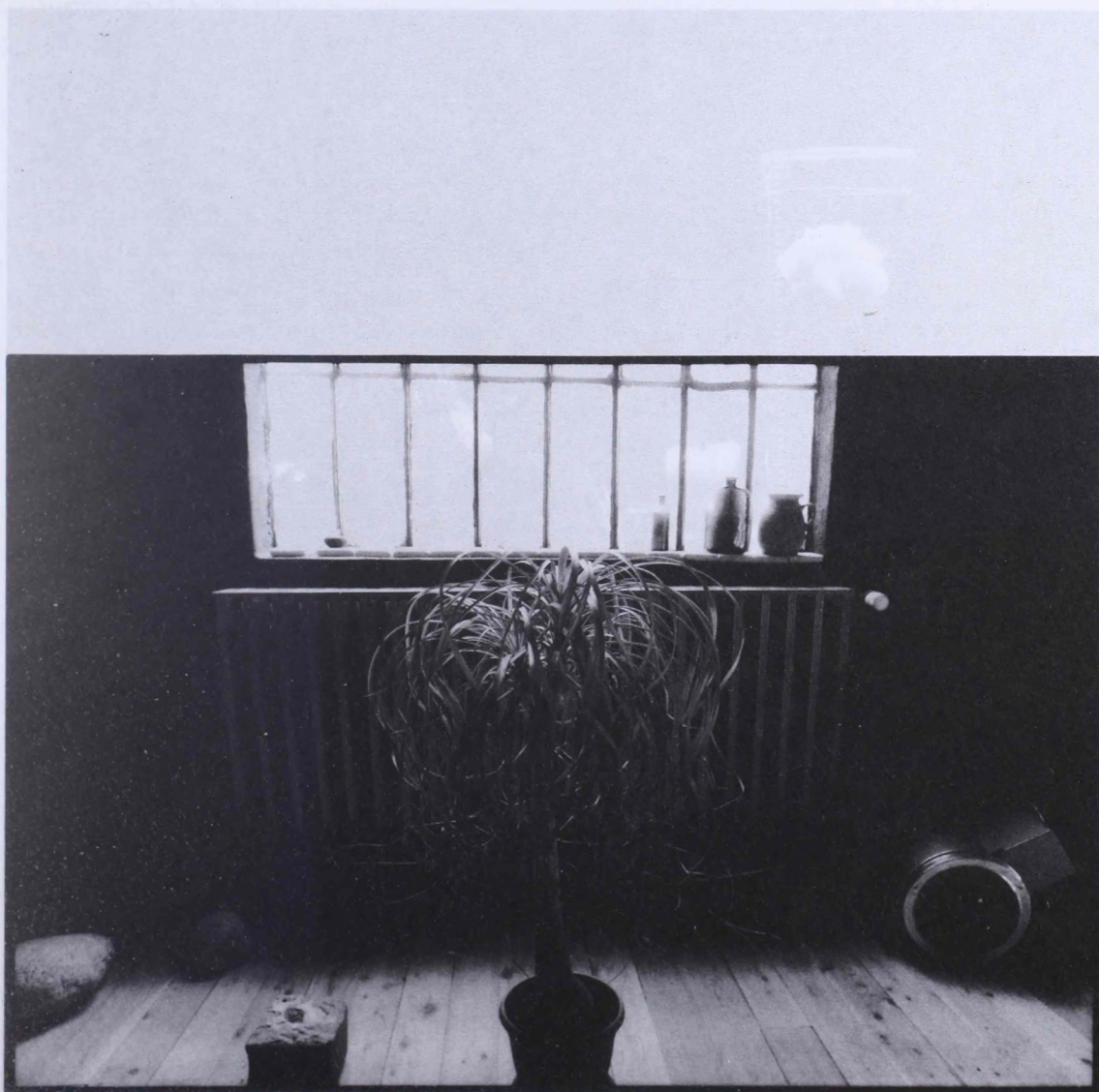
JÓ KÖZÉRZET

tartom nagyon fontosnak a személyiségünk folyamatos „karbantartását”.

Popper Péter: *Belső utak* c. könyvéből vett idézettel fejezem be a cikket:

„...A delphoicától jóslást kértek az emberek, a jövőjükre, a sorsukra voltak

kíváncsiak. A jós azt felelte: Ismerd meg önmagadat, és tudni fogod a sorsodat. Mert a sorsod te vagy. Nem külső erők uralkodnak rajtad, az istenek benned vannak, és jelmed személyiséged alakítja, formálja jövődet. Változtass magadon és változik a sorsod is. Fogadd el magadat, és el tudod majd fogani sorsodat is. Ez a 'gnóti szeuton' igazi értelme.”

Vizsgálódásunk a boldogságról eddig nem sokra tanított, ami nem köztudomású. Ha akár azzal a kérdéssel folytatjuk, vajon miért olyan nehéz az ember számára, hogy boldog legyen, akkor sincs több reményünk arra, hogy újat tapasztaljunk. Hiszen már megadtuk a választ, miközben arra a három forrásra utaltunk, melyből szenvedésünk fakad: a természet túlerejére, saját testünk esendőségére és azoknak a berendezke-

több ezer éves tapasztalat győzött meg bennünket. Másképp viselkedünk a harmadikkal, a szociális bajforrással szemben. Ezt egyáltalán nem akarjuk elfogadni, nem látjuk be, miért nem jelentenek több védelmet és jótétet mindnyájunk számára azok a berendezések, melyeket mi magunk teremtettünk meg. Mindazonáltal, ha megfontoljuk, milyen rosszul sikerült a baj megakadályozásának éppen ez a része, e

Sigmund Freud

Rossz közérzet a kultúrában

déseknek az elégtelenségére, melyek az emberek egymás közti kapcsolatait családba, államba és közösségekbe rendezi. A két első esetben ítéletünk nem tétovázhat sokáig; e bajforrások elismerésére kényszerít minket és arra, hogy beletörődjünk a változtathatatlanba. Sohasem fogjuk a természetet tökéletesen uralni, szervezetünk, mely maga is ennek a természetnek része, mindig mulandó, alkalmazkodásában és teljesítményében korlátozott képződmény marad. Ez a felismerés nem jár bénító hatással; ellenkezőleg, irányítja tevékenységünket. Ha nem is tudunk minden bajt megszüntetni, mégis egyikét megoldjuk, másikat enyhítjük; erről

mögött is ott rejlik a legyőzhetetlen természetnek, ezúttal saját lelki természetünknek egy része.

Ezzel a lehetőséggel foglalkozva, olyan meglepő feltevésre bukkanunk, hogy időzzünk el csak nála. Úgy szólt, hogy lelki nyomorunkért nagyrészt a mi úgynevezett kultúránk felelős; sokkal boldogabbak lennénk, ha feladnánk, és primitív viszonyok közé találnánk vissza. Azért nevezem meglepőnek, mert – bárhogyan is határozzuk meg a kultúra fogalmát – mégsem vitás, hogy minden, amivel megkísérelünk a bajok forrásából eredő fenyegetés ellen védekezni, éppen ugyanennek a kultúrának a tartozéka.

65

K É K

Ugyan milyen utakon jutott olyan sok ember a különös kultúraellenességnek erre az álláspontjára? Úgy vélem, hogy a mindenkori kulturális viszonyokkal való mély, hosszan fennálló elégedetlenség teremtette meg azt a talajt, amelyen meghatározott történelmi alkalmakkor az elmarasztalás felvetődött. Ezen alkalmak közül, úgy gondolom, hogy az utolsót és utolsó előtti ismerem; nem rendelkezem kellő műveltséggel, hogy ezek láncolatát az emberi faj történelmébe visszafelé elég messzire nyomon kövessék. Már a ke-

reszténységnek a pogány vallások feletti győzelménél érvényesülhetett ilyen kultúraellenes tényező. A földi életnek a krisztusi tanokon végighúzódo elértéktelenítése igen közel állt hozzá. Az utolsó előtti indíték akkor adódott, amikor a felfedező utak előrehaladásával a primitív népekkel és törzsekkel kialakult az érintkezés. Hiányos megfigyelés és téves felfogás következtében erkölcsaik és szokásaik úgy tűntek az európaiaknak, hogy olyan egyszerű, igénytelen, boldog életet élnek, amilyen a kulturális fölényben lévő látogatók számára elérhetetlen volt. A későbbi tapasztalat helyesbítette az efféle ítéletek egy részét; sok esetben az élet megkönnyítésének a mértékét – ami a természet nagylelkű-

JÓ (?) KÖZÉRZET

ségehez fűződő kényelemnek volt köszönhető – tévesen a bonyolult kulturális követelmények hiányának tulajdonították. Az utolsó indíték nekünk különösen ismerős; akkor lépett fel, amikor a neurózisok mechanizmusát megismerték, amely a kultúremler szemernyi örömet aláással fenyegeti. Azt találták, hogy az ember azért lesz neurotikus, mert nem képes elviselni a csalódások tömegét, melyet a közösség kulturális ideáljai szolgálatában ráró, és ebből arra következtettek, hogy visszatérést jelentene a boldogság lehetőségéhez, ha ezeket a követelményeket eltörölnék vagy csökkentenék.

Ehhez a csalódásnak még egy mozzanata járul. Az emberek utolsó generációi a természettudományokban és azok technikai alkalmazásában rendkívüli előrehaladást tettek, a természet fölötti uralmukat korábban elképzelhetetlen módon megszilárdították. Ennek a haladásnak a részletei közismertek, felesleges felsorolni őket. Az emberek büszkék ezekre a vívmányokra, és joguk van hozzá. De úgy vélik, észrevették, hogy ez a térrel és idővel való újonnan szerzett rendelkezés, a természet erőinek ez a leigázása, az évezredek óta óhajtott beteljesülést, a vágykiegélítés mértékét – amit az élettől elvártak – nem emelte, és érzésük szerint nem tette boldogabbá őket. Be kellene érni azzal, hogy e megállapításokból levonjuk azt a következtetést, hogy a természet fölötti hatalom az emberi boldogságnak nem az egyetlen feltétele, minthogy a kulturális törekvéseknek sem az egyetlen célja; nem kellene azonban levezetni ebből a

technikai előrehaladás értéktelenségét boldogságökonómiánk számára. Valaki azt az ellenvetést teheti: vajon nem pozitív örömnyeresség, nem a boldogságérzés felérhetetlen növekedése, ha bármilyen gyakran hallhatom a gyermekem hangját, aki több száz kilométerre él tőlem, ha barátom partraszállása után a legrövidebb időn belül értesülhetek arról, hogy a hosszú, fáradtságos utat jól kiállta? Talán semmit sem jelent, hogy az orvostudománynak sikerült a kisgyermek halálozását, a szülő asszonyok fertőzési veszélyeztettségét olyan rendkívüli módon csökkenteni, sőt a kultúremler átlagos életkorát jelentős számú évvel meghosszabbítani? És hosszan sorolhatnánk még az ilyen jótéteményeket, melyeket a sokat ócsárolt korszak tudományos és technikai előrehaladásának köszönhetünk; azonban itt hallatszik a pesszimiztikus kritika hangja, és figyelmeztet, hogy e kielégüléseknek nagy része annak az „olcsó élvezetnek” a mintáját követte, amelyet egy bizonyos anekdota magasztal. Az ember úgy tesz szert erre a gyönyörűségre, ha hideg téli éjszakán egyik meztelen lábát a takaró alól kinyújtja, majd ismét visszahúzza. Ha nem lenne vonat, amely a távolságokat legyűri, a gyerek sose hagyta volna el a szülővárosát, nem kellene telefon, hogy a hangját halljuk. Ha nem tették volna lehetővé a hajóutazást az óceánon át, akkor a barátom nem vállalkozott volna a tengeri útra, nem volna szükségem a sürgönyzésre, hogy iránta táplált aggodalmamat elcsitítsam. Mit használ a gyermekhalandóság csökkentése, ha éppen ez erőszakolja ránk a gyermeknemzésben a legnagyobb

mérvű tartózkodást, úgy, hogy egészében véve mégsem nevelünk fel több gyermeket, mint a higiénia uralma előtti időkben, emellett azonban szexuális életünket a házasságban nehézséges feltételek közé juttattuk, és valószínűleg a jóteknő természetes kiválasztás ellen dolgozunk. És végül, mit jelent nekünk a hosszú élet, ha fáradtságos, örömeiben szegény, és olyan fájdalmas, hogy a halált csak megváltóként fogadhatjuk?

Úgy tűnik, nem vitás, hogy nem érezzük jól magunkat mai kultúránkban; de nagyon nehéz ítéletet alkotni arról, hogy a korábbi idők emberei vajon boldogabbnak érezték-e magukat és mennyivel, és ebben mi volt a része a kulturális körülményeknek. Mindig arra hajlunk, hogy a nyomort objektíven fogjuk fel, azaz saját magunkat minden igényünkkel és érzékenységünkkel átültetjük azokba a más feltételekbe, hogy ezután vizsgáljuk meg, milyen alapot találunk bennük az öröm vagy kín érzéséhez. Ez a fajta szemlélet, mely tárgyilagosságnak tűnik, mert eltekint a szubjektív érzések váltakozásától, voltaképpen természetesen a legszubjektívebb, ami csak lehet azáltal, hogy minden más ismeretlen lelkiállapot helyébe a sajátját illeszti. A boldogság azonban mindenképpen valami szubjektív dolog. Bármennyire megrendítenek is bennünket bizonyos szituációk: az antik gályaraboknak, a harmincéves háború parasztjainak, a szent inkvizíció áldozatainak, a pogromot váró zsidóknak a helyzete, mégiscsak lehetetlen, hogy beledljuk magunkat e személyek életébe, hogy kitaláljuk azokat a módosulásokat, amelyek ilyen körülmények

között természetes eltompulást, fokozatos kábultságot, az elvárások megszüntetését, az öröm- és kínérzésekre való fogékonyság csökkenésének finomabb és durvább fokozatát idézték elő. A legnagyobb fájdalomlehetőségek esetében bizonyos lelki védőberendezések is működésbe lépnek. Terméketlennek tűnik, hogy a problémának ezt az irányát nyomon kövessem.

Ideje, hogy ennek a kultúrának a lényegével törődjünk, melynek boldogító értékét kétségbe vonjuk. Nem követelünk olyan szóképletet, mely ezt a lényeget kevés szóval kifejezi, még mielőtt vizsgálatáról nem tudunk meg semmit. Elég tehát megismételni¹, hogy a „kultúra” szó a teljesítménynek és berendezkedéseknek azt az egész summáját jelöli, amelyekben eltávolodik életünk állati őseinktől, és amely két célt szolgál: az ember természettel szembeni védelmét és az emberek egymás közti kapcsolatának szabályozását. Hogy jobban érthető legyen, egyenként összekeresgéljük a kultúra vonásait, ahogy az emberi közösségekben megnyilvánulnak. Eközben a nyelvhasználat vagy – ahogyan mondják – nyelvérzék megfontolása nélkül vezetjük magunkat abban bízva, hogy olyan mély bepillantást nyerünk ily módon, amely még több, mint az absztrakt szavakban történő megfogalmazás.

A kezdet könnyű: minden olyan tevékenységet és értéket kulturálisnak ismerünk el, mely az embernek használ azáltal, hogy a földet szolgálatába állítja, a természeti erők hatalmától megvédi stb. Hiszen a kulturálisnak ehhez az

irányához semmi kétség sem fér. Hogy elég messzire menjünk vissza: az első kulturális tett a szerszám használata, a tűz megfékezése és lakóhelyek építése volt. Ezek közül kitűnik a tűz megfékezése mint teljesen rendkívüli, példátlan teljesítmény,² a többivel az ember olyan útra tért, amit azóta is mindig követ, és melyhez az ösztönzés könnyen megfejtethető. Az ember összes eszközével tökéletesíti mind a mozgási, mind az érzékelő szerveit, vagy eltávolítja működésük korlátait. A gépek hatalmas erőket bocsátanak rendelkezésre, me-

67
K É K

lyeket éppúgy, mint izmait tetszés szerinti irányba rendezhet; a hajó és a repülő eredményezik, hogy haladását sem víz, sem levegő nem akadályozhatja. Szemüveggel korrigálja szemlencséi fogyatékoságát, távcsővel távoli meszeseségbe tekint, mikroszkóppal legyőzi az észlelésnek azt a határát, melyet rechehátyájának felépítése jelölt ki. A fényképezőgéppel olyan szerkezetet hozott létre, ami a futó látási benyomásokat rögzíti, amit a hanglemez az éppen olyan múltéknő hangbenyomásokról nyújt – mindkettő alapján véve az adott emlékezőképességének, az emlékeinek a materializálódása. A telefon segítségével olyan távolságokból hall, melyet maguk a mesék is elérhetetlennek tartának; az írás eredetileg a

távollevő beszéde, a lakóház helyettesíti az anyaméhet, az első, valószínűleg még mindig vágyott hajlékot, amelyben biztonságban voltunk, és oly jól éreztük magunkat.

Ez nemcsak mesének hangzik, hanem egyenesen minden mesebeli kívánságnak – vagy legalább a legtöbbnek – a beváltása, amit az ember tudományával és technikájával ezen a földön előállított, ahol legelőször mint gyenge állati lény lépett színre, és ahová faja minden egyedének ismét újragyámoltalan csecsemőként – oh inch of

68 K É K

nature! – kell belépnie. Mindezek birtoklását mint kulturális szerzeményt ítélni meg. Már rég a mindenhatóság és mindentudás eszményképét fejlesztette ki magában, melyet isteneiben testesített meg. Nekik tulajdonított mindent, ami kívánságai számára elérhetetlennek tűnt, vagy neki tiltott volt. Azt mondhatjuk tehát, hogy ezek az istenek kultúrideálok voltak. Most már ennek az ideálnak az elérését nagyon megközelítette, majdnem maga is isten lett. Persze csak úgy, ahogy általános emberi ítélet szerint szokás elérni az ideálokat. Nem teljesen, egyrészt egyáltalán nem, másrészt csak félig-meddig. Az ember úgyszólván egyfajta istenprotézissé vált, igazán nagyszerű, ha összes segédeszközeire támasz-

JÓ (?) KÖZÉRZET

kodik, de ezek nem nőttek össze vele, és alkalomadtán még sok gondot okoznak neki. Jogában áll egyébként azzal vigasztalódnia, hogy ez a fejlődés nem pont az ezerkilencszázharmincas évvel zárul le, a távoli jövő a kultúra e területén új, valószínűleg elképzelhetetlen nagy haladást hoz majd, még tovább fokozza majd az istenhez való hasonlóságot. Vizsgálatunk érdekében azonban ne feledjük, hogy a mai ember Istenhez való hasonlóságában nem érzi magát boldognak.

Szóval, egy ország kultúrfokát akkor ismerjük el, ha azt találjuk, hogy benne minden gondozott és célszerűen ellátott, ami alkalmas a föld emberi kihasználására és megvédésére a természeti erőktől, tehát röviden összefoglalva: hasznos. Az ilyen országban szabályozzák az áradással fenyegető folyók medrét, vizüket csatornákon vezessék oda, ahol nélkülözik. Műveljék gondosan a földet, és vessék be olyan növényekkel, melyek természetére alkalmas, hozzák szorgosan a mélység ásványkincseit felszínre, és dolgozzák fel az igényelt szerszámokká és eszközökké. Legyen sok, gyors és megbízható közlekedési eszköz. A vad és veszélyes állatokat pusztítsák ki, a domesztikáltak tenyésztése virágozzék. Más követelményeket is kell támasztanunk kultúránkkal szemben, és figyelemre méltó módon azt reméljük, hogy ugyanezen országokban akadunk rá megvalósulásukra. Mintha megtagadnánk először támasztott igényünket, azt is kulturális eredményként köszöntjük, ha azt látjuk, hogy az emberek gondoskodása olyan dolgokra

is kiterjed, melyek egyáltalán nem hasznosak, inkább haszontalannak tűnnek; például ha egy városban a játszótereken és a tiszta levegőt biztosító parkokban virágágyak is vannak, vagy ha a lakások ablakait virágcserepekkel díszítik. Csakhamar észre vesszük: az a haszontalanság, melynek értékelését a kultúrától elvárjuk – a szépség; megköveteljük, hogy a kultúrember a szépséget tisztelje, és állítsa elő tárgyakon, amennyire keze munkájával erre képes. Nagyon távol állunk attól, hogy a kultúra iránti igényünk ezzel kimerült volna. Megkívánjuk, hogy a tisztaság és rend jeleit is láthassuk. Nem sokat gondolunk egy angol mezőváros kultúrájáról Shakespeare idejében, ha azt olvassuk, hogy Stratfordban, szülőháza ajtaja előtt egy trágyadomb magasodott; boszszankodunk, és „barbárnak” mondjuk, ami a kulturálisnak ellentéte, ha azt látjuk, hogy a Bécsi-erdő útjait teleszórták elhasznált papírokkal. Minden fajtájú tisztátalanság összeegyeztethetlenné látszik számunkra a kultúrával, az emberi testre is kiterjesztjük a tisztaság követelményét és megdöbbenve halljuk, hogy milyen áporodott szagot terjesztett maga körül a Napkirály, és megrázzuk a fejünket, ha Isola Bellán megmutatják azt a parányi mosdótálat, amelyet Napóleon használt reggeli toalettjéhez. Sőt nem lepődünk meg, ha valaki a szappan használatát egyenesen a kultúra mércéjével szabja meg. Hasonló ez a renddel is, mely éppúgy, mint a tisztaság, teljesen emberi tevékenységre vonatkozik. De míg a természettől tisztaságot nem várhatunk el, a rendet inkább a természettől lestük el; a nagy

asztronómiai szabályosságok megfigyelése adta az embernek nemcsak a mintát, hanem az első támpontot is ahhoz, hogy bevezesse a rendet életébe. A rend egyfajta ismétlési kényszer, mely egyszeri beütemezéssel határozza meg mikor, hol és hogyan kell valamit tennünk úgy, hogy minden azonos esetben tévovázást és habozást takarít meg. A rend jótéteménye teljesen tagadhatatlan, lehetővé teszi az embernek a tér és idő legjobb kihasználását, mialatt lelki erőit kíméli. Jogos volna elvárni, hogy az emberi tevékenységben kezdettől fogva és kötetlenül érvényesüljön, és álmélkodhatunk, hogy nem ez a helyzet, hogy az ember sokkal inkább hanyagságra, szabálytalanságra és megbízhatatlanságra jellemző hajlamot tanúsít munkájában, és előbb fáradtságosan kellett a mennyei mintaképek utánzására nevelődnie.

Szépség, tisztaság és rend nyilván különleges helyet foglalnak el a kulturális követelmények között. Senki sem állítja, hogy éppolyan életfontosak, mint a természeti erők uralása és más mozzanatok, amelyeket még meg kell ismerünk, és mégsem szorítja senki sem szívesen háttérbe őket, mint mellékes dolgokat. Hogy a kultúra nemcsak a hasznat veszi figyelembe, azt már a szépség példája is mutatja, amit a kultúra érdekei mellett sem akarunk nélkülözni. A rend haszna teljesen nyilvánvaló; a tisztasággal meg kell fontolnunk, hogy a higiénia is követeli, és feltehetjük, hogy az emberek számára ez az összefüggés a tudományos betegségmegelőzés ideje előtt sem volt egészen ismeretlen. Ám a haszon nem teljesen világítja meg az igyekezetet; valami más is kell, hogy legyen a dologban.

Úgy véljük, hogy a kultúrát semmi más jellegzettségével nem tudjuk jobban meghatározni, mint hogy megbecsüli és gondolja a magasabb lelki tevékenységeket, az intellektuális, tudományos és művészeti teljesítményeket, azt a vezető szerepet, melyet az emberek az eszméknek engedtek át. Ezen ideák között első helyen állnak a vallási rendszerek, melyek bonyolult felépítésére megkísérletem, hogy más helyen világítsak rá; mellette a filozófiai spekulációk, és végül, ami az emberek ideálképzésének nevezhető, képzeik az egyén, a nép, az egész emberiség lehető tökéletességéről és azok a követelmények, melyeket ilyen képzetek alapján támasztanak. Mind ábrázolásukat, mind lélektani levezetésüket nehezíti, hogy ezek az alkotások nem függetlenek egymástól, sokkal inkább bensőségesen összeshővődnek. Ha csupán csak azt tetelezzük fel, hogy minden emberi tevékenység hajtórugója a két egymásba folyó célra, a haszonra és az örömynerésre irányuló törekvés, akkor ugyanezt érvényesnek kell tartanunk az itt említett kulturális megnyilvánulásokra is, noha ez csakis a tudományos és művészeti tevékenység esetében látható be könnyen. Nem vonható azonban kétségbe, hogy az emberek más erőteljes igényének is megfelelnek, talán olyanoknak is, melyek csak egy kisebbségnél alakultak ki. Nem is szabad, hogy megzavarjanak bennünket e vallásos és filozófiai rendszerek egyenkénti értékei; akár valaki az emberi szellem legmagasabb teljesítményét keresi bennük, vagy fájlalja mint tévedéseket, el kell ismernünk, hogy létezésük, különö-

sen uralkodó jellegük a kultúra virágkorát jelenti.

Végül a kultúrának utolsó, de biztosan nem a legjelentéktelenebb vonását abban kell értékelnünk, hogy milyen módon szabályozottak az emberi kapcsolatok, a szociális kapcsolatok, melyek az embert mint szomszédot, mint munkaerőt, mint egymás szexuális tárgyát érintik. Itt különösen nehéz lesz fenntartással élni meghatározott ideálkövetelményekkel szemben, és azt megragadni, ami voltaképpen a kulturális. Talán azzal a magyarázattal

69
K É K

kezdhetjük, hogy a kulturális elem azal az első kísérlettel adódott, hogy ezeket a szociális vonatkozásokat szabályozza. Ha az ilyen kísérlet elmaradna, akkor e kapcsolatok az egyén önkényének volnának alávetve, azaz a fizikailag erősebb érdekei és ösztönrezdűletei határoznák meg azokat. Ezen semmit sem változtatna, ha ez az erősebb a maga részéről egy még erősebbet találna. Az emberi együttélés csak akkor lehetséges, ha kialakul a többség, mely erősebb, mint minden egyes ember, és minden egyessel szemben összetart. Ennek a közösségnek a hatalma most már mint „jog” helyezkedik szembe az egyén hatalmával, melyet mint „durva erőszakot” elítél. Az egyén hatalmának helyettesítése a

közösségével, ez a döntő kulturális lépés. Lényege abban áll, hogy a közösség tagjai kielégülésük lehetőségeiben korlátozzák magukat, miközben az egyén soha nem ismert ilyen korlátot. A következő kulturális követelmény tehát a törvényé, azaz annak a biztosítása, hogy az egyszer adott jogrend az egyén javára ne legyen ismét áthágható. Ezzel a joggal még nem döntöttünk az igazság etikai értékéről. Úgy tűnik, hogy a kulturális fejlődés további útja arra halad, hogy ez a jog többé ne egy kis közösség – kaszt, népréteg, nép-

törzs – akaratnyilvánítása legyen, amely másokkal és talán szélesebb kört magában foglaló tömegekkel megint csak úgy viselkednek, mint egy hatalmaskodó individuum. A végeredmény olyan jog kell legyen, amelyhez mindenki – legalábbis minden társadalomképes – ösztönáldozatával hozzájárult, és hogy senkit – ismét csak az azonos kivétellel – se hagyjon durva erőszak áldozatául esni.

Az egyéni szabadság nem kultúrkinccs. A legnagyobb a minden kultúrát megelőző korban volt, igaz, akkor többnyire érték nélküli, mert az individuum alig volt képes megvédeni. A kultúra fejlődése során a szabadság korlátozása szükségszerű, és a törvényesség azt követeli, hogy senki se ta-

JÓ (?) KÖZÉRZET

karíthassa meg ezeket a korlátozókat. Ami időnként valamely emberi közösségben mint szabadságra törekvés nyilvánul meg, lehet lázadás a fennálló törvénytelenséggel szemben, és így a kultúra további fejlődésére kedvező, a kultúrával összeegyeztethető marad. Származhat azonban az eredeti, a kultúrától meg nem szelídített személyiségtől, és így alapjává válik a kultúraellenességnek. A szabadságvágy tehát vagy a kultúra meghatározott formái és igényei ellen irányul, vagy általában a kultúra ellen. Nem tűnik úgy, hogy az embert valamiféle befolyásolással rá lehetne bírni, hogy természete a természeté alakuljon. Egyéni szabadságigényét a tömeggel szemben mindig védeni fogja. Az emberiség küszködésének nagy része a köré az egyetlen feladat köré gyűlik, hogy célszerű, azaz boldogító egyezséget találjon ezen individuális és a kulturális tömegigények között, sorsproblémáinak egyike, hogy ez az egyensúly a kultúra meghatározott alakulása mellett elérhető-e, vagy pedig a konfliktus kibékíthetetlen.

Azzal, hogy általánosan elterjedt tapasztalatok nyomán elmondtuk, hogy az ember életében mely vonások nevezhetők kulturálisnak, világos benyomást kaptunk a kultúra összképéről, persze egyelőre semmi olyat nem tudtunk meg, ami nem volt köztudomású. Amellett óvakodtunk, nehogy ahhoz az előítéllethez csatlakozzunk, mintha a kultúra egyértelmű volna a tökéletesedéssel, az a tökéletességhez vezető út volna, ami az ember számára megszabott. Nos, lehetséges

azonban olyan felfogás is, mely talán máshova vezet. A kultúra fejlődése olyan sajátos folyamatnak tűnik, mely az emberiségen végigfut, amelyben sok dolog számunkra ismerősnek látszik. Ezt a folyamatot azokkal a változásokkal jellemezhetjük, amelyet az ember az ismert ösztönadottságaival viszt végbe, melyek kielégítése mégiscsak életünk ökonómiai feladata. Néhány ilyen ösztön olyan módon szűnik meg, hogy a helyébe lép valami, melyet mi az egyes egyénnél mint karaktertulajdonságokat írunk le. E folyamat legfigyelemreméltóbb példáját a fiatal ember analerotikájánál találtuk. Eredeti – a kiválasztási funkciók, szerveik és azok produktumai iránti – érdeklődése a fejlődés során olyan tulajdonságok csoportjává alakult, melyek számunkra mint takarékoság, mint rend- és tisztaságszeretet ismeretesek, amik tulajdonképpen értékesek és szívesen láttak, de feltűnő uralomra törhetnek, és akkor azt eredményezik, amit analis karakternek nevezünk. Hogy ez hogyan történik, nem tudjuk, de e felfogásnak az érvényessége nem kétséges.³ Azt találtuk, hogy a rend és tisztaság lényeges kultúrigény, habár életszűkséglet jellegük nem éppen érthető, éppoly kevésbé, mint alkalmasságuk az örömforrásra. Ezen a helyen először kell hogy felvetődjön a kultúrfolyamat hasonlósága az egyén libidófejlődésével. Más ösztönök arra kényszerülnek, hogy kielégülésük feltételeit eltolják, más utakra helyezték át, ami a legtöbb esetben az általunk jól ismert szublimációval (az ösztöncél szublimációjával) vág egybe, más esetekben még el különül tőle. Az ösztönszublimáció a kultúrfejlődésnek különösen szem-

betűnő vonása, ez teszi lehetővé, hogy magasabb lelki tevékenységek – tudományosak, művésziek, ideológiaiak – a kulturális életben olyan jelentős szerepet játszanak. Ha az első benyomásnak engedünk, kísértésbe jövünk, hogy azt valljuk, hogy a szublimáció általában egy, a kultúrától kieroszakolt ösztönsors. De jobban tesszük, ha ezt még hosszasan megfontoljuk. Végül harmadszor, és ez látszik a legfontosabbnak, lehetetlen figyelmen kívül hagynunk, hogy a kultúra milyen mértékben épül ösztönlemondásra, hogy mennyivel inkább éppen hatalmas ösztönök nem kielégítése (elnyomásuk, elfojtásuk, vagy még valami?) a feltétele. Ez a „kulturális megvonás” uralja az emberek szociális kapcsolatainak nagy részét; már tudjuk, hogy ez az oka annak az ellenségeskedésnek, mellyel szemben minden kultúrának harcolnia kell. A mi tudományos munkánk iránt is nagy követelményeket támaszt majd, és akkor sok felvilágosítást kell adnunk. Nem könnyen érthető, hogyan lehetséges a kielégítést egy ösztöntől megvonni. Egyáltalán nem olyan veszélytelen dolog; ha ökonomikusan nem kompenzálódik, az ember súlyos zavarokra készülhet fel.

Ha azonban azt akarjuk tudni, hogy milyen értékre tarthat igényt felfogásunk a kulturális fejlődésről mint különös folyamatról összehasonlíthatóan az egyén normális éréseivel, akkor nyilván egy másik problémát kell megvizsgálnunk, és azt a kérdést kell feltennünk, hogy a kulturális fejlődés milyen befolyásoknak köszönheti eredetét, hogyan állt elő, és pályáját mi határozta meg.

Ez a feladat túl nehéznek tűnik, bevallhatjuk csüggedésünket. Íme, itt az a kevés, amit képes voltam megfejtetni. Miután az őseim felfedezte, hogy – szó szerint így értendő – kezétől függ, hogy sorsát ezen a földön munkával megjavítsa, nem lehetett számára közömbös, hogy egy másik vele, vagy ellene dolgozik. A másik mint munkatárs vált jelentőssé, akivel együtt élni hasznos volt. Még régebben, majomszerű őskorában, felvette azt a szokást, hogy családot alapítson; valószínűleg a család tagjai voltak első segítőitársai. Elképzelhetően a család-alapítás azzal függ össze, hogy a genitális kielégülés szüksége többé nemcsak vendégként lépett fel, aki hirtelen megjelenik valahol, és elutazása után sokáig semmit sem hallat magáról, hanem az egyéneknél mint állandó bérlő telepedett meg. Ez a hímek motiválta, hogy a nőt, vagy általánosabban: a szexuális tárgyat magánál tartsa; a nőstényeknek, akik gyámoltalan gyermekeiktől nem akartak elválni, ennek érdekében szintén az erősebb hímeknél kellett maradniuk.⁴ Ebben a primitív családban nélkülözzük még a kultúra egy lényeges vonását; a főnök és az apa önkénye korlátlan volt. A „Totem és tabu”-ban⁵ kísérletet tettem, hogy megmutassam azt az utat, mely ebből a családból az együttélés következő fokaként a testvérszövetségek formájához vezetett. Az apa legyőzésével a fiúk arra a tapasztalatra tettek szert, hogy a szövetség erősebb lehet, mint az egyes ember. A totemisztikus kultúra azokon a korlátozásokon nyugszik, melyeket egy-

mással szemben érvényesíteniük kellett az új helyzet megőrzése érdekében. A tabu előírás volt az első „jog”. Az emberek együttélése tehát kétszeresen volt megalapozott: a munka kényszerével, melyet a külső szükség teremtett, és a szeretet hatalmával; a férfi az aszszonyban a szexuális tárgyat, az aszszony a saját magából leválasztott részelemet, a gyereket nem akarta nélkülözni. Az emberi kultúrának is Erős és Ananké lettek a szülei. Az első kulturális eredmény az volt, hogy most már nagyobb számú ember volt képes

71
K É K

arra, hogy közösségben maradjon. És mivelhogy ennél mind a két nagy hatalom közreműködött, várható lett volna, hogy a további fejlődés zökkenő nélkül megy végbe: mind a külvilág teljesebb birtokba vétele, mind az egyre nagyobb embertömegekre kiterjedő közösségek megvalósítása. Nem is könnyű megértenünk, hogyan hathat ez a kultúra résztvevőire más-képp, mint boldogítóan.

Mielőtt még megvizsgáljuk, honnan a zavar, vezessen bennünket az a belátás, hogy a szeretet a kultúra alapja, hogy egy korábbi fejtegetésünk hézagát pótoljuk. Ha azt állítottuk, hogy a nemi (genitális) szeretet nyújtja az embereknek a leghatalmasabb kielégülési élményt, voltaképpen min-

den boldogság mintáját, akkor azt kellett volna tanácsolnunk, hogy a boldogság kielégítését az életben továbbra is a nemi kapcsolatokban kell keresni, az élet középpontjává a genitális erotikát kell helyezni. Azzal folytatjuk, hogy ezen az úton a legsebezhetőbben válunk függővé a külvilág egy részétől, nevezetesen a választott szerelmi tárgytól, és a leghevesebb kínoknak tesszük ki magunkat, ha az visszautasít, vagy ha elveszítjük, mert hűtlen, vagy meghal. Minden idők bölcei éppen ezért nyomatékosan elle-

nették ezt az életutat; ennek ellenére igen sok ember számára ez az út nem vesztette el vonzerjét.

Egy csekély kisebbségnek, alkata-nál fogva, mégis lehetséges, hogy megtalálja a szeretet útját, a boldogságot, mellette azonban elkerülhetetlen a szeretetfunkció messzemenő módosítása. E személyek függetlenítik magukat az objektum hozzájárulásától azáltal, hogy a szerettetés elsődleges értékelését eltolják arra, hogy maguk szeretnek, védekeznek a veszteséggel szemben azáltal, hogy szeretetüket nem egyes tárgyakra, hanem minden emberre egyenlő mértékben fordítják, és úgy kerülnek el a genitális szeretet ingadozásait és kiábrándulásait, hogy ennek

JÓ (?) KÖZÉRZET

a szexuális céljától eltérnek, az ösztönt céljában gátolt izgalommá változtatják. Annak, amit magukban így életre hívnak, az egyenletesen lebegő, megzavarhatatlan, gyengéd érzés állapotának, már kevés a külső hasonlósága azzal a viharosan kavargó genitális szerelmi étellel, melyből mégis levelezhető. Assisi Szent Ferenc vihette a legtöbbre a szeretetnek e belső boldogság érdekében folyó kiaknázásában; amit az örömei teljesítése egyik technikájául fogunk fel, többszörösen kapcsolatba is került a vallással, mellyel összefügg lehet azokban a távoli régiókban, ahol az ének a tárgyaktól, és utóbbiaknak egymástól való megkülönböztetésére alig kerül sor. Egy olyan etikai szemlélet, melynek mélyebb motivációi számunkra egyszer magától értetődőek lesznek, az általános ember- és mindenségszeretnek e készségét a legmagasabb rendű magatartásnak ítéli majd, melyhez az ember képes felemelkedni. Már most sem tudjuk magunkba fojtani azonban két lényeges kételyünket. Valamiféle szeretet, amely nem válogat, úgy tűnik, hogy elveszti saját értékének egy részét, miközben az objektummal szemben igazságtalan. És továbbmenőleg: nem minden ember szeretetre méltó.

Az a szeretet, mely a családot alapította, megmarad ősi mivoltában, melyben a közvetlen szexuális kielégülésről nem mond le, valamint változtatásban, mint céljában korlátozott gyengédség, a kultúrában továbbhat. Funkcióját mindkét formában folytatja, hogy az emberek nagy tömegét egymáshoz kapcsolja, és pedig

intenzívebb módon, mint ahogy a munkaközösségek érdekének sikerül. A beszéd hanyagsága a „szeretet” szó használatánál genetikus igazolást nyer. Szeretetnek nevezik a férfi és nő közötti kapcsolatot, akik genitális igényük alapján családot alapítottak, azonban a szülők és gyerekek közti, a családban a testvérek közötti pozitív érzelem is szeretet, ámbar mi ezt a viszonyt céljában korlátozott szeretetnek, gyengédségnek írjuk le. A céljában korlátozott szeretet eredetileg éppen teljes értékű szeretet volt, és az ember tudattalanjában most is az. Mindkettő, a teljes értékű és a céljában korlátozott szeretet a családi kereteken túl új kapcsolatokat létesít, eddig idegenekkel. A genitális szeretet új családalapításokhoz vezet, a céljában korlátozott „barátságokhoz”, melyek kulturálisan fontossá válnak, mert a genitális szeretet több korlátját, így például annak a kizárólagosságát elkerülik. Ám a szeretet viszonya a kultúrához a fejlődés folyamán elveszti egyértelműségét. Egyfelől a szeretet helyekedik szemben a kultúra érdekeivel, másfelől a kultúra fenyegeti a szeretet érezhető korlátozásokkal.

Ez a meg hasonlítás elkerülhetetlennek tetszik; alapja nem tüstént ismerhető fel. Elsősorban úgy nyilvánul meg, mint konfliktus a család és a között a nagyobb közösség között, melyhez az egyén tartozik. Már utaltunk arra, hogy a kultúra alapvető törekvéseinek egyike, hogy az embereket nagy egységekbe tömörítse. A család azonban nem akarja az individuumot szabadon bocsátani. Minél bensőségebb a családtagok összetartása, annál inkább hajlamosak gyakran arra, hogy

másoktól elzárkóznak, annál nehezebbé válik számukra a belépés a nagyobb életkörbe. A filogenetikusan ősi, az együttélésnek a gyerekkorban kizárólagosan fennálló módja védekezik az ellen, hogy a későbbi kulturálisan szerzett mód váltsa fel.

A leválás a családból minden fiatal számára feladat, melynek a megoldását a társadalom gyakran pubertás- és felvételi rítusokkal támogatja. Az a benyomásunk, hogy ezek olyan nehézségek, melyek minden pszichés, sőt alapjában minden organikus fejlődést is kísérik.

A nők is hamarosan ellentétbe kerülnek a kultúra áramlásával, és így ugyanazok fejtik ki késleltető és visszatartó hatásukat, akik kezdetben szeretetigényükkel a kultúra alapját szolgáltatták. A nők a család és a szexuális élet érdekeit képviselik; a kulturális szerep egyre inkább a férfiak dolga lett, mindig nehezebb feladat elé állítja, ösztönsublimációra készíti a nőket, amihez ők nem nőttek fel eléggé. Mivel az ember nem rendelkezik korlátlan mennyiségű lelki energiával, feladatait a libidó célszerű elosztásával kell intéznie. Amit a férfi kulturális célokra használ fel, nagyrészt a nőktől és a szexuális élettől vonja el: mivel állandóan férfakkal van együtt, és a velük való kapcsolatoktól függ, még férj és atyai feladataitól is elidegenedik. Így a nő úgy érzi, hogy a kultúra igényei miatt háttérbe szorult, és ellenséges magatartással lép fel vele szemben.

A kultúrának az a tendenciája, hogy korlátozza a szexuális életet, nem kevésbé érthető, mint a másik, hogy a kultúrkört kitágítsa. Már az első kultúrfázis, a totemizmus, a vérfertőző

tárgyválasztás tilalmával jár, talán a leglényegesebb megcsönkítéssel, mely az idők folyamán az ember szerelmi életét érte. Tabu, törvény és hagyomány további korlátozásokat hoztak létre, melyek mind a férfit, mind a nőt érintik. Nem minden kultúra megy ebben egyformán messzire; a társadalom gazdasági struktúrája befolyásolja a maradék szexuális szabadság mértékét is. Tudjuk már, hogy a kultúra ennél az ökonómiai szükségszerűség kényszerét követi, mivel tőle a szexualitás a pszichés energia nagy mennyiségét vonja el, melyet maga igényel. Ezenfelül a kultúra a szexualitással szemben úgy jár el, mint egy néptörzs, vagy a népesség egy rétege, mely egy másikat kizsákmányolása érdekében leigázott. A félelem az elnyomottak felkelésétől túl szigorú elővigyázatossági rendszabályokat sürget. A mi nyugat-európai kultúránk az ilyen fejlődés csúcspontját mutatja. Lélektanilag teljesen jogos, hogy azzal kezd, hogy megtiltja a gyermeki élet szexuális megnyilvánulásait, mert a felnőtt érzelmi vágyainak megfékezésére semmi kilátása sem volna, ha nem mentek volna végbe gyermekkorban az előkészítő munkálatok. Ámde semmilyen módon sem igazolható, hogy a kulturált társadalom olyan messzire ment, hogy e könnyen kimutatható, sőt feltűnő jelenségeket még tagadja is. Az ivarérett egyén tárgyválasztását az ellenkező nemre korlátozzák, a legtöbb extragenitális kielégülést mint perverziót megtiltják. A többféle hasonló helyett, az egyfajta szexuális életnek az említett tilalmakban kialakított kívá-

nalma túleszi magát az emberek veleszületett és szerzett szexuális alkatainak különbözőségén, szexuális élvezetükből tetemes mennyiséget lehasít, és így súlyos méltánytalanság forrásává válik. Ezeknek a korlátozó rendszabályoknak a következménye lehetett azután, hogy azoknál, akik normálisak, akiket nem akadályoz alkati adottság, minden szexuális érdeklődés veszteség nélkül a szabadon hagyott csatornába áramlik. De a heteroszexuális genitális szerelmet, amire ugyan a törvényen kívül helyezés nem

73
K É K

vonatkozik, tovább csorbítja a törvényesség és az egynejlűség korlátja. A mai kultúra érthetően kifejezésre juttatja, hogy a szexuális kapcsolatokat csak egy férfi és egy nő egyszeri felbonthatatlan kapcsolatában kívánja megengedni, hogy a szexualitást mint önálló örömforrást nem óhajtja, és csak az emberek szaporodásának eddig mással nem pótolható forrásaként hajlandó elviselni.

Ez természetesen szélsőség. Közismert, hogy akár rövid időre is kivihetetlennek bizonyult, csak gyenge emberek alkalmazkodtak ahhoz, hogy ilyen messzemenően beavatkozzanak szexuális szabadságukba, erősebb természetűek csak egy kompenzáló feltétel mellett képesek erre, melyről

később eshet szó. A kulturált társadalom kénytelen volt sok túllépést hallgatólagosan engedélyezni, amelyet előírásai szerint üldöznie kellett volna. De ne essünk a ló másik oldalára, és ne tételezzük fel, hogy ez a kulturális beállítódás teljesen ártalmatlan, mert nem éri el minden szándékát. Hiszen a kultúrember szexuális élete súlyosan károsodott, olykor valamely visszafejlődésben lévő funkció benyomását teszi, mint más szerveink: a fogazatunk és a hajzatunk. Talán jogosult feltételezni, hogy szerepe az örömezők for-

rásban, tehát életcélunk teljesítésében érezhetően hanyatlott.⁶ Néha úgy hisszük, azt ismerjük fel, hogy nem csupán a kultúra nyomasztó hatása tagadja meg tőlünk a teljes kielégülést, hanem valami magában a funkció lényegében, és ez hajtana más utakra bennünket. Lehet, hogy tévedés, nehézzet eldönteni.⁷

A pszichoanalitikus munka arra tanított bennünket, hogy éppen a szexuális élet e kudarcait az úgynevezett neurotikusok nem viselik el. Tüneteikben pótkielégüléseket hoznak létre, melyek azonban vagy magukban véve okoznak kint, vagy úgy válnak kintforrássá, hogy nehézségeket okoznak nekik a külvilággal és a társadalommal

JÓ (?) KÖZÉRZET

szemben. Az utóbbi könnyen érthető, a másik új talányt ad fel. A kultúra azonban még más áldozatot is követel, mint a szexuális kielégülését.

A kulturális fejlődés nehézségét úgy fogtuk fel, mint általános fejlődési nehézséget azáltal, hogy a libidó tevékenységére vezettük vissza, arra az idegenkedésére, hogy valamely régi pozícióját egy újért elhagyjon. Körülbelül ugyanazt állítjuk, ha a kultúra és a szexualitás közötti ellentétet abból származtatjuk, hogy a szexuális szeretet két személy közötti viszony, melynél a harmadik csak felesleges vagy zavaró lehet, míg a kultúra nagyobb embertömegek kapcsolatán alapul. A szerelmi viszony csúcspontján megszűnik az érdeklődés a külvilág iránt; a szerelmespár elég önmagának, még a közös gyermekre sincs szükség, hogy boldog legyen. Semmilyen más esetben nem árulja el Erősz olyan érthetően lényének velejét, azt a szándékot, hogy többről egyet hozzon létre; ám ha ezt, mint ahogyan közmondássá vált, két ember szerelmében elérte, ezen nem kíván túllépni.

Eddig egészen jól el tudjuk képzelni, hogy valamely kultúrközösség ilyen individuum-duplikátumokból állna, melyek miután maguk között libidinózan kielégültek, a munka és érdekközösség kötelékével is kapcsolódnak egymáshoz. Ebben az esetben nem volna arra szükség, hogy a kultúra a szexualitástól energiát vonjon el. De ez a kíváncsi állapot nem áll és soha nem is állt fenn; a valóság arra utal, hogy a kultúra nem elégszik meg az eddig elismert kapcsolataival: a kö-

zösség tagjait libidinózan is egymáshoz akarja kötni, minden eszközt igénybe vesz és minden utat pártol, hogy erőteljes azonosításokat létesítsen közöttük, a legnagyobb mértékben felhasználja az eszközében gátolt libidót, hogy a közösségi hordákat barátsági kapcsolatokkal erősítse. E szándékok teljesítéséhez elkerülhetetlen a szexuális élet korlátozása. Viszont belőlünk hiányzik a szükségszerűség belátása, ami a kultúrát erre az útra tereli és megalapozza ellenséges érzületét a szexualitáshoz. Valamilyen, még általunk fel nem fedezett más zavaró tényezőnek is kell lennie.

A kultúrtársadalom úgynevezett ideálkövetelményeinek egyike vezethet itt nyomra. Így hangzik: „Szeresd felebarátodat, mint önmagadat!” Világhírű, bizonyára idősebb, mint a kereszténység, amely mint legdölyfösebb igényt mutatja fel, de bizonyos, hogy nem nagyon régi; még a történelmi időkben is idegen volt az embertől. Álljunk hozzá naivan, mintha először hallanánk. Akkor nem tudjuk elfojtani a meglepetés és megütközés érzését. Miért kellene ezt tennünk? Mit segíthet rajtunk? Mindenekelőtt azonban hogyan valósítsuk meg? Hogyan lehetséges? A szeretetem értékes, amivel nem dobálózhatok számvetés nélkül. Kötelességeket ró rám, és kész kell lennem, hogy ezeket áldozatok árán teljesítem. Ha én valakit szeretek, annak valamilyen módon rá kell szolgálnia. (Eltekintek a haszontól, melyet eredményezhet, éppúgy, mint attól, hogy mint szexuális objektum jöhet szóba; a kapcsolat e két fajtája a felebaráti szeretet előírásánál nem jön számításba.) Megérdemli azért, mert lényegese vo-

násokban olyan hasonló hozzám, hogy benne magamat szerethetem; rászolgál, mert annival tökéletesebb, mint én, hogy a saját személyiségem ideálját szerethetem benne; szeretnem kell, mert barátom fia, mert barátom fájdalma, ha őt bánat érné, az az én bánatom is volna, meg kellene vele osztanom. De ha idegen, és semmilyen értékével, az érzelmi életem számára semmilyen megszerzett jelentőséggel sem képes vonzani, nehezemre esik majd, hogy szeressem. Sőt ezzel igazságtalanságot követek el, mert szeretetemet az enyéim kitüntetésképpen értékelik; igazságtalanságnak érzik, ha én az idegent egy sorba helyezem velük. Ha azonban szeretnem kell azzal a bizonyos világmindenség iránti szeretettel, pusztán azért, mert ő is élőlény a földön, mint a rovar, a giliszta, a vízisikló, akkor attól félek, csekély szeretet jut majd neki, semmiképpen sem annyi, mint amennyit értelmem ítélete után jogosnak tartok, hogy megőrizzek a magam számára. Mire való egy ilyen ünnepelesen fellépő előírás, ha beteljesítésének nincs értelme?

Közelebbről szemlélve, még több problémára akadok. Ez az idegen nemcsak általában véve méltatlan a szeretetre, hanem becsületesen el kell ismernem, hogy inkább tarthat igényt ellenségeskedésemre, sőt gyűlöletemre. Úgy látszik, hogy egy csöppet sem szeret, a legcsekélyebb tapintatot sem tanúsítja irántam. Ha hasznót húz belőle, nem tétovázik, hogy ártson nekem, emellett azon sem tűnődik, hogy vajon hasznának foka megfelelő-e a nekem okozott kár mértékének. Sőt még az sem kell, hogy hasznót húzzon; ha csupán valamiféle örömeire szolgál, nem

átallja, hogy gúnyolódjon, megsértsen, rágalmazzon, hatalmát fitogtassa, és minél biztosabbnak éri magát, minél gyámoltalanabb vagyok én, annál biztosabban várható ez a magatartás. Ha másképp viselkedne, ha velem, az idegennel tapintatos és kíméletes lenne, egyébként is, e nélkül az előírás nélkül is kész volnék hasonló módon viselkedni. Nos, ha ez a nagyszerű parancsolat úgy hangoznék: szeresd felebarátodat, ahogyan a felebarátod téged szeret, akkor nem tiltakoznék. Van egy második parancsolat is, ami számomra még felfoghatatlanabb, és még hevesebb ellenállást vált ki belőlem. És pedig: „Szeresd ellenségeidet!” Ha jól megfontolom, nincs igazam, hogy ezt mint egy még hatásosabb elvárás utasítsam vissza. Alapjában véve ugyanaz.⁸

Most azt vélem, hogy méltóságteles hangon a következő intelmet hallok: éppen azért, mert a felebarát nem szeretetre méltó, és inkább az ellenséged, azért kell hogy szeresd, mint önmagadat. Úgy fogom fel ezután, hogy ez azonos eset, mint a „Credo, quia absurdum”. (Hiszem, mert képtelenség.)

Mármost nagyon valószínű, hogy a felebarát, ha felszólítják, hogy engem úgy szeressen, mint saját magát, ugyanúgy fog válaszolni, mint én, és engem is azonos indokokkal utasít majd el. Remélem, hogy nem ugyanazzal a tárgyiagos igazsággal, de ugyanazt gondolja majd ő is. Mindamellet az emberek viselkedésében adódnak különbségek, amelyeket az etika – feltételhez kötöttségük feltevével – mint „jót” és „rosszat” klasszifikál. Amíg ezeket a tagad-

hatatlan különbségeket nem helyezik hatályon kívül, a magas etikai követelmények megtartása a kulturális igények károsodásával jár, azzal, hogy egyenesen jutalmat tűznek ki a gonoszúságért. Nem lehet itt elfelejtenünk, hogy egy eseményre ne emlékezzünk, amely a francia nemzetgyűlésben fordult elő, midőn a halálbüntetésről tárgyaltak; egy szónok szenvedélyesen síkraszállt eltörlésért, és viharos tetszést aratott, míg egy hang a tereméből közbe nem kiáltott: „Que messieurs les assassins commencent!” (Kezdjék a gyilkos urak!)

75
K É K

Mind e mögött az a szívesen letagadott valóságreszlet áll, hogy az ember nem gyengéd, szeretetre méltó lény, aki csak akkor szánja rá magát arra, hogy védekezze, ha megtámadják, hanem ösztönös adottságaihoz az agresszív hajlam óriási részvételét is számításba veheti. Ennél fogva a felebarát számára nemcsak lehetséges segítőtárs és szexuális tárgy, hanem kísértés is, hogy agresszióját kielégítse rajta, hogy munkaerejét kárpótlás nélkül kihasználja, hogy beleegyezése nélkül szexuálisan igénybe vegye, hogy vagyona birtokába lépjen, hogy megalázza, fájdalmat okozzon neki, kínozza és megölje. Homo homini lupus. (Az ember az embernek farkasa.) Ki rendelkezik azzal a bátorsággal, hogy az élet és a tör-

ténelem minden tapasztalata után ezt a megállapítást kétségbe vonja? Ez a kegyetlen agresszió rendszerint provokációra vár, vagy egy másik szándék szolgálatába áll, melynek célja szelidebb eszközökkel is elérhető lett volna. Kedvező körülmények között, ha azok a lelki ellenerők, melyek különben gátolják, nem működnek, spontán is megnyilvánul, az embert vadállatként leplezi le, mely saját fajtát sem kíméli. Aki a népvándorlás borzalmait, a hunok betörését, az úgynevezett mongolokat Dzsingisz kán és Timur-Lenk

alatt, az ájtatos keresztetek útján Jeruzsálem bevételét, sőt még magának az utolsó (1914-1918) világháborúnak a borzalmait emlékeztetése idézi, annak alázatosan meg kell hajolnia e felfogás tényszerűsége előtt.

Ennek az agresszív hajlamnak a léte, melyet magunknál is érezhetünk, másoknál pedig joggal tételezünk fel, az a momentum, mely felebarátunkkal a kapcsolatunkat zavarja, és a kultúra igénybevételére kényszerít. Az emberek egymás elleni, primér ellenségeskedése következtében a kultúrtársadalmat állandóan szétbomlás fenyegeti. A munkaközösségek érdeke nem tartaná össze, az ösztönös szenvedélyek erősebbek az értelmes érdekeknél. A kultúrának mindent mozgósítania kell,

JÓ (?) KÖZÉRZET

hogyan az emberek agressziós ösztöneit korlátok közé szorítsa, megnyilvánulásait pszichés reakcióképződmények által megfékezze. Innen származik tehát azoknak a módszereknek az alkalmazása, melyek az embereket identifikációkra és céljában gátolt szeretetkapcsolatokra kell hogy serkentsék, emiatt történik a szexuális élet korlátozása, és ebből ered az ideális parancs is, hogy felebarátunkat úgy szeressük, mint önmagunkat, mely valóban azzal igazolja magát, hogy semmi más nem áll az eredeti emberi természettel ennyire ellentétben. Minden fáradozása mellett ez a kulturális törekvés mindaddig nem sokat ért el. Azt reméli, hogy a brutális erőszak legotrombább rendzavarásait megakadályozza azáltal, hogy magának tartja fenn a jogot, hogy erőszakot alkalmazzon a bűnözőkön, de az emberi agresszió elővigyázatosabb és finomabb megnyilvánulásait a törvény nem képes kategorizálni. Mindnyájan oda jutunk, hogy azokat a reményeket, melyek fiatal korunkban embertársainkhoz fűztek bennünket, mint illúziókat el ejtsük, és tapasztalhatjuk, hogy életünk környezetünk rosszakarata miatt mennyire nehézzé és fájdalmassá vált. Amellett igazságtalanság volna a kultúrát hibáztatni azért, hogy az emberi tevékenységből a harcot és versengést ki akarja zárni. Ezek bizonyára nélkülözhetetlenek, azonban az ellenséges érzület nem szükségszerűen gyűlölség, csak ennek indokául élünk vissza vele.

A kommunisták azt hiszik, hogy megtalálták az utat a rossz megoldására. Az ember egyértelműen jó, felebarátja jóakarátú, azonban a magántulajdon intézménye természetét elrontotta.

A magánjavak birtoklása az egyiknek hatalmat kölcsönöz, és ezzel abba a kísértésbe hozza, hogy felebarátját bántalmazza; a birtoklásból kizártaknak ellenséges érzülettel fel kell lázadniuk az elnyomók ellen. Ha megszüntetik a magántulajdont, a javak közösek lesznek, és élvezetükben minden ember részt vehet, el fog tűnni a rosszakarat és az ellenségeskedés az emberek között. Mivel minden szükséglet kielégül, senkinek sem lesz oka, hogy a másikban ellenségét lássa; a szükséges munkának mindnyájan készségesen alávetik majd magukat. Semmi közöm a kommunista rendszer gazdasági kultúrájához, nem vizsgálhatom meg, vajon a magántulajdon eltörlése célravezető vagy előnyös-e.⁹ De lélektani előfeltételeit kénytelen vagyok tarthatatlan illúzióknak ítélni. A magántulajdon megszüntetésével az emberi agresszió indítékainak egyik – bizonyára erős, és biztos, hogy nem a legerősebb – eszközét vonják meg. A hatalom és befolyás eltérő lehetőségei, melyekhez az agressziót egyesek céljuk érdekében felhasználják, változatlanul megmaradnak, sőt maga az agresszió is. Ezt nem a tulajdon teremtetten. Majdnem korlátlanul uralkodott az ősi időkben, amikor a tulajdon még nagyon szegényes volt; már a gyermekszobában megmutatkozik, még alig adta fel a tulajdon analízis ősfarmait, már az emberek közti összes gyengéd és szerelmi kapcsolatok alapját képezi, talán egyetlen kivétel az anyának a fiúgyermekéhez való viszonya. Ha a dologi javakat érintő jogigényt eltörlik, még mindig megmarad a szexuális kapcsolatokból eredő kiváltság, amely a kü-

lönben egyenrangú emberek között irigység és a leghevesebb ellenségeskedés forrásává válik. Ha ezt is megszüntetik a szexuális élet teljes felszabadításával, akkor felszámolják a családot, a kultúra melegágyát, s így, bár nem látható előre, hogy a kulturális fejlődés milyen új útra tér, azonban várható, hogy az emberi természet elpusztíthatatlan vonása oda is követi majd.

Nyilvánvaló, hogy nem lesz könnyű az embernek erről az agresszív hajlamáról lemondani; akkor nem érezne magát jól. Nem lebecsülendő egy kisebb kultúrkörnek az az előnye, hogy az ösztönnek szabad folyást enged az idegekkel szembeni ellenségeskedésre. Mindig könnyebb nagyobb tömeget szeretetben egymáshoz fűzni, ha maradnak mások az agressziójuk kielésére. Egyszer azzal a jelenséggel foglalkoztam, hogy éppenséggel szomszédos és egymáshoz különben is közel álló közösségek támadják és gúnyolják egymást, így a spanyolok és portugálok, az észak- és délnémetek, az angolok és a skótok stb. Ennek azt a nevet adtam, hogy „a kis különbségek nárcizmusa”, mely nem sok magyarázatra szorul. Ebben az agresszióhajlam kényelmes és viszonylag ártalmatlan kielégülését ismerjük fel, mellyel a közösség tagjainak összefogása előmozdítható. A zsidók mindenhová szétszóródott népe ezen a módon elismerésre méltó érdemeket szerzett gazdagnépeik kultúrája érdekében; sajnos az özszes középkori zsidóöldöklés sem volt elég ahhoz, hogy keresztény társaik számára ezt az időszakot békésebbre és biztosabbra formálja. Miután Pál apostol keresztény egyházközsége alapjának az általános emberszeretetet tette meg, ennek elkerülhetetlen következménye lett

a kereszténység legszélsőségebbi türelmetlensége a kívülmaradottakkal szemben; a rómaiak számára, akik pedig állami közösségüket nem a szeretetre alapították, a vallási türelmetlenség idegen maradt, noha náluk a vallás állami ügy volt, és az állam át volt itatva vallással. Az sem volt érthetetlen véletlen, hogy a germán világuralom álma kiegészítéséül az antiszemitizmust hirdette meg, és nyilvánvaló, hogy Oroszországban, mivel egy új, kommunista kultúrát hoznak létre, ez a kísérlet a burzsoázia üldözésében talál majd lélektani igazolást. Csak amiatt aggódunk, vajon mihez kezdenek a szovjetek, ha már kiirtották burzsoáziájukat?

Ha a kultúra nem csupán a szexualitásra, hanem az ember agresszív hajlamára is oly nagy áldozatot ró, úgy jobban megértjük, milyen nehéz az embernek, hogy örömet lelje benne. Az ősembernek valójában azért volt jobb, mert nem ismerte az ösztönkorlátozást. Ám nagyon csekély volt a biztosíték arra, hogy ezt a boldogságát hosszan élvezze. A kultúremler egy rész boldogság lehetőségért egy rész biztonságot cserélt. De ne feledjük, hogy az őscsaládban csak a főnök örvendett ilyen ösztön szabadságnak; a többiek rabszolgának megfelelő elnyomásban éltek. A kultúra előnyeit élvező kisebbség és az ettől az előnytől megfosztott többség ellentétét tehát a kultúra őskorában a végletekig vitték. A ma élő primitív népek és törzsek életének szorgalmas kutatásánál azt tapasztaltuk, hogy ösztöneletük szabadsága semmiképpen sem irigyelhető, hogy másfajta korlátozások határolták be

életüket, talán még nagyobb szigorúsággal, mint a modern kultúremlerét.

Ha mi jelenlegi kulturális állapotunkat joggal bíráljuk, hogy mennyire nem kielégítően teljesíti a boldogító életrend iránti követelményeinket, hogy mennyi kint nyújt, mely valószínűleg nélkülözhető volna, ha tökéletlensége gyökereit kíméletlen kritikával iparkodunk leleplezni, jó okunk van erre, és nem mint a kultúra ellenségei tesszük ezt. Elvárhatjuk, hogy kultúránk efféle módosításai fokozatosan megvalósuljanak, és így igényeinket jobban kielégít-

77
K É K

ve megszűnjenek a fenti kritikák. De talán azzal a gondolattal is megbarátkozunk, hogy adódnak nehézségek, melyek a kultúra lényegéhez tapadnak, és semmilyen reformkísérletnek nem engednek. Az ösztönkorlátozás feladatain kívül, melyekre felkészültünk, egy olyan veszélyes helyzet áll elő, melyet „a tömeg pszichológiai nyomorának” nevezhetünk. Ez a veszély leginkább ott fenyeget, ahol a társadalmi kötődés főként a résztvevők egymás közötti azonosítása révén alakul ki, miközben vezéregyenységek nem jutnak olyan jelentős szerephez, amit a tömegek kialakulásánál megérdemelnének.¹⁰

Amerika jelenlegi kulturális állapota jó alkalmas adna, hogy ezt a rejtett kulturális kárt tanulmányozzuk.

Ám én kitérek a kísérletezés elől, hogy Amerika kultúrájának a kritikájába bocsátkozzam; nem akarom azt a benyomást kelteni, mintha magam is amerikai módszereket vennék igénybe.

Egyetlen munkámnál sem éreztem annyira kifejezetten, mint ezúttal, hogy olyat ábrázolok, ami közismert, hogy papírt és tintát, a következőkben szedési munkát és nyomdafestéket használok fel arra, hogy voltaképpen magától értetődő dolgokat mondjak.

78 K É K

Éppen ezért szívesen nekikezdek, ha valószínűnek látszik, hogy egy sajátos, önálló agressziós ösztön elismerése a pszichoanalitikus ösztöntan módosítását jelenti.

Majd megmutatkozik, hogy nem így van, hogy csupán arról van szó, hogy egy már régen végbement fordulatot pontosabban megragadjunk és következményeiben kövessük. Az analitikus elmélet minden lassan kialakult része közül az ösztöntan tapogatózott előre a legfáradtságosabban. És mégis az egész számára olyan nélkülözhetetlen volt, hogy valamit a helyébe kellett tenni. A kezdeti teljes tanácsatlanságban a filozófus-költő Schiller megállapítása adta az első támpontot, hogy „éhség és szerelem” tartják össze a

JÓ (?) KÖZÉRZET

világ forgatagát. Az éhség azon ösztönök képviselőjének számíthatott, melyek az egyént akarják fenntartani, a szeretet tárgyra tör; fő funkciója, melyet a természet minden módon támogat, a fajfenntartás. Így először én-ösztönök és tárgyösztönök helyezkednek szembe egymással. Az utóbbi energiája számára – és kizárólag számára – a libidó nevét vezettem be. Ezzel folytatódott az ellentét az én-ösztönök és a szerelemnek a tárgyra irányuló „libidinózus” ösztönei között a legtágabb értelemben. E tárgyösztönök egyike a sadista, noha azzal tűnt ki, hogy célja bár egyáltalán nem volt szeretetteljes és nyilvánvalóan némely tekintetben az én-ösztönökhöz csatlakozott, nem rejthette el közeli rokonságát a libidinózus szándék nélküli hatalmi ösztönökkel, de ezen a pontatlanságon átsiklottunk; a sadizmus mégiscsak nyilván a szexuális élethez tartozott, a kegyetlen játék pótolhatta a gyengédet. A neurózis úgy tűnt, mint az önmegóvás érdeke és a libidó követelménye közti harc kimenetele, egy olyan harc, melyben az én győzött, azonban súlyos panaszok és lemondások árán.

Minden analitikus elismeri, hogy ez ma sem hangzik úgy, mint egy rég túlhaladott tévedés. De egy módosítás elengedhetetlenné vált, midőn kutatásunk az elfojtotttól az elfojtóra, a tárgyösztönökről az énré haladt tovább. Döntő volt itt a nárcizmus fogalmának bevezetése, azaz annak a belátása, hogy maga az én libidóval megszállott, sőt annak eredeti otthona és bizonyos mértékben főhadiszállása maradt. Ez a

nárcisztikus libidó tárgyakra irányul, így tárgylibidóvá válik, és képes viszszaalakulni nárcisztikus libidóvá. A nárcizmus fogalma lehetővé tette, hogy a traumás neurózisokat éppúgy, mint sok pszichózishoz közel álló affekciót és magukat a pszichózisokat is megértsük analitikusan. Az indulatáttételes neurózisoknak azt az értelmezését, hogy az én kísérletei azért, hogy megvédje magát a szexualitás ellen, nem kellett feladnunk, azonban a libidó fogalma veszélybe került. Mivel az én-ösztönök is libidinózusok voltak, egy ideig elkerülhetetlennek tűnt, hogy a libidót általában az ösztönenergiával azonosítsuk, mint ahogy C. G. Jung már korábban akarta. De valami mégis maradt, mint még nem megalapozott bizonyosság, hogy az ösztönök nem lehetnek mind hasonló fajtájúak. A következő lépést a „Jenseits des Lustprinzips”-ben¹¹ (1920) tettem, midőn először tűnt fel nekem az ismétlési kényszer és az ösztönélet konzervatív jellege. Az élet kezdetéről és biológiai párhuzamokról folytatott fontolgatásokból kiindulva azt a következtetést vontam le, hogy azon az ösztönön kívül, amely az élő szubsztanciát fenntartja és mindig nagyobb egységekbe fogja össze, kell hogy egy másik, vele ellentétes is legyen, amely arra törekszik, hogy ezeket az egységeket megszüntesse és az őseredeti anorganikus állapotra redukálja.¹² Tehát, Erőszon kívül, halálösztön is létezik; ennek a kettőnek együtthatásából és ellenhatásából magyarázhatók meg az életjelenségek. Mármint nem volt könnyű ennek a feltételezett halálösztönnek a tevékenységét kimutatni. Erős nyilvánulásai elég feltűnőek és lármá-

sak voltak; feltételezhető, hogy a halálösztön az élőlény belsejében némán dolgozik a megszüntetésén, de ez természetesen nem bizonyítható. A továbbiakban az az eszme vezetett, hogy ennek az ösztönnek egy része a külvilág ellen fordul, és akkor bukkan elő mint agresszió és destrukció. Az ösztön maga így Erősz szolgálatába kényszerülne, miközben más létezőket, önnön lényé helyett semmisítené meg. Különben e kifelé irányuló agresszióknak a korlátozása az amúgy is zajló önpusztítást fokozná. Egyúttal ebből a példából rájöhettünk, hogy mind a két ösztönfeleség ritkán, talán soha nem lép fel egymástól elkülönülten, hanem nagyon különböző, nagyon változó keverékarányban ötvöződnek egymással, és ezáltal válnak ítéletünk számára felismerhetetlenné. A szexualitás részösztönként régóta ismert szadizmusban a szerelmi törekvés és a rombolási ösztön közötti ilyen különlegesen erős ötvözet állna előttünk, mint ahogy ellentétben, a mazochizmusban a befelé irányult destrukció és a szexualitás kapcsolata, mely által a különben észrevehetetlen törekvés éppen hogy feltűnővé és érezhetővé válik.

A halál- vagy destrukciós ösztön feltételezése magában az analitikus körökben is ellenállásra talált; tudom, hogy sokkal inkább az a hajlandóság, hogy mindent, amit a szerelemben veszélyesnek és ellenségesnek találtak, inkább lényé eredeti bipolaritásának tulajdonítsanak. Kezdetben az itt kifejezett felfogást csak kísérletképpen képviseltem, azonban az idők folyamán úgy elhatalmasodott bennem, hogy már nem tudok másképpen gondolkodni. Úgy vélem, elméletileg ösz-

szezhasonlíthatatlanul használhatóbb, mint az összes lehetséges többi, megteremti az egyszerűsítést anélkül, hogy elhanyagolná a tényeket, vagy erőszakot követne el rajtuk. Megengedem, hogy a szadizmusnál és mazoszadizmusnál a kifelé és befelé irányuló destrukciós ösztönnek az erotikával erősen ötvözött megnyilvánulásait mindig észleltük; de azt már nem értem, hogyan hagyhattuk figyelmen kívül és hogyan hanyagolhattuk el a nem erotikus agresszió és destrukció mindegyikét való előfordulását, hogyan engedhettük át az élet értelmezésében megillető helyét. (Persze a befelé fordult destrukciós vágy, ha erotikusan nem színezett, legtöbbször kivonja magát az észlelés alól.) Emlékszem saját elhárításomra, mikor a destrukciós ösztön eszméje legelőször vetődött fel a pszichoanalitikus irodalomban, s mennyi ideig tartott, amíg el tudtam fogadni. Hogy mások ugyanezt az elutasító álláspontot képviselték és képviselik még most is, azon kevésbé csodálkozom, mert a kisgyerekek sem hallják szívesen, ha szóba kerül az ember veleszületett hajlama a „rosszra”, az agresszióra, destrukcióra és ezzel a kegyetlenségre is. Hiszen Isten saját tökéletességének hasonmására teremtette őket, nem szeretik, ha figyelmeztetik őket, hogy milyen nehéz, a „Christian Science” bizonygatásai ellenére, a gonosz tagadhatatlan létezését az ő mindenhatóságával és jóságosságával egybevetni. Az ördög Isten mentségére a legjobb kiút lenne, ha ugyanazt az ökonomikusan tehermentesítő szerepet venné át, mint az árja ideál világában

a zsidók. De még akkor is: az ördög létezéséért éppúgy felelősségre vonhatjuk Istent, mint azért a gonoszságért, amelyet megtestesít. Tekintettel a bonyodalmakra, mindenki számára tanácsos, hogy alkalmas helyen az ember mélysegesen erkölcsös természete előtt mélyen meghajoljon: ez hozzásegíti az embert a közkedveltséghez, és ezt azt elnéznek majd neki.¹³

A libidó elnevezés másrészt Erősz erőmegnyilvánulásaira használható, hogy elválasszuk a halálösztön energiájától.¹⁴ El kell ismernünk, hogy

az utóbbit sokkal nehezebben értjük meg, úgyszólván az Erősz mögötti maradványként találjuk, és hogy ahol nem árulja el ötvöződését Erősszal, ott rejtve marad előttünk. A szadizmusban, ahol az erotikus célt szándékában téríti el, amellet a szexuális törekvést mégis teljes mértékben kielégíti, sikerül a legtisztább bepillantás lényébe és Erőshöz fűződő viszonyába. Ám ott is, ahol szexuális szándék nélkül lép fel, még a legelvakultabb pusztító dübben sem érhető felre, hogy kielégülése rendkívül nagy nárcisztikus élvezettel kapcsolódik azáltal, hogy az én régi mindenhatósági vágyainak teljesítésére utal. A tárgyra irányuló destrukciós ösztönnek mérsékelten, megszelídítve, mintegy céljában gátoltan kell

megszereznie az én életszükségeit és természet fölötti uralmát. Mivel létezését lényegében teoretikus alapokon tételezzük fel, el kell ismernünk, hogy teoretikus ellenvetések ellen sem teljesen védhető. De persze most, tudásunk jelenlegi állapotában tűnik így, a jövőbeni kutatás és megfontolás nyilván döntően tisztázza majd feltételezésünket.

A továbbiakban tehát arra az álláspontra helyezkedem, hogy az agresszív hajlam az ember eredeti önálló ösztönös adottsága, és visszatérek arra,

JÓ (?) KÖZÉRZET

emberek természetes agressziós ösztöne, az ellenséges érzület mindenkivel szemben és mindenkié eggyel szemben. Ez az agressziós ösztön a halálösztön leszármazottja és fő megtestesítője, melyet Erősz mellett találunk, és amely vele a világuralmat megosztja. És most úgy vélem, hogy többé nem homályos számunkra a kulturális fejlődés értelme. Erősz és halál, életösztön és destrukciós ösztön közötti harcokban nyilvánul meg, ahogyan azt az emberi faj végigküzdte. Ez a harc voltaképpen az élet lényeges tartalma, és azért röviden úgy határozható meg a kulturális fejlődés, mint az emberi faj létküzdelme.¹⁵ És a gigászoknak ezt a küzdelmét akarják nevelőnőink elcsitítani a „mennyei tente-baba-tentével”!

Miért nem folytatnak rokonaink, az állatok ilyen kulturális harcot? Ó, ezt nem tudjuk. Valószínűleg néhányan közülük, a méhek, hangyák, természetek évszázadokon át küzdöttek, amíg azokat az állami intézményeiket, a funkciók azon megoszlását és az individuumoknak azt a korlátozását elérték, amit ma csodálunk. Jelenlegi állapotunkra jellemzően érzéseink azt sugallják, hogy ezen állati államok egyikeben sem, és ott az egyednek ítélt egyik szerepben sem tartanának magunkat boldognak. Más állatfajoknál ideiglenes egyensúly jöhetett létre a külvilág befolyása és a bennük egymás ellen küzdő ösztönök között, és így a fejlődés nyugalmi helyzete állhatott elő. Az ősembernél a libidónak egy új előretörése a rombolási ösztön újabb

erőfeszítését éleszthette fel. Sok itt a kérdés, melyre nem adható válasz.

Kézenfekvőbb egy másik kérdés. Milyen eszközöket vesz igénybe a kultúra, hogy a vele szembehelyezkedő agressziót gátolja, ártalmatlanná tegye, talán kiirtsa? Néhány ilyen módszert már megismertünk, a látszólag legfontosabbat azonban még nem. Tanulmányozhatjuk az egyén fejlődéstörténetén. Mi történik vele, hogy agressziós kedvét ártalmatlanná tegye? Valami nagyon különös dolog, amit nem találtunk volna ki, pedig annyira nyilvánvaló. Az agresszió introjiciálódik, bensőséggé válik, voltaképpen azonban oda jut vissza, ahonnan jött, tehát a saját én ellen fordul. Ott az én egyik része veszi át, mely mint felettes én áll szemben a többivel, és most mint „lekiismeret” az énnel szemben ugyanazt a szigorú agressziós készséget fejt ki, melyet az én szívesen más idegen individuumokon elégitett volna ki. A szigorú felettes én és az általa leigázott én közti feszültséget büntudatnak nevezzük; ezt mint bűnhódási vágy nyilvánul meg. A kultúra megbirkózik tehát az egyén veszélyes agressziós kedvével azáltal, hogy gyöngíti, lefegyverzi és a belsejében kialakított hatóság útján, mint meghódított városban egy megszálló csapattal, ellenőrizteti.

A bűn érzésének a keletkezéséről másképp gondolkozik az analitikus, mint a pszichológusok; egyébként neki sem túl könnyű, hogy beszámoljon róla. Először is, ha megkérdézzük, hogyan jut el valaki bűnérzéshez, olyan választ kapunk, amelynek nem lehet ellentmondani: bűnösnek érzi magát (vallásosak úgy mondják: vétkes) va-

hogy a kultúra legerősebb gátjára lel benne. Valamikor, ennek a kutatásnak a folyamán felvetődött már az a nézet, hogy a kultúra egy sajátos folyamat, mely az emberiségen végigfut, és még mindig ennek az eszmének az igézete alatt állunk. Hozzáfűzzük, hogy Erősz szolgálatában álló folyamat, amely az egyes emberi egyedeket később családokká, azután törzsekké, népekké, nemzetekké, az emberiség nagy egységévé akarja tömöríteni. Miért kell, hogy ez így történjék, nem tudjuk: ez éppen Erősz műve. Kell hogy ezek az embertömegek libidinózan kapcsolódjanak egymáshoz; csupán a szűkségszerűség, a munkaközösség előnye nem tartaná össze őket. A kultúra ezen programjának azonban ellenszegül az

laki, ha valami olyat tett, amit „rossznak” tart. Akkor észrevesszük, milyen keveset mond ez a válasz. Talán kis tévovázás után azt is hozzátesszük, akkor is, ha valaki nem tette meg ezt a rosszat, hanem csupán felismeri magában a szándékot, hogy megtegye, már bűnösnek tarthatja magát, és akkor feltehetjük a kérdést, hogy miért került itt a szándék a kivitelezéssel azonos elbírálás alá. Mindkét eset azonban felteheti, hogy a rossz már elvetendőként, a végrehajtásból kirekesztésként ismeretes. Hogyan jut el az ember ehhez a döntéshez? A jónak és rossznak eredeti, mondhatni természetes megkülönböztetési lehetőségét el lehet vetni. A rossz, gyakran az én számára egyáltalán nem káros vagy veszélyes, ellenkezőleg: valami olyan is, amit kíván, ami élvezetet okoz neki. Tehát ebben idegen befolyás nyilvánul meg; ez határozza meg, hogy mit jelentsen a jó és a rossz. Mivel saját érzete az embert nem vezethette volna éppen erre az útra, motiválnak kell lennie, hogy behódoljon ennek az idegen befolyásnak. Ez könnyen felfedezhető gyámolatlanságában és másoktól függésében, leginkább úgy jellemezhető, mint félelem a szeretet elvesztésétől. Ha az ember a másik szeretetét, akitől függ, elveszti, úgy sok veszéllyel szemben védetlen, mindenekelőtt annak a veszélynek teszi ki magát, hogy ez a nagy hatalom büntetés formájában igazolja a fölényét. A rossz tehát kezdetben ugyanaz, amiért a szeretet elvesztésével fenyegetnek; a veszteség miatti félelemből kell elkerülni. Ezért a legkevésbé sem számít, hogy vajon valaki a rosszat már megtette, vagy csupán megtenni szándékozik; mindkét

esetben csak akkor lép fel a veszély, ha a tekintély felfedezi, és mindkét esetben azonosan viselkedik.

Ezt az állapotot „rossz lelkiismeretnek” hívják, de tulajdonképpen nem szolgál rá erre a névre, mert ezen a fokon a büntudat nyilvánvalóan csak a szeretet elvesztéséhez fűződő félelem, „szociális” félelem. Kisgyereknél sohasem lehet más, de sok felnőttél sem nagyon módosul, midőn az apa helyébe vagy mindkét szülő helyébe belép a nagyobb emberi társadalom. Ezért szabályszerűen megengedjük magunknak, hogy a rosszat, mely komfortot ígér, elkövessük, ha megbizonyosodunk, hogy a tekintély nem értesül róla, vagy nem árthat nekünk, és hogy félelmünk csak leleplezés esetén érvényes.¹⁶ Napjaink társadalmának ezzel a körülménnyel általában számolnia kell.

Csak akkor következik be nagy változás, ha a tekintély a felettes én létesítésével bensőségebbé válik. Ezzel a lelkiismereti jelenségek új fokozatra emelkednek, alapjában véve csak ekkor beszélhetünk lelkiismeretről és büntudatról.¹⁷ Most már nem a felfedeztetéstől való félelem determinál, és teljes mértékben megszűnik a rossz elkövetése és akarása közti különbség, mert a felettes én elől semmit sem lehet elrejtetni, gondolatokat sem. A helyzet reális komolysága kétségkívül ekkor már a múlté, mert a felettes ént, az új tekintélyt, elképzelésünk szerint semmi sem motíválja, hogy gyötörje az ént, amivel bensőségesen összetartozik. Ám a genezisének a befolyása, mely a múltat és túlhaladottat tovább élteti,

abban nyilvánul meg, hogy alapjában véve minden úgy marad, ahogy kezdetben volt. A felettes én ugyanakkor a félelemérzésekkel kínozza a bűnös ént, és csak les az alkalomra, hogy a külvilággal büntettesse.

Ezen a második fejlődési fokon a lelkiismeret olyan sajátosságot tanúsít, mely az elsőnél idegen volt, és többé nem könnyen magyarázható. Nevezetesen annál szigorúbban és gyanakvóbban viselkedik, minél erősebb az ember, úgyhogy végül azok vádolják magukat a legszörnyűbb bűnös-

séggel, akik a szentségben legmeszebbre vittek. Az erény eközben a neki ígért jutalom egy részét elveszti, az engedelmes és önmegtartóztató én mentorának a bizalmát nem élvezi, és úgy látszik hiába fáradozik azon, hogy elnyerje. Kézenfekvőnek tűnik az az ellenvetés, hogy ezek művileg csoportosított gondok. A szigorú és éberebb lelkiismeret éppen az erkölcsös ember jellemző vonása, és ha a szentek bűnösnek vallják magukat, úgy nem jogtalanul teszik, utalva az ösztönkielégítés kísértéseire, melynek különlegesen nagy mértékben kiszolgáltatottak, mivel közismert, hogy a kísértések tartós önmegtagadás során csak nőnek, míg alkalmi kielégülések folytán legalább ideiglenesen alábbhagynak. Az etika

problémákban olyan gazdag területének másik ténye, hogy a balsors, tehát a külső kudarc, mennyire erősíti a felettes énben a lelkiismeret hatalmát. Amíg az embernek jó a sora, lelkiismerete is elnéző, és hagyja, hogy az én sok mindent kezdeményezzen; ha balszerencse érte, magába száll, felismeri bűnösségét, fokozza lelkiismereti igényeit, önmegtartóztatást ró ki magára, és vezekléssel bünteti magát.¹⁸

Ugyanígy viselkedtek egész népek, és éppígy viselkednek még mindig. Ez azonban könnyen megmagya-

rázható a lelkiismeret eredeti infantilis fokával, mely a felettes énbe való introjectiója után sem akarja elhagyni, hanem mellette és mögötte fennmarad. A sorsot az illetékes szülői hatóság pótlásának tekintjük; ha balszerencsések vagyunk, ez azt jelenti, hogy ezek a legfelső hatalmak többé nem szeretnek, és ezen szeretet elvesztésétől fenyegetetten ismét meghajlunk a felettes énben létező szülőképviselet előtt, melyet, amikor boldogok voltunk, el akartunk hanyagolni. Ez különös jelentőségűvé válik, ha szigorúan valóságos értelemben a sorsban csak az isteni hatalom kinyilvánulását látjuk meg. Izrael népe Isten kivételezett gyermekének tartotta magát, és mikor a hatalmas atya balsorsot balsorsa

JÓ (?) KÖZÉRZET

szakasztott erre a népére, nem ingott meg a bizalma e kapcsolatban, vagy nem kételkedett Isten hatalmában és igazságosságában, hanem megteremtette a prófétákat, akik szemére hányták bűnösségét, és saját bűntudatából megteremtette papi vallás túl szigorú előírásait. Figyelemre méltó, hogy milyen másképp viselkedik a primitív ember! Ha balsors érte, nem magát tartja bűnösnek, hanem a fétist, mely nyilván nem tett eleget kötelezettségének, és azt páholja el ahelyett, hogy önmagát büntetné.

Tehát a bűn érzésének két eredetét ismerjük, a tekintélytől és a későbbiekben a felettes éntől kialakult félelemből származót. Az első arra kényszerít, hogy mondjunk le az ösztönkielegítésről, a második, mivel a felettes én elől a tiltott kívánságok létezése sem rejthető el, ezen túlmenően is sürgeti a büntetést. Arról is hallottunk, hogyan érthető a felettes én szigor, tehát a lelkiismereti követelmény. Egyszerűen folytatja a külső tekintély szigorát, melyet felvált, és részben pótol. Most már látjuk, hogy milyen viszonyban áll az ösztönlemondás a bűntudattal. Nos, eredetileg az ösztönlemondás a külső tekintélyekhez kötődő félelmünk következménye; azért mondunk le a kielégülésről, hogy ne veszítsük el szeretetünket. Ha valaki teljesítette ezt az ösztönlemondást, akkor úgyszólván kvittek egymással, nem szükséges a bűnézés. Más a helyzet a felettes énhez fűződő félelem esetében. Itt nem segít kellően az ösztönlemondás, mert a kívánság fennáll, és nem marad titokban a felettes én elől-

t. Tehát a megtörtént lemondás ellenére létrejön a bűnézés, és ez a felettes én igénybevételének, mondhatnánk, a lelkiismeret képződésének nagy ökonómiai hátránya. Most az ösztönlemondásnak már nincs teljesen mentesítő hatása, az erényes tartózkodást többé nem viszonozza a szeretet biztosítása, egy fenyegető külső csapás – a külső tekintély szeretetmegvonása és a büntetés – helyett cserbe tartós belső boldogtalanságot és bűntudati feszültséget kaptunk.

E viszonyok annyira bonyolultak és egyszersmind olyan fontosak, hogy az ismétlés veszélyének ellenére szeretném őket másik oldalukról is megragadni. A következő volna az időbeli sorrend: mindenekelőtt az ösztönlemondás a külső tekintély agressziójától kialakult félelem miatt – hiszen ehhez vezet a szeretet elvesztéséhez fűződő félelem, a szeretet a büntetésnek ettől az agressziójától megoltalmaz –, ezután a belső tekintély létesítése, ösztönlemondás a tőle táplált félelem következtében, a lelkiismereti félelem. A második esetben egyenértékűvé válik a rossz tett és a rossz szándék. Innen a bűntudat, a bűnhődési vágy. A lelkiismeret agressziója konzerválja a tekintély agresszióját. Eddig alkalmasint tisztázódtak a dolgok; ám miért van lehetősége a balsorsnak (a kívülről rárótt lemondásnak) a lelkiismeretet fokozó befolyására, a lelkiismeret rendkívüli szigorára, a legjobbknál, a legalkalmazkodóbbknál? Megmagyaráztuk a lelkiismeret mindkét sajátosságát, de valószínűleg feltételezhető az a benyomás, hogy ezek a magyarázatok nem nyúlnak az alapokig, maradnak fenn meg nem magyarázott részek.

És ehhez kapcsolódik az a szellem, mely mindenestül a pszichoanalízis sajátja, és távol áll az emberek szokásos gondolkodásmódjától. Ez olyan eszme, amely megérteti, miért tűnt ez a téma megjelenésekor oly kuszáknak és rejtélyesnek. Azt fejezi ki ugyanis, hogy noha kezdetben a lelkiismeret (pontosabban: a félelem, mely később lelkiismeretté válik) az ösztönlemondás oka, de később ez a viszony a visszajára fordul. Most már minden ösztönlemondás a lelkiismeret új dinamikus forrásává válik, minden új lemondás fokozza a szigorúságát és türelmetlenségét, és csak ha a lelkiismeret ismert fejlődéstörténetével jobban összhangba tudnánk hozni, akkor jönnének kísértesbe, hogy azt a paradox megállapítást valljuk: a lelkiismeret az ösztönlemondás következménye; vagy: a (ránk kívülről kiszabott) ösztönlemondás hozzá létre a lelkiismeretet, mely azután további ösztönlemondást követel.

Voltaképpen ennek a megállapításnak az ellentmondása a lelkiismeret geneziséről mondottakkal kapcsolatban nem olyan nagy, és látunk is kiutat további csökkentésére. Ragadjuk ki a könnyebb szemléltetés céljából az agressziós ösztön példáját, és tételezzük fel, hogy ezekben a viszonyokban mindig az agresszió feladásáról volt szó. Persze ez csak ideiglenes feltevés legyen. Akkor az ösztönlemondás lelkiismeretet célzó hatása úgy zajlik le, hogy az agresszió minden olyan részét, melynek a kielégítését mellőztük, átveszi a felettes én, és ennek az agresszióját (az énnel szemben) fokozza. Ez nem egészen egyezik meg azzal, hogy a lelkiismeret eredeti agressziója nem más, mint a külső tekintély folytatódó

szigora, tehát a lemondáshoz semmi köze. Ám ezt az ellentétet kiküszöböljük, ha a felettes én ezen első agresszív szerkezete számára más levezetést tételezünk fel. A gyerekben a tekintéllyel szemben, aki az első, de egyben a legjelentősebb kielégüléseit megakadályozza, tetemes mértékű agresszív hajlam kellett hogy létrejöjjön, teljesen mindegy, milyenek voltak a megkövetelt ösztönlemondások. A gyerek kénytelen-kelletlen le kellett mondjon ennek a bosszúvágyó agresszióknak a kielégítéséről. Ebben a nehéz ökonómiai helyzetben ismert mechanizmusok útján segít magán azáltal, hogy azonosítás segítségével magába olvasztja ezt a megtámadhatatlan tekintélyt, mely most már felettes énné válik, és mindazon agressziót birtokolja, melyet az ember mint gyerek szívesen ellene fejtett volna ki. A gyermek énje be kell érje az ilyen módon lealacsonyított tekintélynek – az apának – a szomorú szerepével. Ez a szituáció megfordítása, oly gyakran így: „Ha én volnék az apa, és te lennél a gyerek, rosszul bánnék veled.” A felettes én és én közötti kapcsolat a még osztatlan én és valamely külső tárgy közötti reális kapcsolatok vágytól torzított visszatérése. Ez is tipikus. Az azonban a lényeges különbség, hogy nem – vagy nem annyira – a felettes én eredeti szigora, amelyet tapasztalunk, vagy feltételezünk, hanem a saját agresszió lép fel az apával szemben. Ha ez helyesnek bizonyul, valóban megállapítható, hogy a lelkiismeret kezdetben egy agresszió elfojtásával keletkezett, és tovább alakulásában új, hasonló elfojtá-

sok következtében fokozódott. Most már a két felfogás közül melyiknek van igaza? A korábbinak, mely genetikusan olyan megtámadhatatlannak tetszett, vagy az újnak, amelyik az elmélet olyan készségesen lekerekíti. A közvetlen megfigyelés tanúbizonysága szerint is nyilván mindkettő jogos; nem ellenkezik, sőt egy ponton találkoznak egymással; mert a gyerek bosszúvágyó agresszióját annak a büntető agresszióknak a mértéke határozza meg, melyet az apjától vár. A tapasztalat azonban azt tanítja, hogy a

felettes én szigora, melyet a gyerek kialakít, semmiképpen nem tükrözi az általa tapasztalt bánásmód szigorúságát.¹⁹ Függetlennek tűnik ettől, nagyon elnéző nevelés mellett nagyon szigorú lelkiismerethez juthat a gyerek. De az is helytelen volna, ha eltuloznánk ezt a függetlenséget; nem nehéz arról meggyőződni, hogy a nevelés szigora a gyermeki felettes én képződésére is erélyes befolyást gyakorol. Arra kell gondolnunk, hogy a felettes én képződésénél és a lelkiismeret létrejötténél veleszületett alkati tényezők és a reális környezet miljöjének a befolyása együtt hat, és ez semmiképpen sem meglepő, hanem minden ilyen folyamat általános etiológiai feltétele.²⁰ Úgy is mondhatjuk,

hogy ha a gyerek az első nagy ösztöndukarcoknál túl heves agresszióval és a felettes én ennek megfelelő szigorával reagál, ebben túllép az aktuálisan indokolt reakción, mert az atya az ősidőkben volt nyilván félelmes, és akkor lehetett elvárni tőle a legszélsőségesebb mértékű agressziót. A lelkiismeret genezisééről alkotott két felfogás különbsége tehát még jobban csökken, ha áttérünk az individuális fejlődéstörténetéről a filogenetikusra. Azért ebben a két folyamatban mutatkozik új, jelentős különbség is. Nem

tudunk megszabadulni attól a feltételezéstől hogy a bűnösség érzése az Ödipusz-komplexusból származik, és a testvérközösségek által elkövetett apagyilkosság révén tettünk szert rá. Akkor egy agressziót nem fojtottak el, hanem kiviteleztek ugyanazt az agressziót, melynek az elfojtása a gyereknél a bűnösség érzésének a forrása kell hogy legyen. Most nem nagyon csodálkoznék, ha az olvasó bosszúsan felkiáltana: „Szóval teljesen egyremegy, hogy valaki megöli az apát vagy sem, mindenesetre bűnértzéshez jut! Akkor engedtessek meg némi kétely. Vagy az hamis, hogy a bűn érzése elfojtott agressziókból ered, vagy az apagyilkosság egész története regény, és az ősember gyerekei apjukat nem gyakrabban

JÓ (?) KÖZÉRZET

ölték meg, mint ahogy manapság szokásos. Egyébként ha ez nem regény, hanem nyilvánvaló történet, úgy olyan esetről van szó, melyben az történik, amit az egész világ elvár: az ugyanis, hogy valaki bűnösnek érzi magát, mert valóban csinált valamit, ami nem igazolható. És erre az eshetőségre, amely mégiscsak mindennap előadódik, a pszichoanalízis adós maradt a magyarázattal.”

Ez igaz, és helyre kell hozni. Nem is különös titok ez. Ha valakinek bűnösségi érzése van, miután és mivel valamit elkövetett, ezt az érzést inkább *bűnbánatnak* kellene neveznünk. Ez csak egyetlen tetre vonatkozik, természetesen feltételezi, hogy a *lelkiismeret*, az a készség, hogy valaki bűnösnek érezze magát, már a tett előtt fennállt. Egy ilyen bűnbánat tehát sohasem tud hozzásegíteni bennünket ahhoz, hogy a lelkiismeretnek és a bűnértzésnek az eredetét lényegében megismerjük. Ezen mindennapi esetek folyamata szokásosan az, hogy egy ösztön szükséglet elérte azt a mértéket, hogy az erejében ugyancsak korlátozott lelkiismerettel szemben kielégüljön, és hogy ezután, a szükséglet természetes gyengülésével, a korábbi erőviszonyok helyreállnak. A pszichoanalízis tehát helyesen teszi, ha a bűnbánatból fakadó bűnösségérzés esetét ebből a vitából kizárja, bármilyen gyakran fordul is elő, és akármekkora is a gyakorlati jelentősége.

De ha az emberi bűn visszanyúl a ősapa megöléséhez, ez mégiscsak a „bűnbánat” egy esete volt, és akkoriban a feltételezés szerint a tett előtt

lelkiismeret és bűnértzés nem létezett. Ebben az esetben honnan eredt a bűnbánat? Bizonyosan ez az eset kell hogy számunkra a bűnértzés titkát tisztázza, hogy véget vessen zavarunknak; és én azt hiszem, eleget is tesz ennek. Ez a bűnbánat az apa elleni őseredeti érzelmi ambivalencia eredménye volt, a fiúk gyűlölték, de szerették is őt; miután a gyűlölet az agresszióval kielégült a tett miatti bűnbánatban, a szeretet került napvilágra, létrehozta az apával való identifikáció révén a felettes ént, az apa hatalmát kölcsönözte neki, mintegy büntetésül az ellene elkövetett agresszív tett miatt, megteremtette azokat a korlátozásokat, melyeknek el kell hárítaniuk a tett ismétlését. És mivel az apa elleni agresszív hajlam a következő nemzedékekben ismétlődött, a bűnösség érzése is fennmaradt, és újra meg újra megerősödött minden elfojtott és a felettes énré átvitt agresszióval. Nos, azt hiszem, végül kétfele dolgot értünk meg teljesen tisztán, a szeretet részvételét a lelkiismeret létrejötténél és a bűnértzés végzetes elkerülhetetlenségét. Valóban nem döntő, vajon megölték-e az apát, vagy tartózkodtak ettől a tettől, mindkét esetben bűnösnek kellett érezniük magukat, mert ez az érzés az Erős és a destruktív vagy halálösztön közötti örök harc ambivalencia-konfliktusának a kifejeződése. Ez a konfliktus feléled, mihelyt az ember elé kitűzik az együttélés feladatát; ameddig ez a társadalom csak a család formáját ismeri, az Ödipusz-komplexusban kell megnyilvánulnia, a lelkiismeretet kell igénybe vennie és meg kell teremtenie az első bűnértzést. Ha megkísérlik ennek a társadalomnak a kibővítését,

ugyanaz a konfliktus folytatódik a múlttól függő formákban, erősödik és a bűntudat további fokozódásának következményével jár. Mivel a kultúra belső erotikus indítékának engedelmeskedik, ami arra kényszeríti az embereket, hogy egy bensőségesen összekapcsolt tömegben egyesüljenek, célját csak a bűnértés mindig növekvő erősödésének az útján érheti el. Ami az apánál kezdődött, a tömegnél fejlődött be. Ha a kultúra a szükséges fejlődési folyamat a családtól az emberiséghez, úgy elválaszthatatlanul kapcsolódott vele a bűn érzésének a fokozódása, mint a veleszületett ambivalencia-konfliktusnak, mint a szerelmi és haláltörekvések közötti örök viszáltnak a következménye, talán olyan fokig, melyet az egyes ember nehezen elviselhetőknek talál. Emlékezzünk a nagy költő megragadó vádjára a „mennyei hatalmakkal” szemben:

„Élethe hívsz, csapdád megejt,
s ha vétkeztünk s nyílik a börtön,
magunkra hagysz, kínlódni; mert
meglakol minden bűn a földön.”²¹

És tényleg csak felsőhajthatunk, mikor ráébredünk, hogy egyes embereknek megadatott, hogy saját érzéseik forgatagából voltaképpen fáradtság nélkül hozzák elő azt a legmélyebb belátást, melyhez nekünk többieknek kínos bizonytalansággal és tanácstalan tapogatózással kell utat törnünk.

JEGYZETEK

- 1 Vö.: „Egy illúzió jövője”.
- 2 Hiányos és nem biztosan értelmezhető pszichoanalitikus anyag legalábbis megenged egy – fantasztikusnak tűnő – feltevést ennek az emberi hőstettnak az eredetéről. Mintha az ősember hozzászokott volna, hogy mikor tűzzel találkozott, infantilis örömet azzal elégítse ki, hogy vízelete sugarával kioltsa. A rendelkezésünkre álló mondák alapján a kígyózó, fel-felmagasodó lángok eredeti fallikus felfogásához nem fér kétség. A tűzoltás vízezzel, amelyre Liliputban még Gulliver, a késői óriásgyerek és Rabelais Gargantua is rákényszerül, tehát olyan volt, mint egy férfival folytatott szexuális aktus, a férfi potencia élvezete a homoszexuális versengésben. Aki erről az örömről először mondott le és megkímélte a tüzet, magával vihette és szolgálatába kényszeríthette. Azzal szelídítette meg a tűz természeti erejét, hogy elfojtotta saját szexuális izgalmanak tüzeit. E nagy kulturális győzelem tehát ösztönlemondás jutalma volna. És továbbá, mintha azért nevezték volna ki a nőt a házi tűzhelyen fogságban tartott tűz őrzőjévé, mert anatómiai felépítése lehetetlenné teszi számára az ilyen élvezeti kísértést. Az is említésre méltó, hogy az analitikus tapasztalatok a nagyraággyás, a tűz és az uretrális erotika összefüggéseit milyen rendszeresen bizonyítják.
- 3 Charakter und Analerotik” (1908; *Ges. Werke*, 7.). Lásd még Ernest Jones és mások számos további cikkét.
- 4 Bár a szexuális folyamatok organikus periodicitása megmaradt, befolyásuk a pszichés szexuális izgalomra inkább elmentébe fordult. Ez a változás leginkább a szagingerek háttérbe szorulásával függ össze, melyekkel a menstruációs folyamat a férfilelekre hatott. Az utóbbi szerepét átvette a mimika nyújtotta izgalom, mely

az átmenetileg szünetelő szaglási ingerekkel szemben folytonos hatást tarthatott fenn. Ebből az „organikus elfojtásból” ered a menstruáció tabuja, mint egy túlhaladott fejlődési fázis elhárítása; minden más motiváció valószínűleg másodlagos természetű. (Vö.: Daly, C. D.: *Hindumithologie und Kastrationskomplex. Imago* 1927. XIII.) Más szinten ismétlődik ez a folyamat, mikor az elavult kultúrperiódus istenei démonokká válnak. Maguknak a szagingereknek háttérbe szorulása azonban, úgy tűnik, az ember földtől elfordulásának következménye, az ember egyenes járásának elhárításáé, amely aztán az eddig fedett

85
K É K

genitáliákat láthatóvá és védelemre szorulóvá alakítja, és így kiváltja a szégyenkezést. Tehát a végzetes kulturális folyamat elején az ember felegyenesedése állna. Innen indul ki a láncolat a szagingerek elértektelenedésén és a periódusok izolálásán keresztül a mimikai ingerek túlsúlyához, a genitáliák láthatóságához, továbbmenőleg a szexuális izgalom konituitásához, a családalapításhoz és ezzel az emberi kultúra küszöbéhez. Ez csak elméleti spekuláció, de elég fontos ahhoz, hogy megérdemelje az emberhez közel álló állatok életkörülményeinek a felülvizsgálatát.

A tisztaságra való kultúrtörekvésben, mely higiénés szempontok alapján utólagos igazolást nyert – azonban már ennek belátása előtt is megnyilvánult –, szintén felismerhető volt a szociális mozzanat. A tisztaság indítéka azon váladékok eltávolításának törekvéseiből ered, melyek az ér-

zeki észlelés számára kellemetlenné váltak. Tudjuk, hogy a gyerekszobában ez más-
képpen van. A váladékok a gyermeknél
nem keltenek undort, értékesnek tűnnek
neki, mint teste leszakadt része. A nevelés
itt különösen energikusan tör a küszö-
bönálló fejlődési folyamat gyorsítására,
melynek az exkrementumokat értékte-
lenné, undorítóvá, ocsmánnyá és
megvetendővé kell változtatnia. Alig vol-
na lehetséges ilyen átértékelés, ha ezek a
testből kiválasztott anyagok erős szaguk
miatt nem lennének arra ítélve, hogy
ugyanarra a sorsra jussanak, ami az ember
földtől felegyenesedése után a szaginge-
reknek jutott. Tehát először az analerotika

86

K É K

esik áldozatul annak az „organikus elfoj-
tásnak”, mely a kultúrához vezető utat
egyengette. A szociális faktor, mely az
analerotika további átalakításáról gon-
doskodik, azzal igazolódik, hogy minden
fejlődés ellenére az embernek a saját
exkrementum szaga alig visszataszító,
mindig csak a mások ürülékéé az. A tisztá-
talan, azaz aki váladékait nem rejti el,
ezek szerint megsérti a többieket, nincs
tekintettel rájuk, és erre vonatkoznak a
legerőteljesebb, leginkább használt szid-
almak. Az is érthetetlen volna, hogy az
ember az állatvilágban leghívebb barát-
jának a nevét szitokként használja fel, ha
nem vonná magára a kutya két tulajdon-
ságával az ember megvetését: azzal, hogy
szaglászó állat, amely az exkremen-
tumoktól nem irtózik, és hogy nem szé-
gyelli magát szexuális funkciói miatt.

- 5 Totem és tabu". Budapest, Göncöl Kiadó
1990. – Pártos Zoltán fordítása.

- 6 A finomlelkű angolnak, a manapság álta-
lános elismerésnek örvendő J. Galswor-
thynek a költeményei közül már koráb-
ban értékeltem egy kis történetét, a címe:
„The apple tree”. Szívhez szólóan mutatja
be, hogy két ember egyszerű, természetes
szerelmének a mai kultúremler életében
nincs többé lehetősége.
- 7 A következő megjegyzésekkel a fentiek-
ben kifejtett feltevéseket támasztjuk alá:
az ember is egyértelműen biszexuális haj-
lamú élőlény. Az egyén két szimmetrikus
fél ötvöződésének felel meg, melyek közül
néhány kutató nézete szerint az egyik
tisztán hím, a másik nőstény. Éppen úgy
az is lehetséges, hogy mindegyik fél ere-
detileg hermafrodita volt. A nemiség bio-
lógiai tény, amely annak ellenére, hogy
rendkívüli jelentőségű a lelki életre, lélek-
tanilag nehezen ragadható meg. Azt
szoktuk mondani: minden ember mind
férfias, mind nőies ösztönrezdülteket,
igényeket és tulajdonságokat mutat,
azonban a férfias és nőies jelleget az ana-
tómia ugyan képes, de a pszichológia nem
képes kimutatni. Számára elhalványul az
aktivitás és passzivitás nemi ellentéte,
melynél mi túlságosan meggondolatlanul
az aktivitást a férfiasággal, a passzivitást
a nőiességgel azonosítjuk, mely az állatvi-
lágban semmiképpen sem igazolódik ki-
vétel nélkül. A biszexualitás tanítása még
nagyon a sötétben tapogatózik, és azt a
körülmenyt, hogy nem talált az ösztön-
tannal kapcsolatot, súlyos fennakadásnak
érezzük a pszichoanalízisben. Bárhogyan
is legyen, ha mi tényként feltételezzük,
hogy az egyén szexuális életében mind
férfias, mind nőies kívánságoknak eleget
akár tenni, felkészülünk annak a
lehetőségére, hogy ezeket az igényeket
nem ugyanaz a személy fogja kielégíteni,
és hogy ezek egymást zavarják, ha nem
sikerül őket különválasztani és minden
izgalmat önálló, számára célszerű pályára
terelni. A másik nehézség abból adódik,
hogy az erotikus kapcsolathoz saját sza-

disztikus komponensén kívül olyan
gyakran társul bizonyos mennyiségű di-
rekt agresszív hajlam. A szerelmi tárgy e
komplikációk során nem mindig tanúsít
annyi értelmet és toleranciát, mint az a
parasztasszony, aki panaszkodik, hogy
férje már nem szereti, mert már egy hete
nem verte meg.

Legmélyebbre hatol azonban az a feltevés,
amely a 3. sz. jegyzet fejtegetéséhez csat-
lakozik, hogy az ember felegyenesedésével
és a szagérzékelés leértékelésével nemcsak
az analerotikát, hanem az egész szexuali-
tást az fenyegeti, hogy az organikus elfoj-
tás áldozatává válik úgy, hogy azóta a
szexuális funkciót egy tovább nem indo-
kolható idegenkedés kíséri, mely meg-
akadályozza a teljes kielégülést, s a szexu-
ális céltól szublimációhoz és libidóeltolás-
hoz vezet. Tudom, hogy Eugen Bleuler
(*Der Sexualwiderstand". Jahrbuch für
psychoanalytische und psychopathologi-
sche Forschungen. 1913. V.*) egy ízben a
szexuális élettel szemben ilyen eleve visz-
szautasító magatartásra utalt. Az „inter
urinas et faeces nascimur” tényén minden
neurotikus és sok egészséges ember is
megbotránkozik. A genitáliák kifejezett
szagérzetet is okoznak, mely sok ember
számára elviselhetetlen, és meggyűlölteti
velük a szexuális életet. Így adódna leg-
mélyebb eredetében, a kultúrával
növekvő szexuális elfojtás révén az orga-
nikus elhárítás, a felegyenesedett járással,
a korábbi állati egzisztenciával szemben
álló új életforma; tudományos kutatás
eredménye, melyet különös módon gyak-
ran hangoskodó banális előítéletek fednek
el. Mindamelllett jelenleg ezek igazolatlan,
tudományosan nem bizonyított lehe-
tőségek csupán. Arról se feledkezzünk
meg, hogy a szagingerek tagadhatatlan
értékcsökkenése ellenére vannak népek
még Európában is, akik az erős, szá-
munkra oly ellenszenves genitális szago-
kat nagyra értékelik, mint a szexualitás
ingeranyagát, és nem akarnak róluk le-
mondani. (Lásd a folklorisztikus adat-
gyűjtést Ivan Bloch körkérdésére-Über

der Geruchssinn in der vita sexualis"-Friedrich S. Krauss *Anthropophyteiája* különböző évfolyamaiban.)

8 Egy nagy költő megengedheti magának, hogy súlyosan kárhozott lélektani igazságokat legalább tréfásan kifejezésre juttasson. Így Heinrich Heine a következőket ismeri el: „Érzületem a legbékésebb. Kívánságaim: egy szerény kunyhó, szalmatető, viszont jó ágy, jó ételek, tej és vaj, mind frissen, az ablak előtt virágok, az ajtó előtt néhány szép fa, és ha a jó isten egészen boldoggá akar tenni, megadja azt az örömet, hogy ezeken a fákön körülbelül hat-hét ellenségem legyen felakasztva. Megindult szívvel bocsátanám meg haláluk előtt mindazt a sérelmet, melyet életükben nekem okoztak – igen, meg kell bocsátani ellenségeinknek, de nem korábban, mint hogy felakasztják őket.” (Heine, H.: *Gesammelte Werke*. 6. köt. Gedanken und Einfälle. Berlin, Aufbau Verlag 1951. 417. old.)

9 Aki fiatal évei során a szegénység nyomorát megízlelte, a vagyonosok közönyét és önhiúságát tapasztalta, ahhoz a gyanú árnyeka sem férhetne, hogy nem érti meg és nem támogatja azokat a törekvéseket, amelyek az ember vagyoni egyenlőségéért folynak, és azért küzdenek, ami ebből származik. Természetesen, ha ez a harc minden ember egyenlőségének absztrakt igazságkövetelményére próbál hivatkozni, kézenfekvő az az ellenvetés, hogy maga a természet az egyes emberek legnagyobb mértékben különböző testi felépítésével és szellemi adottságával olyan igazságtalanságot hozott létre, amelyből nincs kiút.

10 Lásd: „Massenpsychologie und Ich-Analyse”. (1921; *Ges. Werke*, 13.)

11 „A halálöztön és az életöztönök”. Budapest, Múzsák Kiadó 1991. – Kovács Vilma fordítása.

12 Az az ellentét, amellyel eközben Erősz fáradhatatlan terjeszkedési tendenciája szembe került az ösztönök általános konzervatív természetével, feltűnő, és további problémafelvetések kiindulópontjául szolgálhat.

JÓ (?) KÖZÉRZET

13 Különlegesen meggyőzően hat a gonosz princípiumának a rombolási ösztönnel történő azonosítása Goethe Mephistophelesénél:

...mert minden születő;

elpusztulást érdemlő;

... Mit bűnnek szoktatok nevezni,

Romlásnak, Rossznak röviden,

át sajátos elemem.”

Ellenfeleként maga az ördög nem a szentet, a jót emeli ki, hanem a természet erejét a nemzés, az élet gyarapítása miatt, tehát az Erősz.

Földön-vízen, levegőégben

ezer mag játszik ki velem,

szikén, havon, hőben csíránt ont!

Ha nem tartottam volna meg a lángot,

nem volna semmi fégyverem.”

(Jékely Zoltán fordítása)

14 Jelenlegi felfogásunk körülbelül azzal a megállapítással fejezhető ki, hogy minden ösztön-megnyilvánulásban részt vesz a libidó, de bennük nem minden libidó.

15 Talán azzal a közelebbi meghatározással: e harcok egy bizonyos, eddig még fel nem fedezett esemény alakítja majd.

16 Gondoljunk Rousseau hírneves mandarinjára!

17 Azt a körülményt, hogy ebben az áttekintő vázlatban élesen elváltak, ami valójában folyamatos átmenetekkel megy végbe, hogy nem kizárólag a felettes én létezéséről, hanem relatív erejéről és befolyási övezetéről van szó, azt mindenkinek, akinek kellő áttekintése van, megérteni és számításba veszi. A lelkiismeretről és a bűnről minden eddigi felfogás köztudott és majdnem kétségbevonhatatlan.

18 A morálnak ezt a balszerencse okozta elmozdítását tárgyalja Mark Twain egy pompás kis történetben: „The first melon I ever stole”. Ez az első dinnye véletlenül éretlen. Személyesen hallottam, midőn Mark Twain ezt a kis történetet előadta. Miután a címét kiejtette, szünetet tartott és mintegy kétkedően kérdezte: „Was it the first?” Ezzel mindent megmondott. Az első tehát nem maradt az éretlen.

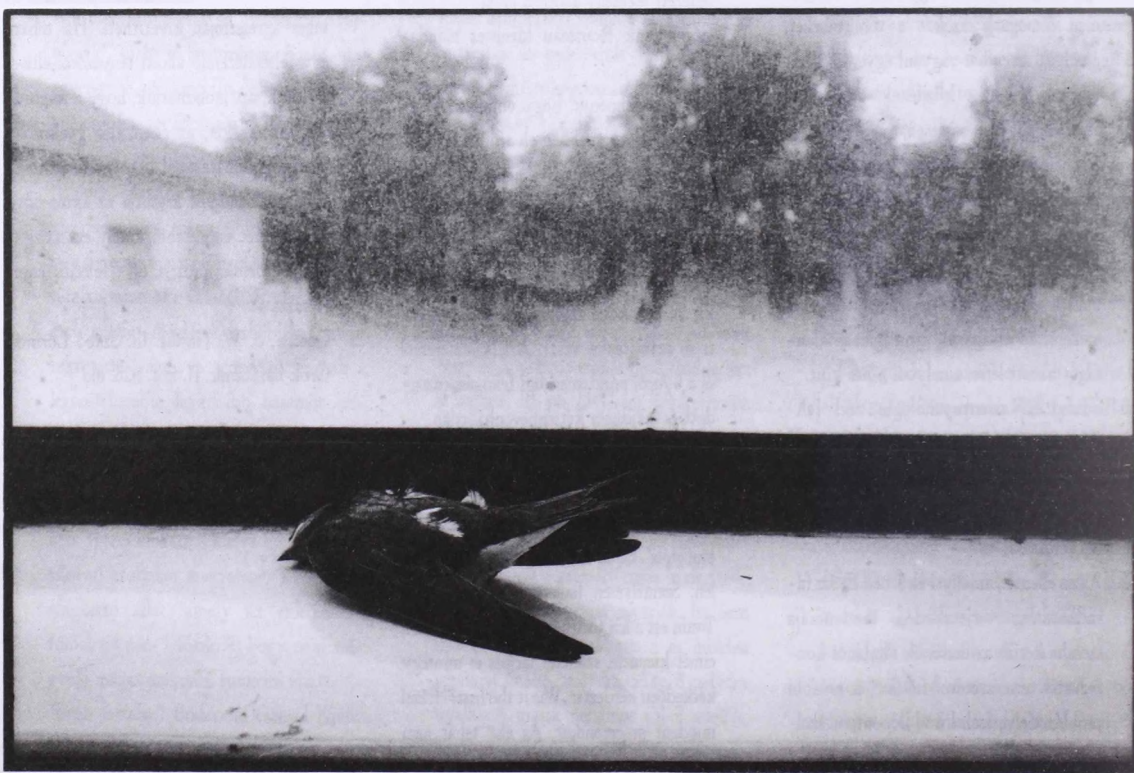
19 Amint Melanie Klein és más, angol szerzők helyesen hangsúlyozták.

20 Franz Gabriel Alexander a „Psychoanalyse der Gesamtpersönlichkeit”-ban (1927) a patogén nevelési módszerek mindkét fő típusát, a túl szigorút és a kényeztetőt találóan méltatta Eichhornnak az elhanyagoltságról szóló tanulmányához mellékelten. A „túlságosan lágy szívű és elnéző” apa okot szolgáltat arra, hogy a gyermeknél túl szigorú felettelen és képződjek, az élvezett szeretet hatására nem marad más kiút agressziója számára, mint a befelé fordulás. Az elhanyagoltnál, akit szeretet nélkül neveltek, elvész az én és felettes én közti feszültség,

87
K É K

teljes agresszióját kivetítheti. Ha tehát egy feltételezendő alkati tényezőtől eltekintünk, azt mondhatjuk, hogy a szigorú lelkiismeret két, az életmódra gyakorolt befolyás összhatásából áll elő, az ösztöntagadásból, amelyik kiváltja az agressziót, és a szeretet észleléséből, amely ezt az agressziót befelé fordítja és a felettes énré ruhazza át.

21 Goethe, J. W.: Hárfás. In: Szabó Lőrinc: Örök barátaink. II. köt. 828. old

A dolgok állása

„A költségvetés egyensúlyban van, hiszen az 59,6 milliárd Ft-os bevételi előiránnyal szemben 58,8 milliárd Ft-os kiadás áll szemben.” – nyugtat meg a Népszabadság január 2-án.

És ez bizonyára így igaz, mint ahogy igazak az alábbi statisztikai adatok is:

A lakosság száma nő – Ratkó Anna hatása még élő – 151.194 évesületés mellett, 103.880 ember halt meg 1959-ben. Mind a születési, mind a halálozási ada-

81 éves (vőlegénye 77); ugyanakkor a legidősebb vőlegény 82 évesen akart házasságot kötni egy 78 éves menyecskével.

Azok a gyönyörű hatvanas évek! Mai nosztalgiánk alapos alapja. A kor két vezető humorforrása (lift, telefon) közül, az utóbbival kapcsolatban rendelkezünk adatokkal: ami volt és mindig elromlott (lift) – nem vizsgálta a statisztika, mígsem a telefónia számokban: 232.658 szerencsés fővonal-tulajdonos volt az országban, 138.543 Budapesten és 94.115 vidéken. A mel-

Németh István

„Aki nincs ellenünk, az velünk van!”

avagy az 1959-es év kulturális állapota

tokat illetően a férfiak vannak többen.

Herder árnyéka még messze.

December 31-én 9.976.530-an vagyunk. Ebből férfiak 48,3, nők 51,7%-ban. Legtöbben (3.675.300) szüleink korosztályában (15-39) vannak. A 15 évesnél idősebb népességből – közel 7,5 millió fő – kicsivel több mint 5 millió házas; és csak 160.300 az elváltak száma. (Igazi idők, igazi erkölcsök.)

A lakosság 97%-a ír, olvas; 33%-a elvégezte az általános (elemi) iskola 8 osztályát; 8,8%-uk érettségizett és 2,7%-nak egyetemi (főiskolai) oklevele van. Magyarjaink 18,1%-a Budapesten él. 90.313 házasságkötésre 21.927 válás esett.

A legfiatalabb menyasszony 14 éves volt (vőlegénye 16 éves); a legidősebb

lék(iker)állomások száma 165.861 – a főváros 99.020, a vidék 66.841 darabban képviseltette magát.

Essek szó a rendszer (egyik) fő fegyveréről, az útleveletről: ne gondoljuk, hogy nem akartak (volna) utazni, világot látni az állampolgárok; persze csak a kiválasztott keveseknek volt módja az utazásra. A kivándorlókkal együtt mindössze 223.788 a külföldre utazó magyarok száma.

Az átlagkeresethez (1.551 Ft) viszonyítva azt állapíthatjuk meg – 40 évvel később, napjainkban is szinte pontosan azonos –, hogy kb. kéthavi fizetésből lehet egy (a kor színvonalán) viszonylag exkluzív társasúton részt venni, a „békétábor” országaiban.

Kevés vagy sok a fenti összeg?

89

K É K

Mire volt elegendő a fenti havi összeg? Csak az emlékek felidézésüül néhány jellemző fogyasztói ár: kenyér 3 Ft/kg; zsemle, kifli 0,40 Ft/db; liszt 4,60 Ft/kg; tej 3 Ft/l; zsír 25 Ft/kg; sertéshús 25 Ft/kg; párizsi 27 Ft/kg; szalámi (téliszalámi) 70 Ft/kg; cukor 21,60 Ft/kg; tojás 1,50 Ft/db; trappista sajt 40 Ft/kg; burgonya 1,70 Ft/kg; vöröshagyma 2,30 Ft/kg; bor (asztali) 12,50 Ft/l; sör 6 Ft/l; pálinka (rum stb.) 80 Ft/l; Kossuth cigaretta 2,40 Ft/dob; férfi ing 95 Ft/db; női ruha 280 Ft/db; nylon harisnya (női)

65 Ft/pár; Munkácsy televízió 5.900 Ft; férfi bicikli 960 Ft; mosógép 1.800 Ft; benzin 4 Ft/l; rádióelőfizetés 10

JÓ (?) KÖZÉRZET

Ft/hó; tévéelőfizetés 50 Ft/hó; hajvágás 3,60 Ft.

Tanulóság a statisztika az egy főre eső kiadás, főbb kiadási csoportok szerinti kimutatása: élelmiszerek és élvezeti cikkek 47,5%; lakbér lakáskarbantartás, fűtés és világítás 7,5%; ruházkodás 17%; lakberendezkedés, lakásfelszerelés, tartós fogyasztási cikkek 9,2%; tisztálkodás, szépségápolás 3,9%; művelődés, szórakozás 2,7%; közlekedés 2,2%; egyéb személyi kiadás 5,2%; egyéb (építkezési, pénzügyi) kiadás 4,8%.

Nemzetünk tanul, „hiszen úgy maradhat ember csak az ember”. Csepere-dő kortársaink 2.780 óvodába, 6.322 általános iskolába és 411 középiskolába járhattak; míg az új értelmiséget 43 egyetem és főiskola 60 karán képezték. Pontos számok szerint 179.848 óvodást, 1.314.432 általános iskolást, 204.401 középiskolást és 34.340 egyetemi, főiskolai hallgatót tartottak nyilván 1959-ben.

Az általános iskola VIII. osztályát 106.680-an fejezték be, az érettségi vizsgát tettek 31.072-en, míg diplomát szereztek 6.178-an voltak.

Az aktív keresők (4.735.000 fő) közül 2.452.700-an munkások, 568.200-an szövetkezeti parasztok, értelmiségiek és alkalmazottak 710.300-an, a kis-árutermelők 1.003.800-an voltak regisztrálva. A lakosság 3,2%-a nem járt iskolába, elemi iskolai végzettsége 32,8%-nak van, érettségizett 8,8%-uk és diplomás 2,7%. Lakásaink száma az év végén 2.771.600 db volt; ebből lakószoba nélküli 0,6% (16.200); egyszobás 61,8% (1.713.900); kétszobás 32,9% (911.000); három és több szobás 4,7% (130.500).

És „bűnösök vagyunk akár a többi nép” – tények az ügyészégi és a bírósági adatok tükrében. Az ismert sztereotípiák szerint „följelő nemzet” vagyunk; az 56-os forradalom utáni megtorlášhullám és a rárimelő és gerjesztett „kollektív feljelentés” (MÉCS) a statisztika kimutatása szerint (írha-

Főbüntetés	Elítéltek száma				Százalékos megoszlás			
	1957	1958	1959	1960	1957	1958	1959	1960
6 hónapon aluli szabadságvesztés	12.300	15.701	19.238	13.630	27,3	25,2	26,7	26,2
6-12 hónap "	8.535	13.778	14.453	9.820	18,9	22,1	20,1	18,9
1-5 év "	4115	6670	5881	3875	90,1	10,7	8,2	7,4
5 év és ezen felüli "	566	828	507	347	1,3	1,3	0,7	0,7
Összes szabadságvesztésbüntetés	25.546	36.977	40.079	27.672	56,6	59,3	55,7	53,2
Ebből felfüggesztett	10.955	17.767	2097	14.101	24,3	28,5	27,9	27,1
Pénzbüntetés	17.331	21.338	27.018	20.040	38,4	34,3	37,6	38,5
Ebből felfüggesztett	2913	2451	3575	3088	6,4	3,9	5,0	5,9
Javító-nevelő munka, egyéb	1763	3455	4126	3820	3,9	5,6	5,7	7,3
Büntetést nem szabtak ki	527	507	724	518	1,1	0,8	1,0	1,0
Összesen	45.167	62.277	72.037	52.050	100,0	100,0	100,0	100,0

tó ez a megfélemlítés számlájára is) jelentős csökkenést mutat az előző 6-7 évhez képest. Míg például 1952-ben 358.569 feljelentett személyre 162.269 vádemelés történt (45,2%), addig 1959-ben „mindössze” 134.883 feljelentés történt, ezt 63.129 vádemelés követte. Az 1959-ben elítélt 76.374 közül közvédas 61.621, magánvédas 14.753 volt. Fontos adalék, hogy 1959-ben közel tízezerrel több embert ítélték el mint 1958-ban; illetve 1960-ban közel hússzezerrel kevesebbet mint az előző évben. (Az elítéltek száma 1958: 62.277, 1959: 72.037, 1960: 52.050.)

A legnagyobb számban elkövetett bűnök: *hatóság elleni erőszak* (1.445), *garázdaság* (1.564), *árdrágító visszaélés* (3.558), *testi sértés* (6.456), *könynyű testi sértés* (5.551), *élet vagy testi épség veszélyeztetése* (3.893), *lopás* (társadalmi tulajdon ellen 4.306, polgárok javai ellen 4.805) és a listavezető *rágalmazás* (8.921). (A büntetések időtartamát bemutató táblázatot lásd az előző oldalon. Jogerősen elítélt 18 éven felüli személyek száma a kiszabott főbüntetés szerint).

A szabadság birodalma (Világpolitika)

Tartsunk egy gyors leltárt: hivatalba lép Franciaország új köztársasági elnöke *De Gaulle* tábornok, a legendás történelmi figura. Bemutatkozásképpen drasztikus áremeléseket hajt végre; és kétséget sem hagy afelől, hogy az V. köztársaság államfője a kézivezérléses irányítás híve. Konrad *Adenauer* ultrajobboldali Németországa megerősödött és európai hatalmi pozíciókra tör. *Macmillan*, Nagy-Britannia kor-

mányfője, legfontosabb hangsúlyoznivalója, hogy az USA után a második gazdasági-politikai-katonai hatalom Anglia. *Dwight Eisenhower*, elnöki ciklusának utolsó évében, a szuperhatalmi szerep kényszerűségében próbálja irányítani, vagy legalább alakítani a világ sorsát, nem túl eredményesen.

Itt-ott háborúk dúlnak (Algéria, Közép-Afrika /Nyasza föld/ stb.); Kubában forradalom tört ki (még mindig nem tudjuk megtörténik-e, amit 1956-ban mondott *Fidel Castro* bírósági tárgyalásán, védőbeszédül: La historia me absolvera /A történelem fel fog menteni/ szakadatlan uralkodik a mai napig); Genfben négyhatalmi tárgyalásokat folytatnak Németország (újra)egyesítéséről, Berlin status quo-járól.

A másik oldalon pedig a béketábor „keze épít”. Nyikita *Hruscsov* óriási tekintély; általában és egyébként az SZKP főtitkára, ha azonban külföldre (nyugatra) utazik (és ezt gyakran teszi 1959-ben), a sajtóban megjelenő hivatalos titulusa az összes médiumban megváltozik: a Szovjetunió *miniszterelnöke*-vé válik.

Rendkívüli kongresszust tart az SZKP, ez a sorban a XXI. Nem történelmi világrengető bejelentés, Sztálin szellemével már leszámoltak három évvel korábban. Itt elegendő a béke-leszerelés- és gazdasági-növekedési propagandára koncentrálni. 7,6 millió tagja és 0,82 millió tagjelöltje van ekkor az SZKP-nak, vagyis kb. minden harmincadik állampolgár párttag.

40 éves a Kommunista Internacionálé. Nyáron Világifjúsági Találkozót tartanak Bécsben (*Rátonyi* Róbert

sárga frakkban, a szokásos *Ej, cica eszem azt a csöpp kis száz*-dal aratja a legnagyobb sikert a mieinknek; pedig micsoda ellenállást keltett a magyar kultúra nagyköveteinek – írja a Népszabadság – legyőzniük.

Lehet, hogy még mindig 1956 zavarja a nyugatot? Nem szeretik a helybéli politikusokat, VIT-et, sőt figyelmeztetik a lakosságot, ne vegyenek részt a rendezvényeken. Majd' minden – értelemszerűen jobboldali – politikai szervezet bojkottra szólít föl. Manolisz *Glezosz* görög exszabadságharcossal van te-

91
K É K

le az újság; a Karamanlisz vezette kormány hazaárulás vádjával állította bíróság elé. A honi lapok sokat és sokszor foglalkoznak a perrel és a perelettel, hosszú és kimerítő (a szó mindkét értelmében) terjedelemben ecsetelik a férfiú kiválóságát, antifasiszta voltát és érző baloldaliságát. Az ún. *világfelháborodás* visszhangja, a Glezoszért felszólamlók, exponált mennyiségben vannak jelen a magyar sajtóban (természetesen itt is a Népszabadság vezet).

Az NDK kormánya nyilatkozatban biztosítja (szavatolja!) Nyugat-Berlin szabad város helyzetének sérthetetlenségét.

Márciusban elveszíti látszatfüggetlenségét *Tibet*, a dalai láma kalandos körülmények között Indiába szökik,

a kínai agresszorok elől. Rövid három évet bírt ki (1956 = az autonóm tibeti terület megalakulása) a kínai kommunista hatalom. (vö. Martin Scorsese: Kundun, 1998.)

Már idejekorán adhatta volna az *I have a dream* címet is Bertrand Russell, az év elején megjelent a *Józan ész és a nukleáris háború* c. könyvének. A nukleáris leszerelésért küzdő mozgalom elnöke bevezetőjében így ír:

„E könyv célja megmutatni, hogyan lehet úgy elérni a békét, hogy ez egyrészt elfogadható legyen a kommunista országok, a NATO

JÓ (?) KÖZÉRZET

rozatnak, amely Németország státuszát, egyesítésének lehetőségét volt hivatott megvitatni. Talán nem is akartak (és nyilván, nem is lehetett abban a politikai szituációban) az érdemi tárgyalásokig eljutni, éppen elegendő volt (mindkét oldal számára) a propaganda-lehetőségeket kihasználni, a tárgyalni akarás tényének bizonyításával. Egy pillanatig sem gondoltak egyik oldalon sem komolyan, hogy egyesülhet a két Németország; az ideológiai és presztízsveszteség elfogadásának esélye egyik fél részéről sem állhatott fenn.

A nagy találkozó éke ez. A superhatalmak vezetői nemcsak képviselőiként keresztül (Mikoján, a Szovjetunió „második” embere, látogatása az USA-ban az év elején, Dulles külügyminiszter és Nixon alelnök a SZU-ban) tartják a kapcsolatot, hanem személyesen is találkoznak: Hruscsov szeptember 15-én megérkezik az Egyesült Államokba (vö. az emlékezetes beszéd az ENSZ ülészakán).

Mindezenközben tart a legélesebb küzdelem és verseny a stratégiai, politikai, ideológiai és a propaganda szempontjából legfontosabb területen: az űrkutatás terén.

Az az előny, melyre ebben az évben szert tesz a SZU, szinte behozhatatlannak látszik. Azzal a hírrel indul az év, hogy a Szovjetunióban kilőtték az első holdrakétát. Az az 1.472 kg-os rakéta, mely az év január 4-én elérte a Hold körzetét, elegendő tudományos tapasztalatot szolgáltatott arra, hogy a második (az év szeptembere közepén,

Hruscsov Amerikába érkezése előtt két nappal), 379 ezer kilométeres repülés után, a Holdra érjen. Hihetetlen pontosságú és erejű az a propaganda-gépezet, amely ilyen elegánsan, ugyanakkor a fölény pökhendi hangszírozásával volt képes létrehozni, ezt az akkor valóban világra szóló sikert. Nem tudok ellenállni a csábításnak, hogy ne idézzem a Népszabadság szeptember 14-ei rendkívüli kiadásának vezércikkét:

Vörös zászló a Holdon.

A szovjet tudomány megostromolta az eget. S a győzelmes rakéta célbaérésével elkezdődött a hold meghódítása. És tegnap óta száz és százezer kilométerre a földtől vörös zászló, s a Szovjetunió sarló-kalapácsos felségjele hirdeti a holdon is a szovjet ember diadalát.

Szorongva és reménykedve leste két napon keresztül az egész emberiség a világűrből érkező híreket. S óráról órára jöttek új és új jelentések: 101 ezer kilométerre a földtől... 200 ezer... 250 ezer kilométerre! Azután már a holdtól való távolság csökkenő számait ontották a rádiók – 120 ezer... 80 ezer... 54 ezer kilométer... Míg elérkezett a várva várt pillanat: a szovjet űrrakéta a holdba ért!

Világtörténelmi dátummá vált 1959. szeptember 13-a. Este 22 óra 02 perckor teljesült az ember évezredes álma. Feltárult a kozmosz ezer és ezer titka. Az első emberkéz alkotta mű megjelent az idegen égitesten.

Az első emberkéz alkotta mű. A technika diadala.

De egyben sokkal több is ennél! Új és minden eddiginél meggyőzőbb bizonyítéka annak, hogy a szocializmus milyen teljesítményekre teszi képessé a tudományt és a technikát, hogy az új világrend, a szocializmus, a kommunizmus rendje az, amely az emberiség legmerészebb álmait valósítja meg.

92
K É K

és a semleges államok számára. (...) Azt állítjuk, hogy elsősorban a Kelet és Nyugat közötti feszültség csökkentésének alapján egyezményeket kell kötni a vitás kérdésekről. Ahhoz, hogy az ilyen irányú tárgyalások kielégítőek legyenek, kölcsönösen le kell mondani a nukleáris fegyverkezésről; megfelelő ellenőrzési rendszer bevezetésével. (...) Semleges övezetet kell létesíteni Oroszország és Amerika között. Semlegesíteni kell egész Közép-Európát a Rajnától a Visztuláig; s gondoskodni kell Németország szomszédainak biztonságáról; Németország egységét úgy kell helyreállítani, hogy megegyezés alapján korlátozzák Németország fegyverzetét.”

Ez, és még sok minden más sem lett, lehetett tárgya az év elején Genfben sorra kerülő négyhatalmi tárgyalásso-

Az új rend élete: győzelmek sorozata. Snapjainkban is: az első szputnyik, az első interkontinentális rakéta, az első mesterséges bolygó, az első atomjégtörő, az első, holdat ért űrrakéta – mind szovjet alkotás.

A szovjet tudósok gondoskodtak arról, hogy a diadalmas rakéta vörös zászlócskái a sarlókalapácsos felségjellel, s a nagy pillanatot idéző „1959 szeptember” felirattal sértetlenül jussanak a holdra. A világmindenség új utasai, a vörös zászlócskák, immár a holdból üzennek a földre. A világűrön keresztül érkező üzenetük az egész emberiségnek szól. Üzenik e bizonyítják, hogy a Szovjetunió igaza mindennél erősebbé vált. S hogy ne lenne legyőzhetetlen az az eszme, amely már ezernyi akadályt legyőzött: áthatolt a világűrön, keresztül törte szférák sorát, dacolt a kozmikus veszélyekkel – és célba ért.

S ami ilyen akadályokat legyőz, ne törne át ember-teremtette gátakat? Nem hiú és esztelen próbálkozás-e úját állni annak az új eszmének, amely oly fiatal még, de már győztese a világűrért folytatott csatának is?

Vannak még erők a földön, amelyek a tudomány új csodáit, az ember által felszabadított hatalmas új energiát a rombolás szolgálatába állították és állítanák továbbra is. A szovjet tudomány a technika új vívmányait az emberiség jövője, a béke győzelme szolgálatába állítja.

A mi népünk, a magyar nép is diadalt ült ezen a vasárnap estén. Annál is inkább, mert mi is eljegyeztük magunkat azzal a győzelmes renddel, amely népek sorának szabadságot teremtett, s most a világűrt hódítja meg. Moszkva, Párizs, Peking és London mellett Budapest, Miskolc, Győr és hazánk többi városa és ezernyi falva az ember alkotása által elért holdra veti szemét. Oda, ahonnan a Szovjetunió vörös zászlai ma a szocialista rendszer erejét, a béke győzelmét, az emberiség diadalát hirdetik.”

Kísértet járja be Európát, a szabadság kísértete (fantomja) – fordítja ki

JÓ (?) KÖZÉRZET

130 évvel később Louis Bunuel a marx-i kijelentést; melynek szelleme szerint „ha a bőség kosarából majd mindenki egyként vehet, akkor megállhatunk, mert ott van már a Kánaán.” Az emberi felszabadulás megvalósításának letéteményesei a szükséglet és érték összefüggésének kelet-európai népjob-bító harcosai úgy hittek, életük betel-jesedett, létrehozták és megvalósították a szent célt. A szabadság birodalma – a Tőke III. kötetéből tudjuk – a szük-ségszerűség birodalmán alapszik, s a teljes szabadság a szükségszerűség bi-rodalmában még a fejlődés magas fo-kán sem tételezhető fel.

„A szabadság ezen a területen csak abban állhat, hogy a társadalmassult ember, a társult termelők ésszerűen szabályozzák, közös ellen-őrzésük alá vetik ezt a természettel való anyagcseréjüket, ahelyett – hogy az mint vak hatalom uralkodna rajtuk; ezt az anyagcserét a legkisebb erőfelhasználással, az emberi ter-mészethez legmúltóbb és ennek legmegfelelőbb feltételek között hajtják végre.” (MARX)

Ez a mániákus szabadságesszmény, ez a felesleges és értelmetlen emberi vágy és érzés akart volna egy pillana-tig uralkodni 1956-ban, de „szerencsé-re” az elmélethez jobban – vagyis iga-zán – értőknak sikerült idejekorán megfékezniük az elragadtatott embe-reket. És a tömeg számára egy igazán konszolidált, igazi alternatívát kínáló megoldást találtak...

Ahol Illyés Gyula-i sor van, ott Illyés Gyula-i sor van.

Itthon vagyunk.

Egy a jelszónk (Belpolitika)

Vegyük a legfőbb teoretikust:

„Ha a szocializmus megteremtéséhez meg-határozott kulturális színvonalra van szükség (bár senki sem tudja megmondani, milyen ez a meghatározott »kulturális színvonal«, mert ez a színvonal különböző mindegyik nyugat-eu-rópai államban), akkor miért nem szabad ne-künk azzal kezdeni, hogy előbb forradalmi úton kivívjuk a meghatározott színvonal elő-feltételeit, s azután, már a munkás-paraszt

93
K É K

hatalom és a szovjet rend alapján induljunk el utolérni a többi népet?” (LENIN)

Ha cinikusan akarnánk fogalmaz-ni – és miért ne tehetnénk ezúttal –, nyugodtan kijelenthetnénk, hogy Ká-dár és a mögé kis kivárás után felsora-kozó régi-új pártelit, 1956-ot követő előző éveinek ideológiai-politikai üze-netét fogalmazta meg a rendszeralkotó, jó négy évtizeddel korábban. A dolgo-zat címébe is foglalt cinikus kádári ki-jelentés, a mindennapok nyelvén jelen-ti azt, amit a fenti lenini kijelentés.

Magától a tettestől idézzünk:

„1956 őszén a proletárdiktatúra Magyaror-szágon meggyengült, a szocializmus építése tö-rést szenvedett és az imperialisták által szítot-t, támogatott kirobbantott ellenforradalmi felke-

lés a Magyar Népköztársaság létét fenyegette. A magyar viszonyokat csak valamennyire ismerők előtt az is világos, hogy 1958 végére a magyar proletárdiktatúra, a Magyar Népköztársaság ismét erős, erősebb mint az ellenforradalmi lázadás előtt volt. Ez kifejeződik a szocialista építés minden területének tényeiben ugyanúgy, mint ahogy kifejeződött az 1958. november 16-i országgyűlési és tanácsválasztások meggyőző eredményeiben. A választójogosultak több mint 98%-át kitevő szavazók közül több mint 99%-ban a Hazafias Népfrent jelöltjeit támogatták." (KÁDÁR)

Fortélyos félelem igazgat.

JÓ (?) KÖZÉRZET

gei Imre; külkereskedelmi – Incze Jenő; munkaügy – Kisházi Ödön; közlekedés- és postaügy – Kossa István; könnyűipar – Nagy Józsefné; igazságügy – dr. Nezvál Ferenc; honvédelem – Révész Géza; külügy – dr. Sík Endre; belkereskedelem – Tausz János; építésügy – Trautmann Rezső; a Hazafias Népfrent főtítkára – Ortutay Gyula; az Országgyűlés elnöke – Rónai Sándor; a Magyarok Világszövetsége elnöke – Szakasits Árpád.

Az „új műsorhoz, új férfi kell” – igazsága csak igen kis részben látszik teljesülni, a fenti névsort szemlélve.

A rendszer fegyvere a fogyasztás; az életszínvonal emelése, az életkörülmények gyors, radikális megváltoztatásának megszervezése. A javak felhalmozásának engedélyezése a vásárlás, gyűjtés ösztönzése. A körvonalező paktum, társadalmi szintű köz- és kiengyezés lényege: ne foglalkozz politikával, termelj – lehetőleg minél többet –, fogyassz, hallgass.

Az erőteljesen kínálati piac, a részletfizetés bevezetése, a vágykeltés a fogyasztásra, az alacsony – sőt csökkentett, leszállított – árak a társadalmi feszültségek mérséklésére irányuló törekvések tökéletesen beváltak; a technika elégedettnek látszó, a rendszer legitimitációját nem firtató, nem elégedetlenkedő – csak a zárt, saját belső világban kritizáló – társadalmat indukált.

A kötelezően és állandóan jelenlévő ideológikum, rendszerpropaganda mellett lehetett élni; biztosan sokkal könnyebben, mint a megelőző években. (Részben köszönhetően a nyere-

ségrészesedés bevezetésének és a bérrendezésnek.) Erőteljes ütemben folyik a lakásépítési program; megszűnik a továbbtanulás korlátozása a származásra való hivatkozás függvényében.

A politika által legfontosabbnak ítélt megoldandó feladat a mezőgazdaság kollektivizálása volt. 1958-ban 1.587 termelészövetkezet volt az országban, 1959 végére ez a szám 4.416; az egyéni gazdaságok száma 1958-ban 8317, egy évvel később 5.733. Ez a hihetetlen vehemenciával szervezett kollektivizálás azt eredményezte, hogy míg 1958-ban az összes földtulajdon 48,6%-a volt az ún. szocialista szektor (KSH) tulajdonában, addig 1960-ra már a 81,9%.

A sajtó szűnni nem akaró lelkesedéssel számol be a szövetkezetesítés mindennapjairól (az önvizsgálatra – persze csak áttételesen – úgy jó öt év múlva kerül sor = Sánta Ferenc: Húsz óra, ill. a regény filmváltozata = Fábri Zoltán, 1965.).

A nagyszámú termelési riport, az „életszagú” emberi történetek, mind a rendszer nagyszerűségét vannak hivatva tudósítani; a küzdő és belátó, a „jövővel terhes” állampolgár felelősségét és hitét éneklik meg. A kommunista ember példaadó, áldozatvállaló, mintául szolgáló attitűdje az, amit napról-napra hangsúlyoz a központi média.

„Tenni kellett már valamit az ellen – nyilatkozta Kádár, április elején a Népszabadságnak –, hogy mint köztudott dolog, nálunk az ipar, a kereskedelem, a közlekedés mind-mind szocialista jellegű, az állam tulajdonában van, addig a mezőgazdaság túlnyomó része nem az. A népgazdaság ilyen kettőssége fekezi a fejlődést.”

A játszó személyek: Kádár János, az MSZMP első titkára, minden hatalom birtokosa; Dobi István, az Elnöki Tanács elnöke, kevés és szinte kizárólag reprezentációs szerepkörrel; dr. Münich Ferenc miniszterelnök, sportnyelven: jó szélső csatár, előkészítő és gólpasszt adó támadó; a párt politikai bizottságának tagjai: Apró Antal, Biszku Béla, Fehér Lajos, Fock Jenő, Kállai Gyula, Kiss Károly, Marosán György, Rónai Sándor, Somogyi Miklós, póttag: Benke Valéria, Komócsin Zoltán; a kormány: Országos Tervhivatal – Kiss Árpád; pénzügy – dr. Antos István; művelődésügy – Benke Valéria; nehézipar – Czottner Sándor; kohó- és gépipar – Csergő János; egészségügy – dr. Dole-schall Frigyes; földművelésügy – Dö-

Tudjuk nem sokáig fékezte – győzött az erősebb: a mezőgazdaságot kollektivizálták. Az egyéni gazdálkodó parasztság „önként” bement a térsz-be – atrocitás (zsarolás, fenyegetés, erőszak) – mint tudjuk – nem történt.

Elégedetten pihenni látszik az '56-ért bosszút álló politika. A sorozatpek-rek lezajlottak, a legfontosabb ellenfe-lek ártalmatlanná téve; a rendszer-le-gitimációs korona (Nagy Imre és tár-sainak kivégzése megtörtént) feltéte-tett. A jóllakottságból fakadó teltségi érzés, már csak apró „desszertek” elfo-gyasztását teszi lehetővé.

Az utolsó fecske „Mérei Ferenc és bűntársai”; a népi demokratikus ál-lamrend megdöntésére irányuló szer-vezkedés büntette miatt ítélték el őket. Az ítélet szerint:

„Fekete Sándor »Hungaricus« néven össze-foglalta közös, a rendszer megdöntésére irányu-ló nézeteiket, melyeket megvittak, majd sok-szorosítottak és titokban terjesztettek. Befolyá-suk fenntartására a velük rokonszervezőket fel-használták arra, hogy pénzt gyűjtsenek letar-tóztatott bűntársaik segélyezésére, s ezzel politi-kailag is magukhoz láncolták őket. A szervez-kedésben tevékenyen részt vállalt Széll Jenő, Litván György, Hegedűs András. Propaganda-anyagaikat disszidált bűntársaikhoz is eljuttat-ták, akik felhasználták azokat a Magyar Nép-köztársaság ellen. Szervezkedésüket az 1958 őszén foganatosított letartóztatásuk szakította meg. A Legfelsőbb Bíróság Népbíróági Taná-csa, mérlegelve a bűncselekményeket, a vádlot-tak magatartását, a lefolytatott tárgyalás alap-ján a vád tárgyává tett cselekményekben a vádlottakat bűnösnek mondta ki, ezért Mérei Ferencet 10, Fekete Sándort 9, Széll Jenőt 5, Litván Györgyöt 6, Hegedűs Andrást 3 évi börtönbüntetésre ítélte. Az ítélet jogerős.”

De azért, nyugalom! Finomodik a kín: ugyanazon a napon (április 3.) – amikor a Méreiék elítéléséről szóló hír megjelent – teszik közzé az Elnöki Ta-nács amnesztiarendeletét.

„AZ ELNÖKI TANÁCS RENDELETE RÉSZLEGES KÖZKEGYELEMÉRŐL

Az Igazságügyminisztérium közleménye

A Népköztársaság Elnöki Tanácsa tör-vényerejű rendeletet bocsátott ki részleges közkegyelem gyakorlásáról.

A rendelet értelmében mentesülnek a bün-tetés végrehajtása alól azok, akiket 1957. május hó 1. napja előtt elkövetett bűncselekmény mi-att két évet meg nem haladó börtönbüntetésre ítélték – míg felére csökken azoknak a bünte-tése, akiket négy évet meg nem haladó börtön-büntetésre ítélték.

Teljes kegyelemben részesülnek börtön-büntetésük tartamára való tekintet nélkül a fiatalkorúak, a teherben levő nők, azok az anyák, akiknek tíz évesnél fiatalabb gyerme-kük van, az 50. évüket betöltött nők, valamint a 60. évüket betöltött férfiak, akik a bűncse-lekményt 1957. május hó 1. napja előtt követ-ték el, ha az alább említett kizáró okok vala-melyike velük szemben nem áll fenn.

A Népköztársaság Elnöki Tanácsa egyéni kegyelmet is gyakorolt.

Nem részesülnek kegyelemben az ellenfor-radalmi szervezkedések kezdeményezői és veze-tői, a háborús és népellenes bűntettek miatt el-ítéltek, a megdöntött fasiszta rendszer vezetői, a volt kizsákmányolók, emberélet elleni erőszakos bűncselekmények és a társadalmi tulajdon elle-ni súlyosabb bűncselekmények elkövetői, vala-mint a két vagy több ízben elítélt személyek.

A Népköztársaság Elnöki Tanácsa az igazságügyminisztert bízta meg a közkegyelmi rendelet végrehajtásával.

A Népköztársaság Elnöki Tanácsa – a hatévi börtönbüntetésre ítélt – Tildy Zoltán hátralévő büntetése végrehajtását – megbánó magatartására és idős korára tekintettel – fel-függesztette.”

Az igazi felmentésre, mint ahogy a rendszer megerősödésére is még néhány évet várni kell: 1963 márciusában szaba-dulnak nagy számban az „ötvenhatosok”.

A gép forog, de a jogalkotó nem pi-hen; az országgyűlés nyári ülésszakán „forradalmi” törvényt alkot: létrejön III éves késéssel – az 1848. XV. törvény-

95
K É K

cikk már rendelkezett a megalkotásá-ról (végrehajtására, valódi létrehozásá-ra azonban nem került sor) – a Polgári Törvénykönyv.

A törvényt betervező igazságügy-miniszter előterjesztésében kifejtette, hogy:

„A felszabadulás előtt készült valamennyi törvénytervezet megbukatta az uralkodó osztálynak az a felismerése, hogy egységes, át-fogó, írott törvénykönyv hiányában az uralko-dó osztály érdekeit a bíróságok a maguk alkot-ta úgynevezett szokásjoggal sokkal rugalma-sabban, a pillanatnyi érdekekhez könnyen al-kalmazkodva tudják szolgáltni.” (NEZVÁL)

A szocialista jogalkotásnak kisebb dolga is nagyobb volt annál, hogy

olyan apró-cseprő dolgokat mint az állampolgárok jogszerzését; az állam szerepvállalását a vagyonszerzésben; az állami vállalatok szervezetének jogait és kötelezettségeit; a társadalmi szervezetek, szövetkezetek, egyesületek felépítését; és a tulajdonjog fajtáit rendezze.

„Kétségtelessé vált a felszabadulás után, hogy a mindinkább áttekinthetetlen és bonyolult joganyagban rendet kell teremteni; létre kell hozni a szocialista alapelveken felépülő, a népi demokratikus állam érdekeit szolgáló, a szocialista gazdasági alapot erősítő,

96 K É K

egészeben véve tehát szocialista fejlődésünket előbbrevivő új Polgári Törvénykönyvet. Feltehetlenül megkívánta ezt a szocialista törvényesség maradéktalan betartására és betartására irányuló következetes politikánk is, amelynek érvényre jutása a polgári jog területén nagymértékben függ attól, hogy valamennyi állami szerv és állampolgár által megismerhető, közérthető, a jogok és kötelezettségek rendszerét világosan és egyértelműen lejegyző törvénykönyv álljon rendelkezésre.” – írja Nezvál igazságügyi-miniszter a Népszabadság augusztus 2-ai vezércikkében.

A „rendezni végre közös dolgainkat” szellemében, a jogai iránt érdeklődő, a hétköznapi élet eligazodási sarokpontjait kereső átlag(állam)polgár kapott ezzel a törvénnyel fogódzót.

JÓ (?) KÖZÉRZET

„Szabályozza a törvénykönyv a tulajdonjog fajtáit és tartalmát, megszerzésének módját és védelmét, és ebben a körben külön rendelkezéseket tartalmaz az állami és szövetkezeti tulajdonra vonatkozóan. Rendezi a szerződések megkötésének módosításának, tartalmának kérdését és megszegésük következményeit. Részletesen tárgyalja az egyes szerződésfajták (adás-vétel, vállalkozás, tervszerződések, termelési szerződések, megbízás, bérlet, haszonbérlet, biztosítás, fuvarozás, eltartási és életjáradéki szerződés, ajándékozás stb.) különleges szabályait. Rendelkezik a károkozásért való felelősségről és szabályozza az öröklési jogot: a törvényen, a végrendeleten és a legközelebbi rokonokat megillető köteles részen alapuló öröklést. A törvény mindezeket a szabályokat ötvenkilenc fejezetben és 685 szakaszban foglalja egybe.”

Azért, persze, „biztosítékokat” is tartalmaz a PTK: az ideológia, a pártállam vezérelte eszmerendszer a preambulumban tisztázza az erőviszonyokat, a mihez tartás végett.

„...tág lehetőséget biztosít a bíróságoknak arra, hogy a polgári jog területén az egyes rendelkezéseket a fejlődő társadalmi és gazdasági viszonyoknak, a dolgozó nép érdekeinek megfelelően értelmezhessek. Erre már a törvény I. paragrafusa is felhívja a figyelmet, amikor kimondja, hogy a törvény szabályait a Magyar Népköztársaság társadalmi és gazdasági rendjével összhangban kell értelmezni. E rendelkezés a szocialista törvényesség helyes felfogásából fakad, és a bíróság feladatává teszi, hogy minden esetben a munkásosztály és a vele szövetséges dolgozó parasztság akarátának, a szocializmus érdekeinek megfelelően alkalmazzák a jogtételket.” (NEZVÁL)

Az idén tízéves szocialista alkotmány és egyáltalán az '56 után létrejött államiság europanizálódásához volt elengedhetetlenül szükséges a jogállapot-rendezés. Azt a furcsa ambivalenciát kellett a kádári rendszernek folyamatosan megélnie, hogy a látszólag (és fennren hirdetett) tiszta lappal való induláshoz, a még (és már) vállalható kommunista hagyományokat felhasználva, azaz a politikai intézményrendszeri gyakorlaton állva és építkezve kell a tömegek számára újat és elfogadhatót (vagy elfogadtathatót) adni, melyből a kibontakozásnak és konszolidációnak nemcsak a (folyamatosan kommunikált) lehetősége, hanem a realizálása is felvillantható. Az augusztus eleji törvény, az augusztus 20-ai nagy sikerfelsoroláshoz elengedhetetlen; lám már jogbiztonság is vagyon.

„Nyugalom, létbiztonság uralkodik országunkban. Biztosítva vannak dolgozóinknak a népköztársasági alkotmányban lefektetett jogai, a szocialista törvényesség elve érvényesül. A vezetőik és dolgozók milliói közötti viszony közvetlen, őszinte és bensőséges. A Hazafias Népfront-mozgalomban kommunisták és pártnonkívüliek vállalva segítik a párt – és állami szervek alkotó munkáját. Kibővül a helyi szervek hatásköre, egészséges decentralizáció folyik az állami gazdasági életben. Olyan munkamódszer valósul meg, hogy minden becsületes dolgozó alapvető munkája mellett, részt vehet az ország ügyeinek intézésében, véleményét nyilvánít, tanácsot adhat. A dolgozók szívesen látott építő kritikája és ellenőrzése fontos tényezője sok hiba elkerülésének. Népköztársaságunk belső és nemzetközi helyzete ma szilárdabb, mint bármikor a legutóbbi 10 év folyamán. Szocialista jövőnkbe vetett hittel ünnepelhetünk ezen a történelmi évfordulón.” (MÜNNICH)

Talán nem kockázatos feltételezés, ha azt mondjuk, hogy nem mindenki érzett így, nem mindenki volt felhőtlenül boldog és talán a színes üvegű szemüveg (vö. rózsaszín szemüveg) helyett néhányan átlátszót is használtak...

Az év végén (december 10.), az ENSZ napirendre tűzte az ún. magyar ügy vitáját. Az ENSZ, a közgyűlés határozatainak szellemében továbbra is szorgalmazza Magyarország politikai függetlenségének elérését.

Mi is a helyzet az ENSZ (nyugat-európai polgári demokráciák) szempontjából: három évvel korábban egy legitim kormány kinyilvánította semlegességét; bevezette a többpárt-rendszert; egy kommunista diktatúra helyébe lépő új hatalomként, politikai jogokat adott a tömegeknek; kilépett a Szovjetunió vezetete katonai tömbből; a szovjet katonai megszállás elleni segítséget kért; úgy vették el hivatalát, hogy nem mondott le; egy bírósági kutyakomédia keretében vezetőit halálra ítélték és kivégezték.

A Nagy Imre-kormány működése néhány – különösen az utolsó napokban – meghatározó intézkedésével kiszakítani akarta Magyarországot a korábbi állapotából, szövetségi rendszeréből; és be kívánta csatlakoztatni az európai vérkeringésbe.

Ezeket az értékeket kívánta erősíteni, védeni az ENSZ közgyűlés, az ún. magyar ügygel foglalkozó ülészaka. Péter János, külügyminiszter-helyettes, ENSZ-delegátus, harcos fel szólalásában visszautasította, hidegháború-keltésnek nevezte a magyar ügyről való tárgyalást. Nincs szükség arra a méltóságra és politikai függetlenségre – amit az ENSZ-előterjesztés megfogalmaz –, amely

„visszaforgatná az idő és a történelem kerekét, visszaadná a földeket és üzemeket a régi tulajdonosoknak és szembe fordítaná legfőbb támogatójával és szövetségeseivel, a Szovjetunióval”. (PÉTER)

Az ENSZ persze, gyakorló politikai hatalom hiányában, csak ajánlásokkal fogalmazhat és fogadhat el a köte-

lező érvényű végrehajtás és végrehajtás ódioma nélkül. Amit '56-ban akartak és aminek a létét (vágypépet) fontosnak tartotta határozatban rögzíteni az ENSZ, arra már csak összesen harminc évet kellett várunk!

A zaj; a láрма; a harsona; a rendszer villogása és sikerpropagandája mögött valami nagy, tompa és mély fájdalom is jelen van.

A kifosztottak, elhagyottak árvasága, a már nem sok mindenben reménykedőké, a felszín alatt és a parván mögött lévők magánya is jelen

97

K É K

van, azoké akik tudják, hogy milyen az a jövő, amiért a tömegeket „harcba” vezénylik...

EGY ARCKÉP ALÁ

*Kihűl a nap az alkonyi grafitban.
Tágasságával, mélységeivel
a néma tenger arcomba világít.
Őreg vagyok. Nem hiszek semmiben*

*Őreg vagyok, lerombolt az arcomon
csupán a víz ijesztő pusztasága.
A szürkület gránitpora. Csupán
a pórusok brutális csipkefátyla!*

*Hullámverés. Aztán a puha éj
boldogtalan zajai. Vak rovar,
magam vagyok a rámsötétedő,
a világárva papundekliban.*

(PILINSZKY)

Szocialista módon élni, dolgozni és gondolkodni – (A kultúra)

a. oktatás, kutatás

A népet pedig megművelni kell!

Az alapvető kongresszusi jelszó emígyen szólt: „Tanítsuk meg az embereket szocialista módon élni, dolgozni és gondolkodni.”

Ebben az évben a hatalom már elég erősnek hitte magát ahhoz, hogy az önmagával foglalkozás intézményesült

98
K É K

formáját is bevezesse: sor kerül a marxizmus-leninizmus oktatásának továbbfejlesztésére: az őszi szemesztertől vezetik be a felsőoktatásban a *tudományos szocializmus* elnevezésű tantárgyat, melynek anyaga a nemzetközi és a magyar munkásmozgalom fejlődésének legfontosabb szakaszait tárgyalja.

A 7.300 szerencsés kiválasztott nappali tagozatos közül 1.750-en a tudományegyetemen; 600-an a műegyetemen; 1.250-en az orvosegyetemen; 800-an az agráriskolákban; 650-en pedagógiai; 1.000-en tanító- és óvónőképző főiskolákon; 80-an a Testnevelési Főiskolán; 200-an pedig a művészeti főiskolákon tanulhatnak.

1959-ben 105 ezer ember fejezi be az általános iskolát és 25 ezer a középis-

JÓ (?) KÖZÉRZET

kolát. 42 ezer ipari tanuló helyet létesítenek, ugyanennyi a középiskolai helyek száma. (11 ezer a szakközépiskolai, 31 ezer a gimnáziumi férőhelyek száma.)

Az 1958/59-es illetve az 1959/60-as tanévekben nagyjából azonos az óvodai ellátásban részesülők (176,6 és 179,8 ezer) száma. Jóval több viszont az általános iskolai képzésben (1.292,8 ill. 1381,5 ezer), a szakmunkásképzésben (101,6 ill. 116,6 ezer), a középiskolai oktatásban (177,7 ill. 204,4 ezer) részt vevők száma. Négyezerrel nő a felsőoktatásban tanuló hallgatói létszám is (34 ill. 38 ezer)

Több, mint 800 kutatóhelyen (kutatóintézetek, egyetemi/főiskolai tanszékek és egyéb kutatóhelyek: vállalati kutatólaboratóriumok, múzeumok, könyvtárak együttes száma) 26.427-en dolgoznak. A közel tízezer tudományos kutató közül 2.266-an rendelkeztek tudományos fokozattal.

Az állam 2,3 milliárd forinttal, a nemzeti jövedelem 1,54%-ával támogatta a kutatást.

Az összes oktatásra fordított pénzösszeg százalékos arányszáma a következő: óvodákra 9,7%, általános iskolákra 43,3%, nevelőotthonok és állami gondozás 4,9%, szakmunkásképzés 11%, középiskolai oktatás 14,9%, felsőfokú képzés 12,1%, tanfolyamok és egyéb oktatás 4,1%.

b. művelődés és szabadidő

„A munkásosztály forradalmi pártja az adott helyzet marxista-leninista elemzéséből kiindulva, a reális lehetőségek és szükségletek

számbavételével – összhangban a szocialista építés általános feladataival – megszabja a kulturális fejlődés fő vonalát, állást foglal a fejlődés legfőbb elvi-ideológiai kérdéseiben, megszervezi a dolgozó tömegek aktív részvételét a kulturális forradalomban, irányítja és ellenőrzi a megfelelő állami szervek munkáját. Az állami szervek pedig gondoskodnak az elvek gyakorlati megvalósításáról, a szervezeti feltételek biztosításáról, a rendelkezésre álló eszközök helyes felhasználásáról, de az állami szervek feladata a káros, negatív törekvések megfékezésére, az ellenséges kísérletek megállítására is.” (MSZMP)

Még előtte vagyunk a közművelődés fogalmának; a gazdasági-társadalmi konszolidáció kádári modellje a népművelésben látja megvalósítani a társadalmi kompromisszum és konszenzus fogyasztás-ösztönzésben kialakított stratégiáját. A művelődéspolitikát hat fő irányt jelölt ki: 1) a világnézet nevelés, 2) az általános műveltség és szakképzettség szintjének emelése, 3) a hivatalos művészeti irányvonal a szocialista realizmus, 4) a tudomány társadalmi funkciói, 5) a vidék kulturális fejlesztése, 6) eszmei befolyásolás, az irányítás módszerének részletes meghatározása.

A közművelődésre fordított költségvetési kiadások megoszlása a) rádió-televízió 14,8%, b) könyvtárak 15%, c) művelődési otthonok 7%, d) múzeumok 7,8%, e) színházak 12,9%, f) zenei intézmények 4,5%, g) egyéb intézmények és kulturális támogatás 38%.

A könyvtárak száma meghaladja a 17 ezret (ebből 4.601 a területi (tanácsai kezelési), 5.411 szakszervezeti, a többi iskolai- és tudományos szakkönyvtár).

Közművelődési jellegű (szabadon láto-
gatható) 9.773, 11,1 millió állomány-
nyal, 1,6 millió beiratkozott olvasóval.
Az állomány szerkezete: 48,1% – szép-
irodalom, 16,6% – gyermek- és ifjúsá-
gi irodalom, 35,3% – ismeretterjesztő
művek.

A múzeumok száma 90, a kiállítá-
sok száma 667, a látogatói létszám
nyolcezer híján 3 millió fő.

2.460 művelődési otthonban 59,5
ezer ismeretterjesztő előadáson 3,5 mil-
lió érdeklődő vett részt; szórakoztató
jellegű műsoros esten (33.457 db) 7,1
millió néző volt. Az amatőr művészeti
csoportok száma nyolc és félezer, a
szakköröké 2.500.

Sajátos funkciót töltött be a TIT
(Tudományos Ismeretterjesztő Társu-
lat), a kicsit fajsúlyosabb, komolyabb
témák iránt érdeklődők hallgathattak
előadásokat szervezésükben (36 ezer
előadás, 2,3 millió résztvevő).

A kulturális rendezvények közül
mozilátogató: 134,8 millió; színház- és
operalátogató 6,5 millió; hangverseny-
1.237 millió; cirkuszlátogató 2,258
millió fő volt.

c. lap- és könyvkiadás, irodalom

A *Népszava* és a *Népszabadság* szer-
kesztősége felmérést készített az olvasói
szokásokról; az ötvenes évek végének
napisajtó-fogyasztója leginkább az
alábbi sorrendben érdeklődött a hírek
iránt: kis hírek, külpolitikai írások,
bűnügyi-baleseti tudósítások, sportro-
vatok, belpolitikai írások. A legkevésbé
olvasott cikkek közé tartoznak azok,
amelyek kulturális kérdésekkel foglal-
koznak. (Ez nyilván nemcsak azzal füg-

gött össze, hogy bizonyos olvasókat ezek
a témák nem érdekeltek, hanem azzal is,
hogy sokan nem olyan jellegű kulturális
írásokat kívántak látni, mint amilyenek
megjelentek.

1959-ben 542 időszaki sajtótermék
23 napilap, 60 heti-, 33 kétheti, 166
havi- és 260 egyéb lap jelent meg, ösz-
szesen 627,8 millió példányban. A na-
pilapok ebből 403 millió, a hetilapok
178 millió példányt foglaltak el, a töb-
bi 459 lap osztozott a maradékon.

Kereslet leginkább a napilapokra
volt, sőt lett volna még többre vagy
nagyobb példányszámra is. Gyakori
hiány volt a központi pártlapból, a
szakszervezeti lapból. A nyomtatott
példányok gyakorlatilag az utolsó da-
rabig elfogynak, remittenda szinte
nincs. A vezető lapokból a következő
mennyiségeket terjesztették Budape-
sten: *Népszabadság* 192,5 ezer; *Népszá-
va* 112,8 ezer; *Magyar Nemzet* 46,
ezer; *Népsport* 33,3 ezer; *Esti Hírlap*
84 ezer; *ÉS* 11,3 ezer; *Élet és Tudo-
mány* 73,7 ezer; *Film, Színház, Muzsi-
ka* 55,6 ezer; *Hétfői Hírek* 81,2 ezer;
Ludas Matyi 135,5 ezer; *Nők Lapja*
105,3 ezer; *RTV-újság* 107,8 ezer; *Ez a
divat* 40,2 ezer; *Autó-Motor* 34,2 ezer.

A lapok színvonala a kornak meg-
felelő; tulajdonképpen – a kötelező
rendszerhódolatot leszámítva – szak-
mailag megfelelő, már ami a az újság-
készítés szabályait illeti. A szakmai la-
pok igyekeznek elsősorban szakmaiak
lenni, természetesen ez nagyjából lehe-
tetlen, hiszen a kor ideológiáját szol-
gálni kell, legyen szó akár autótechni-
káról vagy divatról. A rendszerbarát
humor – mai szemmel – elviselhetet-

len; a szervilizmus és az ideológialihe-
gő *bumburnyákság*, bumfordiság pon-
tosan tükrözi vissza a rendszer minden
esetlenségét és kínosságát. A napilapok
és a politikai hetilapok teljesítménye
talán úgy és abban mérhető leginkább,
hogy melyik lapnál vannak hozzáér-
tőbb szerkesztők: mennyi a hír- és a
tényanyag, milyen arányban kevered-
nek a kötelező és „szabadon” választott
témák.

A *könyvkiadás legfontosabb ada-
tai*: a megjelent művek száma 3 híján
húszezer – könyv 2.982, füzet 3.448,

99
K É K

jegyzet 7.458, különnyomat 3.922, ze-
nemű 529, kép-térkép 123, vegyes
1.535. A fenti számok a százalékarány
tükrében (a fenti sorrendben): 14,9;
17,2; 37,3; 19,6; 2,7; 0,6; 7,7. A nyom-
tatott művek összpéldányszáma 55,375
millió db, ebből 60,8% (33,7 millió) a
könyv. A 2982 könyvből 427 – tudo-
mányos, 346 – ismeretterjesztő, 691 –
szakmai, 692 – szépirodalmi, 170 – if-
júsági, 634 – tankönyv, 22 egyéb.

A 33,7 millió darab könyvből 9,9 –
szépirodalmi, 9,8 – tankönyv 4,4 – is-
meretterjesztő, 3,9 – ifjúsági, 3,7 –
szakmai, 1,7 – tudományos és 0,2
millió darab az egyéb kategóriájú
könyvek száma.

Még egy utolsó számadatsor mie-
lőtt rátérnénk, hogy mik is ezek a

művek a számok mögött. Az átlagpéldányszámok műfajonként: tudományos—3.900; ismeretterjesztő—12.800; szakmai—5.300; szépirodalmi—14.000; ifjúsági—23.000; tankönyv—15.500; egyéb—11.000. A lakosság 554 millió forintot költött könyvvásárlásra; erre összesen 302 (219 vidéki és 83 fővárosi) könyvesboltban nyílt módja.

A könyv hagyományos évi legnagyobb ünnepén—ebben az évben a jubileumi 30. megrendezésére került sor—, a júniusi könyvhéten, rekordot döntött a könyvkiadás és -kereskedelem; mind

Vihar után, Darvas József Kormos ég, Mesterházi Lajos Pokoljárás, Földek János Látam Lenint, Molnár Gábor Kalandozások a brazilai őserdőben és Vincze Lajos festőművész Napkelte a Jangce partján—új műveit. Érdeklődéssel fogadta a közönség és sokan vették meg a fiatal írók Ébredés című novellagyűjteményét. Számos vásárlója volt egyébként városszerte Juhász Gyula összes verseinek, a most megjelent Móra Ferenc-, Krúdy Gyula és Radnóti Miklós-kötetnek és már el is fogyott a Magyar Helikon új sorozatában megjelent Móricz-mű, a Rózsa Sándor.

A külföldi írók munkái közül népszerű a vásárlók körében a hazánkban tartózkodó Theun de Vries holland író A vöröshajú lány című regénye, nagyrészt elkapkodták André Stil Majd holnap szeretjük egymást című regényét, Puskin új kiadású Anyeginjét és Horatius verseit. A Calvin téri könyvsátorból sokan vitték haza Kocsetov Jersov fivérek című új művét, és Renn A spanyol háború című regényét. Már csak itt-ott kapható Brecht műve, a Julius Cézár úr üzletei és nagy sikere van Arnold Zweig A wansbecki báró című regényének, valamint Ehrenburg elbeszéléseinek, amelyeket A kommunárd pipája címmel adtak ki.

Sok fiatal keresi fel a Budapest utcáin felállított könyvsátrakat. Mindenekelőtt a Robin Hoodot, Kőszegi Imre Szívet cserélni című kötetét és a kalandos útleírásokat keresik; a gyerekeinek könyvet vásárló szülőknél főleg Fazekas Anna Rigónóta című könyve aratott nagy sikert."

„Vasárnap este befejeződött az ünnepi könyvhét. Az Állami Könyvterjesztő Vállalatnál, a Magyar Könyvterjesztőnél és a Földművelésügyi Könyvterjesztő Vállalatnál most veszik számba a beérkezett jelentéseket.

Az eddigi adatok szerint különösen az üzemekben és a falvakban számos új könyv színté órák alatt elfogyott, másokból itt-ott lehet még elvéve találni. Páratlan sikert aratott az új magyar irodalom ezen a könyvhéten. Darvas József Kormos ég, Illés Béla Anekdóták könyve, Mesterházi Lajos Pokoljárás, Győry Dezső Sorsvirág, Berkesi András Vihar után, Várnai Zseni Feltámadás című műve csaknem teljesen elfogyott. Nem kapható már a könyvhét negyedik napján második kiadásban is megjelent Tűztánc antológia, Csepeli Szabó Béla, Hárs György, Simon Lajos és több fiatal költő kötete. Az első napokban elfogyott Radnóti Ikek hava, Ehrenburg A kommunárd pipája, Brecht Julius Caesar úr üzletei és Stil Majd holnap szeretjük egymást című kötete. A könyvhét nagy sikere volt, Juhász Gyula összes versei Móricz Rózsa Sándorja, Renn A spanyol háború, Horatius versei, Theun de Vries A vöröshajú lány, Mao Ce Tung verseskönete, Tamási Áron Czimerek és Simon István A Jangce vitorlái című verseskönete. Igen nagy érdeklődéssel fogadták a vásárlók, s szinte teljesen elfogyott A kultúra világa című tudományos, művészeti és ismeretterjesztő sorozat első kötete. Különösen vidéken igényelnének többet belőle.

Hozzávetőleges adatok szerint vasárnap estig kilencszázezer kötet könyv kelt el, mintegy 16 millió forint értékben."

A hagyományos, 1989-90-ig szinte változatlan formában fennálló kiadói struktúra ebből a korszakból ered.

Az állami kiadók (27) profiljának meghatározása, kialakítása, egy-két évvel ezelőtt alakult ki. Csak néhány név a nem túl távoli félmúltból: Kosuth—a párt kiadója, ideológiai, filozófiai műveket jelentet meg (létezik az 1989-es rendszerváltás óta is). Zrínyi—katonai kiadó, a legvonalasabb

100
K É K

a megjelent címek száma, mind a forgalom tekintetében.

„Vasárnap országsszerte megkezdődött az ünnepi könyvhét. Bár az időjárás nem kedvezett, vasárnapi és hétfői kórsetánkon azt láttuk, hogy a főváros különféle pontjain felállított könyvsátrakat itt is ott is szinte állandóan 30-40 érdeklődő állta körül: vásárolták a most megjelent könyvújdonzságokat. Sőt, több olvasó régebben megjelent műveket—például Thomas Mann József tetralógiáját, Hárs György A láz keresztjén, Várnai Zseni könyveit—is kért az Állami Könyvterjesztő eladóiól.

Örvendetes, hogy különösen az üzemekben nőtt meg a könyvek iránt az érdeklődés. A Csepel Vasműben már az első két nap több ezer könyv talált gazdára s főleg mai írók—Illés Béla Anekdóták könyve, Berkesi András

„ismeretterjesztő”, szórakoztató politikai lektűrök (Berkesi: Kopjások) és tényirodalom a profilja (működik 1989 után is); *Móra* Ifjúsági Könyvkiadó (piacvezető volt és maradt 1989 után is az ifjúsági és gyermekirodalomban); *Magvető* és *Szépirodalmi* kiadók a kortárs és klasszikus magyar irodalom megjelenítésére hozták létre (az első ma is működik, az egyik legnagyobb magyar vállalkozó privatizálta, a másik rövid vergődés után megszűnt); a *Gondolat* kiadó kortárs társadalomtudományi műveket jelentetett meg (1989 után nem sikerült életben tartani); *Akadémiai*—hagyományosan a magyar tudományosság legfontosabb műhelye (1989 után viszonylag későn, de privatizálták, külföldi tulajdonban van); *Magyar Helikon*—a különleges kiállítású könyvek kiadója, a magyar és az európai művelődéstörténet örök értékeit jelentette meg (ma is létezik, volt dolgozói privatizálták, újabban a felsőoktatási könyvkiadási programban is részt vesz); *Európa* kiadó—a kortárs és a klasszikus világirodalom hagyományos műhelye (ma is létezik, igen nyereséges kiadó; kommersz, nagy példányszámú könyvek bevételeiből produkálnak sok értékes kiadványt); *Corvina*—a művészeti könyvek kiadója (1989 után a volt dolgozók MRP keretében privatizálták, ma az egyik legnagyobb forgalmat bonyolító kiadó).

Röviden, egy-két példa segítségével—bemutatjuk, hogy a fenti kiadók közül néhány mi mindent jelentetett meg 1959-ben. (A következők a kiadók őszi kiadói terveiből vett példák.)

Magvető—folytatva a kortárs magyar (fiatal) irodalom megjelenítését—

sét—Gerencsér Miklós kisregénye (*Égbe nyíló ablak*), Ladányi Mihály verseskötete, Békés József novella-gyűjteménye, [Somogyi] Tóth Sándor és Hernádi Gyula kisregénye valamint Karinthy Frigyes groteszkjei, Gelléri Andor Endre összes novellái, Pap Károly *Nyolcadik stáció* című regénye, Ottlik: *Iskola a határon* (az ajánlásban, a Népszabadság *szatirikus!* regényként aposztrofálja), Kodolányi János Móricz-monográfiája, Ferenczy Béni memoárja, Herman Ottó *Természetleírások* című munkája, Véghe György fordításkötete, Szabolcsi Miklós tanulmánykötete, Urbán Ernő riportgyűjteménye, Rideg Sándor *Sámson és Tersánszky Szerenád* című regénye jelenik meg gondozásában. Ekkor indul többévtizedes hódítóútjára E. M. Remarque (*Szerelem és halál órája*).

Az **Európa**—nevében foglalt főprofiljának megfelelően: E. T. A. Hoffmann elbeszélés-gyűjteményt, Ivan Olbracht-regényeket, Arisztophanész-, Seneca-, Schiller-drámákat, Csehov összes műveit, Zola sorozatot, Ronsard-verseskötetet ad ki. A *Modern Könyvtár* című sorozatában, a walesi Rhys Davist, a cseh Norbert Frydet, a német Franz Fühmann, G. Thors-teinsonn izlandi író, az amerikai Edmund Wilsont mutatja be önálló kötetekkel. Diszkiadványban jelenik meg Káldásza *Felhőhírnöke*, Blake-verseskönyvet adnak ki, számos kínai klasszikust és kortársat az év végi kínai könyvünnepe.

A **Szépirodalmi** kiadó—Babits-, Heltai-, Jókai-, Krúdy-, Tömörkény- és több Móricz-kötet mellett, Kemény

Zsigmond Özevgy és leánya című regényét, Kölcsey összest, Illés Bélát, Thury Zsuzsa családregényét, Devecseri Műhely és varázs című tanulmánykötetét jelenteti meg.

A **Magyar Helikon**—Radnóti dokumentumkötetet, Krleza-, Heine- és Michelangelo-verseskönyvet ad ki. A klasszikus sorozat része ebben az évben: a teljes *Faust*, a *Háború és béke* és a bőrkötéses bibliofil *Kommunista Kiáltvány*. Az év egyik legszebb könyve: Kálti Márk: *Bécsi képes krónika* című műve is itt készült.

101
K É K

A **Gondolat**—Komlós Aladár: *A magyar költészet Petőfitől Adyig* című monográfiáját, Garcia Lorca válogatott kötetet, Bajomi Lázár Endre Rablais-monográfiát ad ki. Ekkor jelenik meg—a később sikerkönyvvé vált Thornwald: *A sebészek évszázada* c. műve és nagy Brehm negyedik (utolsó) kötete. Kezdődik a Ráth-Véghe sikerszéria: ezúttal *A könyv komédiájával*. De készül Kardos László szovjetirodalom-monográfiája és egy Lunacsarszkij válogatás is.

Az **Akadémiai kiadó** az év végén indítja az *Új Magyar Lexikont* és *A magyar nyelv értelmező szótárát*. Irodalomtörténeti monográfiák: Nemeskürty—*Bornemissa Péter*, Horváth János—*Berzsenyi*. Kommentált

kiadás: Eckhardt-Klaniczay-Misi-anik: *Balassi szép magyar komédiája*. A Móricz-hagyaték publikálatlan agyagai közül készül válogatás. A magyar történeti bibliográfiák c. sorozat idei darabja az 1825–1867 közötti évek anyagát: *A nemzetiségek* címen dolgozza fel.

Újjalakul a Magyar Írók Szövetsége; a hatalom a konszolidáció bizonyítékaképpen „súlyt helyez” arra, hogy a társadalmi kiegészítés határait az író-társadalomra is ráhúzza. A szeptember végi közgyűlés, az untilig ismert ideológiai

„kötelező számok” (a politika és a párt mindenhatóságának deklarálása, ötvenhatal való szembefordulás, szocialista realizmus stb.) kvázi-demokratikus légkörben zajlik.

Egy MTI-hír: „Darvas József bevezetőben hangsúlyozta, hogy a párt helyes politikája, a vitathatatlan eredmények hatottak az értelmiség, benne az írók gondolkozására is és nagy részüket meggyőzték arról, hogy országunk további fejlődésének egyetlen útja a szocialista út. Irodalmi életünk ellenforradalom utáni konszolidációjában és irodalmunk eszmei erősödésében fontos szerepe volt a kommunista és a velük szorosan együttműködő, a szocializmushoz, a néphez hű pártönkívüli írók munkájának, egységes fellépésének, alkotói és szervezői aktivitásának. Az alakuló közgyűlés

JÓ (?) KÖZÉRZET

megválasztotta a Magyar Írók Szövetségének választmányát. A választmány tagjai: Barabás Tibor, Darvas József, Dobozy Imre, Fodor József, Földeák János, Gergely Sándor, Goda Gábor, Illés Béla, Illés Endre, Jankovich Ferenc, Juhász Ferenc, Kárpáti Aurél, Király István, Köpeczi Béla, Madarász Emil, Mesterházi Lajos, Móricz Virág, Sándor Kálmán, Simon István, Cs. Szabó Béla, Szabó Pál, Tatay Sándor, Thurzó Gábor, Tolnai Gábor, Urbán Ernő és Veres Péter.

Szabó Pál bejelentette az Írószövetség megalakulását és bezárta a közgyűlést. Utána összeült a választmány, amely tagjai közül megválasztotta a Magyar Írók Szövetségének vezetőségét:

A Magyar Írók Szövetségének elnöke Darvas József, főtítkárá Dobozy Imre. Az elnökség tagjai: Fodor József, Földeák János, Illés Béla, Jankovich Ferenc, Móricz Virág, Simon István, és Szabó Pál.”

A párt március elején a KB Kulturális, elméleti munkaköre által vágott ideológiai csapása meghatározta a kor szocialista eszmeiségű műveinek minőségi kritériumait, benne elsősorban az ’56-tal való szakítás (leszámolás!) követelményeit és követendő gyakorlatát.

A fontosnak és kiemelten vállalandónak tartott művek közül néhány: Berkesi András–Októberi vihar (a folytatás–Vihar után, a könyvhétre jelent meg), Molnár Géza–Hullámverés, Urbán Ernő–Forgószél, Fejér István–Bekötött szemmel, Dobozy Imre–Szélvihar (emlékezzünk a Jeles András-féle Monteverdi Birkózókör, jó harminc évvel későbbi előadására), Mesterházi Lajos–Pesti emberek,

Kállai István–Kötéltánc, Tűztánc-antológia.

A rendszer önigazolásának, öndicséretének egyik – ha nem a – legnagyobb eredménye a Tűztánc-antológia. A kor irodalomelmélete terminológiai állandót is talált a kategorizálására: új életérzésnek nevezte el a benne elmondottak keltette esztétikai-befogadói szüredéket. Elemzésében Héray Zoltán (Népszabadság, 1959. február 8.) így ír:

„A fiatal költők nemrég megjelent antológiájáról szólva itt egyetlen kérdést vetnénk fel csupán: ad-e valami újat ez a kötet azon a területen, amelyen éppen a költészet hivatott újat és jelentőset adni; miképpen nyilatkozik meg, milyen színekkel és hangsúllyal jelentkez ebben a kötetben az új, népi, szocialista életérzés.

Ez a huszonnyolc költő – szinte kivétel nélkül –, külvárosok és cselédnyák, a szellemi proletárok és a két-három holdas parasztok világából indult el, ennek a nemrég még oly nyomasztó világnak eleven, érzékeibe mart emlékképeivel, aktív, a megalázottak indulataitól táplált társadalmi igazságérzettel, egy teljesebb, emberségesebb szépség áhításával. A polgári művészet esztétái szívesen letagadnák az ilyesfajta adottságok jelentőségét. Individualista szellemiségüket, amely úgy irtózik minden közösségi eszmétől és szellemi iránytól, mint az ördög a tömjénfüsttől, szívesen állítanak be úgy, mint valami általános emberi, a művészettség lényegéhez tartozó tulajdonságot.

A polgári költők – nálunk is és másutt is – bizarr asszociációkra és hangulatokra vetették rá magukat, önkéntelenül is azokhoz a reakciós filozófusokhoz igazodva (az ő régebbi követőiket követve), akik az egész élettel való egybeolvadást és együttrezgést, minden életje-

lenség egyforma megértését tartják az egyetemesség kritériumának.

A valóság azóta számtalan példával bizonyította, hogy az egyetemesség e fennkölt bajvivői, akik látszólag mindent megértettek – a szocializmust éppen úgy, mint a kapitalizmust, a forradalmat éppúgy, mint az ellenforradalmat – voltaképpen csak tulajdon, nyugalmat és kényelmet áhító kis lelkecskéjüket értették meg, kényelmes igazolást keresve arra, hogy közömbösök maradtak az újnak a régi ellen vívott, színvallást, kockázatot és áldozatot követelő harcában. S közömbösnek maradni ebben a harcban, és közömbösségre buzdítani másokat is, annyi, mint a régi, a megszokott, a csak társadalmi aktivitással megdönthető oldalára állni az újjal, a pusztá, passzív megértésnél sokkal többet kívánó forradalmival szemben.

Ezzel az álhumanizmussal és egyéb polgári eszmei irányzattal ellentétben e gyűjtemény költői nem maradnak meg a szemlélődés, a minden dolgokon való elcsodálkozás vagy elszomorodás és az Agrippa-ízű bölcsesség állapotában. Az ő lelkiismeretük a felismert hivatással függ össze; belső kérdéseik abból a termékeny nyugtalanságból fakadnak, hogy méltók-e, emberileg és művészileg eléggé felfegyverezettek-e ehhez a felismert, forradalmári, az individualista szekták helyett a nép szellemi érdekeihez igazodó hivatáshoz.

Legyek a láznak

Kínokon átforrta tanúja szüntelen;
hogy ne lehessen soha készületlen;
ha megidéz majd vallani e század.

A mostani egy szívet, agyat próbára tevő ellenforradalom indította el nem a könnyű győzelem, hanem a nagyon is nehéz tusa feladataival és belső kötelességeivel. A különben nagyon szép, s akkor nagyon is a kor szelleméből fakadó Nagy László-i „Pártom, te kardos angyalom – öledben én sem alhatom – tüzelő csikódat – ellopom – kényesek kertjét tipra-

JÓ (?) KÖZÉRZET

tom”, hangulatával ellentétben, ez a gárda a csüggedés és a levertség, a kiábrándulás és a vívódás hangulataival találta magát szembe. Káoszban kellett eligazodnia, a harcot önmagában is megvívnia. Nem derűs felhőtlen, hanem komos ég fogadta ezeket a költőket, rágalmak és eldurvult ellenérzések közepette tört ki belőlük a sokszor érdes és harsány, átokra átokkal felélő népi forradalmári – Csak azért is.”

Hát így!

Visszatérnek az irodalomba a kiszorítottak és az önként hallgatók is, a későn indulók és a nagy magányosak is. Könyve jelent meg ebben az évben Mándy Ivánnak (Fabulya feleségei, Magvető); természetesen az elvárható módon nem értették, vetették el és kritizálták. A rá jellemző lírai-szikár, rövid mondatokból építkező elbeszélés-mód, a józsefvárosi slemil figurák világa, szent borzadállyal töltötte el a műítészeket. Kis könnyed viccel szatírának nevezett könyv átcúszott a hálón, megtestesítve (az akkor még nem megfogalmazott és kihirdetett) a középső T világát.

A krisztusi kor (33 év) a nagy dolgok véghezvitelére figyelmezteti az embert; Hernádi Gyula, amikor a Péntek lépcsőin (Magvető) című regénye megjelenik, ennyi idős éppen. Hernádi regénye remek mű, csak azért nem írtuk egybe a fenti jelzős szerkezetet, hogy ne essünk a felelőtlen minősítés mocsarába; pont azért és pont úgy, ahogy Héra kritikus felfogni képtelen volt (vagy felfogta ő, csak kötelező volt mást írnia?). Egy elkeseredett, üres korban, egy elkeseredett utolsó, reménytelen kérdés marad csu-

pán – van-e szabadság? (Merni kelle-ne nagybetűvel írni!) Az egzisztencializmus kérdése(i), az új regény technikája, egy soha nem látott, tapasztalt és érzékelt stilus, egy, a létező szocializmus viszonyai között kérdésszámba sem vehető lételméleti felvetés olyan artikuláltan, olyan tökéletesen szólalt meg a Péntekben, hogy sokáig ocsúd-ni sem tudott utána a magyar regényirodalom. Az, hogy megjelenhetett, igazi csoda, az álmos, öntelt cenzúra fejetlenségének örök emlékműve.

103
K É K

„Belépek az Anna fényes előterébe. Két pult áll a fal mellett. Minden sárga fölöttük. A fal, a vonalakból álló képek a falon, a légáramlásban csillogva reszkető kis aranyfüst-négyzetek. Minden sárga.

A terem szélén állók. Érthetetlen, miért jöttem ide. A gyomrom megnő, tágul. Mintha egész tartalmát a fényesség elé akarná szórni. A fáradtságtól van. Mélyet lelegzem, jót tesz. Körülnézek. Mint amikor baleset éri az embert – motorkerékpár laza hátsó üléséről a kö-re zuhan, és orra fölött, a homloka és az orra közötti görbület mögött világoskék, spirál alakú zsibbadtságban elkezd homályosodni a rét, a fehér falú város -, olyan tűrhetetlen bennem a kényszer, hogy leüljek. Nincs hely.

Itt, a nagyteremben nincsen füst. A falban kétoldalt hosszúkás elszívókészületek működnek, kiszívják és megcserélik a levegőt. A tiszt-

ta levegőben a cigaretták paraszáról felfelé húzódnak a füst szálai, elválnak egymástól, párhuzamosan egészen a mennyezetig érnek. Egyenesek, éles rajzúak. Mint marionett-játékban a bábokat tartó cérnaszálak. A mennyezet mögül kényelmes rendezők időnként az emberek szájához igazítják a füstszálakon lógó cigarettákat.

A fal előtt sárga selyemből varrott, ráncos fal húzódik. Dupla falat csináltak. Talán azért, hogy a két fal között megmaradjon az emberek nevetése. Azt mesélik, a csillagokra induló rakétáknak is két fala lesz. A meteorok majd nem érnek el a második falig, csak sisteregve

szép, lyukas mintákat rajzolnak a külsőre. Rózsákat, fáradt kis csillagokat és halakat."

Új hullám – Kifulladásig Budapest. Alkohol, az is persze; Terv cigaretta, Modern Jazz Quartett, cool. És érzelmek, persze nem azzal a realizmussal, amitől zsebkendőt volna készítésünk gyűrögetni:

„Egy állatkertben, elkerített, hosszú tóban, fehér szalmával borított, nagy ólban csúnya, rücskös víziló élt. Nyers húsból voltak a szeimei, és a hátán apró erdők nőttek.

Egy nap gyönyörű, barna hajú, kék szemű asszony állt meg a korlát mellett. A hím nézte. Csendesen, összehúzódnak. Egyedül volt az asszony, fehér selyemruháját vékony aranyöv szorította testéhez, és a hajában hosszú szegfűk

JÓ (?) KÖZÉRTET

voltak. Nézte az állatot. Sokáig nézte, majd hirtelen kecses, apró mozdulattal átlépett a korláton, és lassú, ringó lépéssel elindult feléje. Az állat csendesen állt, várta. Lehajtotta a fejét. Az asszony – mikor odaért melléje – megfogta, átkarolta nagy, barna nyakát, megsimogatta, aztán elindult az ólház felé. Nem lett piszkos a karja, fehér maradt. A hím utánament.

Az emberek csodálkoztak. Nem értették őket.

Az asszony és a nemember sokáig ott maradtak a házban, nem jöttek ki a partra.

Meglestek őket. Ott ültek ketten a fehér szalmán, nagyon csendesen. Az asszony simogatta az állat csúnya arcát, és beszélt hozzá. Elsőnek az állat szeme lett ember, aztán az arca, a nyaka, egész teste. Később a gondolata is, a szerelme is.

Mire elfáradtak a leselekedők, gyönyörű, barna hajú, kék szemű fiatal férfit láttak az asszony mellett.

Csendesen mentek ki, az asszony, a férfi a tó partjára, átléptek a kerítésen, és nyomukban – mint erős, nyári esők után – tiszták, fehérek lettek a poros, fekete kavicsok. (HERNÁDI)

Et resurrexit tertia die. És feltámadt a harmadik napon.

Harmadnapon – Pilinszky János kötetének címe, azt a költői magasságot, azt az utánozhatatlan tökélyt, elérhetetlen költészetet szimbolizálja, ami csak egyszer és csak Pilinszkyben történhetett meg.

Ez a kötet a magyar lírának olyan csúcsa, amit még a korabeli kritika is (Pándi Pál – nem az udvariasságáról ismert) főhajítással méltatott. Reveláció volt abban a korban, a komplex művész, hihetetlenül kiérlelt és lecsi-

szolt, a végsőig cizellált remeke. Ebben a dolgozatban is idéztünk már Pilinszkytől, ebből a kötetből.

Irodalomról szólván, a sok áltehetség kötelező felsorolása, a kor percmemberkéinek idézése után, mégiscsak kijelenthetjük volt egy génius, egy megismételhetetlen valami, egy Mű és egy Alkotó is 1959-ben.

NOVEMBERI ELÍZIUM

A lábadozás ideje. Megtorpansz a kert előtt. Nyugalmas sárga fal kolostorcsendje háttered. Kezes szellőcske indul a füvek közül, s mintha szentelt olajjal kenetgetnék, érkeid őt meggyötört sebe enyhületet érez és gyógyulást.

Bátortalan vagy s ujjongól! Igen, gyermekien áttetsző tagjaiddal a nagyranőtt kendőben és kabátban, mint Karamazov Aljosa, olyan vagy.

És olyan is mint ama szelidek, kik mint a gyermek, igen, olyan is vagy, oly boldog is, hisz semmit sem akarsz már, csak ragyogni a novemberi napban, és illatozni toboz könnyűen. Csak melegedni, mint az üdvözültek.

Valamennyi művészet közül...

a. film

Legfontosabb a film; már az az ősi (néma, homályos, primitív és esetleges) is, ami Lenin szerint úgy és olyan jól szolgálta a szovjethatalmat mint semmi más.

Hamar közérthető lett, eljutott mindenhova; amit mutatott (később

mindenhova. A semmiből lett hatalmassá, a tömeghatás fogalmát és jelentéstartalmát értékelte át a megjelenése. Igazi fegyver lett a film; az analfabéták, az addig gyakorlatilag tájékozatlan tömegek hírekkel, információkkal való ellátásának (és persze befolyásolásának) egy addig beláthatatlan eszköze jött létre a filmmel.

Élt is vele a mindenkori diktatórikus hatalom a lenini-sztálini éppen úgy mint a hitleri. A kelet-európai kommunista diktatúrák legfontosabb közvéleményformáló ereje (természetesen és főként a televíziózás megjelenése előtt; és kis mértékben az azt követő években is), igazságosztó fóruma és jövőképforgatóorgánuma ez a médium.

1959 és 1965 között Magyarországon több mint 4.400 mozi van. Sem előtte, sem azóta ennyi vetítőhely nem volt hazánkban. Tárgyalt évünkben 4.424 mozi közül 685 normál filmes (ezek közül széles vásznú 100) és 3.739 a keskeny filmes vetítőhelyek száma, mindösszesen 705.220 férőhellyel. Az évben 141 filmbemutatót tartottak (közte 17 magyar filmet), melyet 134.774.100 néző tekintett meg.

Miközben a világ filmművészete új forrponthoz ért: a francia újhullám első filmjei (*Négyszáz csapás, Kifulladásig*) már elkészültek, Lengyelországban túl vannak a *Hamu* és *gyémánt, Az éjszakai vonat, a Csatorna, a Mater Johanna* bemutatóján; a *Nagybácsim, az Országúton, a Cábiria éjszakai* Oscar-díján; Kalatazov *Szállnak a darvak* című filmjén; már látta a világ a *Nap végét, A kiáltást és A kalandot, a Vertigót*, alakul a Chabrol-kultusz (*A szép Serge, Unokafivére*) és már forog az *Édes élet, a Szerelmem,*

Hiroshima, a Zsebtolvaj, a Dühöngő ifjúság és a Psycho.

Addig Magyarországon dühöng az új sematizmus; lehangoló a termés: szalonvígjátékok (*Csendes otthon, Játék a szellemmel, Don Juan utolsó kalandja, Mese a 12 találatról* stb); operettkák (*Gerolsteini kaland, Felfelé a lejtőn, Sóbálvány*); elvtelen rendszerszolgálat (*Éjféltor, A tettes ismeretlen, Csempészek, Micsoda éjszaka, Razzia, Álmatlan évek, A megfelelő ember, Merénylet, Pár lépés a határ, Tegnap*) a film eszközeivel; ötvenhat ostromozása és meghamisítása, áltörténelmi kalandfilm és tizenkilences romantika (*Kard és kocka, A 39-es dandár*); a hős munkásember ábrázolása, a Horthy-éra dramatizált munkáselnyomása (Vasvirág, nemes anyagból), a Villa Negra-nem-apácázárda és társai; értelmetlenül és „erőből” betiltott rossz illetve közepes filmek (*Nagyrozsdási eset, Dúvad*). Klasszikusok unalmasan (*Szent Péter esernyője, Szegény gazdagok, Tanár úr, kérem, Égi madár*), elvéve egy-egy jó és jobb film: *Bakaruhában, Ház a sziklák alatt, Édes Anna.*

Álljon itt mementóként az 1959-ben gyártott magyar filmek listája:

Fejér Tamás: Bogáncs
Gertler Viktor: Felfelé a lejtőn
Jancsó Miklós: A harangok Rómába mentek
Makk Károly: Ház a sziklák alatt
Ranódy László: Akiket a Pacsirta elkísér
Máriássy Félix: Álmatlan évek
Fábi Zoltán: Dúvad
Fehér Imre: Gyalog a mennyországba

Máriássy Félix: Fapados szerelem
Makk Károly: A 39-es dandár
Révész György: A megfelelő ember
Fehér Imre: Kard és kocka
Szemes Mihály: Kölyök
Keleti Márton: Pár lépés a határ
Várkonyi Zoltán: Merénylet
Fejér Tamás: Szerelem csütörtök
Mészáros Gyula: Szombattól hétfőig
Keleti Márton: Tegnap
Gertler Viktor: Vörös tinta
Magyar József: A mi földünk
Bán Frigyes: Szegény gazdagok

105
K É K

Amikor Cannes-ban rendezői díjat kap Francois Truffaut a *Négyszáz csapásért* és már túl vagyunk a brüsszei tizenkettőn is, akkor a Tanácsköztársaságot „megéneklő” *A 39-es dandár* (író: Karikás Frigyes, forgatókönyv: Darvas József, rendező: Makk Károly) az év filmje.

A sematikus, nagy dramaturgiai-érzelmi ellentétokkal operáló, bombasztikus kísérezőenéljű filmdolgozat – így utólag persze jóval erősebben – felkérés- és kötelező jellege bántóan érvényesül.

b. televízió és rádió

És a második (illetve kicsit később a) legfontosabb a tévé.

JANUÁR

Korunkban éppencsak elindult, alig-alig van túl a kísérleti időszakon; a napi néhány órás sugárzással még jelentéktelen a társadalmi hatása. A januári, év eleji számvetés 24 ezer „televíziós készülékről”, 16 ezer budapesti előfizetőről számol be. A Magyar Posta 525 ezer rádióelőfizetőt tart nyilván a fővárosban. A mindig mintaértékül szolgáló SZU-ban ekkor 2,6 millió tévé üzemelt; bejelentették, hogy 1960-ra 15 millió előfizetője lesz a központi médiumnak.

Az alapszámok is érdekesek: az ezer lakosra jutó rádióelőfizetők száma

106
K É K

211, míg a tízezer lakosra jutó tévéelőfizetők száma 52,7.

Az év végi számok az összelőfizetők függvényében: rádió – 2.102.400, televízió – 52.572.

A televízió családtag lett; a kevés számú televíziót nagy létszámú baráti-, rokon társaságok ülik körül.

Az „otthonmozgó-kép” igazi csoda.

A negyven évről negyven mondat következik, negyven *kijelentés* és *tény* és *adat*: miről szóltak a rádióban és a televízióban; szubjektív válogatásban az év – szerintünk – legfontosabb, legérdekesebb vagy legmeglepőbb pillanatait idézzük.

1. 4-én indul útjára a Tv vasárnapi képes hetilapja, a három évig jelentkező *Élőűjság*. (Első számában 1919-es dokumentumokat mutat be *Gerelyes Endre*, egy 11-éves zongoraművész játszik, a Szénási-artistakettős tányérokat forgat, a „600-as objektív” c. kritikai rovat a hibás gyermekjátékokról szól, Pusztai Pál csipkelődő karikatúrákat rajzol, Veres Győző súlyemelő-bemutatót tart, Szepesi sporthíreket mond.)

Német, francia és orosz nyelvtanfolyamai után most „1000 szó angolul” címmel nyelvoktató sorozat indul a rádióban.

A január 4-i „*Százados szenzáció*” elmarad, helyette valóban százados szenzációról szól a külön műsor: a szovjet *űrrakéta* felbocsátásáról... A Magyar Honvédelmi Sportszövetség rádiósai fogják „a világ legtávolabbi rádióhangját”.

2. Az első magyar televíziós játékfilm Stefan Zweig *Sakknovellája* (Demeter Imre tévéjátéka *Várkonyi Zoltán* rendezésében, Major Tamás főszereplésével) nagy sikert arat a televízióban.

3. Műsorok az SZKP XII. Kongresszusáról.

4. Az első űrrakéta felkeltette az érdeklődést az űrhajózás problémái iránt – a Rádió is megindítja hatrészes, *A világűr ostroma* c. sorozatát.

5. Davosi műkorcsolya Eb-közvetítések a televízióban, – kedvenc televíziós sportággá válik a *műkorcsolyázás*.

6. *Sereg a föld alatt* címmel 20 adásból álló ifjúsági rádiósorozat szól az 1938-1945-ös évek ellenállási mozgalmainak névtelen harcosairól.

7. Csehszlovákia, Lengyelország, a Német Demokratikus Köztársaság és Magyarország rádiói kétfordulós nemzetközi *rádiójáték-pályázatot* hirdetnek. Az első (hazai) forduló győztes darabjának díja 18.000 forint, a nemzetközi fordulóé 30.000 forint.

8. Kossa István közlekedés- és postaügyi miniszter felavatja a pécsi Misi-natetón elhelyezett, a 2-es OIR-csatornán működő tévéadót. Az adó „levegőből” veszi a Széchenyi-hegyről sugárzott műsort, mely Pécs 60 kilométeres körzetében jól fogható. (Kép: 59,25 Mhz, hang: 65,75 Mhz)

9. A rádió tudományos híradójának az volt a címe idáig, hogy „Mi újság a természet és a technika világában?” Most új címet kap – mely maig ismerős -: „*Van új a Nap alatt!*”

10. Elkészül az az első két tévétrükk, amikor Lehoczky Éva *önmagával* énekelt duettet, s amikor Gádor Béla *önmagával* beszélgetett.

MÁRCIUS

11. 35 éve, 1924. március 15-én sugározta első műsorát a 250 wattos magyar kísérleti rádióadó.

12. *Napi egy órával nő a rádióműsor ideje*: a Petőfi rádió 5.00-kor kezdi zenei műsorát. A napi összműsoridő most már (a külföldnek szóló adásokon kívül) 32 és negyed óra, sőt: a kísérleti URH-adással együtt több mint 36 óra.

13. „A Tanácsköztársaság emlékeit kutató úttörők parancsnoksága jelentkezik” – ez a Tanácsköztársaság 40. évfordulójára készült egyik műsor címe. Magán az évfordulón 6 óras élő tévéközvetítés az országgyűlés ünnepi üléséről – a *tévékamerák először a Parlamentben*.

Egy hír a Rádióújságból: „A hazánkban eladott és a Postánál bejelentett tévékészülékek száma között több ezernyi a különbség – az eladott készülékek javára.”

14. Kovács Zoltánnak az MHSz budapesti rádióklubjában épített transztoros amatőr rádióadója világrekordot ér el: a Dobogókőről sugárzott adást Észak-Amerika keleti partvidékén, tehát több mint 8000 kilométer távolságban veszik.

15. Indul a tévében Randé Jenő *Szombatesti beszélgetés* c. műsora. Rövid ideig tartó kísérletként megjelenik a képernyőn az *Ifjúság* c. tévé-képeslap.

ÁPRILIS

16. Tévéközvetítés az április 4-i katonai díszszemlééről.

17. Több mint 65 ezer kitöltött kérdőíven a leghallgatottabb rádióműsoroknak a következők bizonyulnak (sorrendben): színházi közvetítés, orvosi tanácsok, *Kincses Kalendárium*, vidám műsor, sportközvetítés. A felsorolt 13 műsor közül a legtöbben (86,6%) az *Esti Krónikát* hallgatják a legrendszeresebben. A hírek közül a 22 óras volt a leghallgatottabb.

MÁJUS

18. Megjutalmazták és műsorral köszöntik a *kétmilliomodik* magyar

JÓ (?) KÖZÉRZET

rádióelőfizetőt, Bencze Gyula budapesti szerkesztelakatot. (Aki ez alkalmából találkozik az *elsővel*, Vigyázó János MÁV-nyugdíjassal...)

19. Megjelenik az Orion új típusú tévékészüléke, az *AT 403-as*. A Budapesti Ipari Vásáron bemutatkozik a VT gyár 12 csatornás Munkácsya.

JÚNIUS

20. *Indul* – június 30-án 18.00-kor a Kossuth rádióban – a *Szabó család*. A családfő „Szabó bácsi” nyugdíjas szövőmester, az angyalföldi Lapály u. 27/b-ből: Szabó Ernő, „Szabó néni”: Gobbi Hilda. A folytatásos játék írói: Baróti Géza, Forgács István, Liska Dénes, dramaturgia: Major Anna, rendezője: László Endre.

JÚLIUS

21. Kezdődik a nyertes *lottószámoknak* közvetlenül a húzás után történő bemondása...

22. A tévé közvetíti a Szegedi Szabadtéri Játékok megnyitó előadását, Erkel *Hunyadi Lászlóját*, majd – sok műszaki hibával – a *János vitézt*.

23. A tévé népszerűsödését jelzi, hogy a váci vasútállomás várótermébe tévékészüléket állítanak be...

AUGUSZTUS

24. Javában épül a szentesi tévétorony. A 220 méter magas acéltoronyban – mondja az egykorú híradás – „működik majd Európa leghosszabb felvonója”...

SEPTEMBER

25. A Gyermekrádió vetélkedőn is keresi jövődő „riporterőrs”-ének tagjait.

26. Rendkívüli adásmegszakítás a rádióban: bemondják a *szovjet úrrakét*-ta holdra érkezésének a híret.

27. Működésbe lép az *első képrög*-zítő *telerecording*-berendezés.

28. Az *első színházi előadás* a *tévéstudióban*. A Kamara Varieté színezei Molnár Ferenc *Egy, kettő, három* c. egyfelvonását adják elő, Deák Ist-

107
K É K

ván rendezésében. Az első operaest közvetítése a Halászbástyáról.

OKTÓBER

29. Az *első televíziós városműsor*: „Vasárnap este Győrött”. És az *első vidéki közvélemény-kutatás* ugyancsak Győrött: a helyi rádióstúdió 60.000 kérdőívvel fordul hallgatóihoz.

Zsurzs Éva rendezésében nagy siker arat a *Vitézek és hősök* c. *Gergely Sándor*-darab tévéváltozata.

NOVEMBER

30. Itt a Telefongyár „*Minorion*” zsebrádiója, az Orion AR 312-es, már URH-SÁVVAL is ellátott asztali rá-

diója, azután a nyomtatott áramkörös „csúcscsúper” AR 612-es és a távirányító berendezéssel is felszerelt 53 cm-es képernyőjű tévékészülék, az AT 603-as, „Televíziós hónap” a Corvin Áruházban.

31. 12 monitorral, 3 kamerával folyik a Magyarország-NSZK válogatott labdarúgó-mérkőzés közvetítése. Gulyás Gyula mondja: „Százmillióra bővítettük a Népstadion nézőterét...” A mérkőzést 10 ország televíziója közvetíti!

32. Először szerepel a tévében riporterként (a pettendpusztai tsz zár-

JÓ (?) KÖZÉRZET

let Fock Jenő referátumából: „1965-ig legalább 450 ezer tévékészüléket hozunk forgalomba.”) 12 eredeti tévéjátékot és 120 filmet mutatott be az év során a tévé.

37. A felszabadulás tiszteletére pályázat indul a Rádió dolgozói részére: írjanak vagy tervezzenek olyan műsorokat, melyek eszmeileg a legjobban fejezik ki a felszabadulás gondolatát.

38. Először tart saját stúdiójában (háromórás) saját szerkesztésű és rendezésű szilveszteri vidám műsort a televízió. (Rendezők: Zsurzs Éva, Deák István, Horváth Tibor. Konferál: Rátonyi Róbert.)

39. Hermann László, a Magyar Rádió és Televízió műszaki igazgatója és Kerpel Róbert főmérnök bejelenti, hogy az év végére építésetileg elkészült a Szentkirályi utcai korszerű rádiójátékstúdió-komplexum, egy kisebb prózai és egy nagyzenekari stúdió már a belső szerelési munkálatok folynak. Megkezdik az elavult stúdiók akusztikai és elektroakusztikai újjáépítését. Befejeződött a régi stúdiómagnetofon-állomány cseréje. Munkába álltak az első tranzisztoros hordozható magnók. Rekonstruálták a nyíregyházi és a pécsi stúdiót. Ami a televíziót illeti, a sikeres nagy távolságú műsorátvételekről, a filmfelvevő géppark és a filmfeldolgozó üzem bővítéséről, korszerű, öptikai kamerák beállításáról és a kamerák távvezérlésű mozgatásának megoldásáról számolnak be.

40. És végül az év legkétségbeesettebb telefonhívása: „Könyörgöm, várjanak pár percet a filmmel, a vendégeim kicsit késnek...” (LÉVAY)

Meglepően jól és helyesen fogta fel a korabeli kritika a televízió helyét és szerepét a kultúrákövetítésben:

„(...) a televíziós vevőkészülékek megvásárlásának első „mézeshetei” után, amikor még az egész család minden szabad percét a készülék előtt tölti, a televízió ugyanúgy beilleszkedik az ember mind differenciáltabbá váló szórakozásába, pihenésébe, mint ahogyan ma már a rádió sem tart vissza senkit a hangversenyre járástól.” (Halász Zoltán, Népszabadság, 1959. november 8.)

Bölcs szavak abban a korban, amikor a televízió a hét négy napján összesen 18-20 óra műsort sugárzott. (A hiány és a túlkínálat [jelenleg több mint egy tucat országosan fogható magyar nyelvű tévéadó van hazánkban] egyforma eredménnyel jár(hat); elegendő csak a moziátogatók számára utalnunk, akkor és jelenleg.)

c. színház

A statisztikai adatbázisok 34 színházról tesznek említést; demokratikusan fele a fővárosban, fele vidéken található, 11 városban (a kamaraszínházakkal együtt). A társulatok száma 20, a befogadóképesség 21.733 ülőhely. A több mint 6,5 millió néző háromötöde a fővárosban látott színházi előadást. A 12,7 ezer előadás nagyobb része (7.242) vidéken került megrendezésre.

A teljesen átlagosnak mondható évad bemutatói ugyanazt a képet tükrözik mint az év filmpremierei, vagy az irodalmi termés: békétabori darabok és gondolatok, '56 ostromozása (a vulgárdramaturgia és -pszichológia eszközei-

108
K É K

számadási multságáról) a korábban a Falurádióból ismert Molnár Margit.

33. A svájci tévé megköszöni, hogy a 8 magyar gólt hozó magyar-svájci futballmérkőzésen nézők – hála operatőreinknek – 14 gólt láthattak, több oldalról, más-más szögéből is...

34. Megalakul a Gyermekrádió úttörő riporterse.

35. Műsorváltozás a tévében: közvetítik Firenzéből a magyar-olasz labdarúgó-mérkőzést. Riporter már nem utazhat, ezért a rádió hangja szól.

DECEMBER

36. Folynak a rádió közvetítései s a tévé napi 20 perces filmtudósításai az MSZMP VII. kongresszusáról. (Rész-

vel) lapos operettkák és szalonvígjátékok. Az évad talán egyetlen, már-már legendás, előadása a Nemzeti Színházban bemutatott Arthur Miller-dráma, *Az ügynök halála*. A darab, addig ismeretlen, lírai naturalizmus, az egyén ellehetetlenülése, magánya és kilátástalansága – ha hinni lehet az egyöntetű dicsérő kritikának és a személyes emlékeknek – kiemelkedően magas művészi hőfokon valósult meg az előadásban. Tímár József alakítása, Willy Loman szerepében, ma már színháztörténelem, mint ahogy történelem az a butaság is, ahogyan az egyik kritika elemezte az előadást.

„Van ennek a bemutatónak szélesebb jelentősége is: mégpedig az, hogy egy amerikai szerző remekművével a mi esztétikánkat igazolja, a hazai nyugatimádó sznobokra mérve elég érzékeny csapást. Mert mi is Miller darabja? Társadalmi dráma, éles világos, félre nem magyarázható állásfoglalás, amelynek erkölcsi tanulsága politikum, s amelyben a politikai állásfoglalás egyben morális ítélet is. Nyoma sincs itt a mai nyugati dekadenciára jellemző cinizmusnak, sem annak a zétólyó, „nesze semmi, fogd meg jól”-humanizmusnak, amely valamiféle általános emberiben oldaná fel a kor kegyetlenül éles és kibékíthetetlen konfliktusait. (Rényi Péter, *Népszabadság*. 1959. december 15.)

Mindezenközben népünk „fegyelmetlenül” fogyasztja a színházi kultúrát; megtört hangon kesereg a Népszabadság szakírója (Szántó Miklós, április 26.), hogy lám még „szocialista értelmiségünk” is előszeretettel szórakozik, kikapcsolódik és „könnyűműfajkedvel”. Vétlen öngólt lő a jeles szerző, amikor „a mai kor problémáit elemezve

JÓ (?) KÖZÉRTET

a társadalmi igényességű (a rendszert (ki)szolgáló) „művek” befogadásának és tetszésének alacsony fokáról mereng.

„A kulturális élet vezetői ismerik ezt az egészséges igényt és segítik is a szórakozási szükségletek minél magasabb színvonalon való kielégítését. És vigyáznak is az egészséges arányokra. Nem szabad azonban elfelejteni, hogy jóllehet a könnyű műfaj termékei szükséges szellemi táplálékot adnak, de nem lehetnek egyedüli, kizárólagos élvezeti cikkek. Aki csak a szórakozást igényli és gondolkodni, igénytelenné válik. Nem lehet megállni az első lépcsőnél; aki a magasságokat akarja meghódítani, annak feljebb kell mennie.”

d. képzőművészet

Önkéntes munkával törleszkedik a hatalomhoz, kéretlenül, a képzőművészet is. Az év reprezentatív tárlata, a március végén nyílt VII. Magyar Képzőművészeti Kiállítás, melynek nemcsak az aktualitása (a Tanácsköztársaság 40. évfordulója tiszteletére rendezték meg), hanem a két évvel korábbi Tavasz Tárlat, a hivatalosság számára sok zavart okozó („eszmei zűrzavar” = sokféleség, stílusok vadsága = pl. az avantgarde jelenléte stb.) egyfajta jogfolytonosságátalanságát volt hivatva reprezentálni.

A verseny természetesen nem volt (lehetett) szoros, az egyesélyes befutó a várakozásnak megfelelően, a pártos művészet lett. A Népszabadság szakírója megnyugtató minket:

„...az optimistáknak, a fejlődésben bízónak lett igazuk: a kiállítás egészében kielégíti

a fokozott várakozást, nagy művészi élmény, amely egyaránt szól a néző agyához és szívéhez, érzelmeket ébreszt, s új látásmódra is szoktat.”

A műkritika által mindig ostromozott (a szocialista realizmussal bármilyen /elvi vagy gyakorlati/ alapon szemben álló) avantgarde avagy a témánélküliség (értsd eszmei mondanivaló nélküliség, amely pl. a cím nem választásával is depolitizál) végre méltó ellenfelet kap: mint az irodalomban (Túztáncosok), az ifjú rendszerhívek a képzőművészetben is gőzerővel nyomulnak: a Blaski János,

109
K É K

Orosz János, Ridovics László, Kemény Zsigmond, Váczi András, Sarkantyú Simon fémjelezte csoport a jó tett helyébe, jót várj igazságalapján kiemelt kritikai fogadtatásban részesül.

Az ifjak más serege (Vati József, Feledy Gyula, Gacs Gábor, Raszler Károly, Konfár Gyula) az emberábrázolásban jeleskedik; a gonosz (fehér) nagyon gonosz, úgy is néz, úgy is tartja a fejét stb.; a vörös (katona, munkás, paraszt) nagyon szép, nagyon erős, nagyon jövőbetekintő-célját-holnapját-váró.

Helyes feltételezése volt a hatalomnak: ha sok pénzdíjas pályázatot ír ki, ha sok támogatási lehetőséget te-remt (így történt 1959-ben, 1919 ör-ven) az eredmény nem maradhat el.

Nem feltétlenül a fenti összefüggésben, de itt kell megemlítenünk, hogy a meghatározó, mértékadó idős(ebb) generáció(k) képviselői nagy számban vannak jelen a kiállításon: *Bernáth Aurél, Szőnyi István, Gábor Marianne, Barcsay Jenő, Pór Bertalan.*

Az állami szobrászat, későbbi évtizedeket meghatározó, figurái ekkor indulnak: *Vigh Tamás, Vargha Imre, Kiss István, Mikus Sándor* (A vecsési parlamenten – a „Steinmetz-szobor” mégcsak itt kiállított terv).

110 K É K

„Senki sem akarja elvenni a jogot a művészekről, hogy keressenek, új utakon haladjanak, különösen, ha úgy érzik, hogy az eddigi, a megszokott már nem alkalmas a gondolatok, a látottak, az érzékeltek kifejezésére. A naturalista fényképszerűség kátyújából természetesen ki kell jutnia mindenkinek, aki akár a saját hibájából, akár helyesnek vélt, valójában helytelen esztétikai megfontolásból ebbe a kátyúba került. De vajon kijutottak-e az előbb említettek az „új módszerrel” gyengeségeik verneiből? Erre a kérdésre a választ az adja meg, hogy az a „vadonatúj” amit megtaláltak több-e, gazdagabb-e mint a régi? A tények nem azt mutatják. S ha valaki nem találta igaznak a régit, a hurrá-optimizmust, a problémátlanságot, a sematizmust nem érzéke ma – a legszükségesebb példát említjük –, hogy a „collage”-ok egy más-irányú, de talán

JÓ (?) KÖZÉRZET

még durvább torzításba húzzák? Hiszen állítólag látóbb szemmel kutatja a mi valóságunkat és közben vakon a nyugati divat konjunkturális furcsaságait, egzotikumát utánózza. (HERCZEGH)

Ugyan jól megkapták a művészek az „eles szemű” kritikustól, de ugyanakkor valami eldöntetlen zavar és – talán?! – nosztalgia is kierződik a jeles szerző sorai mögül: talán csak az „újigazat” mondja, és a régi (világ) volna a „valódi”? Hiányzik – persze körünkben ez általános – a tolerancia és a beleérzőképesség; a műveltség és az íráskultúra. A megítélés *interruptusa* és *precoxa* a meghatározó. A nem megérteni és nem megértetni attitűdje.

„Örült rendszer, de van benne be-széd!”

„Kádárt keres önálló munkára” (életmód)

Forradalom van; a tudás és az életmód racionalizálásának forradalma. Április 4-én sok más fontos és közérdekű hír társaságában olvasható a következő:

„A Közért Kereskedelmi Központ tájékoztatása szerint az eddigi tojásjelzéseket módosították. A piros F-betűvel jelzett friss tojást ezentúl I-es piros számmal, a K-jelzésű konzumtojást II-es számmal jelölik.”

Egy pálcika, két pálcika (háember, kis szék). Egymáshoz való viszonyunk is eldurvul, avagy a szocialista igazságosság alapján az apróhirdetésben való igazságosztás rövid életű idejét éljük:

„Gerecze Józsefné, szül. Róka Erzsébetnek senki hitelt ne adjon, érte felelősséget nem vállalok. Gerecze József, Tázerdó u. 44., Nagykőrös.”

Felelősséget azonban néhányan, néhányunkért mégiscsak vállalnak; a korban oly’ ritka nyugat-európai utazások egyikét napihírben közölte a pártlap:

„Sóter István, akadémiai levelező tag kéthetes tanulmányútra Párizsba utazott.”

Mindezenközben mi itthon örülhetünk annak, hogy az Állatkertben megnyílt a *Barlang* mozi; a *Kemecsei Állami Gazdaság Szajkó* nevű mangalica tenyészkocája negyedik szülése alkalmával huszonkét malacot fialt; beválogatták gasztronómiai kultúránk legmaradandóbb értékeit (gulasch, poerkoelt, paprika, pustha, tschikós, piroshka, töltött káposzta – stuffed cabbage stb.) a januárban megjelent ENSZ szakácskönyvbe; éjjel-nappal nyitva tartó kávéház lesz a *Lidó* étterem, amely a Népköztársaság útján található; lehet már előfizetéses lotószelvényt is vásárolni: „*I szelvényt I-szer tölts ki, I hónapig játszik vele, és feltétlenül részt vesz a jutalomSOR-solásban is*”; az év közepén megnyílik az első fővárosi önkiszolgáló bolt, a Múzeum körúton, háztartási szereket vehetnek el kérés nélkül anyáink.

40 évvel ezelőtt nem voltunk az öngyilkossági statisztika élmezőnyében, a százerer lakosonként 34 öngyilkossággal *Finnország* (rokon?! nép) vezet Ausztria és Dánia előtt; mozgásszabadságunk érdekében kempingek nyitattak Tihanyban, Föld-

váron, Fonyódon és Győrökön, az év sportolói: férfiak *Polyák Imre*, nők – *Körmöczy Zsuzsa*, csapat – a vízilabda-válogatott, abszolút – *Körmöczy Zsuzsa*; már nem hiánycikk a pöttyös labda (piros alapszínű gumilabda, fehér pöttyökkel), minden méretben kapható a 12 cm átmérőjűtől egészen a harminc centiméteresig; szorgos népünk töri (inkább *csorbítja*) az üvegeket, ezt a szomorú tény felismerve, az állampolgárok nyugalma érdekében, a belkereskedelem felelős vezetői *rendeletet hoztak a csorba üvegek visszavételére*, melyben kötelezik a boltokat a fentiek tudomásulvételére (hol van még az AIDS-veszély!), sokat levelezünk, vagyis inkább *levelezőlapozunk*, annak öröme felbuzdulva, hogy 90 évvel korábban 1869. október 1-jén hozta forgalomba a magyar – osztrák posta a világ első levelezőlapját.

Nemzetünk újabb fegyvert kap kezébe egészsége megőrzésére: *Polyvitaplex* néven új, nagyhatású polivitamin-készítmény kerül forgalomba.

Nemcsak egészség, hanem kényelem is (talán még nem a tespedés):

„Kizárják a forgalomból a főváros környékén a személyszállításra átalakított teher(marha)vasonokat. Ezentúl csak a vidéki szárnyvonalon és csakis vásárok alkalmával használják az „E”-kocsikat személyszállításra.”

Nem csoda, hogy ez a sok jó fogyasztásra sarkallja polgárainkat: az év során több mint 14 milliárd darab cigarettát, csaknem 68 millió szivart és 16.552 mázsa dohányt füstöltek el a dohányosok. Ez a mennyiség jelentősen több mint az előző évi adat; húsz évvel

korábbhoz viszonyítva 600%-os emelkedést mutat. Akkoriban évi 2 milliárd cigaretta volt a fogyasztás, ma csupán a Terv cigarettából többet gyártanak 2 milliárdnál. A toplista: legnépszerűbb a *Kossuth*, majd a *Terv* és a *Munkás* következik; a drágább fajtákból a *Mátra*, a *Harmónia* és a *Szimfónia* a sorrend. Dohányiparunk bejelenti, hogy kísérleteznek egy füstszűrős, filteres cigaretta gyártásával, amilyen nálunk még nem volt.

Innovátoraink szünet nélkül dolgoznak: januárban üzembe helyezték – a szovjet tervek alapján készült – az első magyar elektronikus számítógépet. A készülék óránként százezer műveletet tud elvégezni, memóriája kissé korlátozott. Másodpercenként mindössze ötven 10 jegyű számot tud feldolgozni s nem is „emlékszik” többre, mint ezer-kétezer tízjegyű számra – számol be a lyukkártyarendszerű gépről a Népszabadság.

De ez mind semmi:

ELHASZNÁLT FILMBŐL: KALAP, RETIKŰL, FALKÁRPIT

SOKMILLIÓS MEGTAKARÍTÁS

„A tönkrement mozifilmtekerceket a legutóbbi időkig semmire sem tudták hasznosan felhasználni; hazánkban így évenként körülbelül 20-25 tonna ilyen film ment veszendőbe.

A Hulladékfeldolgozó Ktsz szakemberei kísérletezni kezdtek a selejtes celluloidszalag, hogy a drága, nagyjából külföldről beszerzett lószőrből készülő, úgynevezett szabószítát hulladékfilm megfelelő feldolgozásával helyettesítsék; a kísérletek sikerrel jártak, a kabátok fazonjába való újfajta szabószita beavált. A Textilipari Minőségellenőrző Intézet

véleménye szerint az új szita igen előnyös tulajdonságokkal rendelkezik, így nem árt neki a vasalás melege, még a 200 fokra hevített vasaló sem tesz benne kárt és soha sem bújik ki a ruha szövetanyagából. Az újfajta cikk évenként körülbelül tízmillió forint megtakarítást hoz a népgazdaságnak. A kiselejtezett filmtekerceket újabban felhasználják ruhakefe, padlóseprű készítésére is, sőt elkészültek már a filmszövetből tervezett divatcikk mintapeldányai is. Nők részére szalmafonathoz hasonló szövetből nyári kalap lesz, időálló retikülök, babaruhák kerülnek majd forgalomba. Igen mutatósak a pohár alá való, zsúrasztalok teri-

111
K É K

téséhez alkalmas, ízléses mintákkal átszőtt alátétek. A filmanyag alkalmas arra is, hogy előszobák fogasai alá falkárpitot gyártsanak belőle. Hasznát veszi a dekorációs műhely vagy a könyvkötészet is.”

**Jó hír
a háziasszonyoknak!**

A kereskedelem a közelmúltban olyan új cikket hozott forgalomba, amellyel a háziasszonyok régi vágya teljesült. Nem kell a krémkeveréssel hosszú időt tölteni. Az élelmiszer- és édesség üzletekben kapható

kávépasztával

szinte percek alatt elkészíthetik a legkitűnőbb jegeskávét, vagy poharas kávékrémet, a tejszínes kávétorlat, vagy a moccatorlához szükséges kávékrémet

kávépaszta

megőrzi a finom kávé minden illatát és aromáját. A krémek elkészítéséhez szükséges receptek minden

kávépaszta

dobozában megtalálhatók.

A korai tájimmedzsing egyik meghatóan gyönyörű példája az „Országos pályázat a helyes idő- és pénzbeosztás háziasszonyi tapasztalatainak bővítésére, szélesítésére” rövidnevű szellemtorna; nem csekélyebb földijakért mint mosógép, varrógép, porszívó.

És hát *Idő van*, nem mindegy mire fordítják anyáink, nagyanyáink.

Az ötvenes évek végének, hatvanas évek elejének örökbecsű darabjai tárgyalt évünkben „kopogtatnak be a fogyasztók ajtaján”: elkészül az egyik magyar csoda a PANNI törperobogó;

JÓ (?) KÖZÉRZET

kodik) és megalkotta idősebb nővéreink és fivéreink (persze dalszerzőink) álmainak színek vanóját (ami nélkül élni nem lehet) a TÁSKARÁDIÓT. Akinek volt, annak nem kell magyarázni; aki látta el nem feledheti – mindenki más pedig tudja, hogy főleg zöld volt, vajsínű műanyag hordfüllel, kicsi műanyag lábacskákkal (hogy állva állhasson).

Még egy mű, a témától való búcsúzásképpen:

VILÁGSZABADALMAT JELENTE- NEK BE A SZEGEDI MŰHARANGRA

Szeged Európa-hírű dómjának, a Fogadalmi-templomnak egyik nevezetessége volt a négy nagyharang, amely ünnepi alkalmakkor együttesen megszólaltatva d-moll hangzattal adott. A második világháború folyamán azonban a német fasiszták elvitték az egyik többszáz mázsás harangot. Ennek újraöntése 10 mázsás ércből és ezen felül 250 ezer forint költséggel lett volna lehetséges.

A szegediek viszont szerették volna, ha a felszabadulás óta először idén nyáron ismét sorakerülő szabadtéri játékok idejére a harangok működhetek volna. A városi tanács felkérésére ezért a szegedi Tudományegyetem Bolyai intézetének kibernetikai kutatói „műharang” előállítására folytattak kísérleteket, amelyek nemrégiben sikerrel végződtek. A műharang tulajdonképpen

18 csöves elektronikus berendezés, amely a kibocsátott elektromos hullámokat hanggá alakítja át és hangszórón felerősítve utánozza a harangzúgást.

A szakemberek előtt is bemutatott készüléket a távirányítású berendezések készítése terén már jelentős eredményeket elért Muszka Dániel tudományos kutató szerkesztette

munkatársával, Kovács Károllyal és olyan berendezést is alkalmaztak az elektronikus hangra, amellyel állítható a kondulási ütem sebessége, sőt hangmagassága is az úgynevezett lélekharangtól egészen a mélyzengésű hősök harangjáig. Az első példányt rövidesen felszerelik a Fogadalmi-templom tornyába, s hamarosan sor kerülhet további gyártására is.

A drága bronz megtakarításával készíthető műharang iránt külföldről is várható a nagy érdeklődés, ezért a feltalálók a METRIMPEX-nek nyújtják át találmányukat és az egyedülálló készülékre világszabadalmat jelentenek be.

Az igazság fontos és fokozatos aspektusaiban mutatja meg „önnön magát”. Hír lesz – szándékosan írjuk így – az egyik későbbi „nehéz ember-ről”, de csak amolyan kishír; „olvasói levélre” válaszolva a Népszabadság megemlíti a görögös eke létezését.

A SZABÓ-FÉLE GÖRGÖS EKE

Sok olvasónk érdeklődött, mi a Szabó-féle görögös eke. Erről a magyar találmányról mostanában sokat ír a külföldi sajtó is. Lényegét az alábbiakban ismertetjük.

Szabó István a talaj fellazítására és kifordítására szolgáló ekevasnak a talajba való vezetésére lényegében kerekeket használ. Megoldásának előnye, hogy a meglevő eketípusokra is alkalmazható.

A talajba mélyedt ekevasat a szántás közben kialakuló barázda oldalára támaszkodó görögös test vezeti. Mivel ez a kialakuló barázda felületén gördül, az ekevason fellépő súrlódás egy része gördülő súrlódássá alakul át. A felhasított és kiemelt föld átfordítására a kormánylemez helyett magas kúpra emlékeztető alakú görögös testet alkalmaz. Ez szintén gördülő súrlódást jelent a kormánylemezen fellé-

ez az életérzés-jármű egyik súlyos pillére identitásunknak. Miként nem kevésbé az a TRABANT személygépkocsi is, melyből 1959-ben, kísérletképpen 250 db-ot vásárol az Autóker.

„A műanyag karosszériás kisautó forradalmasítja a személygépkocsi gyártást.”

„Mert ez műanyag” – szolt a kor reklámversikéje; vagyis jó ill. jobb, mert műanyag. Ha lehet minden abból készüljön: háztartási eszközök, edények, lakástartozékok és -kiegészítők. Díszíts műanyaggal, majd díszítsd a műanyagot – lett a szabadidős jelszó.

Több se kellett Burodics Imrének (művészek az iparban = a Képzőművészeti Vállalat Formatervező Stúdiójában 17 formatervező művész szorgos-

pő, lényegesen nagyobb terhelést jelentő csúszó-súrlódással szemben. A „kormánygörgőnek” forgásával a kiemelt föld könnyebben darabolódik: a szántás morzsalékosabb lesz, a felszántott talaj kevésbé szárad ki. A vonóerőt a gerendely helyett az ekevas testére adják, ezzel az eke szerkezete körülbelül 20 százalékkal könnyebbé tehető. (február 24.)

Amúgy az igazság mindenek felett:

LOTTÓPER DEBRECENBEN (04. 10.)

„A d-i bíróság érdekes lottóügyben hozott ítéletet. Egy munkásnő, Mester Róza, megbízta ismerősét, Nagy Istvánt, hogy írjon meg nevében és dobjon be egy lottószelvényt. A kívánt számokat is átadta. M.R. szelvényét 200 e Ft-os nyereménnyel húzták ki, de N.I. a szelvényt sajátjának tekintette, s a nyereményt nem volt hajlandó átengedni megbízójának. A d-i bíróság most sikkasztás miatt N.I.-t egyévi börtönrre ítélte, s a nyereményt a jogerős ítéletig bírói letétbe helyezte.”

Az arisztokrácia már nem ellenfél, úgy általában. Ütni már nem, vagy nem nagyon kell rajta. Kivételek azonban akadhatnak, különösen egy, a magyar trónról még hivatalosan le nem mondott férfiú esetében:

HABSBURG OTTÓ VISSZAKAPTA AZ ELKOBZOTT CSÁSZÁRI VAGYON EGY RÉSZÉT

Az osztrák monarchisták nagy befolyású pártfogóinak sikerült elintéznük, hogy a hatóságok Ausztria népének beleegyezése, megkérdése, sőt tudta nélkül megkezdjék az egykori uralkodóház 1918-ban lefoglalt és köztulajdonná nyilvánított vagyonának visszaszolgáltatását.

A Volksstimme jelentése szerint a napokban átadták Habsburg Ottó jogi képviselőjének a Reichenau határában lévő Wartholz-

kastélyt, a stájerországi Feistritz-kastélyt, valamint több kisebb földbirtokot. További „jóvátételi javaslatok” elintézése folyamatban van. Habsburg Ottó az egész lefoglalt családi vagyon visszaadását követeli. Ha erre valóban sor kerül, Ausztria leggazdagabb nagybirtokosainak egyike lesz.

Az annak idején elkobzott Habsburg-vagyonyhoz 18 uradalom tartozik, összesen 30 ezer hektárnyi mező- és erdőgazdasági területtel, s ezekhez járul öt hatalmas bécsi bérház, néhány vadászkastély, Felső-Ausztriában és Stájerországban, valamint nagy értékű műkincsek egész sora. Habsburg Ottó visszaköveteli a mürztégi kastélyt is, amely jelenleg a köztársasági elnök nyári rezidenciája.

A Volksstimme erősen tiltakozik ellene, hogy míg a két világháború károsultjai csak nyomorúságos támogatásban részesülnek és a náciizmus áldozatai még mindig nem kapták meg a kormánypártok által megígért anyagi jóvátételt, a törvények kijátszásával milliárdos értékeket juttatnak az amúgy is óriási vagyonnal rendelkező Habsburgoknak.” (február 10.)

Motorizáció necesse est.

MIÉRT CSAK A POSTA ÁRULJA?

„Országunkban egyre több a robogó-, motor-, sőt, az autótulajdonos. Az autózáshoz, motorozáshoz benzinre, olajra van szükség. Hogyan jut benzinhez, olajhoz ma nálunk a boldog járműtulajdonos? Bemegy a postahivatalba, és jegyet vesz, amelyet az ÁFOR-kutaknál beválthat.

A dolog azonban nem ilyen egyszerű! Először is nem minden postahivatal árul benzinjegyet. (Budapesten például kerületenként csak 2-3 hivatal!) Másrészt, postahivatalaink zsúfoltak és bizony a jegyért rendszerint sorba kell állni.

Miért nem árusíthatnak a trafikok is benzin- és olajjegyet? Hiszen a trafikokban kifejezetten postai cikkeket is árulnak (postai bélyeg, levelezőlap stb.), viszont a benzinjegy nem éppen speciális postai cikk!

Azt is érdemes lenne megvizsgálni, hogy egyáltalán szükséges-e még a benzin- és olajjegy? Nem lehetne-e a benzint és az olajat készpénzért árusítani? A benzinjegy megszüntetése sok felesleges bosszúságból szabadítaná meg az autósok, motorosok tízezreit!” (10. 21.)

Az igazságosság felsőbb elvrendszérének része az is, hogy miközben

113
K É K

népünk pártunk és kormányunk bölcs és előrelátó vezetése mellett (vagy miatt?), nyílegyenesen halad a boldog jövő felé, életszínvonalának kedélye az emelkedettnél is emelkedettebb, nehezen szenvedheti a (túl nagy) különbségeket:

„A Kossuth-díj értékállóságának bizonyítása érdekében csak a Kossuth-díj II. fokozatát osztották ki (35e Ft pénzjutalom) Kapták: tudományos tevékenységért Kocsis Pál, szőlőnemesítésért; Lakatos Albert, a győri Vagon- és Gépgyár igazgatója, vezetői munkáért; Szigeti György, a félvezetők kutatásáért; Freund Géza, a matematikai analízis elméleti és gyakorlati alkalmazásáért; Seidner Mihály, a nagy villamosgépek konstruálásáért; Beke Ferenc, új búzafajta nemesítéséért; Cholnoky László, a

karotinok szerkezetének kutatásáért; Hatvany Lajos, Petőfi- és Ady-kutatásaiért; Hevesi Gyula, az MTA titkára, tudományszervezői tevékenységéért; Ignác Pál, a villamosenergia-kutatás irányításáért; Kiss László, tanító öt évtizedes áldozatos munkájáért; Sós József, táplálkozáselméleti kutatásaiért és Takács Antal, főolvasztár, a kohó csapolónyílásának karbantartásával kapcsolatos új eljárás kidolgozásáért.

Művészeti tevékenységéért: Dobozy Imre, író a Szélvihar című színdarabjáért és a Tegenap című film forgatókönyvéért; Olcsai Kiss Zoltán, szobrász és Körner József építész, a

114

K É K

Munkásmozgalom nagy halottainak állított emlékmű megalkotásáért; Somogyi Erzszi szín-művészeti tevékenységéért; id. Szabó István népművész faláragványaiért."

Jó élni és élni hagyni – Eckermann, „Több fényt!”

Így, és eképpen tovább!

JÓ (?) KÖZÉRZET

Így utólag persze könnyen; lehet azt is mondani, hogy örült volt a rendszer, de volt benne beszéd, vagy amúgy **rendesen?**, hogy örült volt a beszéd, de volt benne rendszer?

Eldönteni objektíven lehet, sőt *kell* monolitikus, diktatórikus, egyeduralkodó, szabadságtalan, zárt, félelmetes, kiábrándító és kilátástalan.

De szubjektíven, mégiscsak: akkor születünk, akkor voltak fiatalok a szüleink, akkor látták-gondolták úgy (mindentől és mind ettől függetlenül), hogy szükségük van ránk.

A MÚLT HELYETT OTT, AKKOR – JELEN VOLT.

Búcsúzzunk ezzel az 1959 januári álláshirdetéssel:

K Á D Á R

szakmunkást keres önálló munkára az Erdei Termék Vállalat, Bp. V., ker. Széchenyi rakpart

JELENTKEZETT,
vagy megtaláltak?

HIVATKOZÁSOK

- HERCZEGH – Herczegh János: A VII. Magyar Képzőművészeti Kiállítás. Népszabadság. 1959. április 19.
- HERNÁDI – Hernádi Gyula: Péntek lépcsőjén, Magvető. Budapest, 1959
- IRÁNYELVEK – Az MSZMP KB irányelvei a párt VII. kongresszusára. Népszabadság. 1959. szeptember 27.
- KÁDÁR – Kádár János: A magyarországi osztályharc tapasztalatairól. Béke és szocializmus. 1959. január
- KSH – Statisztikai Évkönyv 1960. Statisztikai Kiadó Vállalat. Budapest. 1961.
- LENIN – V.I. Lenin: Művészetről, irodalomról. Kossuth. Budapest. 1966.
- LEVAY Béla: – A rádió és a televízió krónikája, 1945-1978. Membrán Könyvek, Bp. 1980.
- MAJOR – Major Tamás: A művészek minden nap találkoznia kell az új világgal. in: Az MSZMP VII. kongresszusának jegyzőkönyve (1959. november 30–december 5.) Kossuth. 1960.
- MARX – K. Marx – F. Engels Művei 25. kötet. Kossuth. Budapest. 1974.
- MÉCS – Mécs Imre: Összejárók. Beszélő. 1999/március
- MESTERHÁZI – Mesterházi Lajos: Az írói munka szolgálat, a nép ügyének szolgálata. in: Az MSZMP VII. kongresszusának jegyzőkönyve (1959. november 30–december 5.) Kossuth. 1960.
- MSZMP – A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai. Kossuth. Budapest. 1973.
- MÜNNICH – Münnich Ferenc: Alkotmányunk 10. évfordulójára. Népszabadság. 1959. augusztus 20.
- PÉTER – Péter János: A „magyar ügy” napirendre tűzése rosszindulatú összeesküvés. Népszabadság. 1959. december 10.

Beszélgetőpartnereim Kiszely Márta és Tari Annamária klinikai szakpszichológusok, szakpszichoterapeuták, akik munkájuk során a társadalom széles köreinek problémájával találkoznak. A mindennapjainkban jelentkező mentálhigiénés problémákról osztották meg velem nézeteiket szabad képzettársítások formájában. Természetesen minden ilyen jellegű probléma összefügg napjaink hirtelen

jelenlegi történéseknek legkritikusabb pontja az értékvesztés. Látható ez a térápiában, a saját gyerekek példáján. Egyetlen fontos érték van: a pénz. A szülők, mintha pénzzel akarnák kiváltani: a figyelmet, a gondoskodást, odafigyelést, persze még így is az alapvető érték a család megléte. Ezt különösen most kell hangsúlyozni, amikor egyre ritkább a jól működő közösség. Talán a virtuális világ ilyen rohamos terjedése

Antalóczy Tímea

Értékválság az ezredfordulón

115
K É K

gazdasági, politikai, gazdasági változásaival. Régebben sokat lehetett olvasni arról, hogy már a mai 40-50 évesek generációja is szabadabban kezeli az erkölcsöket, nagyobb szabadságra vágyik és egészen másképpen képzelik el életüket, mint ahogy azt szüleik vagy dédszüleik tették. Ilyen jellegű generációs problémák mindig is jelen voltak a történelem során, most az elmúlt egy évtizedben azonban hirtelen megváltoztak az eddig preferált értékek és társadalmi normák is. Nehézebb orientálni gyermekeinket, hiszen nekünk magunknak is nehéz a váltás. Elveszttek azok a szabályok, amelyeket kötelezően be kellett tartani, ma már nem mondják meg olyan határozottan mit szabad és mit nem. A

sem véletlen, az interneten egészen testközelivé válhat minden. Nem kell elmenni egy múzeumba, hiszen ott a tárlat a hálón, már nem kell elmenni szédülni egy hullámvasútra mert olyan szimulátorok vannak, amelyek tökéletesen adják azokat a hatásokat, amelyekre az ember teste reagál. A teljesen szeparált magányos létnek szörnyű, már nem is teljesen utópisztikus képe a gömb alakú szimulátor, amibe beülve egy tökéletes szeretkezés, vagy akár síelési élmény élhető át. Ehhez nem kell kimozdulni otthonról és nem is kell hozzá senki. Ez az emberi kapcsolatok nagymértékű háttérbe szorulását jelenti. A másik probléma az, hogy a megszerzett társadalmi szintű információk továbbadása, örökítése a glo-

balizálódó világban egyre nehezebb. A házi lekvár és a mézeskalács díszek receptjét nem a nagymamától szerezzük meg, hanem a lapokból tanuljuk meg, onnan „romantikázunk”. Természetesen kérdés, tudjuk-e örökíteni szervesen ezeket a tradicionális szokásokat.

A szülők sok esetben úgy érzik nem tudnak már útmutatást adni gyermekeiknek ebben a „Szép új világ”-ban. Talán ennek az az egyik oka, hogy a rendszerváltás után az egzisztenciális válság kiküszöbölése jelentette a legnagyobb nehézséget. Ez viszont

KÖZELÍTÉSEK

minta megvalósítása azonban keveseknek adatik meg, ugyanakkor a környezeti tényezők folyton az új elvárásokkal szembesítik az egyént. A média jelenleg például nagyon fontos szocializációs közegegé avansált. A baj csak az, hogy az általa közvetített tömegkultúra a könnyen fogyasztható, a nagyon egyszerű mintázatú érzelmeket ontja magából, így a kasszasikernek számító agresszió és szenzáció látható és hallható mindenhol. Ez tulajdonképpen nem jelent mást lélektani szempontból, minthogy az agresszív filmekben a viselkedéses és morális fékek minimális használata mellett robban ki a nyílt, agresszív cselekvés. Ezért is néznek sokan akció ill. horrorfilmeket és olvasnak ilyen jellegű könyveket mert indulatuk és feszültségük kanalizálódik. A szerelmes füzetekben ugyan a szeretetet vagy más pozitív érzelmet jelenítenek meg, de rendkívüli mértékben leegyszerűsítve. Dosztojevszkij és a Thomas Mann műveikért a fiataloknak csak egy nagyon szűk csoportja érdeklődik. A legtöbbször számára ezek már nehezen emészthetőek, unalmasak. Szinte érthetetlenek azok az érzelmek, amelyek ott megjelennek, mert ez nem a „használd – dobd el” típusú.

A személy aktuális érettségi állapotától függ az, hogy a korábban említett élmény mennyire lesz azonnal működő modell, nem feltétlenül azonnali a visszacsatolás. Akkor halljuk azt, hogy gyerekek egymást megverték vagy bűncselekményt követtek el egy film hatására, amikor azonnali modellkövetés történt. A tömegkultúra óriási hatását jelzi, hogy bizonyos elemei

megjelentek a pszichiátriai osztályokon is. Így történhet az meg, hogy amíg régebben, pl. egy súlyosabb pszichózisban, egy hallucinációban vagy egy téves eszmében a személy Napóleon, vagy más nagy tekintélyű személyiség volt, addig most gyakran megjelennek az ördögűzők vagy az Alien filmek szörnyei, és mindazon ilyen figurák, amelyekről egyébként lehet hogy elborzadnánk. Lélektanilag arról van szó, hogy a főhős a film nézése alatt – és sok esetben utána is – egy ún. idealizált személy kategóriába kerül, akinek a cselekedetei valóban modelleként funkcionálnak. Probléma akkor van, ha ez tartósan fennmarad, mert képes arra, hogy mozgásba hozzon bizonyos olyan, a személyiségben tudattalanul működő, elhárító mechanizmusokat, amelyek a viselkedésünket komponálják, akkor ez a módosult viselkedés bekövetkezik. Ha közelebbről is megvizsgáljuk ezeket a filmeket, agresszív hőseik, mélylélektani szempontból tulajdonképpen a mi korai gyermekkori, már tudatalattivá vált agresszív fantáziáinkat láttatják meg. Az Alien filmben az a jelenet, amikor az egyik pozitív szereplő hasából kirobban az első ilyen szörny, az egy meglehetősen deformált terhelességi fantázia. Bármelyik horror film hasonló jelenetét vissza lehetne vezetni oda, hogy tulajdonképpen a tudattalanunkban meglévő agresszív képeknek a megjelenítése – így aztán oda is szögez a képernyő elé. Gyakran felmerül az a kérdés, hogy jóérzésű ember miért ül le egy ilyen film elé, ill. miért olvas ilyen irodalmat – az előbb említett ok miatt, az említett ösztönös tudattalan kapocs miatt.

azt jelenti ma is, hogy a szülői mintátadásban a preferált minta az a túlélésre való berendezkedés, hogyan lehetne egyfelől újabb javakat megszerezni, ill. a már meglévő szintet megtartani. Manapság 10 emberből 10 bizonytalan, egyfajta egzisztenciális és szociális bizonytalanság mindent áthat – senki nem lehet biztos például az állásában. Az, hogy az egyén mikor érzi jól magát a bőrében – tehát az un. mentálhigiénés állapota jó – az többek között attól is függ, hogy a társadalom társadalomlélektani vonatkozásban milyen tulajdonságokat vagy értékeket és érzelmeket preferál. A mai kor embere hatékony, kreatív, korlátlan munkabírási, edzett és nem tétova, nem szorongó és nem bizonytalan. E

Nem önmagukban a filmek a hibásak, hanem a „vevőkészülékek” is. Érdekes jelenség például a reklámok nagy számú megjelenése, ill. érték- és normaképző szerepük. Fontos, hogy aki ad magára, az milyen mosóport vagy éppen betétet használ, ezáltal csoportképző szerepük is van. Nem is gondolnánk, hogy még a személyiség fejlődésének mélyebb rétegeit is érintik ezek a jelenségek. A mai felnőttek például még textilpelenkán nőttek fel és a szobatisztaságra szoktatásnak egyik fontos lépcsője az a jelző inger volt, amit a kihűlő textilpelenka és az abban megjelenő hideg nedvesség a babapopsin okozott. A gyerek erre föl-sírt és utána következett a tisztábat-evés. Vajon milyen lesz az a Pampers nemzedék, amelyiknek ez a típusú inger kimaradt az életéből, és ezáltal észrevétlenül módosult egy elég fontos személyiségfejlődési szakasz. Nyilván könnyen lehetne értelmezni, hogy mi is történt valójában, mindenesetre egy régebben megismert működési módozat megváltozott és biztos, hogy ennek lesznek következményei.

Amerikában már régen túl vannak a reklámdömping okozta örületen. Nálunk ez akkor fog bekövetkezni, amikor nem lesz egy identitást meghatározó momentum az, hogy valakinek van e pénze drága mosóporra, drága pelenkára, drága desodorra és szuper férfiasan tökéletes nem tudni kire és mire. Most a pénz a legfontosabb érték képző tényező, az emberi kapcsolatok túlnyomó része sem az érzelmek, hanem inkább az érdekek mentén kötődnek manapság. Természetesen ennek is lehet fontos csoportképző szerepe egy társadalmon belül. A cso-

portnorma azonban a használt értékek, a felhalmozott javak és az életszínvonalnak az ilyen apró megnyilvánulásai-ból fognak összeállni, és fontos dolog bizonyos dolgoknak a birtoklása. Nagy mértékű ambivalencia mutatkozik a tárgyakhoz fűződő kapcsolatokban is. Elérni, megszerezni, ez fontos dolog, de nem vigyázunk tárgyainkra, mert nem kell vigyáznunk rá, szinte ideológiát keresünk ahhoz, hogy újat vásároljunk. Ez a túlzott fogyasztói magatartás mindig pótcselekvés vagy menekülés valami elől, mint ahogy az is, amikor napi 12 órát játszik valaki a számítógépen, vagy órákig böngészi a hálót. Ha a kapcsolatteremtés nem megy, akkor ilyen jellegű tevékenységbe menekülhet az egyén. Nem az a baj, hogy a technika ilyen bámulatos módon fejlődik és jelen van napjainkban, hanem ezáltal az interakciók hagyományos módozatai beszűkülnek.

A hétfői adásszünet idején a családok rá voltak kényszerítve arra, hogy együtt kitalálják mit csinálhatnak tévé nélkül, ez egyfajta kohéziós erőt képezhetett. Most azonban sok oldalról szeretnék szórakoztatni az egyént, neki csak választania kell. A fiatalok-rú pácienseknek gyakran az érzelmekre nincsenek szavaik, otthon nem beszélgetnek, a kortárscsoporton belül sem esik szó ilyesmiről. Abban az esetben veszélyesek lehetnek a külső hatások, ha nincs mellettük a szülői kontroll, hiszen ez különösen a tevékenységek orientációjánál lenne fontos. A szülők esetében azonban komoly probléma, hogy sok esetben nem oda

érkeztek, ahová indultak. Kezdetben a jelszó a „Légy egy a sok közül” volt. Bármiféle, a megszokottól való pozitív vagy negatív eltérés elítélendő volt. Ehhez képest villámgyorsan a „Valósítsd meg önmagad” lett a jelszó. Az erre való képességet azonban egyik napról a másikra nem lehetett elővarázsolni, így nehezebbé vált a min-taadás is. A csoportfoglalkozásokon belül például vannak nagyon egyszerűnek tűnő gyakorlatok. Az ún. öndicséret gyakorlaton belül pár percben azt kell összefoglalni, hogy mire is

büszke az egyén, mit tud a legjobban, mihez ért a leginkább. A feladat megoldása gyakran kudarcba torkollik, mert a résztvevők nem mernek egymás elé kiállni és elmondani ezeket a dolgokat, ill. nem önmagukhoz, hanem másokhoz mérten akarják meghatározni azt, hogy mihez is értenek. Nehezen definiálják tulajdonságaikat, gyakran komoly eltérés van az elvárt és a valós tulajdonságok között. Az említett tény már önmagában is frusztrálja az egyént.

Manapság egyre inkább külsőségek alapján, felszínesen ítéljük meg az egyes embereket, szinte csak a viselkedési szint számít. Ha tökéletesek a kellek és még mosolyog is hozzá az ember ez már fél siker – sugallják a

szakirodalmak. Eközben teljesen mindegy a környezet számára, hogy belül mi is zajlik, milyen az egyén mentálhigiénés állapota.

A család bizonytalan keretei és megtartó funkcióinak gyengülése miatt, egyre nagyobb igény van a hagyományos közösségekre, ezért sok fiatal fordul a szekták, vagy a történelmi egyházak felé, mintha csak ezek közvetítenék a tradicionális értékeket. Éppen ezért kell mindig újra és újra kiemelni a család óriási szerepét, amelyen belül azonban egyre gyakrabban

érezhető a tradicionális és modern szerepek szinte feloldhatatlan konfliktusa. A nők például egyre nehezebb döntések előtt állnak. Az első gyermek megszületésének időpontja egyre későbbre tolódik ki, választaniuk kell a karrier és a gyermekvállalás között, amely komoly egzisztenciális és lelki konfliktust okoz különösen az értelmiségi nők számára. A magasabban kvalifikált házaspárok esetében kevésbé merül fel az a kérdés, hogy a feleségnek a tradicionális női szerepet kell-e vállalnia. Ugyanakkor az alacsonyabban iskolázott rétegeknél azt látjuk, hogy a fiatal férfiak archaikus férfiszerepet akarnak betölteni a családban, a partnerüket otthon tartják – lássa el a háztartást, a gyerekeket

KÖZELÍTÉSEK

és legyen szép az ő oldalán. Nagyon sok ilyen nő van a kliensek között, hiszen ez egy abszolút kiszolgáltatott státus. A fent említett okok a kórképek széles skáláját eredményezik.

A pszichiátriai statisztikákban vezetnek a szorongásos megbetegedések, különösen magas a depresszióban szenvedők arányszáma. 10 emberből 6 biztosan elég komolyan szorong, csak a személyiség integráltsági fokától és az okok mennyiségétől függ, hogy milyen mértékben látszik rajta. Manapság ezt nem is illik kimutatni. A nők körében nagyon megnőtt az étkezési zavaroknak a száma, különösen az anorexia, illetve a bulímia és kevert képük a bulimarexia. Az, hogy egy nő legyen vékony, jelenleg egy társadalmilag közvetített erős norma. Az alkoholfogyasztók száma is rohamosan nő, ill. sajnálatos módon a daganatos betegségek száma is emelkedik. Nagyon kevéssé kell és ellenállónak kell lenni ahhoz, hogy megőrizve a belső biztonságérzetet megakadályozzuk a fent említett betegségek kialakulását.

A már kialakult bajokat természetesen kezelni kell a megfelelő módszerekkel. A művészetnek például nagy szerepe van a feszültségek oldásában, amelyet nem csak a hétköznapi problémák megoldásánál, hanem a már kialakult betegségek kezelésénél is lehet alkalmazni. Súlyos neurózisban szenvedő betegek színekké tudják kifejezni azokat az érzéseket amelyekre nincsenek szavaik. A kliensnek ugyanis mindig a saját maga által megélt élményekkel kell szembesülnie,

ezért valamilyen módon elő kell hozni a benne élő képeket, így a destruktív érzelmek feloldódhatnak. Olyan eset is van, amikor a probléma a preverbális időszakban keletkezett és arra valóban nincsenek is szavak. A módosult tudatállapotokkal dolgozó terápiák esetében lerajzoltatják a megélt élményeket, majd a képeket elemzik a szakemberek. A relaxációs tréningek esetében a művészeti ágak közül a zenének van óriási szerepe, amely az ellazulást segíti elő, ill. fokozza a katartikus érzéseket. Ezek lehetnek spontán, ill. irányítottak amikor például fel akarnak idézni valamilyen konkrét élményt. A pszichoanalízis egy időigényes, sokszor évekig tartó, hetente legalább három alkalmat jelentő foglalkozás ezért nehezebben alkalmazható a mai rohanó életben. Természetesen ehhez kell önismeret, kitartás és kell az is, hogy valóban szembesülni akarjon valaki a problémáival. Ez egy regresszív helyzet, amelyben az egyén adott személyiségfejlődési fokához képest egy picit mindig visszacsúszik. Néha megélheti, hogy kiszolgáltatott helyzetbe kerül ezért – tehát elég integrált személyiségnek kell – lennie az ilyen típusú gyógy mód alkalmazásához. Egy híres analitikus szerint annak ajánlható, aki elég problémával rendelkezik ahhoz, hogy szüksége legyen rá, és elég jól van ahhoz, hogy kibírja.

A kevésbé kritikus helyzetben kellő önismerettel és türelemmel önmagunkat is kezelhetjük. Fontos mindenki számára, hogy tudjon lazítani minden nap legalább egy negyedórát, és ezalatt a rövid idő alatt próbálja meg azt csinálni, amit igazán szeret.

A média a társadalmi kommunikációban

A magyar film, mint a média rendszer tagja, a társadalmi kommunikáció intézményeinek az egyike. A rendszer minden tagja témákként magát a társadalmat, annak vélt, vagy valós történeteit választja. Ezzel olyan közleményeket, alkotásokat, műalkotásokat hoz létre, amelyben a megjelentetett világgal az a célja, hogy hasson a társadalomra, formálja a gondolkodásmódját, a magatartásformáját, érzéseit,

Amennyiben ennek a kommunikációs folyamatnak, és benne létre jövő termékeknek a kutatásával foglalkozunk, a média, ezen belül a film, és a társadalom kapcsolatáról, kapcsolódási pontjairól adunk képet, információkat, ismereteket.

A filmet a társadalmi kommunikációban felvállalt szerepe szerint elemezhetjük horizontálisan, és vertikálisan. Horizontálisan kutathatjuk a filmnek:

– az alkotási kommunikációs folyamatát,

Szilágyi Erzsébet

A magyar film és a mentálhigiéné

értékeit, hangulatát. (Át)Alakítsa, nevelje, vagy szórakoztassa (illetve egyszerre mindkettőt) a közönségét, az éppen közvetített mű, közlemény valós befogadóit. Kommunikáció megjelenítője, illetve kommunikáció elindítója. Mint a médiarendszer tagja a film is, egyben kommunikációs termék, az alkotás folyamatában kommunikációs történések, események eredményeként születik meg. Ezen közben a filmalkotásban megjelenő társadalomképpel tudatos, vagy ösztönös lenyomata mindannak, amiben létrejött. A film, mint alkotás – a benne megjelenő társadalom – az általa kiváltott hatás azok a fontos kommunikációs események, történések, amelyeknek a kutatása a társadalmi önreflexió részei.

– a benne megjelenő virtuális valóságot,
– a befogadásának, mint kommunikációs folyamatnak a történeteit.

A modern társadalom alapcéljai között szerepel, hogy minden tagja számára biztosítsa a komfortitás érzését, az önzonosság egyenlő esélyének tudatát, ezzel a szabadság és a lehetőség, valamint az érdekérvényesítés esélyegyenlőségét. A társadalom kiscsoportjaiban, és benne élő egyéneknél keletkezett problémák, rossz érzések, frusztrációk megszüntetésével is foglalkozik, hogy a társadalom mentálhigiénéjét megteremtse. Ennek a mentálhigiénét megteremtő kommu-

119
K É K

nikációs folyamatnak kialakultak az intézményei, melyekben szakemberek dolgoznak. Az intézménynek is, a benne dolgozóknak is az a feladata, hogy a modern társadalom zavartalan működtetésének emberi feltételeit biztosítsák. Mindez témaként megjelenik a médiában, a médiarendszer tagjaiban. A film több mint százéves történetében nagyon sokat foglalkozott direkten, és indirekten a társadalmi mentálhigiéniével, annak intézményi feltételeivel, ezen intézményeinek a működésével, és a mentálhigiénét biztosító foglalkozá-

sok jellegzetességeivel. Az egyik leginkább számon tartott filmtörténeti példa Robert Wiene: Doktor Caligari (német, 1919) című filmje, mely egy elmegyógyintézetben játszódik. Hősei a zárt osztály lakói, akitől félnek, az nem más, mint Dr. Caligari az elmegyógyintézet igazgatója, a pszichiáter. Témaként nemcsak a játékfilmekben, és annak legkülönbözőbb műfajaiban jelent meg a mentálhigiénét biztosító intézeteknek, szakembereinek, és kezeltjeinek a világa, hanem a filmhíradó is tudósított mindarról, ami a társadalmi kommunikáció eme területén történik. Ugyanígy bemutatásra került a dokumentumfilmekben, az ismeretterjesztő alkotásokban, az oktató filmekben.

A média társadalmi funkciói és a mentálhigiéne

A magyar film, mint a média rendszer tagja, a többi médiumhoz (sajtó, rádió, televízió, videó stb.) hasonlóan a társadalmi kommunikációban három alapfunkciót teljesít, ami már nem a horizontális, hanem a vertikális kutatások része. A film:

1. tájékoztat, informál,
2. ismereteket terjeszt,
3. szórakoztató /művészi/ művészeti alkotásokat hoz létre.

A három alapfunkció nem egyformán jelenik meg a fikciós (fiction) és nemfikciós (nonfiction) alkotásokban. Ez alapvetően azt jelenti, hogy eltérő módon, eltérő formában, és eltérő módszerekkel jeleníti meg ugyanazt a társadalmi kommunikációs eseményt, történetet, jelen esetben, a konkrét kutatási témául választott mentálhigiénét.

A mentálhigiéne a film-, és a televíziós híradóban

Az 1. pontban megnevezett funkciót úgy teljesítik a média rendszer tagjai (köztük a film), hogy a tájékoztató, az informáló műsoraikban, műfajaikban jelenítik meg. A magyar filmhíradó, televíziós híradó mindarról tájékoztatja a közönséget, ami a társadalom mentálhigiénéjének a megteremtéséért történik Magyarországon, vagy a nagyvilágban tájékoztatja a közönsé-

gét. A tájékoztatásra, informálásra szakosodott műfajok sajátos szabályok szerint, sajátos módszerekkel ismertetik a társadalmi kommunikációs folyamatban megszülető mentálhigiénét. Korábban, míg televízió nem létezett, a tájékoztató, informáló szerepet a társadalmi kommunikációban a filmhíradó teljesítette. Ma már a televízió elterjedésével (hisz a társadalom eszközellátottsága több mint 95%, ami gyakorlatilag azt jelenti, hogy szinte minden családban legalább egy televízió készülék található) a filmhíradó helyett a televíziós híradók töltik be ezt a szerepet. A funkciót nemcsak a híradói műfaj, hanem a dokumentumfilmek egy bizonyos típusa is ellátja. Létrejött egy olyan köztes műfaj, amely a tájékoztató és az ismeretterjesztő funkciót egyesítette. Az ebbe a kategóriába sorolható alkotásokat tudományos/társadalmi informáló dokumentumfilmeknek nevezhetnénk (pl. ha egy mentálhigiénés konferenciáról, egy mentálhigiénés továbbképzésről átfogó, nemcsak informáló, tájékoztató híradás, hanem többoldalú, elemző szempontokat is tartalmazó dokumentumfilm készül, akkor ezt a művet informáló dokumentumfilmnek nevezhetjük). Ez utóbbi felveti az alkotási folyamatban résztvevők kompetenciájának a kérdését. Logikusnak tűnik annak a felvetése, hogy melyik szakma képviselői képesek az ilyen műfajú alkotásokban szakmai kérdésekről tájékoztatni, informálni? A tájékoztatás, az informálás a média szakemberek feladata lenne. A gyakorlat azonban azt mutatja, hogy a médiaszakismeret ehhez nem minden esetben elég (valószínűleg nemcsak a mentálhigiénére

A mentálhigiéné a nem fikciós alkotásokban

jellemző ez!). A tájékoztató, informáló funkciót teljesítő műfajoknál az érdeklődő újságírói magatartást elégnék érezzük a területről való tájékoztatáshoz, informáláshoz. A dokumentumfilm készítésnél a mentálhigiénés műveltséget, ismeretet, gondolkodásmódot is elvárnánk az ilyen témájú filmet készítő szakembertől. Ezt viszont már nem képes a filmes, újságírói ismeretekkel, attitűdökkel rendelkező kommunikátor elvégezni. Úgy tűnik, hogy a jelenleg működő intézmények között közvetítő kommunikációs intézménynek is kellene működnie. Ezek feladata lenne, hogy egy-egy mentálhigiénés eseménynél, történésnél úgy fogalmazzanak, a hangsúlyokat oda helyezték, ami a felületes, felleérthető tájékoztatást kiküszöböli. Minden eddigi tapasztalat azt mutatta, hogy a mentálhigiénével foglalkozók mást tartanak fontosnak, a mentálhigiénés, kommunikációs esemény jelentőségét másként ítélik meg, mint a média szakma képviselői. Időnként, a konkrét tudósításokat látva, hajlunk arra, amit már a tájékoztató/informáló műfajoknál esetenként szintén szóvá tesznek, hogy a mentálhigiénés, szakmai kontrollnak erősebbnek kellene lennie, mint pillanatnyilag. Bár az alap mentálhigiénés ismeretekkel, műveltséggel rendelkező médiszakemberek segíthetnek az események prezentálásában, de a gyakorlati példák nagy része azt mutatja, hogy nem minden esetben elég az ilyen műveltség. A másik oldal kompetenciáját vizsgálva, a mentálhigiénés szakemberek viszont a film, a televízió szakmai szabályait nem ismerve, nem képesek a korrekten túllépő, hatásos tájékoztatásra, informálásra.

A 2. pontban felsorolt funkciót a leginkább az ismeretterjesztő dokumentumfilmek, riportfilmek teljesítik. Már az 1. pontban felmerült az, hogy történetileg a híradás változott, és a technikai, műszaki gyarapodás a funkcióit differenciálta, új műfajok kialakulását eredményezte. Minden mentálhigiénés történés esemény, amennyiben mélyebben, társadalmi hasznosságát, fontosságát stb. figyelembe véve kerül elemzésre, túllép a híradó műfajon, így dokumentumfilmek témájává válik. Ezekben az alkotásokban többek között a mentálhigiéné kommunikációs eseményeit, a társadalmi kommunikációban betöltött helyét, és szerepét járják körül az alkotók. Ezekben a dokumentumfilmekben/riportfilmekben a mentálhigiénét biztosító szakmában használt régi és új módszerekről éppúgy szó lehet, mint az elméleti és gyakorlati eredményekről, vagy az ezen a területen dolgozó nagy egyéniségekről, a szakmai gondolkodás történetéről stb.

Történeti tény, hogy a magyar dokumentumfilm/riportfilm ezt a funkciót az 1960-as évek óta folyamatosan teljesíti. Tette ezt annak ellenére, hogy az 1960-as években a politikai hatalom, a kultúrpolitika nem támogatta sem a mentálhigiénét, sem azokat a filmalkotókat, akik a mentálhigiénét, mint témát választották. Itt elég utalni Vass Judit („Módszerek” 1968), Ember Judit („Tantörténet”, 1976), Forgách Péter

(Szondi Lipótról, Mérei Ferencről készült portréfilmjei), Péterffy András („Iskolapélda”, 1980, „Hol vagyok én?”, 1981, „Holtpont”, 1982) erről a témáról szóló kiemelkedő dokumentumfilmjeire. Az alkotók mindegyike alkotásában a mentálhigiénének a fontosságát hangsúlyozta. Nemcsak a témaválasztás mérészsége emeli ki a kiválasztott alkotók műveit a kor dokumentumfilmjei közül, hanem a dokumentumfilmjeik esztétikai színvonala is. A felsorolt rendezők egyben a dokumentumfilm műfajának a megújítói is voltak.

121
K É K

A játékfilm és a mentálhigiéné

A 3. pontban felsorolt funkció új elméleti problémákat vet fel. Míg az első két funkció megvalósulása esetén mondhatni kizárólag nonfiction (nem fikciós) alkotások készülnek, addig itt a harmadiknál fikciós filmek fordulnak elő a legnagyobb arányban. A fikciós művekkel kapcsolatban elméletileg egy újabb elemzési szempont a szórakoztató/művészeti dichotómia, mint értelmező, elemző, magyarázó paradigma is. A szórakoztató/művészi értelmezési keret hosszú ideig csak a fikciós alkotásokkal kapcsolatban merült fel. Az 1970-es évektől elméletileg egyre több cikkben, tanulmányban

olvasható, hogy minden film-, rádió-, televízió-, újság műfajjal, műnimmel kapcsolatban, még a híradó, a dokumentumfilmmel kapcsolatban is, felvetik a fikció problematikát. A valóság tényeiből, történeiseiből való valógatást is fikciónak tartják. Véleményünk szerint a minőség kérdése merül fel akkor, amikor mindent fikcióként elemeznek. A határok tágítása azért következett be, mert azt a tényt, hogy a dokumentumfilmek, a tájékoztató, ismeretterjesztő közlémények is tartalmaznak idő-, és tér-sűrítést, és ezzel a

JÓ KÖZÉRZET

sem kérdőjelezzük meg. Azokat a játékfilmeket választottuk ki, melyekben sérült embereket kezelnek pszichiáterek, pszichológusok.

A magyar játékfilm és a mentálhigiéné

A továbbiakban szűkítünk, és csak a fikciós alkotásokat elemezzük. Az adott időszakban a mentálhigiéné és a film társadalmi presztízse a téma-választással, és találásával pontosan felmérhető. 5 magyar játékfilmen keresztül a mentálhigiéné intézményeit, kezelőit és kezeltjeit fikciósan megjelenítő filmtörténeti modelleket vesszük sorra.

Az elemzésre kerülő magyar filmek közül

– kettő szórakoztató film („Maga lesz a férjem”, 1937, rendező: Gaál Béla, „Sztracsatella”, 1996, rendező: Kern András),

– három művészfilm („N.N. a halál angyala”, 1970, rendező: Herskó János, „Tükörképek”, 1976, rendező: Szörényi Rezső, „Hanussen” 1988, rendező: Szabó István).

szekleációs mechanizmussal tulajdonképpen a valóság tényeinek valamifajta fikciós rendszerre szervezése zajlik. Az elméleti probléma ilyenentén való felvetésével egyetértünk. Azzal már nem, hogy minden műfaj, a film, a média egész tevékenységét fikciónak tartják. Attól is eltekintünk, hogy azt a kérdést a felvetésen túl mélyebben elemezzük, miszerint a média, a film és a mentálhigiéné kapcsolatában a film, a média a társadalmi kommunikáció intézményeinek azon rendszerébe sorolhatók, amelyek maguk is segítik a mentálhigiéné megteremtését (pozitív és negatív irányban egyaránt).

Jelen cikkünkben is a régi fogalmakat használjuk, mert a játékfilmek fikciós voltát ezek az újabb elméletek

pszichiáter Mindkettőben második vonalba sorolható, de a jelentősége nagy. A „Tükörképek” -ben nő, a „Hanussen” -ben férfi a pszichiáter. A harmadik művészfilmben a film abszolút főhőse a pszichológus, aki férfi („N.N. a halál angyala”).

A pszichiáter, mint foglalkozás

A kiválasztott filmekben a pszichiáter, mint foglalkozás több életterében kerül bemutatásra. Az egyik életter a privát szféra, a másik az intézmény, ahol a beteggel a pszichiáter foglalkozik. A filmek a pszichiáterfoglalkozást úgy mutatják be, mint a személyiség kompenzálásra törekvésének lehetséges terepét. Vagyis a privát életterében elszenvedett vélt, vagy valós megaláztatások kompenzációs terepe, ugyanis a beteggel való kapcsolatban a főrendeltség minden esetben biztosítható, soha nem szenved csorbát. A függőségi viszonyban a pszichiáternek mindig igaza kell, hogy legyen. A hitelenség emiatt természetesen nem teremthetik meg, hisz ez a foglalkozás csak azért szerepel ezekben az alkotásokban, mert így kapnak lehetőséget a szereplők a privát szférában ért sérelmek megtorlására.

A „Maga lesz a férjem” című film-ben, mint egy kabaré tréfa főhőse jelenik meg a pszichiáter. Otthon a feleségének alárendelt, papucs férj. A betegeit a lakásában található rendelőben fogadja, de szinte semmi kommunikációs kapcsolata nincs a betegeivel. A kapcsolat azért sem jöhet létre, mert a beteg és az egészséges embert meg sem tudja egymástól különböztetni. A pszichiáter közvéleményben meglevő

A szórakoztató filmekben a társadalmi mentálhigiéné biztosító foglalkozások közül a pszichiáter és a pszichológus jelenik meg. Nem főszereplők, de a legfontosabb szereplők közé tartoznak. Ha a nemek szerint nézzük a foglalkozást, akkor a „Maga lesz a férjem” című alkotásban férfi, a „Sztracsatella”-ban nő. A művészfilmek közül kettőben nem főszereplő a

sztereotípiái jelennek meg az 1937-ben készült magyar vígjátékban. Olyanok, mint a pszichiáter bolondabb, mint a betegek. Nem tud segíteni senkin, hisz mindent félreértelmez. A valóság összefüggéseit nem ismeri fel, egy apró tény alapján olyan következtetéseket von le, ami a vele kapcsolatba kerülő szerint nem igazak, főleg azért nem, mert az illető soha nem gondolt rá, soha nem akarta azt tenni, amit neki tulajdonít a kezelője. A pszichiáter, mint foglalkozás, csak apropó, bizonyos foglalkozásról szóló közhelyek megjelenítésére. A foglalkozás ebben az esetben csak, mint elnevezés van jelen.

A „Tükörképek” című filmben a megszólalni nem akaró lányanya és a fiatal pszichiáter nő kapcsolata a bízalom felépítésének folyamatát mutatja be. Irén, a pszichiáter nő, és Erzsi, a beteg kommunikációs kapcsolata a kölcsönösségen alapszik. Mint két, a társadalom értékrendje miatt hátrányos helyzetben élő, okos, független nő kerülnek egymáshoz közel. A rendelőből éppen emiatt a beszélgetések sorozata más helyszínekre kerül, melyben a közös sors mozzanatokra ismer rá a pszichiáter nő és a beteg egyaránt. Nem a beteg-orvos kommunikációs kapcsolatban fogalmazódik meg a betegség diagnózisa és kerül sor a gyógyításra. Maga a cím is ezt jelzi: a pszichiáter nő tükörképét látja a páciensben, a páciens pedig sorstársat lát a pszichiáter nőben. Ebben az alkotásban a mentálhigiéné nemcsak retorikus szinten jelenik meg, a pszichiáter foglalkozás sem csak mint megnevezés van jelen. Maga az intézmény, a kórház (Lipótmező), mint helyszín is többet jelez

önmagánál. A zárt intézet, melyben humánusabbak a viszonyok, őszintébbek, nyíltabbak a kapcsolatok, és átláthatóbbak, mint a munkahelyen, a munkásszálláson, otthon. Ebben a zárt intézetben sokkal inkább önmagukká tudnak válni az emberek, mint az előbb felsorolt élettereikben. A hitelességet a forgatás helyszínével építve biztosítani kívánja az alkotó, mint a statisztaként megjelenő ápolókkal. Ezen túl azt is sugallja, hogy a formális és informális társadalom szerint leírt betegek alkalmasak valaminek, ha másra nem, akkor hogy statisztaként részt vegyenek az életterek eseményeiben. A szakmai környezet a filmben a problémák őszinte, tiszta megfogalmazását segíti elő. A társadalom filmben bemutatott többi intézménye, a család, a tömegszervezetek, a munkahely, a bíróság a hipokritaság támogatói. Egyedül a szanatórium az igazság megfogalmazására törekvő intézmény. Míg az 1937-ben készült vígjátékban a mentálhigiéné bármivel helyettesíthető lenne, addig ez az 1976-ban készült alkotás nem helyettesíthető kontextusként használja a mentálhigiéné megteremtését biztosítani akaró foglalkozást, intézményt, hanem igyekszik hiteles képet mutatni róla. A pszichiáter, mint belülről irányított értelmiségi kerül meghatározásra. A pszichiáter nő azaz, hogy átlépi a foglalkozása által meghatározott normákat, és a beteget nagyon közel engedi magához, barátjává fogadja, ezzel tiltakozik a hatalom mindig korlátozni akaró attitűdjével irányított kommunikációs kap-

csolatok ellen. Míg a társadalom intézményei a hősnőt infantilizálják, szabadságától, döntési jogától megfosztják, a pszichiáter nő éppen ezeket a jogokat adja meg neki.

A „Hanussen” című film az 1980-as évtized nagy divatját, a monarchia iránti nosztalgiát fogalmazza meg. A pszichiáter mellékszereplő a filmben, mintegy tükör a főhős számára. A főhős művész-mágus számára a katalizátor szerepét tölti be, mert a főhős a pszichiáter segítségével képes megfogalmazni a

123
K É K

szakmai céljait, döbben rá tehetségének az erejére, sőt a nemi hova tartozásának a beazonosítását is általa tudja meghatározni és vállalni. A film elején a pszichiáter és a beteg kapcsolat a katonai, ideiglenes rendelőben kezdődik, majd a továbbiakban megváltozik a helyszín és a művész-mágus számára a pszichiáter médiummá, szerelemmá válik. A kettesük kapcsolata rendkívül intenzív. Szimbolikus, metaforikus tartalommal telítődik. Az alkotó-művész főhős a művészet magasabbrendűségét hirdeti a tudománnyal, a mentálhigiénével szemben. Míg a pszichiáter elmenekül, feladja a foglalkozását, addig a művész az élete feláldozásával próbál valamit megmenteni/átmenteni az embertelen, fasiszta rendszerbe.

A „**Sztracsatella**” főhőse is művész, karmester. A pszichiáternő ismét tükör, katalizátor a karmester helyének, viszonyainak a meghatározása szempontjából. Az orvos és a beteg a kórteremben találkoznak. A pszichiáternő a rideg, kórtermi körülmények között analizálja a karmestert, terápiás beszélgetéseket folytat vele. A beszélgetésekben a kezdeményezés, a diagnózis, a betegség stb. kimondása mindig a karmesteré marad. A pszichiátert, mint foglalkozást nem fogadja el, de a nőt sem, aki neki tanácsot tudna adni

az életmódja, az életvezetése megváltoztatásához. A filmben a „Maga **lesz a férjem**” szintjén lesz apropó a pszichiáter, mint foglalkozás. Ott a családapa szerepkör a pszichiáterfoglalkozás elé tolakszik, fontosabbá válik. Itt a női mivolt, az agresszív szexuális szerep kiteljesítése lép a foglalkozási szerep elé. A „**Sztracsatella**” a „**Hanussen**”-ben felrajzolt modellt követi, és durvábban leegyszerűsítve hirdeti a művészet és a mentálhigiénét biztosítani akaró foglalkozás kapcsolatában a művészet magasabbrendűségét. A karmester, mint művész, lelki betegsége /!/? ellenére képes vezényelni, képes a foglalkozását folytatni, sőt sikert ér el. A pszichiáternőnek viszont, a foglalkozását fel kell adnia. Oly mértékben

JÓ KÖZÉRZET

pályát módosítania, hogy hazamenve a szüleihez vidékre, csirkéket nevel. A karmesterben, mint férfiben való csatlódás nemcsak a szexuális szerepét, de a foglalkozási szerepét is megkérdőjelezi.

A „Maga **lesz a férjem**” és a „**Sztracsatella**”, mint szórakoztató filmek a mentálhigiénéről, mint a társadalmi kommunikációról a közhelyek szintjén szólnak. Az 1937-ben készült vígjátékban a mentálhigiéné, mint említettük csak retorikus keret, az 1996-ban forgatott melodráma viszont elutasítja a mentálhigiénét. Bár a „**Sztracsatella**” némi szimbolikus értelmezést is lehetővé tesz. Sematikusan ugyan, de azt mondja ki, hogy a művészet és tudomány kettőseiből csak a szórakoztatásra, a művészetre (és ebbe a zene beletartozik, de a film nem, legalábbis a film alkotói szerint!) van szükség, mert az segít az embereknek. A lelki problémákkal foglalkozó intézmények, foglalkozások a film szerint feleslegesek. A szimbolikus értelmezés lehetősége valószínű azért merülhet fel, mert az 1937 és 1996 között eltelt évtizedekben a szórakoztató filmek is igényesebbek lettek, tanultak a művészfilmekről, és így általánosíthatóbb igazságok megfogalmazására törekedtek.

Természetesen a „**Hanussen**”, és a „**Tükörképek**” mint igényes művészfilmek sokkal hitelesebbek mind a kommunikációs kapcsolatok, mind a mentálhigiéné helyének és lehetőségeinek a bemutatásában. A mentálhigiéné politikától mentes szakmai, tudományos

létét és társadalmi kommunikációban betöltött helyét egyedül a „**Tükörképek**” képes több oldalról érzékeltetni. Mindkét művészfilm elsősorban azt hangsúlyozza, hogy a történelem, a társadalom politikai, ideológiai intézményrendszerei a fasizmus, illetve a szocializmus idején az embert a kommunikációs kapcsolataiban szerepátaszásra, hipokritaságra kényszerítették.

A pszichológus, mint foglalkozás

A mentálhigiéné egészen más oldalról kerül bemutatásra az „**N.N. a halál angyala**” című filmben, amelynek a főhőse pszichológus férfi. Egyetemen tanít, kutat. Mint pszichológust nem látjuk munka közben, de a körülötte levők dicsérik, rajonganak érte, és valamennyien tőle várnak segítséget problémáik megoldásához. Hangsúlyozzák empátikus képességét, dicsérik a betegekkel való kommunikációs kapcsolatteremtését, az emberekre tett mágikus hatását. A pszichológus, mint foglalkozás és egy sajátos férfi magatartásforma, és értékrend /modern Don Yuan/ közé egyenlőségjelet tesz a film, és egyiket a másikkal magyarázza, illetve menti fel. A mentálhigiéné ebben a filmben, mint valóság értelmező/magyarázó módszer is megjelenik. A társadalmi kommunikációs körkép, amit a film felrajzol, a pszichológus körül (gyerekek/fiatalok és öregek, férfiak és nők stb.) a szocialista társadalomban, az akkori Magyarországon megjelenő problémák feloldhatatlanságára, és megoldhatatlanságára utalnak. Az osztályellentétokről, a társadalom szegmentálódásáról nem beszélő ideológia mindent egységesítő törekvései

bizonyos valós helyzetből adódó problémákkal való szembenézést megakadályozza, az egyént a kommunikációs kapcsolataiban hazugságra kényszeríti. A film keserű, néha cinikus humora átsegít azon, hogy akár lexikonszerűvé, akár anatómiai lóvá váljon az alkotás. A sajátos, lüktető stílus az életforma, az életmód pszichikumot romboló erejére is utal.

A magyar film mentálhigiéné képe

A néhány kiválasztott film, mint trend értelmezhető. A magyar filmtörténetben, mint a filmek gyártási évszáma mutatja nagyon korán megjelent a pszichiáter és a pszichológus, mint foglalkozás. A modern társadalom mentálhigiénét teremtő foglalkozása azonban nem mindegyik filmben került úgy bemutatásra, mint a társadalom lelki egyensúlyát megteremteni akaró, biztosító foglalkozás. A két foglalkozás az elemzett alkotásokban nem pontosan körülhatárolt, szakmaisága szűken ábrázolódik. A szakmai identitás és kompetencia a „Tükörképek” kivételével sehol nem jelenik meg. A „Tükörképek” pszichiáternöje több módszert használ a betegek gyógyítására, szakmai konzíliumon tanácsot kér; hogy eredményt érjen el. A szórakoztató filmekben a pszichiáter a privát élettér kompenzációját biztosító foglalkozás. A művészfilmekben a pszichiáter, a pszichológus foglalkozás értékei, értelmiségi értékei is bemutatásra kerülnek. Nem amiatt, hogy a főhőst a filmben szereplő pszichiáter, pszichológus meggyógyítja, hanem mert emberileg, személyiségében tesz hatást a

főhősökre. A foglalkozás betegek elé tükröt tartó jellegzetessége hangsúlyozódik. A „Tükörképek” az egyetlen a filmek közül, ahol a beteg meggyógyul, és a beteg orvos viszony megváltozik, átalakul. A pszichiáternő és az óvónő, a volt beteg, barátokká válnak, leveleznek egymással, de ez a függetlenségüket megvalósítani nem tudók barátsága.

A szórakoztató filmekben az orvoshoz forduló betegek állapota nem körülhatárolt, sőt mintha éppen azt hangsúlyoznák, hogy kezelésre nem is lenne szükségük. A „Maga lesz a férjem”-ben a betegek álmatlanságra panaszkodnak, a „Sztracsatella” karnagya munkamániás, túlhajszolt. A beteg voltukat mindkét film elutasítja. A szórakoztató filmekben a mentálhigiéné biztosítására kiépített intézményi rendszer is, foglalkozás is feleslegesnek ítéltetik. A mentálhigiénét nem tartják ezek az alkotások fontosnak, azt sugallják, hogy a lelki egészség összes területe mondvasínált társadalmi, kommunikációs probléma.

A művészfilmekben a betegek állapota pontosabban meghatározott. A „Tükörképek” Erzsije autizmusba menekül, nem szólal meg, gyógyításra szorul. A „Hanussen” címszereplőjét a pszichiáter a háborús sokkból próbálna kigyógyítani. A művész számára a művészi tehetség, a művek, a szereplés teremti meg azt a lehetőséget, hogy a háborús sokk hatására kialakult pszichikai sérülést részben „gyógyítsa”. Vagyis nem a pszichiáter a lelki bajok orvosa a film szerint, hanem a művészi

tehetség, a művészi alkotás. Az „N.N. a halál angyala” a társadalom rossz működéséből származó pszichózisok, neurózisok tüneteit mutatja be a pszichológus körül megjelenő figurákban.

Az általunk kiválasztott magyar filmekben a mentálhigiéné, mint kommunikációs folyamat nem intézményi keretekben jelenik meg egy esetben („Maga lesz a férjem”), és négy esetben a foglalkozás és az intézmény együtt, belülről kerül bemutatásra („Sztracsatella”, „N.N. a halál angyala”, „Tükörképek”, „Hanussen”). Ez utóbbi csoportot alkotó

125
K É K

filmek, a mentálhigiénét biztosító, teremtő intézmények működését, az ott dolgozóknak a kommunikációs kapcsolatát, a betegekkel való törődését több szempontból mutatják be. Az intézményi jellegzetességek, a foglalkozás szakmai sikerei, és kudarcai hitelesebben, differenciáltabban jelenik meg a művészfilmekben. A szórakoztató filmek alkotóinak az igényessége eltér a művészfilmek alkotóinak az igényességétől. A szórakoztató filmek esetében még a szakmai filmes profizmus nem áll azon a szinten, hogy a tematika megkövetelte hitelesség, mint szakmai norma fogalmazódjék meg, és követelmény legyen. A művészfilmekben az önkifejezésre való törekvés az alkotó számára a hitelességet, mint a szakmai normák egyikét éppúgy tartal-

mazza, mint a személyességet. Nem gondolom azt, hogy az itt fellelhető különbségek minden művészfilm és szórakoztatófilm esetében a hitelesség és a személyesség megjelenítésekor az itt elemzett két magyar filmhez („Maga **lesz a férjem**”, „**Sztracsatella**”) hasonló. A szórakoztató film és a művészfilm közötti ilyenfajta eltérést csak pillanatnyi állapotként értékelem. A szórakoztató film sem csak távolítóan képes ezt a témát megjeleníteni, de az elemzett alkotások ennek a megfogalmazására nem nyújtanak lehetőséget.

Tágra veszem a „katolikus” kategóriát, beleértem mindazokat, akik valamiképpen katolikusoknak tartják magukat. Azokat is, akik azt mondják, „katolikus vagyok, de...”, „leginkább még katolikus vagyok”, de még azokat is, akik nem igen nevezhetők vallásosnak (azaz még a maguk módján sem), de mégis valami közösséget vállalnak a katolikusokkal, sőt bizonyos helyzetekben – például, hogy másoktól megkülönböztethessék magukat – katolikusoknak nevezik magukat.

vannak, mint a 14-18 százalékot kitevő, nevezzük így – hipotetikusán – vallási elit. A hazai katolikus vallásosság másik jellemzője az, hogy az *idősebb és falusi* katolikusok többségi, a *fiatal városiak* viszont kisebbségi helyzetben vannak. A harmadik jellemző pedig az, hogy az egyházasian vallásos katolikus *vallási elit* egyik típusa (elsősorban az idősebb falusiak) – Tomka hasonlatával élve – a régi templom sekrestyése, másik típusa pedig az úton lévő. Az előbbi a bűnös világban kívül maradva ragaszkodik a

Kamarás István

Miképpen vallásosak hazánkban a katolikusok

127
K É K

A hazai katolikusok vallásosságának három jellemző jegye – elsősorban Tomka Miklós kutatásainak és elemzéseinek köszönhetően – eléggé világosnak tűnik. Az első az, hogy a katolikusok nagyobb része nem jellemezhető egyházas, elkötelezett vallásgyakorlattal. Ők, a *maguk módján*, tehát egyéni, magánzó módon, egyházon kívül vallásosak, olykor többféle vallásból és vallásosságból barkácsolják össze maguknak – saját képükre és hasonmásukra, vagy éppen a divatot követve – vallásosságukat. Teljesen igaz van Tomkának abban, hogy őket sem lehet egyértelműen kizárni az igazán vallásosak köréből. (TOMKA-95). A maguk módján vallásosak majdnem háromszor annyian

kizárólagosnak tartott igazság elismertetéséhez, és nagy kísértésben van, hogy a *tekintély és hatalom* erejével a nem vallásos embereknek is diktáljon. A másik típust is érzékletesen jeleníti meg Tomka: *úton van*, útja ingoványokon át vezet; az a problémája, hogyan birkózzon meg váratlan akadályokkal; minduntalan egyensúlyoznia kell, ezért aztán kicsit talán irigyli a sekrestyéseket, akik be tudnak húzódni otthonos hagyományaik fedele alá, nem magabiztos, sokszor még azt sem tudja pontosan, hová siet, eredményeit mégis azon méri, hogy mennyit haladt előre. Nem csoda, hogy a maradók és az úton levők kölcsönösen nem értik egymást. Bár Tomka nem tartja feltétlenül értékesebbnek a kisebbséget

képező Isten vándorait, de őket tartja *párbeszédre, misszióra* alkalmasnak, és több esetben elszólja magát mellettük, imígyen: „Párbeszédre való készségük hitelességét folyamatosan megkérdőjelezi a keresztény többség viselkedése.” (Tomka-1997)

1. A maguk módján katolikusok

Kérdés, hogy az „igazinak” vélt katolikusokhoz állnak-e közelebb vagy inkább a nem vallásosakhoz? Közelednek-e vagy távolodnak az

egyikhez vagy a másikhoz? Ha nem katolikusok, mennyiben keresztények? Ha egyéni módon vallásosak, mégis, milyen minták szerint? Ha nem egyházián vallásosok, akkor szembeállva, ütközve vagy csak közömbösen viszonyulnak az egyházhöz?

A maguk módján katolikusok között van egy nem túl széles, de azért nem mellőzhető réteg, *akik nem tartják magukat vallásosnak, valamiképpen mégis katolikusnak*. Például azért, mert benne élnek egy hagyományosan vallásos vallási közösségben, legyen az egy hagyományosan vallásos falu, vagy egy hagyományosan vallásos család. „Katolikusnak kereszteltek”, „katolikusként nőttem föl”, „köztük élek, ismerem és értem őket”, mondják ma-

KÖZELÍTÉSEK

gukról. Közülük többen még egyházi adót is fizetnek, támogatják a templomuk (igen, így!) építését, jó viszonyban vannak a papijukkal. Jó néhány esetben az effajta „vallásosság” a *lokálpatriotizmus* sajátos formája, az *otthon-érzés*, az *identitás* fontos alkotóeleme.

Vannak „*kétlaki*” keresztények, akik valamiképpen *katolikusok* is. Közük tartoznak azok, akik rendre elkísérik katolikus házastársukat a misére és más szertartásokra, és azok, akik – mivel más templom nincs a településen – protestáns létükre több-kevesebb rendszerességgel katolikus templomba járnak. A „fordítottja” is előfordul, amikor katolikus hívő – megmaradva valamennyire katolikusnak – vesz részt rendszeresen más felekezetének istentiszteletein, vagy házastársához csatlakozva, vagy kíváncsiságból, vagy azért, mert saját egyházával, papjával elégedetlen.

A maguk módján katolikusok többsége *egyéni módon* és/vagy *nem egyházián* vallásos, azonban minkét típusnak eléggé sokféle altípusa van attól függően, hogy mennyire távolodtak el egyházuktól, és hogy mennyire tájékozódtak más irányba (és, persze, hogy merrefelé). Egyik részük sosem volt igazán szoros kapcsolatban egyházukkal, másik részük eltávolodott tőle.

1997 őszén diákok és pedagógusok körében¹ vizsgáltam oly módon, hogy arra kértem őket, válasszák ki az általam ajánlott kategóriák² közül azt, amelyik legjobban fejezi ki a valláshoz való viszonyukat. Arra is megkértem a kérdezetteket, hogy ha egyik kategóriát sem tartják megfelelőnek, fogal-

mazzák meg ők maguk; azokat pedig, akik a „maguk módján vallásos” kategóriába sorolták magukat, arra kérttem, írják le, hogy ez, esetükben mit is jelent. Végül pedig arra is megkértem őket, hogy jelöljék meg melyik valláshoz vagy felekezethez tartoznak, akár szorosabb, akár lazább szálakkal. Azok, akik egyszerre tartoztak a „maguk módján vallásos” és a „katolikus”, kategóriába, vagyis a *maguk módján katolikus* kategóriába sorolhatók, a *hit* jellege és mélysége, a *vallásgyakorlás* (elsősorban a templomba járás és az imádkozás) ténye és gyakorisága, a katolikus *egyházukhoz való kapcsolatok szorossága* és jellege alapján sorolták magukat ebbe a kategóriába. A kértzett diplomások és egyetemisták kisebb része vagy azért nem sorolta magát az *egyházuk szerint* vallásos kategóriába, mert *bizonytalan magában*, hogy eléri-e azt a szintet, amit szeretne, vagy pedig azért, mert *elégedetlen önmagával*. Többségük túl szigorú önmagához, ezért nyugodtan átsorolhatók az egyházián vallásos kategóriában, ahol annak egyik markáns alcsoportját képezik.

Az általam vizsgált, maguk módján katolikusok többsége két nagy csoportba sorolható: az egyikbe olyanok tartoznak, akik *lazább szálakkal még kapcsolódnak egyházukhoz*, s vallásosságuk katolikus színezetű, a másikban olyanok, akiknek már alig van kapcsolatuk az egyházzal, s vallásosságuk olyan *barkácsolt vallásosság*, amelynek már csak egyik, s nem mindig a döntő eleme a katolikus.

Korántsem reprezentatív mintára támaszkodó, de számomra némi rálátást jelentő vizsgálódásom alapján nem lá-

tom igazoltnak Gereben Ferencnek azt a feltevését, hogy a felnőtt népesség 30-35%-át lehetne „viszonylag erős és az egyházakhoz közel álló vallási érzéssel” jellemezni. (Kérdés persze, mit jelent ez esetben a „viszonylag” és az „egyházakhoz közel álló”) (Gereben-97) További kutatásoknak kell majd tisztázni, hogy a maga módján vallásosság motivációs erőterében mekkora szerepet kap a közömbösség, a vallási ismeretek hiányos volta, az intézményellenesség és a külsőségekkel szembeni bensőségesség-igény. E tekintetben Gereben most folyó vizsgálatától is várhatunk további tisztázást, de még sokkal inkább Tomka reprezentatív mintára támaszkodó kutatásaitól.

2. A vallásosság különböző dimenzióit vizsgálva

C. Glock és R. Stark, valamint G. Lenski kategóriát is figyelembe véve a vallásosság különböző dimenzióiban vizsgálva mind az egyházi, mind a maguk módján vallásos katolikus vallásosságát, jóval finomabb képet kaphatunk.

2.1. Hogyan és miben hisznek?

Legkönnyebb talán azt megállapítani, hogy miben *nem hisznek*. A valamiképpen katolikusok között Magyarországon is sokaknak meglehetősen hiányos a krédójuk, hiszen sokuk nem hisz a feltámadásban és az örök életben, Jézus istenembségében, a Szentháromságban, a szentségek erejében, a gondviselésben, a szentek tisztetétét pedig úgy, ahogyan van, babonának tartják. Hit és vallási ismeret

kétségkívül összefügg, mégsem lehet a „dült hiteket” (Nagy László) kizárólag vagy elsősorban a hittan-tudás hiányosságaival magyarázni, mint azt többen próbálják.

Sokan a törvény betartása alapján normális, rendes, jó katolikusok, de hitük nem elég mély, és gyenge lábon álló hitüket sokan egészen másfajta forrásokból pótolják, például dienetika vagy agykontroll-kurzusokon. Az iskolázottak körében számosan hitük elmélyítése helyett a *gnózis* tudását szeretnék elsajátítani. A „hitünk szent titka” nem elegendő számukra, hiszen ez mély hitet feltételez, nem annyira hinni, mint inkább *birtokolni* szeretnek a titkot. A *hit és a tudás* kapcsolata a még kevésbé iskolázottak körében is eléggé gyakran súlyos probléma. Sokakban – P. Ricoeur fogalmait használom – a *hit hermeneutikáját* (mely a közösséget egy isteni, egy transzcendens jelentés megértésének létállapotába juttatja) aláássa vagy legyengíti a *gyanú hermeneutikája* (amely azon kívül, hogy – a módszertani ateizmus jegyében – kétségbe vonja a transzcendentális intenciót, a megértés mértékalapját próbálja feltárni) (Bókay- 97), pedig ez utóbbi, a hit és tudomány szövetsége jegyében, fontos eszköze hitünk alapszövegeinek megértésében és értelmezésében.

A *hit elmélyítésében* a hit-tan és a teológia még kisebb csodákra is alig képes, sokkal inkább a *példa és az élmény* az, mitől akár komolyabb csodát lehet várni, különösen a kisebb-nagyobb vallási közösségek példája, élménye.

2.2. Mit tudnak vallásukról?

A magyar katolikus hívek ahhoz képest, hogy milyen szintű ismeretekkel rendelkeznek szakmájukban és érdeklődésük egyéb területein jóval *alacsonyabb színvonalú vallási ismeretekkel és tudással* rendelkeznek. Az általánost végzetek többsége kisiskolás vagy dedós, a középiskolásoké kisiskolás, a diplomásoké pedig még jó, ha középiskolás szintű. Ebben sem csak a *hittan tanulás* elmaradása és a *hitoktatás* nem megfelelő színvonala a ludas, hanem általában a *vallásismeret*, a *vallástörténet*, a *filozófiai műveltség*

129
K É K

alacsony szintje, de még ezen kívül a nem kellő mértékű *olvasottság* is, beleértve az irodalmi olvasottságot is. Eme deficit hatása aztán abban mutatkozik meg, hogy a minimális vallási ismerethez mindenféle innen-onnan hallott, összeolvasott vallási tudás keveredik, s még az egyházukhoz közel álló, a vallásukat viszonylag rendszeresen gyakorló katolikusok fejében is *eklektikus elegyet alkot*.³

2.3. Milyen az érzésviláguk?

A katolikus vallás *érzés- és élményvilága* nagyon széles skálán, és meglehetősen eltérő típusokban és altípusokban gazdag rendszerben helyezhető el. Az egyik végpont a *pragmatikus és ra-*

cionális vallásosság, a másik a *vallási extázis* és a *vallási mánia*. Az Isten-élmény hiányára panaszkodók sokszor az extázissal megpróbálják túllépni a *rutin-vallásosságot*, pedig M. Buber szerint ezzel még az Én-Az-relációban maradnak, pedig a megoldás az *Te* irányába való transzcendálás lenne. (Buber-91) Miközben az Én-Te kapcsolat létrejöttét segítő Jálcs-fele lelki-gyakorlatos módszereket⁴ (Jálcs-94) is egyre többen felfedezik a vallási elit igényesebb fiataljai, ma még sokkal többen választják a jóval könnyebb és

KÖZELÍTÉSEK

2.4. Hogyan gyakorolják?

A maga módján vallásos istenhívók nagyobb része vagy *nem jár templomba*, vagy csak *ritkán jár*. Mindkét alcsoportban számosan vannak, akik *rendszeresen imádkoznak*. Van a vallási elitnek is egy szűk, de markáns rétege, akik nem járnak a „köztemplomba” vagy „közmisére”, hanem csak saját közösségi alkalmakra. Nagyságrendekkel nagyobb azoknak a száma, akik azért mellőzik a vasárnapi misét, vagy éppen hogy csak elszenvedik, mert úgy érzik, papjuk nem az ő nyelvükön, nem hozzájuk szól. Sokan már nem igen tudják megmondani, miért nem járnak templomba, különben is „járnak azért”, de csak kivételes alkalmakkor.

A rendszeresen gyakorlók rendszeressége is igen eltér, miképpen eléggé különböző lehet a vallásukat rendszeresen gyakorlók hitének mélysége is, hiszen a templomba vagy litániára járás lehet elsődlegesen *népszokás* is. A „gyakorló” katolikusok egy része – a vasárnapi katolikusok – vallásukból úgyszólván csak a vasár- és ünnepnapra templomba járást gyakorolja. Sokat elárul a vallásgyakorlat jellegéről, hogy mi mindenre cserélhető el egy szentmise (vagyis, hogy hogyan helyezkedik el a misére járás a tevékenységek rangsorában): sokak számára egy-egy fontos munka, utazás vagy nyaralás, egy sportesemény vagy egy tévéfilm miatt marad el könnyen egy-egy szentmise. Egyre jobban *szűkül a hagyományos népi vallásgyakorlat*,

már-már inkább csak rezervátumokról lehet beszélni, hiányukat csak részben pótolja a *liturgikus innováció*, elsősorban a lelkeségi mozgalmak *paraliturgiái*.

Több ezerre tehető azoknak a katolikus gyerekeknek a száma, akik hittanra járnak, de szentmisére nem. Hitoktatóik mindenféle rafinált módszerekkel próbálják őket misére csábítani. A mise után osztogatott szentképek és egyéb elismervények többünet – talán nem minden ok nélkül – a búcsúcédulákra emlékeztet.

A sokféle ima-formát magába foglaló és az egyéniség építésére és kifejezésére, valamint a közösségi identitás erősítésére is alkalmas *imakultúra* kialakítására a hívek nagyon kevés segítségét (mintát, példát, ötletet, élményt) kapnak.⁶ Az erősen kopó-fogyó népi vallásosság következtében az ima központjai ma már egyre inkább a katolikus mozgalmakba tevődnek át, különösen a lelkeségi mozgalmak közösségeibe. A gyerekek közösen elmondott esti ima is ezekben a családokban a leggyakoribb.⁷

2.5. Milyen a viszonyuk egyházukhoz?

A hívek jelentős része számára az egyház nem más, mint az *egyházi vezetés*: a pápa, a Vatikán, a püspöki kar, esetleg még a plébános. Akadnak hívek szép számmal akik mint egyik püspökünk mondta önmagáról, „brutálisan *katolikusok*”⁸, azaz feltétlenül és betű szerint katolikusok, elfojtva mindenféle kritikus, személyes és egyéni megnyilvánulást. Ezek a katolikusok A „brutálisan katolikus”-ok – ahogyan ezt T. Halik cseh püspök

rövidebb útnak ígérkező vallási extázist. Számosan a katolikus karizmatikus lelkeségi mozgalmától várják a garantált Isten-élmény szolgáltatást, mások sokkal messzebb kalandoznak el: különféle ezoterikus vagy okkult mozgalmak és csoportok rendszeres vendégei.⁵

A mélyebben vallásos hazai katolikusok többsége túlon túl is „komolyan” vallásos, azaz feltűnően hiányzik vallási életükből a *derű*, a *vidámság*, *felszabadult öröm*. Ebben ritkán esik része azoknak, akik nem tagjai a karizmatikus mozgalomnak, nem tagjai derűt sugárzó kisközösségeknek, nem kerülnek egy-egy derűt sugárzó istenbohóca búvőkörébe.

megjegyzí – „természetesen katolikus szűlőosztályon születik, katolikus iskolába jár, katolikus cégnél dolgozik, katolikus kórházban kezelteti magát, katolikus klubban tölti el szabadidejét, és végezetül katolikus temetőben talál végső nyugalomra.” (Halik-93) Akadnak szép számmal, az „érted haragszom, nem ellened” szellemében az egyházi vezetéssel *dialogizáló-vitatkozó* hívek. Sokak számára az egyház felsőbb hatalom, sokak számára hivatal, sokak számára tanító hivatal, sokak számára presztízst jelentő elegáns társaság, kevesebbeknek közösség, a többségnek inkább szabály, tanítás, s csak kevesebbeknek élmény, a többségnek ők, s csak a kisebbségnek mi.

A maguk módján katolikusok jelentős része perben-haragban van egyházával, mások már a békéltető tárgyalások vagy a válóper után. Egyik részük bizonyos *tanításokkal* nem ért egyet, mások az anakronisztikus *intézménnyel*, ismét mások a *papokkal*, sokan pedig a minta helyett *elrettető példát jelentő hívekkel*, akiket számos esetben éppen legközelebbi hozzátartozóik jelentettek. Manapság elég sok ilyen-olyan módon katolikus hangoztatja, hogy „Jézus igen, az egyház nem!” Noha ez az álláspont nem csak teológiai, hanem szociológiai szempontból is védhetetlen, nagyon fontos az így vélekedőket figyelmesen meghallgatni, tapasztalataikat élményeiket gondosan elemezni, s egyházunk patológus működését kimutatni, majd gyógyítani.

KÖZELÍTÉSEK

2.6. Milyen a viszonyuk a közösséghez?

A katolikus egy része – mind a gyakorlók, mind a nem gyakorlók között szép számmal akad belőlük – „magánkatolikus”. A gyakorlók jelentős része pedig ugyancsak közösségmellőző „tömegkatolikus”. Szép számmal vannak olyan „réteggkatolikusok”, akik egy-egy katolikus szervezet vagy csoport (bázisközösség, mozgalom, lelkiség, szerzet, egyesület, iskola, lovagrend) tagjaként katolikusok, és nem (vagy csak alig) érzik magukat a nagyobb közösségek (az egyházközségtől a magyar katolikus egyházig) tagjának.

Feltűnően ritka a katolikus hívek körében a egyházközségükkel való azonosulás. A hívek többsége számára a plébánia nem „mi”, hanem „ők”, vagyis a pap és egy szűk csoport (akit a hívek egy része bennfentesnek, klikknek vagy sleppnek érez), ráadásul az „elitkatolikus” lenézi a plébániai hívek többségét, s hajlamos arra is, hogy elmaradjon az öregasszonyok vagy a plebs miséjéről.

A sok magán-, tömeg-, s a kevesebb elitkatolikus természetesen jelentős részben a közösség-élmény hiányával vagy a szociálpszichológia nyelvén – Mérei Ferenc szavaival – az *együttes élmény* hiányával (MéreiI-71) magyarázható. Van persze igazság abban, hogy a papok nem beszélnek a hívek nyelvét, de a *közös nyelvet* is csak közösség teremthet. Gesztesy András szerint⁹ az újraevan-

gelizáció tartalma a *közösségben megélt Jézus Krisztus*, módszere pedig a *nyelvújítás, a karitatív tevékenység, a fórumok, a tolerancia*. Kérdés, képes-e az egyház a maga bürokratikus felépítésével a szívek megváltoztatására? Csak akkor, ha az egyház nem gyámkodó, hanem felszabadító.¹⁰ A vallásosság közösségi dimenzióját egyre kevésbé lehet a rohamosan teret vesztő hagyományos vallásosság keretében megélni, ma már erre egyre inkább a katolikus mozgalmak és a katolikus lelkiségek teremtenek lehetőséget, legin-

131
K É K

kább pedig a *lelkiségi mozgalmak*. Legtöbb esetben ott vált az egyházközség közösségé, ahol ilyen mozgalmak tagjai vagy csoportjai animálják a közösséggé formálást.

2.7. Hogyan tükröződik vallásosságuk a mindennapi életben?

Megfordítva K. Rahner „anonim keresztény”-ét azt lehetne mondani, hogy a hazai katolikus hívek döntő többsége „anonim katolikus”, abban az értelemben, hogy a mindennapi életben *nem látszik rajtuk*, sem viselkedésükben, sem szóhasználatukban, sem cselekedeteikben, sem szokásaikban, sem döntéseikben és választásaikban.

Akadnak persze kihívóan és tüntetően katolikusok is. Főleg a rendszerváltás után jelentek meg, elsősorban a *presztízis-katolikusok* között, akik katolikus szervezeti tagsággal, katolikus címekkel, rangokkal, katolikus oklevelekkel és díjakkal igazolják és növelik magukat. Akadnak, akik még mindig *álcázzák magukat*, hogy pragmatikus, racionális, modern és/vagy nagyvonalú környezetükben véletlenül hozzák gyanúba őket egy olyan idővasfoga-
rágta szervezettel, mint a katolikus egyház.

132

K É K

„A Biblia mindig jelen van, ahol a felebarát jelen van, s – mindig hiányzik onnan, ahonnan a felebarát.” – írja B. Polka. (Polka-98), „Létezik egy olyan templomba járó szokásrend, mely csak töredékesen tartalmazza a jézusi élet követésének követelményeit. Mentségük, hogy a hagyomány gyakran nem válaszol arra, hogy mit jelentene a kereszténység megvalósítása egyik vagy másik élethelyzetben”, erősíti meg Tomka M. (Tomka-98) a hazai gyakorlat alapján. Számos gyakorló *katolikus nem gyakorolja vagy erősen egyéni módon értelmezi katolikus erkölcsfelfogást*. Sokan jogos önvédelemnek vagy jogosan visszaadott pofonnak tartják az adócsalást, a puszkázást, a bliccelést. Számosan érzik

magukat feljogosultnak az ítékezésre, a pletykák továbbadására, a katolikus erkölcs egyéni módon való átszabására (de nem az egyéni lelkiismeret, hanem az egyéni érdek alapján). Nem kevés katolikus jelentett föl katolikust a rendszerváltás után katolikus hatóságoknál. Még számosabban utálják azokat, akiket ők kommunistának, liberálisnak, ateistának, szektatagnak tekintenek, de bármennyire is utálják őket, nélkülük nem tudnák önmagukat, mint katolikusokat azonosítani.

A kollektív felebaráttal, vagyis a *társadalommal* való kapcsolatuk is igen széles skálán mozog még a vallásukat rendszeresen gyakorló katolikusoknak is, egészen az aszocialistól a kommunális, a fundamentalista konzervatívtól a világias altruista magatartásig.

Számosan akadnak, akik magukat katolikusnak tartják, akikből sugárzik a szeretet, akik mindenkinek mindene, akik testvérek tekintik a másféléket. akik mindenüket odaadják, akik karácsony este egy-egy koldust ültetnek asztalukhoz, akikről mérvadó katolikusok azt mondják „remek keresztények, de nem katolikusok”, „csodálatos krisztuskövetők, de nem nevezhetők katolikusnak”, „magasra állítják előttünk, katolikusok előtt a mércét, de nem sorolhatók a katolikusok közé”. Miért? Vagy azért, mert az ökumené nevében felváltva járnak katolikus és protestáns templomba, gyakorolják és az interkommuniót. Vagy azért, mert bizonyos dogmákat nyíltan elutasítanak, például a pápa tévedhetetlenségét vagy némely Szűz Máriával kapcsola-

tosat. Vagy azért, mert több mindenben nem értenek egyet püspökökkel vagy plébánosokkal. Annak ellenére, hogy az őket „csak” kereszténynek tartók közül sokan inkább katolikusok, mint keresztények, ez a jelenség nehezen megoldható feladvány a vallástudomány különféle ágait művelőknek.

3. És az egységet megélők...

Teilhard de Chardin látomása szerint az egyház Krisztussal beoltott közösség, mely összegyűjt minden népet, még hozzá úgy, hogy egyik se veszítsen értékéből. A szeretet (szolgálat és megbo-
csátás) hirdetésével és gyakorlásával az egyház a legmagasabb rendű pszichikus energiát viszi az emberiségbe. (Teilhard-80) Másféle világnézeti alapról Szilágyi Ákos is hasonlóan gondolkodik: „Ha a mostani végállapotból mégis születet kezd, akkor ennek kiindulópontja csak az ego-lény, végeredménye pedig az, lehet, hogy a személyiség egyetemessé, a világ pedig személlyé válik. Ha ez a fordulat bekövetkezne, valóban csoda lenne: a senki végcivilizációja a szeretet civilizációjába fordulna át.” (Szilágyi- 92) És hogy mit is jelent *szeretni*, azt a mai katolikus egyházban talán J. Vanier fogalmazta meg legszebben: „Szeretni annyit jelent, mint igazán érdeklődni valami iránt, figyelemmel fordulni felé. Bolondul remélni 'Te nem vagy elveszett ember, tudsz növekedni, szép dolgokat csinálni - én bízom benned.' Örülni jelenlétének és szíve szépségének, akkor is, ha még nem látszik. Szeretni annyit *mint magamból eléggé kivetkőzni* ahhoz, hogy szívem a másik szívének ritmusára tudjon dobogni,

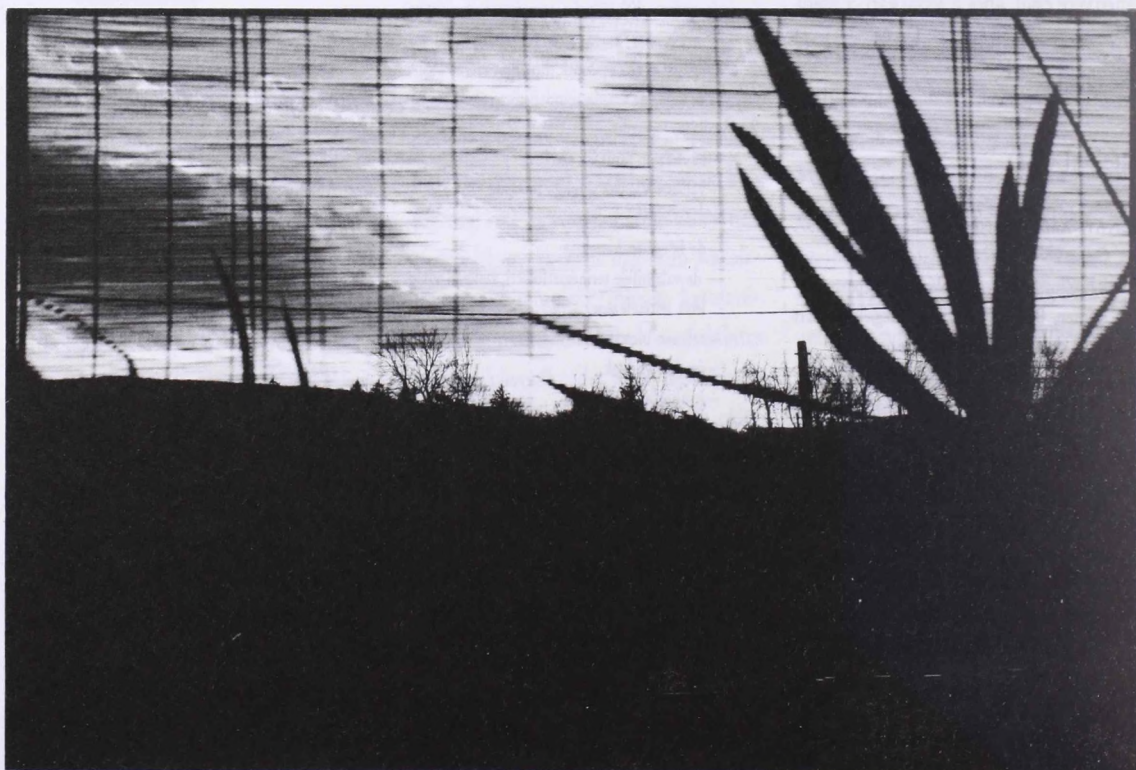
hogy az ő szenvedése az enyém legyen.” (Vanier – 86) Ez a fajta vallásosság ma még világszerte, s így nálunk is nagyon ritka, de nem csak egyénekben és közösségekben fordul elő, hanem már plébániákon is, sőt már akad olyan egyház-község is – a budapesti Káposztásmegyer városrészé –, ahol megvalósult K. Rahner vágyálma, mely szerint „kiszármazó közösségekre lehetne építeni az egyház terület szervezetét”. (Rahner-93) Ezt az egyházközséget tagjai egyszerűen csak közösségnek nevezik, s *személyről személyre* nőtt ezres nagyságrendűvé oly módon, hogy a Fokoláré lelkiesség által *animáltan három-öt fős közösségmagok* által *megélt egység* köré kristályosodnak ki a nagyobb közösségek, s maga a közösségek közül *összeszővődő egyházközség*. (Bögre-98) Olyan vallásosságra épül ez a szervezet, amely a mindennapi életben és az egyházközségi életben *megélt „legyetek mindnyájan egyek” együttes élményére* épül, ahol a vasárnap, a szent nap már mindjárt hétfő reggel elkezdődik.

IRODALOM

- BÓKAY Antal: Irodalomtudomány. Bp. 1997. Osiris. 283-289. p.
- BÖGRE Zsuzsa: Útkereső plébánia Káposztásmegyerben. Bp. 1998. Kézirat. (Megjelenés alatt az Iskolakultúra című folyóiratban)
- BUBER, Martin: Én és Te. Bp. Európa K. 1991.
- GEREBEN Ferenc: A vallásosság szociológiai típusainak kérdéséhez. = Távlatok 1997. 3-4.
- GLOCK, C. – STARK, R.: Religion and Society in Tension. Chicago, Rend McNally, 1965.
- HALIK, Tomáš: Gondolatok az egyházi élet megújításáról Csehszlovákiában. = Vigilia, 1993. 8. sz. 575-581. p.
- JÁLICS Ferenc: Szemlélődő lelki gyakorlat. Dobogókő – Kecskemét, Manréza, 1994.
- KAMARÁS István: Adalékok vallásosságunk természetrajzához. Távlatok, 1998. 1. sz. 99-105. p.
- LENSKI, G.: The Religious Factor. Garden

- City-New York, Doubleday, 1961.
- MÉREI Ferenc: Közösségek rejtett hálózata. Bp. Közgazdasági és Jogi K. 1971. 26-31. p.
- POLKA, Brayton: Az Írásról, a paradoxonról és az interpretációról. „Mi van megírva a törvényben? Hogyan olvasd?” Irodalomelmélet és bibliai hermeneutika. (Szerk.: Fabiny Tibor és Lukács Tamás.) Szeged, Hermeneutikai Kutatóközpont, 1998. 117-128. p.
- RAHNER, Karl: Párbeszéd az egyházban. = Teológia, 1993. 4. sz. 203-208. p.
- SZILÁGYI Ákos: A vágy titoktalan tárgya. Bp. 1992. Liget 339. p.
- TEILHARD DE CHARDIN, Pierre: Út az Ómega felé. Bp. 1980. Szent István Társulat. 684 l.
- TOMKA Miklós: Csak katolikusoknak. Bp. Corvinus 1995. 224. p.
- TOMKA Miklós: „Keresztény Magyarország” vagy missziós terület? Quo vadis Domine? Pannonhalma, Magyar Pax Romana Fórum, 1998. 219-265. p.
- VANIER, Jean: A közösség. Wien, 1986. OMC. 286 l.
- JEGYZETEK
- 90 szakmunkástanuló, 130 szakközépiskolás és gimnazista, 100 bölcész, természettudományos és művészeti karra járó tudományegyetemi hallgató) és 120 második diplomát szerző tanító és tanár az ország minden részéről.
 - vallásos vagyok
 - egyházam tanítása szerint,
 - vallásos vagyok a maga módján,
 - nem vagyok vallásos,
 - de Istenben hiszek,
 - de valamiféle természetfölötti, szellemi világ létét feltételezem,
 - teljesen bizonytalan vagyok,
 - észelvű vagyok,
 - gyakorlatias vagyok,
 - ateista és materialista humanista vagyok.
 - Jó megoldás lenne, ha az általános és középiskolában minden állampolgár számára hozzáférhető *vallásismeretre* épülhetne egyházi *katekézis*. Jelen pillanatban Magyarországon az állami iskolákban nincs ilyen tárgy, sem ilyen műveltségi terület nincs a sok tekintetben előrelépést jelentő új Nemzeti alaptantervben. Ebben a vallás különféle műveltségi területeken jelenik meg, sajnos úgy, hogy együttesen sem fedik le az szükséges tematikát Az 1-6. évfolyamban Az ember és társadalom

témakörben eléggé esetlegesen szerepelnek vallási témák (mitoszok, Bibliai-részletek, legendák, vallástörténeti szempontból fontos események). A hetedi évfolyamtól a vallástörténet a történelemben, a messze nem kielégítő mértékű Biblia-ismeret az irodalomban, a vallásfilozófiai, vallásszociológiai és valláslektani témakörök pedig abban az emberismeretben szerepelnek, amely lélektani, szociológiai, etikai és filozófiai nézőpontból tárgyalja az ember helyét a világban. Ez azért, ha nem kis eleget, már valami, amire már építhet a hitoktatás is A hitoktatók és a vallási vonatkozású tárgyakat tanító tanárok együttműködése esetén – ami ma még, sajnos, igen csak ritka – valóban a természetre építhetne a kegyelem, vagyis az ember biológiai, pszichikus, társadalmi és szellemi természetéről tanultakra építhetne a hitoktatás.

*„A becsületes emberek borzadva olvassák
a vallásháborúk történetét; viszont a teológiai
vitákon úgy nevetnek, mint egy olasz komédián.
Legyen hát olyan vallásunk, amelytől nem
rettegünk, de amelyen nem is nevetünk...”
Voltaire¹*

Barabás Máté

A krisna-tudat szervezetének tevékenységi stratégiája és adaptációs mintája

Buddhista Egyház; Buddhista Miszió, az Arya Maitreya Mandala Kelet-Európai Rendtartománya; Karma Decsen Özel Ling; Magyar Iszlám Közösség; Magyarországi Csan Buddhista Közösség; Magyarországi Karma-Kagyüpa Közösség; Magyarországi KRISNA-tudatú Hívók Közössége; OVGD Hindu Mandir; Szangye Menlai Gedün, a Gyógyító Buddha Közössége; RIME Tenzin Sedrup Ling, Rime Buddhista Centrum.² Az itt felsorolt 11 egyház együttesen, a bejegyzett 56 magyarországi egyház 19.64%-át teszi ki. Természetesen a vallási intézmények sorában megállapítható százalékos arányuk messze túlhaladja követőiknek az ország népességében meghatározható

arányát. A 11 egyházból 3 képviseli a hinduizmus valamely ágát, s ezek közül legismertebb a KRISNA-tudatú Hívók Közössége (a továbbiakban krisna-tudat). A krisna-tudat szervezetére jellemző, némileg meglepő vonások is indokoltá teszik, hogy közelebbről vizsgáljuk mozgalmuk sajátosságait.

2. A krisna-tudattal foglalkozó, magyar nyelvű tudományos igényű publikációk sorát KAMARÁS István vallásszociológus tanulmánya nyitotta

135
K É K

meg.³ Munkájának legfőbb érdeme, hogy elsőként tárt fel statisztikailag hiteles adatokat a hazai krisna-tudatú szervezet tagságáról, továbbá vizsgálat alá vette megterésük szociológiai és mentális körülményeit. Már a nevezett írás megjelenése előtt, s vele közel egyidőben is több egyetemi műhelyben fordult az érdeklődés a krisna-tudat irányába.⁴ Az itt végzett szemináriumi munkák köréből tudomásom szerint mind ez ideig egyetlen publikáció született.⁵ Más szemináriumi dolgozatok az érintett egyetemek tansejein találhatók meg. A diákság viszonylag széleskörű érdeklődése, a közeljövőre nézve remélhetőleg előrevetít egy közös mederben végzett, valamelyest koordinált munkafolya-

matot, amely többféle aspektusból vizsgálhatná meg a témát.

Legújabban jelent meg Kamarás István könyve, a kérdéskör eddigi leg-átfogóbb összefoglalása.⁶ Számtalan alapvető tényt tárt fel a szervezet működését és felépítését illetően, objektíven tájékoztat a krisna-tudat által képviselt mentalitásról és filozófiáról, megkönnyítve ezzel a további kutatók helyzetét. Közölt interjúi olvasmányosak és forrásértékűek, lehetőséget adhatnak a szövegelemzés módszerét kedvelő vizsgálódók számára is. A

KÖZELÍTÉSEK

Alapítvány által támogatott kiadásban, amely pro és kontra álláspontokat lett volna hivatott közzétenni a Hare Krisna mozgalomról. Azonban leszámítva egy a Bhagavad-Gita krisna-tudat általi interpretációját bíráló cikk újraközlését, inkább a mozgalmat népszerűsítő enyhén propagandisztikus műnek tekinthető. Ugyanakkor itt is közzöltek Kamarás már említett objektív megközelítésű cikkét.

A sajtóban olvasható kisebb ismertetéseket és a krisna-tudatú szerzők részéről megfogalmazott véleményeket, illetve ezen írások publikációs adatait e helyütt terjedelmük okán sem óhajtom felsorakoztatni.

3. A szekták és kisebb vallási mozgalmak megjelenésének, népszerűségének is minden bizonnyal megvan a maga történelmi ritmusa, amelyben váltják egymást a kis vallási szervezetek létrejöttének kedvező és kevésbé kedvező ciklusok. Nyilvánvaló, hogy a ciklushatárok jelentősebb történelmi fordulópontokhoz, zűrzavaros válságokkal teli időszakokhoz köthetők, mint ahogy ilyen jellegű változás, ingadozás kimutatható sokkal triviálisabb kulturális jelenségek esetében is.⁹

Az elmúlt évtizedekben a fejlett országok társadalmainak mentális szférájában kialakult szellemi vákuum megteremtette azokat a befogadói habitusokat, amelyek a krisna-tudat meghonosodását viszonylag simává tették. A modern társadalomban élő ember transzcendens-lelki igényeit és ebből fakadó kulturális mintaválasztásait számtalan hazai példa nyomán is

jól ismerjük.¹⁰ Christopher LASCH a 70-es évek Amerikájának átfogó szociálpszichológiai ábrázolásában jól foglalja össze a mentalitástörténet minket érdeklő mozzanatát: „...a realizmus ... súlykolásának, ...eredménye, hogy a nemzedékek közti folyamatosság még inkább megszakad (a gyerekek úgy érzik, hogy szüleik az övékétől teljesen idegen világban élnek) és a gyerekek nem bízik saját tapasztalataiban. Korábban a vallás, a mítosz és tündérmese éppen elég gyermeki elemet tartalmazott ahhoz, hogy meggyőző képet adjon a gyerek számára. Ezt a tudomány nem pótolhatja. Innen adódik a fiatalok széles körében tapasztalható visszatérés a mitikus gondolkodás legprimitívebb formáihoz, innen az érdeklődés a boszorkányság, az okkultizmus és a telepátia iránt, innen a primitív keresztény szekták elburjánzása.”¹¹ Ugyanezen sorba illeszthető a krisna-tudatú vallás iránti érdeklődés is.

Már az 1970-es évektől Közép-Kelet-Európában is regisztrálható a krisna-tudat jelenléte: Oroszország (1971)¹²; Magyarország, Bulgária, Csehország, Horvátország, Lengyelország (a 70-es évek elején); Lettország, Litvánia, Szerbia, Szlovénia, Ukrajna, Üzbegisztán (1978-83 között); Belorusszia, Macedonia, Moldávia (1984-1990 között); Azerbajdzsán, Bosznia, Észtország, Grúzia, Örményország, Románia, Szlovákia (a 90-es években) területén.¹³ A rendszerváltás évéig tulajdonképpen a krisna-tudat jelenlétének első fázisát, a *látens létezés* állapotát állapíthatjuk meg a felsorolt országokban.

A krisna-tudat szervezete az adott

szerző a krisna-tudat szervezetének jellegét az új vallási mozgalmak és a vallásosság típusainak kontextusában tárgyalja. Könyvének didaktikus célját, az előítéletek rosszindulatú homályának eloszlatását, úgy vélem, az olvasók körében siker fogja koronázni.

A krisna-tudatról 1991-1995 között született, korábbi magyar nyelven olvasható írások egyházi írók munkái, sajnos ideológiai elfogultságuk révén nem tekinthetők objektív beszámolóknak.⁷ Márpedig rendkívül érdekes és tanulságos lenne e témában a tradicionális egyházak szempontjából megfogalmazott hiteles értékelés.

Külön említendő még egy könyvként megjelenő vélemény- és interjúgyűjtemény⁸ a Védikus Kultúráért

földrajzi területen a városban élő fiatalokat mozgósítja elsődlegesen, igaz legnagyobb mértékben a valamely szempontból periferián lévőket.¹⁴ Így a megtelepedéskor nincsenek nyelvi problémák, mivel a honi népességből alakul ki a helyi szervezet magja. A magyarországi kolónia létrehozásában fontos szerepe volt a nyugaton élő, és ott krisnássá lett magyar ajkú személyeknek. Tulajdonképpen ők közvetítették az angolszász területekről kirajzó krisna-tudatú kultúrát, és honosították meg Magyarországon.

Közép-Európában az 1980-as és a 90-es évek fordulóján bekövetkezett történeti fordulat termékeny korszakot hozott a kisebb vallási csoportosulások megszerveződésében. Magyarországon 1989-től a krisna-tudat szervezetének hivatalos megtelepedése elől is elhárultak a politikai akadályok, ugyanakkor kialakultak a meghonosodás *második fázisának tekinthető megszilárdulás* kedvező társadalmi, gazdasági feltételei. 1994-es parlamenti döntéstől pedig maximálisan legitimé, államilag is támogatottá vált a krisna-tudat szervezete.

Az állami támogatás a hiteletre évi 500.000 forint, amit a szerzetesek és a 300 alkalmazott után kap a szervezet. E mellett évi 3.000.000 forintot szavazott meg számukra az országgyűlés az ételosztó program támogatására, ami az ingyenkonyha fél éves működtetésére elegendő, a másik fél év költségeit az egyház fedezi.¹⁵

1995-ös adatok szerint a közép-kelet-európai országokban a krisna-tudatú ashram tagság és kongregáció¹⁶ létszáma abszolút számokban a legmagasabb Oroszországban (1500 és 3000),

Ukrajnában (350 és 700), Lengyelországban (300 és 700), Magyarországon (150 és 600). Ezen felül számolhatunk az érdeklődők, szimpatizánsok, pártoló tagok és a maguk módján krisna-tudatúak táborával, amely Lengyelországban kb. 5000 fő, Magyarországon kb. 2000 főre tehető¹⁷, s ugyancsak kb. 2000 fő, az aki hazánkban befizeti az éves adományt a szervezet számára.¹⁸

Azokban az országokban, amelyekben a gazdasági fejlettség nyomán fizetőképes kereslet alakult ki, a társadalmi struktúra nyílt, ugyanakkor változásban van, a politikai berendezkedés parlamenti demokrácia, és a mentalitásban megvannak a szükséges befogadói habitusok, tulajdonképpen semmi sem akadályozza a krisna-tudat szervezetének megszilárdulását. Távoli vallások követéinek a világ bármely nyílt társadalmában való meghonosodása, majd lokális térnyerése egy régióban, vagy országban, csupán az adott népesség kulturális felvevőképességének függvénye.

4. Minden különösebb magyarázat nélkül is megállapítható, hogy az egyre több régióban való megtelepedés folyamata mellett, a krisna-tudat vallása rendkívül alacsony vonzerővel rendelkezik a nyugati világ országaiban, a hazai és a kelet-közép-európai országok társadalmi megítélésében egyaránt.¹⁹ Pratkanis és Aronson szerzőpáros megállapítása szerint a krisna-tudat tevékenysége szinte semmilyen értékesítési és rábeszélési stratégiai szabálynak nem tesz eleget, hitelességük alacsony, személyes vonzerejük

gyenge, és egyértelműen érdekükben áll az eladás.²⁰ Mégis kis számú individuum egybefogásával és erős nemzetközi háttérrel képes volt több fejlett országban pozíciót foglalnia a vallási piac üresen maradt régiójában.

Az alacsony vonzerő szociálpszichológiai okai mellett a vallási piacon jelentkező túlkínálat is megosztja a kisebb vallások, vagy vallásszerű mozgalmak irányába mozgó népességet. A kedvező mentális és politikai térben sorra bukkannak elő az egymásnak konkurenciát jelentő szerve-

zetek, többen igyekeznek ugyanazon lélektani és gazdasági funkció betöltésére. S ezen kulturális választási minták közül talán a krisna-tudat állítja a legszigorúbb feltételeket leendő tagjai elé.

Az (állandó) alacsony taglétszám harmadik jelentősebb oka, hogy a befogadó kultúrától és társadalomtól alapvetően eltérő kulturális tradíció honosítása, újszerűsége és idegensége révén szinte csak szubkulturális szinten és méretekben lehetséges.

A krisna-tudatú vallás alapvető változást igényel azon ember életmódjában, aki teljes tagjává akar válni a szervezetnek, s ebben eltér az eddig Európában megjelent keleti vallások és mozgalmak követelményeitől.²¹

A legtöbb vallás (mikor még új az üdvpiacon) kezdetben igyekszik kialakítani a szilárd hívótábor bázisát, ami valódi létjogosultságát reprezentálja, és a befogadó környezet számára legitimizálja működését. Következő lépcső a *terjeszkedés*, amikor is igyekszik anyagilag és a hívók számában egyaránt gyarapodni. Magyarországon a krisna-tudat vallása már ebben a *harmadik szakaszban* tart. A siker érdekében (már az Egyesült Államokban) adaptálta, és tevékenységében felhasználta, azokat a gazdasági formá-

indokoltta teszi az ilyen jellegű összevetést a kulturális konglomerátumok áruként való eladhatóságának ténye. Mindazonáltal téves lenne bármely vallást csupán eladható termékként felfogni és értelmezni.

A krisna-tudat sikeres térnyerése a fejlett világban érthetőbbé válik, amennyiben a jelenséget egy vallási intézmény és egy gazdasági szervezet egyesült rendszerének dinamikus migrációjaként értelmezzük. Kérdéses, hogy mennyiben alkalmazza tudatosan intézményi működésében a krisna-tudat egyháza korunk egyik sikeres és divatos üzletpolitikai konstrukcióját, az ún. multi level marketing rendszer (a továbbiakban MLM)²² közösségmozgató struktúráját. Mindenesetre szervezeti jellegének megragadásában csábítóan elfogadható elemzési analógiát kínál az MLM rendszerével való összevetés.

Ez az üzletszervezés leírható egy hierarchikus rend szerint szerveződő elosztó-juttató rendszerként, amely a benne dogozó egyének munkáján és áruértékesítési képességén keresztül a szervezetet (vagy céget) gyarapítja. Az MLM rendszerben az értékesítő egyén sikertelensége révén megbukhat, de mivel az emberi munkaerőforrásban túltermelés van, helyére újak állnak, a cég pedig továbbra is prosperál, és mindig profitál, természetesen amennyiben piacképes áruval kereskedik. Ugyanakkor az egyéni üzletkötő saját teljesítménye következtében haladhat felfelé a hierarchiában, egyúttal növelve az elosztásban való részesedését, és eljuthat olyan bürokratikus pozí-

ciókig, melyek szilárdabb státust biztosítanak számára a rendszerben, és megalapozottabb egzisztenciát a világban.

Az MLM rendszerének alapvető jellemzői a bolt nélküli kiskereskedelem, a pszichológiai ráhatás az eladás során, a viszonteladói piac és az ügynök árutulajdonosi mivolta.²³ A krisna-tudat termékforgalmazásában egyértelműen megvan a bolt nélküli kiskereskedelem és működik a pszichológiai ráhatás. A viszonteladói piac és az árutulajdonlás esetében azonban eltérés mutatkozik a klasszikus MLM rendszer és a krisna-tudat értékesítési stratégiájában, mivel az utóbbi esetben az értékesítő egyén nem vásárolja meg anyaszervezetétől az árut. Ennek nyilvánvaló magyarázata, hogy a vallási szervezet keretében tevékenykedő áruforgalmazó olyan bizalmi tőkével és elkötelezettséggel, ugyanakkor ellenőrzöttséggel rendelkezik, amely nem követeli meg a közvetlen anyagi ellenszolgáltatást, vagy fedezetet a viszonteladó-ügynök részéről.

A krisna-tudat szervezetének belső munkamegosztása és világi tevékenysége tehát sokban hasonlít, de nem mindenben azonos az MLM rendszerével. Elosztó rendszerében a megtermelt pénz csak minimális mennyiségben kerül vissza az egyénekhez, alapvetően nincsen pénzbeli jutalék.²⁴ Helyette természetbeni jutalék szolgáltatást nyújt; menedéket és biztonság érzetet a külvilággal szemben, lelki közösség érzését az egyéni kiszolgáltatottság és magány ellenében, ellátást étellel, itallal, szállással, társasággal. Mindezekon felül elsődleges funkciója az egyén számára, hogy a

kat, mechanizmusokat, amelyek az új földrajzi-társadalmi környezetben honosak és eredményesek.

5. Vallások és államok határai a legújabb kommunikációs forradalom korában egyre kevésbé esnek egybe, az eszmék és értékek területhez kötöttsége folyamatosan veszít jelentőségéből. Az általános globalizáció folyamatában a gazdasági dominancia, olyan multinacionális vállalatok kezében összpontosul, melyek kapcsolathálói az államhatároktól alapvetően függetlenek. A nemzetközi tőke és gazdasági rendszerek modelljeinek határokfeletti közlekedése egyfajta analógiát nyújthat a szellemi-kulturális javak jelenkori áramlásának vizsgálatában. Különösen

szervezetben való közreműködésért, vagy munkáért cserébe kiszolgáltatja a vallási üdvjavakat.

Tulajdonképpen redistributív jellegű a belső gazdasági rendszer, a tagok valamely termelő tevékenységének produktumait az egyéni szükségletek alapján osztják szét, a tőkeképző kereskedelem bevételeit pedig a szervezet önfenn-tartására és gyarapítására fordítják.

Ugyanakkor önálló vállalkozói tevékenység végezhető a vallási intézmény keretein belül, amennyiben az egyéni egzisztencia gyarapodása is erősíti a vallás szervezetét.²⁵ Döntő súllyal azonban a közösség meghatározott termelésében való részvétel jelentkezik: kegytárgyak készítése, gyertyaöntés, iparművészeti tárgyak előállítása, földművelés, tehenészetbeli munkák, méhészkedés, virággondozás, földművelés, könyvek és füstölők utcai árusítása, public relation tevékenység keretében ételosztás stb. A különböző tevékenységeket keretezi a szabályozott mindennapi vallási élet, amelyben mindenkinek megvan a saját hierarchikusan felépülő családi-közösségi jellegű szerepe is.

6. Magyarországon a krisna-tudat közösségének nyilvános megmutatkozási formái, egyfelől az ún. kirazó csoport: a nagyobb városok utcáin naponta látható könyv-, gyertya-, és füstölőárusító, ételosztó, zenélő, táncoló és adománygyűjtő szerzetesek, másfelől az ún. bázisok: a mára már közismert somogyvámosi krisna-falu, és a városokban lévő templomi és prédikáló közösségek, harmadrészt pedig a nyilvános keretekben működő fővárosi étterem.

A városi közösségekben koncentráldódik a szorosabb értelemben vett krisna-tudatú hívők (maximum) ezres magyarországi létszámának²⁶ 90%-a, a fennmaradó 10% pedig a somogyvámosi farmon él. A vidéki prédikálóközpontok létszámáról pontos adatokat ad Kamarás: a kisebbekben 3-5 fő (Székesfehérvár, Gyöngyös, Salgótarján, Sopron), a közepes méretűekben 5-15 fő (Kecskemét, Miskolc, Szombathely, Győr, Békéscsaba, Kaposvár, Sopron), a nagyobbakban 25-50 fő (Pécs, Szolnok, Debrecen, Eger), a legnagyobbakban kb. 100 fő (Budapest, Somogyvámos) adja a mag-tag-ságot, amely a városi kongregációs tagsággal kiegészülve alkotja a krisna-tudat alapvető bázisát. Jellemző tényező ebben az országos hálózatban a prédikálóközpontok közötti mozgás, illetve a krisna-farmra való áramlás.²⁷

Jelenleg négy templomi közösség a somogyvámosi, a budapesti, a debreceni és a szolnoki működik, ezek a somogyvámosit leszámítva egyben prédikálóközpontok is.²⁸

Mintegy másfél éve kezdődött a templomok és prédikálóközpontok irányítása alatt álló ún. kongregációs prédikálás, mely egyrészt a már kialakult gyülekezet stabil fenntartását szolgálja, másrészt az így kialakított állandó szoros kapcsolattartás következtében a szervezet folyamatosan kap adományokat a kongregáció tagjaitól egy direkt támogatási rendszer keretében. A belső piac ezen formájának eredményességét tükrözi, hogy a budapesti templom összebevételének 50%-a mára már a kongregáció ado-

mányaiból alakul ki.²⁹ Szintén újkeletű bevételi forrás az angol minta alapján szerveződött ún. buisness club, a hívő üzletemberek egy csoportja, amelyben a résztvevők közös pénzalapot létrehozva, egy közös vállalkozás keretében megtermelt profitot az egyház számára adják át.³⁰

A városi jelenlét többfunkciós szerepe a jelenlét demonstrálása, új tagok toborzása, és a kegytárgyak, könyvek stb. forgalmazása, adománygyűjtések. Ezekhez a tevékenységekhez csatlakoznak időszakosan a farmon élők

(például a karácsonyi bevásárlási hullámhoz igazodva az ún. krisna maraton³¹ keretében).

Legelsőként az USA-ban 1968-ban jött létre krisna-farm, majd ugyanitt több is megalakult³², később Európában Angliában, Németországban, 1979-ben az olaszországi San Cascianoban jöttek létre farmok, Lengyelországban több is működött a 90-es évek közepére,³³ továbbiakat szerveztek még Belorussziában és Csehszlovákiában.³⁴

A farm a legnagyobb lelki-közösségi központja a honi krisna-tudatú híveknek. A farm esetében is minimális cél az önellátási, önfenntartási szint elérése, és nyilvánvaló további célnak tűnik a nyereségorientált működés ki-

alakítása (például a vallási turizmus fellendítésével), továbbá a városi krisna-tudatú centrumok és egyelőre csak kisebb mértékben a külső (világi) piac ellátása élelmiszerrel és árucikkkel. Ennek érdekében a szervezet igyekszik a hívek eredeti, hozott szakmai ismereteit, tudásanyagát felhasználni az alapvető feladatok ellátásához és újak kialakításához, ugyanakkor lehetőséget nyújt újabb szakterületek elsajátításához.

Nyilvánvalóan megállapítható (pontos adatok hiányában is), hogy a

ittthon lefordított könyveket) terjesztik, osztják szét adományokért cserébe, és ily módon kapnak csupán tárgyi segítséget.³⁶ Az egyes templomok és prédikálóközpontok önálló vállalkozásainak bevételei is támogatják a farm terveinek megvalósítását.³⁷

A farm területét, Somogyvámos határán belül, kárpótlási földek megvételével szereztek meg. Az önkormányzat és a krisna-tudatú vezetés közösen szervezett fórumain nyílt lehetőség a helybeliek kárpótlási jegyeinek megvásárlására.

Somogyvámoson a krisna-tudat nem folytat térítő tevékenységet, erről még a betelepedést megelőzően megállapodás született a polgármester és a vallásközösség vezetői között. Valószínűleg amúgy sem próbálnának téríteni a faluban, mivel az a vámosiak erőteljes ellenzéseit váltaná ki. Somogyvámosról eddig egyetlen fiatal vountult át a Krisna-völgybe, megtérése átmenetinek bizonyult, jelenleg már nem tartozik a vallási közösséghez.

A faluban a krisna-tudat konszolidált jelenlétének eredményeképp nem történt és vélhetőleg a jövőben sem történnek olyan súlyos konfliktusok, melyek egy szélsőséges valláscsoport és a befogadó városka lakosai között zajlottak le az USA-ban az 1980-as évek elején.³⁸

A Budapesten működő vegetáriánus étterem egyfajta reprezentatív multifunkcionális intézmény, amely egyszerre étterem, könyvebolt, bemutatóterem, tanfolyamok helyszíne és prédikálóközpont is.

További éttermek létrehozását tervezik más városok prédikálóközpont-

jainak irányítása alatt, ezektől és más új vállalkozásoktól várják a várhatóan telítődő könyvpiac megszűnő bevételeinek pótlását.³⁹ Általános törekvés, hogy mindegyik központ önfenntartó, esetleg profittermelő vállalkozásként is működőképesse váljon.

8. A szervezet belső struktúrájának szilárd magját egészíti ki a laikus hívek, vagy szimpatizánsok 2000-10.000 fős⁴⁰ tábora. Ők alkotják a külső fogyasztók vélhetően rendszeresebben vásárló rétegét, akik házi szentélyt, füstölőket, könyveket, képeket, ruhákat, kegytárgyakat stb. vásárolnak, hogy külsőségeikben és életmódjukban is hasonuljanak, közeledjenek a mintaadó szervezethez.

A tényleges külvilág lakossága is hozzájárul adományokkal a vallás anyagi gyarapodásához, leggyakrabban utcai interperszonális kapcsolatok során a szerzetes-ügynökökkel való találkozásokkor. Korábban az ilyen kapcsolatokban is megfigyelhető volt a *kölcsönösség elve*,⁴¹ melynek jegyében a jelképes adomány, vagy fizetség fejében a vásárló/adományozó pénzért cserébe, annál magasabb értékű tárgyat is kaphatott. Mára a kölcsönösség elve osztársadalmi szintre emelkedett, és ezzel együtt megszűnt a krisnás könyvek jelképes összegért való kiadásítása. Az utcai szerzetes tényleges üzletkötővé vált.

Legújabbán pedig az utcai szerzetes-üzletkötők már lakásokba becsongetve házalnak portékájukkal, és igyekeznek feltérképezni valyon van-e érdeklődés a krisna-tudat és a lélekvándorlás iránt.⁴²

A megmaradó reciprocitási funkciók az ételosztás, a szórakoztatás

Krisna-völgy földművelő és kézműves közösségének és intézményeinek fenntartása jelenti a legnagyobb költségvetési kiadásokat a szervezet magyarországi működésében. A farm kialakítása, a földterület megvásárlásának és az építmények létrehozásának költségei, feltehetően a nemzetközi szervezet részéről tőkeátcsoportosítást igényeltek.³⁵ A krisna-tudat Országos Tanácsának titkára szerint a Krisna-völgy beruházásaihoz egy nemzetközi project keretében kaptak külön támogatást angolai-indiai és indiai adományozóktól, amely a költségek 40%-át fedezte, ugyanakkor magát a hazai egyházat külföldről anyagiilag nem támogatják, hanem a nemzetközi szervezettől kapott könyveket (és az

/zenés-táncos felvonulások/ már első-sorban interkommunális szintűek, nem személyre szóló az üzenetük, hanem jelzések az egész társadalom számára.

A krisna-tudat tevékenysége-gyűjtésében a végtelenül irracionális-nak tűnő lelki-morális és élelteli kö-vetelmények mellett, jól láthatóan jelen-vannak a végtelenen racionális viselk-dés- és cselekvésmódok. Ezek tükrö-zik a modern nyugati gazdaságból át-vett és a szervezet szolgáltatába állított értekesítési stratégiát.

A szervezet képes volt a modern nyugati világ két meghatározó, egy-mással ellentétes lelki mozgatóerejét tevékenységébe integrálni és tagjai számára közvetíteni azokat; egyrészt kielégíteni az „elvesztett világok” írá-nyába mutató transzcendens-szent áhítat iránti igényt, másrészt a hasz-nos tevékenység végzésére való törek-vés energiájának irányt szabni. Hogy mégsem mozgat jelentős tömegeket, annak egy újabb oka, paradox módon éppen az ellentétes irányultságú hatóerők sikeres adaptációjában ra-gadható meg. A két mentalitást ötvöző tevékenységegyüttes ambivalens jelle-gű, ezért az egyén számára nehezen el-sajátítható, sőt sokakban disszonáns jegyként artikulálódik.

Ugyanakkor a szervezetnek sike-rült egy szokatlan változatnak tekinthető hibrid társadalmi figurát kialakítani, mégpedig a szerzetes-üz-letkötő egyesített alakjában, amely mintegy szimbóluma a krisna-tudat kettős arculatának. Európában koráb-ban a gazdaság már kiszorította a val-lást az intézmények életéből, mára vi-szont kialakult egy olyan új adaptáci-ós minta, amelyben a gazdaság és a

KÖZELÍTÉSEK

vallás egységesült, mivel láthatólag a vallás önfenntartási kényszerehelyzete megkövetelte a külső gazdasági mód-szerek adaptálását. A krisna-tudat az elsajátított és átlényegített önfenntar-tási-gazdasági rendszerében teljes mértékben egyesítette a munka és a magánélet területeit, amelyek a min-taadó MLM rendszer üzletember fi-gurájában még elváló területek. Ugyanakkor a termelés és a fogyasztás szintjét is összevonta, egy belső piac kialakításával, amit a vallás és hit szentesített a hívek számára.

IRODALOM

- ARONSON, ELLIOT 1980. A társas lény. Bp.
BARABÁS MÁTÉ 1997. Közösségek találko-zása: Krisna-völgy Somogyvámoson.
MTA PTI Etnoregionális Kutatóközpont Munkafüzetek 39.
HAMVAS BÉLA 1990. Anthologia Humana.
Ötven év bölcsessége. Szombathely.
KAMARÁS ISTVÁN 1996. Krisna-tudat Magyarországon. In: Replika 21-22. 209-222.
1998. Krisnások Magyarországon.
KROEBER, ALFRED LOUIS 1980. A stí-lusok fajtái és ismérvei. In: Folcloristica 4-5. 239-262.
LASCH, CHRISTOPHER 1996. Az önimá-dat társadalma. Bp.
MILNE, HUGH 1992. Bhagwan, a bukott isten. Bp.
PRABHUPADA 1990. Sri Isopanisad. Bp.
PRATKANIS, ANTHONY R. - ARON-SON, ELLIOT. 1992. A rábeszélőgé-p.
TASI ISTVÁN 1996. A vaisnavizmus múltja és jelene. Bp. Kézirat.
THURNWALD, RICHARD 1975. Az akkulturáció pszichológiája. In: Maróti Andor /szerk./: Forrásmunkák a kultúra elméletéből. ELTE BTK Szöveggyűjte-mény. 179-90.

TÓTH-SOMA LÁSZLÓ /szerk./

1996. Hare Krisna fehéren feketén. Véle-mények és interjúk a Hare Krisna Moz-galomról. Szeged.

TÖRZSÖK ÉVA /szerk./

1995. Piacacok, résztvevők, kapcsolat-rendszerek. In: Nemzetközi marketing. Bp. 82-102.

JEGYZETEK

- 1 Hamvas 1990. 237.
- 2 Egyed 1995. 5-13.
- 3 Kamarás 1996.
- 4 Például: ELTE BTK, KLTE, JPTE.
- 5 Barabás 1997. A mű több szerzői hibája

141
K É K

mellett néhány új szempontot és kérdést vet fel a magyarországi krisna-tudat je-lenlétének vizsgálatában, és elsőként fog-lalkozik a honi krisna-farm és az őket befogadó falu viszonyával.

- 6 Kamarás 1998.
- 7 Kamarás 1998. 344-345. Itt veszi sorra az általam nem idézett műveket.
- 8 Tóth-Soma 1996.
- 9 Kroeber 1980. Tanulmánya a női öltözkö-dési divat változásaiban, empirikus leve-zetéssel mutatott ki egyfajta ciklikusságot a nyugodtabb és a zavarosabb időszakok egymásutánjában. Megállapította, hogy a zavaros történelmi időszakokban a női vi-seletre vonatkozó általános alapszabályok erősebben vannak kitéve a divat táma-dásnak, ugyanakkor ezen alapszabályok mégis állandók maradnak.
- 10 Nemcsak a kisegyházak, szekták intéz-ményei felé való fordulás jelensége emlí-thető meg, hanem a különböző lelki tré-

ningek és rövidebb idejű csoportos foglalkozások iránti érdeklődés is. vö.: Aronson 1980. 249-277.

- 11 Lasch 1996. 242. A szerző Bruno Bettelheim kimutatását összegzi így, de nem adja meg a felhasznált irodalom adatait.
- 12 A Szovjetunió területén való korai megjelenés Prabhupada moszkvai látogatásához köthető.
- 13 Kamarás 1998. 65.
- 14 Kamarás 1996.
- 15 Kamarás 1998. 72.
- 16 Ashram tagság a templomokban és prédikálóközpontokban élők együttese, míg a kongregációt azok alkotják, akik nem a templomokban élnek, és nem teljes idejüket szentelik az egyház szolgálatának,

de rendkívül szoros kapcsolatban állnak az ashramokkal és aktív tagnak tekinthetők.

- 17 Kamarás 1998. 67-68.
- 18 Kamarás 1998. 72.
- 19 Pratkanis - Aronson 1992. 140. A szociálpszichológus szerzőpáros az Egyesült Államokban végzett kutatások nyomán vizsgálta, hogy az alacsony vonzerő ellenére minek köszönhető a szervezet sikeressége. A hazai tapasztalatok és az európai országokban regisztrált minimális jelenlét is alátámasztja az alacsony vonzerő tényyszerűségét.
- 20 Pratkanis - Aronson 1992. 140-141.
- 21 Tóth-Soma 1996. 70. A kötetben olvasható interjúban fogalmazza meg ezen véleményét A.L. Basham.
- 22 Ilyen rendszert alkalmaznak például biztosító társaságok, de legmarkánsabb példa talán az Amway ügynöki hálózata és az interperszonális jelleggel működő termékforgalmazó cégek, vállalatok.

JÓ KÖZELÍTÉSEK

- 23 Törzsök 1995.
- 24 Tudomásom szerint a Somogyvámoson élők, adott esetben kapnak pénzt utazási költségeik fedezésére.
- 25 A somogyvámosi krisna-farm péksége is önerőből épült fel, később a pék a szervezetnek adományozta, az új pék pedig tőlük bérl.
- 26 Kamarás 1996. A magyarországi tagság létszámának megállapítása a szerző munkájának eredménye. Ez a létszám a magtagság és a kongregáció együttes számát jelenti, őket lehet szorosabban vett értelemben krisna-tudatú hívőnek tekinteni. vö.: Kamarás 1998.
- 27 Kamarás 1998. 67-68.
- 28 Kamarás 1998. 69.
- 29 Kamarás 1998. 73.
- 30 Kamarás 1998. 73.
- 31 A nevezett tevékenység a szervezet racionális-üzleti jellegének, egyben a zsidó-keresztény kultúrkörhöz való alkalmazkodásának kiemelkedő példája.
- 32 Prabhupada 1990.
- 33 Kamarás 1998. 365-366.
- 34 Kamarás 1998. 66.
- 35 Kérdéses, hogy az ezt megelőző magyarországi tevékenységből eredő adományok összege és az áruforgalomból származó bevételek, illetve a külső tőkeinjekció, milyen arányokban oszlik meg a farmbéli beruházások tekintetében.
- 36 Kamarás 1998. 72.
- 37 Kamarás 1998. 73.
- 38 Milne 1992.
- 39 Kamarás 1998. 72. és 75.
- 40 Vö.: Kamarás 1996 és Kamarás 1998.
- 41 IPratkanis - Aronson 1992. 139-142.
A szerzőpáros a krisnások minden szociálpszichológiai szabálynak ellentmondó sikerességét egyedül a kölcsönösség elvének működtetésében látják, és a virágosztási tevékenységet említik meg alapvető példaként.
- 42 Kamarás 1998. 76.

Vidovszky Gábor

FLOW

Csikszentmihályi Mihály:
FLOW – A tökéletes élmény pszichológiája

Az Akadémiai Kiadó jóvoltából hat évvel az eredeti angol nyelvű kiadás (The Psychology of Optimal Experience, Harper Perennial, 1991) után 1997-ben magyarul is megjelent Csikszentmihályi Mihály, Flow, Az áramlat, A tökéletes élmény pszichológiája.

Csikszentmihályi Mihály életútjának vázlatos ismerete szükséges ahhoz, hogy megértsük műve gyökereit. A család apai ágon a székelyföldi

könyvet írt. E nagyívű és szerteágazó érdeklődés és kutatás összegzéséként tekinthetünk a „Flow”-ra. Nézeteiben, írásaiban tükröződik, megjelenik a magyar kultúra éppúgy, mint az ókori filozófia vagy a XX. századi amerikai lélektan, vagy rendkívüli műveltsége, különösen történelmi és néprajzi ismeretei és élettapasztalata is. A Flow műfaja nehezen meghatározható, éppen a szerteágazó gyökerek miatt. E műben

143
K É K

Csikszentmihályról származik, de a szerző már Fiuméba /ma Rijeka Horvátországban/ született, ahol édesapja az Osztrák-Magyar Monarchia konzuljaként dolgozott a 30-as évek végétől a második világháború végéig. Csikszentmihályi olasz iskolákba járt, de a nyári szünetekben rendszeresen Magyarországon töltött néhány hetet. A család a háború után néhány évig Rómában élt, majd Belgiumba vándorolt, de ekkor a 22 éves Csikszentmihályi Chicagóba emigrált, hogy ott pszichológiát tanuljon. Azóta is ott él, hosszú ideig vezette a chicagói egyetem pszichológiai tanszékét. Egyetemi tanárként sokféle kutatásban vett részt (szabadidő kutatásától az áramlat élmény kutatásáig), számos

ui. ötvöződik lélektani kísérletek leírása filozófiai elmélkedéssel, olvasmányélményre való utalással, élettörténeti mozaikkal.

Az alkotó szándéka kettősnek tűnik: egyrészt húszéves kutatás alapján leírja a tökéletes élmény elméletét, másrészt ebben az átfogó műben kísérletet tesz arra, hogy összegezze legfontosabb nézeteit, illetve életművét.

A továbbiakban vázlatosan ismertetném a „tökéletes élmény” elméletét. Csikszentmihályi szerint a tökéletes élmény alapja a „Flow” (áramlat), vagyis az a jelenség, amikor annyira feloldódunk egy tevékenységben, hogy minden más eltörlődik mellette, s a tevékenységet folytatni akarjuk pusztán önmagáért is. (Pl. egy teniszjátszmát,

sziklamászást, valamilyen odaadással végzett munkát – pl. sebész, ha szenvedélyesen operál, sakkozást stb.) Flow esetében a testi vagy szellemi teljesítményt megfeszített, végeletekig fokozott akaratral végezzük, érjük el. Ha kiválasztunk egy célt, és azt koncentrációs képességünk maximális igénybevételével próbáljuk elérni, ha így küzdünk, akkor bármit is csinálunk az élvezetes lesz. Aki megüizelte, megélte egyszer ezt az állapotot, újra szeretné így csinálni némely tevékenységét. Az erős összpontosítás eme állapotában a

SZEMLE

adattal és ennek következtében az egyén egyre ügyesebbnek érzi magát. Tehát az áramlatélmény a differenciálódás és az integrálódás révén egyaránt segíti azt, hogy az én komplexebb, összetettebb, mint előtte volt.

Csikszentmihályi a flow-val kapcsolatos módszeres kutatása 1976-tól datálódik. Ekkor használta először az általa kidolgozott kutatási módszert: az „Élményértékelő Mintavételi Eljárást”. Ennek lényege az, hogy a kutatásba bevont kísérleti személyeknél lévő csipogót a nap legkülönbözőbb időpontjaiban megszólaltatják (egy embernél egy hét alatt 56-szor), és ekkor a kísérleti személyek egy kérdőívet töltenek ki arról, hogy hol vannak, mit csinálnak, milyen gondolatok járnak a fejükben, kivel vannak együtt? Majd pedig egy numerikus skálán értékelniük kell aktuális tudatállapotukat is: mennyire érzik boldognak magukat, milyen mértékben koncentrálnak valamire, mennyire motiváltak, milyen az önértékelésük? Kb. húsz év alatt 23.000 embert kérdeztek meg így ki (több országban) megtudván legkülönbözőbb tevékenységük boldogságtartalmát. Tehát elsősorban mégis csak e kutatásokra alapozza a szerző a legjelentősebb állítását. „Úgy tűnik, a tökéletes élmény és az azt elősegítő pszichológiai feltételek egyformák az egész világon”.

Csikszentmihályi kutatásai szerint az örömteli élmények keletkezésének nyolc alapvető eleme van. Amikor az emberek megpróbálják elmondani, hogy milyen érzés a tökéletes élmény, az alábbiak közül megemlítenek egyet, de néha mind a nyolcat.

1. A feladat elvégzésének van esélye.

2. Képesnek kell lenni, hogy arra összpontosítsunk, amit csinálunk.

3. A feladat céljai világosak legyenek.

4. Azonnali visszacsatolás álljon rendelkezésünkre.

5. Elkötelezetten kell cselekednünk, figyelmen kívül hagyva a mindennapi élet aggodalmait, frusztrációit.

6. Az örömteli élmény elő kell segítse a saját cselekedetek feletti kontroll erősödését.

7. Megszűnik a léttel való foglalkozás, paradox módon azonban az áramlatélmény után az én-érzés még erősebben tér vissza

8. Megváltozik az időérzekeles: a percek órákra az órák perceknek tűnhetnek.

A 400 oldalas könyv tartalomjegyzékének leírása is meghaladná a recenzió kereteit, ezért csak néhány olyan területet sorolunk föl, amelyekkel kapcsolatban a szerző kifejti véleményét: áramlat-tevékenységek, áramlat és kultúra, az autotelikus személyiség, az autotelikus élmény, az autotelikus tevékenységek, örömteliség és élvezet, a tragédiák átalakítása, a harmónia visszaszerzése.

A Flow létrejöttének fontos feltétele az, hogy figyelmünknek urai legyünk, azaz képesek legyünk figyelmünket akaratlagosan összpontosítani és nem hagyni elterelődni, amíg a célt el nem érjük. A szerző a figyelmet pszichés energiaként írja le (63. old.): „...a figyelem olyan energia, amely nélkül nem lehet semmilyen munkát végezni, és a munka elvégzése során felhasználódik.

tudat szokatlanul rendezetté válik, ezért az áramlatélmény elősegíti azt, hogy énünk integráltabbá alakuljon. Flow kapcsán a gondolatok, szándékok, érzések, érzékszervek ugyanarra a célra összpontosulnak. Az élmény ilyenkor harmonikusnak tűnik, és az áramlat-epizód után az ember összeszedettebbnek érzi magát, nemcsak belsőleg, hanem más emberekkel és általában a világgal kapcsolatban is. Az én fejlődését az áramlatélmény nemcsak az integrálódás révén azaz az énen kívül álló eszmékkel, emberekkel, dolgokkal való egyesülés révén segíti, hanem a személyiség differenciálódása révén is, hiszen az áramlat során az én egyre differenciálódik azáltal, hogy sikeresen megbirkózik egy nehéz fel-

Sokfelé megfordulva szerte a nagyvilágban magyarokkal majd mindenütt találkoztam. Bizony sokat beszélhetnénk tragikus szétszórattottságunkról. Ma ugyanakkor, a különféle típusú magyar világtalálkozók idején sokszor megélhetjük az együvé tartozás felemelő, csodálatos élményét is. Az idei és a következő esztendőben meg kell emlékeznünk azokról a versekről, dallamokról, nemzeti ereklyéinkről, amelyek számunkra az összetartozás szent kötelékét jelentik, s amelyek kerek évfordulóit ünnepelhetjük. Idézzük a krónikát:

Berkesi Sándor

Másfélszáz éves a Himnuszunk s a Szózatunk*

–170 éve írta meg Kölcsey Ferenc a Himnusz-t

–Ugyanez év tavaszán a gyermek Liszt Ferenc egy pesti koncertjén játszotta a Rákóczi indulót

–150 éve komponált Egressy Béni dallamot Vörösmarty Mihály Szózat című versére –140 éve dolgozta fel Liszt Ferenc a Rákóczi indulót a XV. magyar rapszódiajában. –150 éve lesz jövőre annak, hogy Erkel Ferenc dallamot írt Kölcsey Himnusz-ához.

Kísérjük figyelemmel zenetörténésünk e három kincsének néhány fontos állomását. A Szózat és a Himnusz megzenésítésére egyaránt Bartay András zeneszerző és színigazgató írt ki pályázatot. Egressy Szózat-a 22, Erkel Him-

nusz-a 13 jellegű pályamű közül nyerte el az első díjat. Erkel a Himnusz első nyomtatott kiadását Deák Ferencnek, a „haza bölcsének” dedikálta. Mivel a Szózat-pályázat zsűrijében maga is szerepelt, saját megzenésítésével sajnos nem léphetett elő, pedig szólóénekre és zongorára nagyszerű feldolgozást készített. A kompozíció néhány évvel ezelőtt vált közismertté, amikor Bárdos Lajos vegyeskarra írta át az eladdig ismeretlen Erkel művet. Ez a pompás kórusmű ékesen bizonyítja, hogy a zenében is létezik műemlékvédelem.

145
K É K

Mindkét történelmi énekünk népszerűsége hamar terjedt. Még a két pályázat évében elhangzott nyilvánosság előtt a Pesti Nemzeti Színházban. Az első terjesztők aztán Pozsonyban is, Kolozsváron is a színesek voltak. Általában a színházi előadások végén szólaltak meg, megadva az ünnepélyes befejezés hangulatát. A lelkes hallgatóság – Pozsonyban például az országgyűlés résztvevői – vitték, terjesztették tovább, szerte az országban.

1845. május 16-án a Kolozsvárra érkező Deák Ferenc és Vörösmarty Mihály tiszteletére a város ifjúsága, este a szállásuk előtt rögtönzött faké-lyás koncertet tartott. Az itt elhang-

* Utánközlés, megjelent: Magyar Cserkész, 1998

zott Himnusz, Szózat és Rákóczi induló ettől a naptól kezdve együtt indul győzelmes diadalútjára.

A Himnuszról, s a Szózatról el kell mondanunk, nem úgy születtek, mint testvéreik, a más népek hasonló énekei. Ezek nem az éppen uralkodó politikai hatalom kedvére íródtak. Bizonyítja ezt az is, hogy többször betiltatták őket. Ugyanakkor nincs maig sem olyan törvény, amely hivatalos rangot adott volna nekik. Talán éppen ezért is lehettek ércnél is maradan-dóbbakká.

146

K É K

1848. március 15-én a Nemzeti Színházban estére eredetileg a Két anya gyermeke című vígjátékot tűzték műsorra. Aznap azonban kiderült, hogy a közhangulatnak engedve műsort kell változtatni. Meg is kezdődött a Bánk bán előadása, amikor „A sajtószabadság kivívásából és Táncsics kiszabadításából megérkezett nép betódult, minden padok megteltek, a fulladásig nyomott népnek a, páholy-tulajdonosok nyújtanak le, kezet s emelik magukhoz... Kiáltások hangzanak: Halljuk a Rákóczi indulót! Egressy Gábor Petúr bán maszkjában kiáll a közönség elé és megkérdi: Folytassuk a Bánk bánt, vagy énekeljünk a Hunyadi Lászlóból? Újabb kiáltások: Halljuk a Hunyadi, a Marseillaisét, a Rákó-

czit, a Himnuszt!... Majd a kiáltások elhallgatnak, a várakozás csendje üli meg a termet. Erkel beinti a Meghalt a cselszövő-t, a tömeg Metternichtet átkozza. Aztán a Himnusz következik, majd a Rákóczi és a Marseillaise. Füredy népdalokat énekel, utána újra felcsendül a Himnusz, a Szózat, a Marseillaise, a Rákóczi: ki tudja hányszor, szinte a végkimerülésig...”

A szabadságharc bukása után jól tudjuk, hogy hosszú ideig a betiltás évei következtek. Vörösmarty Mihály halálakor 1855 decembereében mégis a kolozsvári Nemzeti Színházban a gyászünnepségen hangzott el a Szózat és a Himnusz. Öt évvel később Széchenyi István tragikus halála rázza meg a közvéleményt. 1860 áprilisában pesti belvárosi templomban s környékén a gyászmise nyolcvanezres gyülekezete énekelte a Szózatot és a Himnuszt. Az elnyomás időszaka lassan elmúlván, a három dallam ünnepi megszólaltatásait később hosszú ideig már semmi nem tudta megakadályozni.

A Himnusz az utóbbi évtizedeket közös énekként a templomban „vészelte át”, gyülekezeti ünnepi alkalmakon gyakran elhangzott. Állami vagy protokoll ünnepségek a sztereotip híradások szerint is „a Himnusz hangjával érték véget”. Ez legtöbbször azt jelentette, hogy egy zenekar hanglemezről eljátszotta a Himnusz zenéjét. Így Kölcsey Ferenc imádságát sikerült „kihagyni” a programokból. A Rákóczi induló viszont „győzelmesen” tovább élhetett a rendszert dicsőítő korabeli filmhíradók bevezető szignáljaként.

A legutóbbi esztendőkkben kórusokkal, a debreceni Kollégiumi Kántussal nyugat-európai és amerikai koncertutak után végre meglátogathattuk az erdélyi, kárpátaljai, felvidéki magyar gyülekezeteket is. Megrendítő, torokszorító, könnyekre fakasztó élményeink voltak Szilágymenyőn, Zilahon, Marosvásárhelyen, Nagyenyeden, Ungváron, Nagydobronyban, Munkácson, Kassán, Komáromban s egybeült az istentiszteleten, évtizedek után először, együtt énekelni a Himnuszt a zsúfolásig megtelt templomok sokat megélt gyülekezeteivel.

Legyen mindannyiunk közös kincse e három énekes és zenés ereklje. Vizsgáljuk meg, vajon valóban ismerjük-e, helyesen, jó hagsmagasságban énekeljük-e őket? A közelmúltban a Magyar Televízióban sajnos találkozhattam szöveg és dallamtorzulásos Szózattal. Bartók és Kodály hazájában ezt nem engedhetjük meg magunknak. A Himnuszt szinte az egész ország „hozz reá víg esztendő” szöveggel éneklte a hiteles „ho-ozz rá víg esztendő” helyett. (Az első szótagon hajlítással kell énekelni.) Pontosan, kottahűen, lélekkel telve énekelhetünk csak méltóan megszentelt hagyományainkhoz.

Összefoglaló véleményként mindjárt bevezetőben szeretném hangsúlyozni, hogy a szóbanforgó monográfia szerzője mintegy másfél évtizede végzi e tárgyú kutatómunkáját, résztanulmányok során át elkészítette összegzését a korszak jelentősebb folyamatairól, aprólékos leltárt ad a klebelsbergi korszak eseményeiről, és számos történeti szakmunka alapján (sőt javarészt azok mellett) összegezte elméleti eredményeit olyan módon, ahogy az a tudományos nyilvánosság elvárásainak minden tekintetben megfelel.

A. Gergely András

A kultúraszervező Klebelsberg

T. Kiss Tamás kultúratörténeti kötetéről

A szóbanforgó mű gróf Klebelsberg Kuno kultúraszervező tevékenységének korszakos eredményeit, a hazai művelődésirányítás egy karakteres időszakának háttértörténetét és a magyar művelődéspolitikát egy jellegzetes korszakának nagyívű áttekintését vállalta. A témakör ilyen mérvű, összegző szándékú és a korszak kulturális politikai eseményeit hasonló mélységben feltáró leírása (tudomásom szerint) még nem történt meg, így nemcsak eredeti, merész kísérlet anyagát tartjuk kezünkben, hanem hiánypótló művet is, melyet a hazai értelmiség- és neveléshistória, művelődéstörténet és kulturális politika, nyilvánosság és közpolitika művelői, kutatói, oktatói, egyetemi hallgatói meglehetősen haszonnal forgat-

hatnak. Az elkészült összegzés mögött pokolian szívós kutatómunka, hektombányi anyaggyűjtés és -feldolgozás áll, így méltán aspirálhat a szerző a korszak művelődéshistorikusának kitüntető jelzőjére.

A munkát a továbbiakban erényei és hiányosságai alapján vizsgálom. Márcsak azért is, mert a rész kérdések elemzése, hazai folyóiratainkban napvilágot látott problémakörök T. Kiss Tamás általi feltárásai – mint a folyóiratokban publikáló szerzők írásai általában – jobbra reflexiók nélkül ma-

147
K É K

radtak. Értékelésemben ezért szándékosan „keverve” az érintettnek vélt diszciplínákat, szociológiai, politikai tudományi és kultúratörténeti szempontokat érvényesíték, előre jelezve, hogy nem térek ki érdemben a művelődés- és oktatáspolitikai vonatkozásokra, sem pedig a szorosan vett történettudományi szakkérdésekre (pl. levéltári, forráskritikai, intézménytörténeti vagy tárcaigazgatási konkrétumokra, feldolgozás-módszertani vitáknivalókra, történelem-értelmezési problémákra).

Nézzük, mit ígért, mit vállalt és mit teljesített a szerző e jelentős terjedelmű dolgozattal?

Címeiben és áttekinthetően tagolt fejezeteiben az értekezés a klebelsbergi

korszak művelődéspolitikai eseménymenetének, s a korszakot meghatározó kultuszminiszter karizmatikus személyiségének bemutatását ígéri, amit a dolgozat során teljességgel meg is valósít. A kötet felépítésében kellő hangsúlyt kap a „főszereplő”, a korszak és az irányítási-politikai ágazat igen jellegzetes képviselője, bizonyos értelemben megtestesítője, gróf Klebelsberg Kuno. A bevezető oldalakon korrektül felvázolt kutatástörténeti, tudománytörténeti és intézményrendszerbeli portré szinte az első fejezettől folyamatosan

sokat és az alig észlelhető „mögöttes” műveltségisményt, a korszak nemzet, magyarság- és rendszerideálját, az európai folyamatokat és a magyar vidéki művelődés- vagy művészetszínálás korabeli kísérleteit, célrendszerét, kurzusait. Nem esik ugyanakkor abba a hibába, hogy a legkülönbözőbb politikai irányításnak „elkötelezett” szerzők nyomdokain olyan elfogultan tekintene át az esemény-, személyiség- és intézménytörténetet, ahogyan azt az elmúlt (több mint) fél évszázadban megszokhattuk. Magyarán a hazai művelődéspolitika egy jellegzetes korszakát nem az éppen napjainkban uralkodó művelődéspolitika értékrendszerének megfelelően értelmezi, nem „rendszerváltás utáni” tankönyvet ír, ugyanakkor el is tudja kerülni a hősiesítés kísértését, így nem hamisítja meg a tárgyalt korszak egészét, annak jelentőségét, értékkeremtő személyiségeit, adott esetben konfliktusait vagy kudarcait sem.

épülő személyiségrajzzal egészül ki, s így azt a feladatot, hogy a korabeli művelődésirányítás meghatározó vezetőjét bemutassa, igen szisztematikusan sikerül teljesítenie. Kiegészíti ezt a szerző kutatói érdeklődésének felmérhető alakulását jelző számos momentum is, melyek szervesen épülnek az értekezés anyagába (így pl. forráshasználati, ideológia-elméleti, oktatáspolitikai, neveléshistóriai metszetek a korszak egynémely jelenségéről, kortörténeti folyamatokról, mérvado személyiségekről stb).

Az értekezés kiemelten is hangsúlyozandó eredménye, hogy meglehetősen komplex kulturális intézményrendszeri képet nyújt, aprólékos műgonddal ecseteli a nagyívű változá-

Nincs itt mód részletekbe menően ismertetni, milyen történeti, politikai, kultúra-igazgatási és művelődésmenedzselési részkérdéseket dolgoz föl az értekezés szerzője – ezeket a mű olvasója maga is egykönnyen áttekintheti. Amit azonban már nem kínál illetően könnyed átláthatósággal a szerző, az a lábjegyzetek anyaga. Ezek szövegközbeni beiktatása dupla ilyen terjedelmű dolgozatot eredményezett volna, s gyakorta valóban pusztán informatív hivatkozásokat tartalmaznak. Máskor azonban a merő figyelmességből lábjegyzetbe kerülő szubjektív értékelések, megfigyelések,

felfedezések és adatok olyan megvilágító értékűek, hogy azokból mások jószerivel kötetnyi művet írtak volna.

T. Kiss Tamás ökonomikus anyagkezelése, kifogástalan alapossága emellett nem hagy kritizálható felületet a forrásmegjelölések, szövegközlések, kiegészítő információk terén sem. Példázatos az a precizitás, amellyel aláhúzza, zárójellezi, gondolatjelek közé iktatja, utalja és citálja, hivatkozza és súlyozza a felhasznált tudományos forrásokat vagy levéltári- illetve sajtóanyagokat. Lehetséges, hogy szakavatott történész a magyar esztétorténet néhány aspektusa, a Horthy-korszakbeli regionális diplomácia, a kulturális államigazgatási jogszabályrendszer vagy a valláspolitikai döntések egy-egy apró ténye alapján kézenfekvő kritikai ellenvetésekkel egészíthetné ki a dolgozatot, vagy a korabeli kisdied-óvók, munkaiskolák vagy művészképzők szakértője találhatna másképpen is értelmezhető információkat is ebben a kétésfészáz oldalas munkában –, de a magyar művelődéstörténet, a hazai kulturális irányításhistória és intézménytörténet kétségteletlenül egy igen fontos alapanyaggal gyarapodott T. Kiss Tamás értekezése révén.

Néhány kritikai kifogással azonban – hamár kritikus szerepre vállalkoztam – mindenképpen szeretnék hozzájárulni a szerző munkájához. Úgy vélem (itt előzetesen összegezve hiányérzeteimet), hogy észrevételeim az értekezés egészét, annak tartalmi egységét, gondolati rendszerét, tematikai tagoltságát nem érintik lényegükben. Lehetségesnek tartom, hogy adott esetekben csupán nézőpontbeli, vagy ap-

ró árnyalatbeli különbségekről van szó, amelyek nem érdemelnek komolyabb figyelmet, adott esetben csupán hangsúlyokat, esetleg kiemeléseket tennek más helyre, mint a szerző, vagy a korszakról akotott összképem tér el T. Kiss Tamásától – mindenesetre igyekszem benyomásaimat a bántó reklamáció szándékát elkerülve megfogalmazni. (Pontokba szedett felsorolásom sem tükröz súlyossági- vagy értéksorrendet, csupán az áttekinthetőség kedvéért tagolom így).

1. A klebelsbergi művelődéspolitikai a két világháború közötti Magyarország talán leghosszabb időtartamú konzisztens változásfolyamata volt. A korszakról készült áttekintő (nemegyszer alapvetően ideologikus, rendszerkonform felhangú) elemzések vagy korszakok közül T. Kiss Tamás többet is felhasznál, kellő távolságtartással, de semmiképpen sem semlegesítő vagy felülbíráló attitűd alapján. Viszont a lehetséges társadalomtörténeti elemzések közül talán túlsúlyos Szekfű Gyula kortanúként idézése, s az ellenpólusról számomra szembeszökően hiányzik Erdei Ferenc és Bibó István korszakos elemzése, Hajnal István és Concha Győző szemléletmódja, Csécsy Imre és Szabó Ervin kombattansabb értékelése, vagy a nem minden társadalom-, hatalom- és művelődéskritikai éllel író népi szociográfusok hangjának megszívlelése. Nyilvánvalónak tartom, hogy minderre nem terjedhet ki a szerző figyelme, s a dolgozat terjedelme is nehezen bírná el a részletesebb ismertetést; mégis úgy érzem, hogy a kötet egyértelműen karakteres „fösszeplőjét” egyfajta dicsfénnel övezett

piesesztálón látjuk, aki körül nincs néhánymillió munkanélküli, külföldre tántorgó, nemzetiségi- kisebbségi helyzetében ellehetetlenített, ki- vagy betelepített jöttment, szakszervezetek és szocdemek által megagitált munkás, cselédsorba visszapottyant paraszt, „lebegővé” vált értelmiségi, stb. Hiányzik tehát valamiképp a klebelsbergi döntéseknek, céloknak, alanyoknak és javadalmazottaknak az a társadalmi kontextusa (hogy azt ne mondjam: struktúrája), amelyben a korabeli világ is bizonynyal működött. Igaz, cserébe viszont jóval részletesebb az intézményhálózat, az oktatás és a köz- vagy szabadművelődés egész rendszerének korrajza, gyorsfényképek tömegét kapjuk a művészetek, az irodalom, a közgondolkodás, a kiseddóvás, a tanoncképzés vagy az akadémiai élet intézményesülésének bemutatása során.

2. Talán ugyanezen a kortárs társadalomtudományi és morális- politikai kontextuson belül is jobban, azaz néhány sorral bővebben és árnyaltabban lehetnének jellemezhetők a korszak kapitalista csúcsideszakának társadalom- politikai vonatkozásai, a művelődésben érintett vagy érdekeltté tett foglalkozási vagy életmód- csoportok arányai, illetőleg a „diszkvalifikált”, „diszpreferált” társadalmi rétegek is. Az analfabétizmus, a kulturális részesültség térbeli aránytalanságai, a tudáselosztás és a társadalmi réteghelyzet összefüggései, a szimbolikus közlésrendszerek konfliktusos vagy harmonikus üzenetei, stb. szintűgy értelmezést érdemeltek volna.

3. S ha e két, szociális struktúra szempontjából talán elhanyagolható

szervezelemzés mellőzhető volna is, izgalmas lenne mélyebben áttekinteni a korabeli magyar társadalom politikai rétegződését, kulturális blokkjait. (Gondolok itt például a vallások, az etnokulturális típusok, a faji, migrációs, átkulturálódásra kényszerített, kisebbségbe szoruló, nemzetiségi, marginalizálódó stb. csoportjaira). (Ha jól emlékszem, ilyesmiről Vitányi Iván, Bánlaky Pál, Nagy Endre, Tóth Pál Péter – és persze a korabeliek, Illyés, Szabó Zoltán, Szabó Dezső, József Attila, Kerék Mihály, Kovács Imre stb. írt bővebben).

149
K É K

4. Érdekelne a magyar művelődéspolitikának is többé-kevésbé alapjául szolgáló kultúráirányítás korabeli képe mellett a kortárs kultúraelmélet időszaki állapota is. Magyarán az, miként gondolkodtak a kultúra rendszeréről, intézményeiről, közvetítőiről és hordozóiról a weimari Németországban (s persze nemcsak Brechtre, Lukácsra, Mannheimre, Polányira gondolok itt), miféle elméletek és irányítási elvek keringtek a K. und K.-világban, mit közvetített számunkra a német kultúra, s milyen volt vele szemben az angolokra vagy franciákra hivatkozó kultúrafelfogás, illetve mindez hatott-e, s hogyan hatott Klebelsbergre vagy az általa megült kultusztárcára? Volt-e – hogy rögvést a geopolitikailag ellen-

kező oldalt nézzem – orosz hatás? Volt-e például a munkaiskola-modell, a Lunacsarszkij- vagy Mácza-féle proletárirodalmi intézmény- és eszmrendszer, a bolsevik vagy szociáldemokrata kurzusok permanens közvetítői felől olyan hatás, amely a klebelsbergi művelődéspolitikára valamiféle hatással volt? (E pontnál Hanák Péter, Hamvas Béla, Babits Mihály, Jászi Oszkár, Nyíri Kristóf, Laczkó Miklós munkáira gondolok).

5. Nemcsak a társadalmi struktúra laza vázlata hiányzik nekem e

közvetítődött a Klebelsberg-ellenes értelmiségi attitűdök széttagolt egésze. Merthogy „odafönt” a politika intézményirányítási magasában nem rekedt meg minden esetben, de nem is közvetítődött akadálytalanul a klebelsbergi értéknormák hatása, az bizonyos... (Itt Bibó István, H.Sas Judit, Huszár Tibor, Bánlaky Pál, Némédi Dénes, Lányi Gusztáv tanulmányain kívül olyan korabeli források fölidézésére gondolok, amilyenek Fülep Lajos, Babits Mihály, József Attila, Hamvas Béla, Szabó Dezső, Csécsy Imre, Szabó Zoltán vagy Bálint György, Karácsony Sándor vagy Németh László munkáiban kínálkoznak).

6. Intézményekről lévén szó, megkockázatom a véleményt, hogy nem csupán valamely főhatóság, a kultuszminisztérium, a Tisztelet Ház vagy tisztes tárca-bizottságok teljesíthetik ki az „intézmény” szó lehetséges tartalmát, hanem olyan vezérelvek, technikák, kulturális kihívások, modellek és minták is, amilyen például a „proletárkultúra” hite és vakreménye, vagy a Csonka-Magyarország ideológiája, a revans-szellemiség hirdetése vagy a magyarság mint kultúrhéroszi feladat tudat programos kialakítása volt. Másként kérdezve: ha volt államideológia szintjére emelt kulturális identitáskialakító gépezet, volt-e vajon akkoriban „ellenkultúra” is Klebelsberg politikai (és/vagy kultúraépítő) ellentáborában?

7. Egyáltalán: miként vélekedett a klebelsbergi kultúrpolitikáról a kormányzó érdekszférája, a parlamenti ellenzék, a népiesek, a jobboldal, a mun-

kás- és szocdem pártok vagy a nemzeti látókörszélesítés porfellegébe burkolt etnikai-kulturális kisebbségek köre? Van-e erről külön is összegezhető anyag, vagy azok a részletek, amelyek T. Kiss Tamás munkájában e kérdésekről megtalálhatók, egyúttal a források korlátosságát is jelzik?

8. Megannyi magyarországi – vagy a történeti Magyarországról érkező vélemény – megfogalmazódott Klebelsberg-ről, melyet a szerző szinte maradéktalan precizitással idéz vagy források formájában hivatkozik. De vajon a nyugati, „fejtettebbnek” tekintett nemzet- és kultúrállamok miképpen vélekedtek a magyarországi kultúra-reformokról? Van-e erről összefüggő, forrás-értékű áttekintés, illetve belefért volna-e T. Kiss Tamás nagyívű dolgozatába még néhány utalás ebből a szférából...? Ez egyúttal könnyítené annak magyarázatát, hogy a formálisan megkívánható nemzetközi szakirodalom-ismertetés és forráshivatkozás a specifikusan magyar tematikából javarészt szükségképpen kimaradt...

9. Éppen mert T. Kiss Tamás kimerítően feldolgozta, az elkövetkezendő időkben egy alapvető forrásmunkával több lesz elérhető a bethleni korszakot megelőző-körülvevő hazai kulturális miliőről. Roppantul érdekelne, milyen volt a klebelsbergi életmű hatása az utókorra, s talán még ennél is inkább izgat, hogy az 1989 utáni magyarországi eszméi-ideológiai folyamatok, a politikai szervezeti és jobboldali-konzervatív restaurációs elgondolások kedveztek-e Klebelsberg eszméinek továbbélését, „fölmelegítését” illetően, vagy épp ellenkezőleg, még ami a szocialista népnevelési korszak

könyvből, hanem a hazai kulturális intézményrendszer intézménystruktúrája sem eléggé világos a műben. Talán lehetett volna valahol egy szervezetszociológiai áttekintő vázlatot beiktatni, hogy még evidensebb legyen, hová terjedt szét, merre szivárgott le a társadalomba Klebelsberg direkt hatása és tudományszervező, kultúramenedzselő tevékenységének megannyi eredménye, vagy épp ellenkezőleg: miféle társadalmi elvárásrend, közműveltség-igény, munkaerőpolitikai vagy értelmiség-rekrutációs törekvés jellemezte az egyes (korszakon belüli) transzformációkat, milyen szervezeti és társadalmi ellenállások törték meg a direktciók érvényesülését, s miféle szimbolikus politikai szférákban

„népműveléspolitikájának”, politikai igazgatásának mintaszolgáltató jelle-
gében megnevezhető volt, az is vissza-
szorult az új kormányzatok kultúrael-
lenes elgondolásainak hatására? Jó
volna erről, „Klebi” utóéletéről többet
átlátni.

Bizonnyal nem igazán illendő op-
pozíciós helyzetemet arra fölhasználni,
hogy agyafűrt kérdéseket szegezsek a
szerzőnek... Ezeket itt abba is hagyom.
Kritikai aspektusú megjegyzéseimet
pusztán még azzal egészíteném ki,
hogy T. Kiss Tamás értekezése nagyon
következetesen vállalja az „értékmen-
tes” nézőpontot, a neutrális megközelí-
tést, a tudományos igényű objektiví-
tást – (s olykor, ha szabad ilyen módon
kötözködni lenni) –, a szinte pozitív-
ta aprólekosságot. Miként diabetikus
étel az erős fűszerezettséget nemigen
szenvedheti, úgy vonja meg magától
TKiss Tamás is a jogot, hogy olykor-
olykor kritikai attitűddel színesítse
mondandóját. Én ez utóbbival bíztat-
nám, munkája, vállalása ettől még nem
lesz bátortalanabb, lazább vagy érték-
telenebb.

Sőt. Megítélésem szerint úgyis ar-
ról van szó TKiss Tamás értekezését te-
kintve, hogy a korszakos művekre
jellemző súlyossággal hordozza azokat
a tartalmakat, amelyek nélkül aligha
érthetjük meg érdemben kortárs folya-
matainkat, regionális jelenségek vagy

SZEMLE

nemzeti értékcélok emelkedettségét, s
magát a „rendszerelváltó” vagy azt
követő kormányzatok művelő-
désirányító, kultúraszervező, tudás-
menedzselő tevékenységét is. A „Klebi”
idején dúló kultúraépítés, az akkori
idők (sok szempontból a mainál széle-
sebb horizontú) tudáskonvertálási fo-
lyamatai, Magyarország húszas évek-
beli nemzetközi műveltség-presztízse,
és még számos tudásszociológiai szem-
pontból jelentős törekvés csupán alig
látszik összefüggésben lenni napjaink
folyamataival.

Kérdés, hogy így van-e, és T. Kiss
Tamás könyve épp az ellenkezőről is
meggyőzhet bennünket. Annál is in-
kább, mert hiszen épp monográfiájával
figyelmeztet bennünket arra, hogy a
kultúra huszadik század végi jelensé-
geinek gazdagabb megértését, a tenni-
valók és programalkotási kihívások
vállalását, a nemzeti és a regionális
kultúra sajátos történeti összefüggés-
rendszerének, dimenzióinak értékelését
csakis szegényesebben, korlátosabban
végezhetnénk el ilyesfajta összegző át-
tekintések nélkül.

(Állami művelődéspolitikai az
1920-as években. Magyar Művelődési
Intézet – Mikszáth Kiadó, Bp., 1998.
129. p.)

151
K É K

Kamarás István munkáját annak megjelenésekor dicséret és bírálat egyaránt illette. Dicsérték állítólagos liberális, toleráns felfogásáért, azért, hogy könyve a másság védelmében kiált egy sokak által sokmindennel megvádolt egzotikus vallási csoportosulás mellett. Ilyen hangnemben írt róla a Népszabadság, ilyen hangnemben készített vele interjút a Magyar Rádió Gondolat-Jel c. adásában Szénási Sándor, ilyen hangnemben méltatta a munkát Popper Péter a könyv nyilvános díszbemutatóján az ELTE Böl-

jobb outsidersnak lenni – az hamar rájön, hogy nem a szerző az, aki elfogult. Persze kétségtelenül végigvonul az egyébként vallásos katolikus szerző munkáján egyfajta megérteni akarás, egyfajta szelíd rokonszenv. Ez a hozzáállás azonban természetes egy olyan helyzetben, amikor valaki huzamosabb időn át folyamatosan kapcsolatot tart, vagy netalán még együtt is létezik valakikkel. Főként, ha ezek a valakik szinte mindenben olyan szívélyesek és segítőkészek az őket megfigyelővel, ahogyan a krisnások voltak

Farkas Attila Márton

Krisnások Magyarországon

Kamarás István szociográfiájáról

153
K É K

csészkarának tanácstermében. Ugyanilyen hangnemben és előjellel méltatta a könyvet egy-két kollega is azokon a fórumokon, ahol ez szóba került. Viszont ennek mintegy ellentételezéséként bírálták a könyvet a konzervatív felfogású, főként a történelmi egyházakhoz közel álló kollegák, közöttük maga a könyv egyik lektora, a kiváló vallásszociológus Tomka Miklós is. Szerintük Kamarás munkája túlzottan egyoldalú, és pozitív irányban elfogult. Így a könyv valójában nem más, mint a krisnások reklámja, s megjelenése feszültségeket gerjeszthet.

Aki azonban figyelmesen és kizárólag a kíváncsiságtól, az ismeret megszerzésének vágyától vezérelve végigolvassa ezt a könyvet – ilyenkor leg-

Kamarással, illetve annak az adatgyűjtésben segítkező tanítványaival. A szelíd rokonszenv ugyanakkor soha nem csap át valódi elfogultságba. Ennek egyik legjobb bizonyítéka, hogy a könyvben megszólalnak kívülállók, az ellenlábasok, sőt: ami talán maguknak a krisnásoknak mindezeknél fájdalmasabb lehet, az egyházi szakadárok is. Ami még az állítólagos elfogultságot illeti, jómagamnak Kamarás szociográfiájának elolvasása után semmivel sem lettek rokonszenvesebbek a vizsgált vallási mozgalom eszméi, felfogása, életérzése, vagy éppen tagjai, mint annalelőtte. (Sőt: egyes interjúk elolvasásakor kifejezetten a hideg rázott a benne megjelenő világlátástól.)

Ami azonban a fő tanulsága egy

ilyen polémiaának az az, hogy mennyire nehéz objektívnek lenni Magyarországon. A másik tanulság pedig, hogy szinte azonnal mindenki magukra a krisnásokra, erre a korábban destruktív szektának minősített mozgalomra koncentrált, és ezen keresztül pedig az olyan divatos politikai jelszavakra, mint a tolerancia, a multikulturalitás, a másság védelme, stb. és nem pedig arra, hogy elsőként jelent meg hazánkban egy nagy felkészültséggel megírt, átfogó tudományos munka a nemkeresztény új vallási mozgalmak

valamelyikéről. Tulajdonképpen ez utóbbi szemszögből azt mondhatjuk: bármelyikéről. És ez utóbbi tény az, amit a magam részéről elsősorban hangsúlyozni szeretnék: teljesen mindegy, hogy éppen a sok vitát kiváltó krisnásokról jelent meg átfogó munka. A lényeg az, hogy megjelent magyar nyelven egy több száz oldalas tanulmány egy egyre nagyobb létszámú, igen jellegzetes új vallási mozgalomról. Egy olyan vallási csoportosulásról, amelyről Nyugaton tekintélyes szociológiai, antropológiai és valláspatológiai bibliográfia áll a kutató, vagy éppen az érdeklődő rendelkezésére. Azaz a magyar társadalomtudomány e könyvvvel tett egy lépést a felzárkózás irányába, pótolta egy hiányosságot. És

SZEMLE

ez sokkal fontosabb, mint a téma kétes értékű politikai mellékíze – akár pro, akár kontra foglalunk állást.

A könyv egyik nagy érdeme – kifejezetten tudományos érdeme –, hogy egy konkrét példán (ti. a krisnások vizsgálatának példáján) keresztül implicit módon, a vallásszociológia egynével általános elméleti problémáira is rávilágít. Például ilyen elméleti probléma gyanánt kezelhetjük a nyugati világban már régebb ideje bevett és gyűjtőnévként használt „új vallási mozgalom” (New Religious Movement) kategória használatának jogosságát, illetőleg a jogos használat határainak kérdését. A szerző ugyanis külön fejezetet szentel ama, a kutatás során többször felvetődő kérdésnek, mely szerint a krisnások mozgalma valóban új vallási mozgalomnak tekinthető-e, avagy jelenléte inkább egy ősi hindu irányzat Nyugatra kerüléseként, nyugati meggyökeresedéseként értelmezhető. A szerző ez utóbbi mellett teszi le a voksot, elfogadván a vizsgált egyház tagjainak önmeghatározását. Én ebben ugyan nem értek egyet vele, ám maga a kérdésfelvetés – főként annak módja – az esetleges „objektív” igazságtartalomtól függetlenül is izgalmas és elgondolkasztó. Elgondolkasztó, mivel a kategóriák felállítását és azok használatát érintő módszertani problémákat feszeget. Ugyanis, ha a hippikorszak, illetőleg a hatvanas-hetvenes évek ellenkultúrája révén felfutó Krisna-tudat egyháza ősi irányzatként értékelhető, akkor miért ne fogadhatnánk el ugyancsak ősi vallási mozgalomként minden magát őseredetinek és valódinak tartó

irányzatot? Még hozzá nem csupán a keleti eredetű, „egzotikus” vallási mozgalmakat, de a keresztény szekták bármelyikét. Hiszen az „Új Vallási Mozgalmak” kategóriájába sorolt irányzatoknak egy jó része magát tendenciózusan és következetesen a hirdett tan eredeti, hiteles, legősiabb képviselőjének tekinti. (Ez alól talán csak az újdonságát a nevével is jelző New Age, illetve az ezzel sok szempontból rokon Scitology a kivétel – legalábbis a lényegesebbeket számbaveve.)

Külön elismerést érdemel, hogy a szerző belevitt a vizsgálódásba olyan elemeket, amelyek talán szokatlanul hathatnak a konzervatívabb szakmabeliek számára. A legfőbb ilyen elem, hogy a könyvben kiemelt helyet foglalt el a művészet, illetőleg az esztétika kérdése. Ennek oka ismert: a szerző korábban foglalkozott már e témákkal, s gondolatait, illetve eredményeit külön írásokban publikálta. Írt Tarkovszkijról, illetve annak két jelentős alkotásáról, a Tükör és a Stalker c. filmekről. Nos, a krisnásokkal ez utóbbit megnézte, és az ebből a vizsgálatból levont tanulságok is elolvashatók a „Krisnások Magyarországon” egyik külön erről szóló fejezetében. Egy másik fejezetben pedig a krisnások tíz verséről, egy harmadikban pedig egy Örkény-novelláról mondanak véleményeket, amelyeket azután Kamarás István – akiből itt kibújik az ismert kiváló olvasásshociológus – elemmez. E vizsgálódásokon keresztül azután kibontakozik azok lényge, világlátása, akik ehhez a vallási irányzathoz csatlakoztak. Ezek talán a könyv leginspirálóbb, az olvasót leginkább továbbgondolkasztó részei.

Viszont nem túl szerencsés – leg-
alábbis véleményem szerint – a statisztikák használata. Egy település, egy társadalmi réteg, vagy hogy témánknál, a vallásszociológiánál maradjunk: egy legalább többszáz ezer tagot számláló nagy egyház vizsgálatakor mindenképpen létjogosult különféle statisztikák felállítása, mi több, szükséges. Egy kis közösség esetében azonban már az illetén kapott adatok félrevezetőek lehetnek a várt konklúziók, illetve az elemzés szempontjából. Kétségtelen, hogy a statisztika számos esetben a szociológiának már-már szinte kötelezően (mondhatni: rituálisan) használt eszköze. Azonban egy olyan kis közösség esetében viszont még kevésbé használható, amelynek létszáma bizonyos státuszok bizonytalan volta miatt megállapíthatatlan. (Ilyen státuszt képez a krisnások közösségének holdudvara.)

Lehet vitatkozni azon is, hogy vajon nem foglalnak el túlságosan nagy helyet az interjúk, főként az elemzés rovására. Kétségtelen, hogy alig találunk olyan fejezetet, amelyben ne szólnának meg a Krisna-tudat egyházának tagjai, s így a munka jelentős részét e megszólalások töltik ki. A könyv egyik szakmabeli kritikusa szerint a „Krisnások *Magyarországon*” túlon túl a krisnások szemszögéből mutatja be a dolgokat, s illetén módon a könyv voltaképpen azok önreklámja. (Vagy legalábbis annak is felfogható.) A bi-

ráló itt nyilvánvalóan a könyv gazdag interjúanyagára gondolt, amely révén maguk a vizsgáltak beszélnek önmagukról a vizsgálatot végző helyett. Véleményem szerint szó nincs önreklámról. Egyszerűen a kulturális antropológia alapeszméjének kikerülhetetlen hatása mutatkozik itt meg: nem más ez, mint a vizsgált közösség (vagy kultúra) belülről történő bemutatásának az előtérbe helyezése a más kultúrához tartozó, más értékrenddel bíró kutatónak a mindenkori kívülállók beavatatlanságának talaján létrejött hagyományos, a jelenséget kívülről – azaz egy másik világból – megmagyarázó értelmezésével szemben. És nem annyira valamiféle rokonszenv kimutatása, hanem elsősorban a kívülállásból eredő értelmezési problémák kiküszöbölése végett. Ilyenkor pedig a kutató vagy az antropológia alapelvének, a „résztvevő szemlélődésnek” megfelelően saját maga próbálja meg átélni a kutatót dolgokat, vagy e dolgok között élőket szólatatja meg. Amennyiben pedig egy vallási közösséget vizsgáló kutató olyannyira szilárd értékrenddel bír, hogy képtelen beleélni magát a vizsgáltak világába, akkor inkább beszéljenek ők maguk erről a világról. Ez így korrekt – már ha tudniillik a kutatás nem elfogult, nem tendenciózus, akár pro, akár kontra. Ma már igen nehéz az antropológia és a szociológia

közi határvonalat (ha létezik ilyen megtapintható határvonal egyáltalán) nem átlépni. Főként a különféle vallások, illetve azok közösségeinek a vizsgálatakor.

A könyv bizonyos apróbb hibáit minden bizonnyal a Magyarországon jól ismert szűkös anyagi lehetőségeknek köszönhetjük. Ilyen hiba például az is, amikor a szerző az egyházalapító Prabupáda életét bemutató egy krisnás, és elsősorban – mint az a bevezetőből kiderül – kisgyermek számára készített képregény szó-

155
K É K

végét közli maguk a képek nélkül. Persze ha képanyagra jutott volna pénz, úgy valószínűleg akkor is elsősorban a munkából fájdalmasan hiányzó szociófotók kerülnek publikálásra, és nem valamiféle képregény.

A könyv legrosszabb tulajdonsága azonban mindenképpen az, hogy nem nagyon lehet nyilvános könyvesboltokban hozzáférni.

(Kamarás István: *Krisnások Magyarországon. Iskolakultúra*, 1998.)

SZERZŐINK

A. GERGELY ANDRÁS (Sopron, 1946) Történész. Az MTA Történettudományi Intézetének munkatársa, az ELTE újkori magyar történelemtanszék docense.

ANTALÓCZY TÍMEA (Budapest, 1969) Szociológus, tanár. Az MTA Szociológiai Kutatóintézet munkatársa.

BARABÁS MÁTÉ PhD-hallgató, kultúrantropológus.

BARCY MAGDOLNA (Budapest, 1947) Szociálpszichológus. Szociálpszichoterapeuta. Csoport-analitikus.

BERKESI SÁNDOR (Budapest, 1944) a Debreceni Református Kollégium zenei igazgatója

FARKAS ATTILA MÁRTON PhD-hallgató, kultúrszociológus, ELTE BTK

KAMARÁS ISTVÁN (Munkács, 1941) Vallásszociológus.

KÉZDI BALÁZS (Nagykanizsa, 1938) Pszichiáter. Pszichoterapeuta. JPTE. BTK Személyiség-Fejlődés és Klinikai Tanszék vezető egyetemi tanár.

KISS SZABOLCS (Kecskemét, 1966) Pszichológus.

LOSONCI ÁGNES (Debrecen, 1928) Szociológus. Az életmód- és egészségszociológiai kutatások egyik legjelentősebb magyar képviselője, az MTA Szociológiai Kutatóintézetének alapító főmunkatársa, a szociológiai tudományok doktora.

NÉMETH ISTVÁN (Budapest, 1959) Szerkesztő. JPTE Gazdaságföldrajz Tanszékének PhD-hallgatója. E folyóirat kiadója.

SEMPERGER PIROSKA (Eger, 1951) biológia-földrajz szakos tanár, szakoktató, mentálhigiénikus.

SZILÁGYI ERZSÉBET (Somogy, 1940) Szociálpszichológus. A Pázmány Péter Katolikus Egyetem BTK docense. Filmszociológus, média- kommunikációelmélet kutató.

VIDOVSKY GÁBOR (Szőny, 1948) Pszichiáter.

